

Limba ROMÂNĂ

Nr. 1-2 (175-176) 2010

ANUL XX · CHIȘINĂU

 INSTITUTUL
CULTURAL
ROMÂN

REVISTĂ DE ȘTIINȚĂ ȘI CULTURĂ

Limba ROMÂNĂ

REVISTĂ
DE ȘTIINȚĂ ȘI CULTURĂ

Nr. 1-2 (175-176) 2010
IANUARIE-FEBRUARIE
CHIȘINĂU

*Publicație editată cu sprijinul
Institutului Cultural Român*

Limba ROMÂNĂ

REVISTĂ DE ȘTIINȚĂ ȘI CULTURĂ

- Editor** Echipa redacției ISSN 0235-9111
- Redactor-șef** Alexandru BANTOȘ
- Redactor-șef adjunct** Viorica-Ela CARAMAN
- Redactor** Tatiana FISTICANU
- Lector** Veronica ROTARU
- Procesare computer** Oxana BEJAN
- Concepție grafică** Mihai BACINSCHI
- Coperta și interior** Fotografii de Mihai BANTOȘ I–VIII (pagini color) și Victor LAVRIC Ion DAGHI (I – *Racordare*; IV – *Umbre cosmice*) IX–XVI (pagini color)
- Colegiul de redacție** Alexei ACSAN, Ana BANTOȘ, Vladimir BEȘLEAGĂ, Iulian BOLDEA (Târgu-Mureș), Mircea BORCILĂ (Cluj), Leo BUTNARU, Gheorghe CHIVU (București), Dorin CIMPOEȘU (București), Mihai CIMPOI, Anatol CIOBANU, Ion CIOCANU, Theodor CODREANU (Huși), Anatol CODRU, Nicolae DABIJA, Stelian DUMISTRĂCEL (Iași), Andrei EȘANU, Nicolae FELECAN (Baia Mare), Iulian FILIP, Gheorghe GONȚA, Victor V. GRECU (Sibiu), Ion HADÂRCĂ, Nicolae MĂTCAȘ, Ion MELNICIUC, Cristinel MUNTEANU (Brăila), Eugen MUNTEANU (Iași), Vlad POHILĂ, Adrian Dinu RACHIERU (Timișoara), Mina-Maria RUSU (București), Marius SALA (București), Constantin ȘCHIOPU, Ion UNGUREANU, Diana VRABIE (Bălți)

Consiliul Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică al A.Ș.M., prin Hotărârea nr. 61 din 30 aprilie 2009, a recunoscut calitatea științifică de profil a revistei „Limba Română”.

Orice articol publicat în revista „Limba Română” reflectă punctul de vedere al autorului și nu coincide neapărat cu cel al redacției.

Textele nepublicate nu se recenzează și nu se restituie.

Pentru corespondență:

Căsuța poștală nr. 83,

bd. Ștefan cel Mare nr. 134, Chișinău, 2012, Republica Moldova.

Tel.: 23 84 58, 23 87 03

e-mail: limbaromanachisinau@gmail.com

pagina web: www.limbaromana.md

SUMAR

STROPIT DE SLAVĂ CA DE SÂNGE

Grigore VIERU	LIMBA ROMÂNĂ – OASTEA NOASTRĂ NAȚIONALĂ	<u>7</u>
	DE-AI CURGE TU, PRUTULE; TĂMÂIE ȘI LICHENI; ADEVĂRAT; FIINȚA DORULUI; PE MUNTE LA PREDEAL; ÎMI ÎNTIND BRAȚELE...; JĂRATECUL; CHIAR DACĂ; VIN ALȚI MUSAFIRI...; CUM SĂ-ȚI SPUN; POETUL	<u>8</u>

DIALOGUL ARTELOR

Viorica-Ela CARAMAN	HEIDEGGER DESPRE FIINȚA LUI GRIGORE VIERU	<u>14</u>
	GRIGORE VIERU. POEZIE ȘI MUNDANEITATE (PAGINI COLOR)	<u>I-VIII</u>
	ION DAGHI. TĂRÂM DE VISARE ȘI REFLECȚIE (PAGINI COLOR)	<u>IX-XVI</u>
Ion DAGHI	EMINESCU ESTE INFINIT ÎN SPIRIT ȘI FORME	<u>17</u>

EMINESCIANA

Theodor CODREANU	EMINESCU ȘI CANONUL OCCIDENTAL	<u>20</u>
Adrian Dinu RACHIERU	ROMANUL EPISTOLAR	<u>36</u>
Nicolae GEORGESCU	METAFORA LUMINII ÎN POEZIA LUI EMINESCU (II)	<u>42</u>

NICOLAE CORLĂTEANU – 95

Tatiana FISTICANU	CONFERINȚA „LIMBA – ATRIBUT ESENȚIAL AL IDENTITĂȚII NAȚIONALE”	<u>56</u>
Nicolae MĂTCĂȘ	IZGONIREA SCLAVULUI DIN SINE	<u>59</u>
Theodor CODREANU	LIMBA – „STĂPÂNA NOASTRĂ”	<u>76</u>
Dorin CIMPOEȘU	CU IDENTITATEA NAȚIONALĂ NU SE FAC COMPROMISURI	<u>81</u>

4 **Limba ROMÂNĂ**

Mihai CIMPOI	ION HELIADE RĂDULESCU ÎN VIZIUNEA LUI NICOLAE CORLĂTEANU	87
Cristinel MUNTEANU	DESPRE „TERMENUL” LIMBA ROMÂNĂ ȘI RELAȚIA SA CU ADEVĂRUL ȘTIINȚIFIC	89
Ion CIOCANU	ZECE ANI CÂT O VIAȚĂ	103
Ion MELNICIUC	O CARTE-MONUMENT	106
Irina CONDREA	TESTAMENT	108
Maria COSNICEANU	LUMINA ADEVĂRULUI	109
Vladimir ZAGAEVSCHI	LINGVISTUL DE TIP HASDEIAN	111
Petru BUTUC	O CARTE CE NECESITĂ O LECTURĂ CU CREIONUL ÎN MÂNĂ	113

TERMINOLOGIE ȘI LIMBAJ SPECIALIZAT

Cristinel MUNTEANU	TEZE DESPRE PROBLEMA TERMINOLOGIEI. PERSPECTIVA LUI EUGENIU COȘERIU	115
	REFLECȚII PRIVIND „FUNCȚIA CRIPTICĂ” A LIMBAJULUI MEDICAL	120
Alice TOMA	TERMINOLOGIA GEOGRAFICĂ ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA	129

DIMENSIUNI ALE UNITĂȚII NOASTRE

Nicolae RÂMBU	SENTIMENTUL <i>SOFIANIC</i> AL VIEȚII	138
Ion COJA	ÎN APĂRAREA <i>MIORIȚEI</i>	147
Mihai DORIN	ADEVĂR ȘI STIL. O ISTORIE A CULTURII ROMÂNEȘTI DIN UNGHI ISTORIOGRAFIC	154

PRO DIDACTICA

Constantin ȘCHIOPU	LECTURA CA DEMERS DIDACTIC	164
Livia STATE	O PERSPECTIVĂ DIDACTICĂ DE ÎNSUȘIRE A TERMENILOR	169

CRITICĂ, ESEU

Ana BANTOȘ	VASILE COROBAN. SPIRITUL CRITIC ȘI RAPORTAREA LA MAREA LITERATURĂ	173
Ioan MILICĂ	NUVELA GOLANII DE LIVIU REBREANU. STUDIUL STILISTIC	180

LIMBAJ ȘI COMUNICARE

Gheorghe CHIVU	PSALTIREA – DE LA LITERĂ LA SPIRITUL TEXTULUI SACRU. CONSIDERAȚII ASUPRA UNUI MANUSCRIS MOLDOVENESC DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVII-LEA	196
----------------	---	------------

CĂRȚI ȘI ATITUDINI

Iulian FILIP	ARC INCANDESCENT PESTE LECȚIILE NOASTRE ÎNTRERUPTTE	203
--------------	--	------------

AUTORI	207
---------------	------------

6 Limba ROMÂNĂ

***Nu trebuie să ai neapărat o inimă vitează –
e suficient să faci bine Limbii Române.***

Grigore VIERU

*Bustul lui Grigore VIERU (14.02.1935 – 18.01.2009)
inaugurat la 14 februarie 2010 pe Aleea Scriitorilor Clasici Români din Chișinău*

LIMBA ROMÂNĂ – OASTEA NOASTRĂ NAȚIONALĂ

Am citit nu demult în ziarul Bucureștean „7 plus” din 28 iulie a.c. despre un caz real cu totul necobi, nu-
it întâmplat în Canada. În urma unei neștiuteli a
regina, un roi de albne a evadat din stup lucân-
duri, bozul într-o direcție necunoscută. Prințiarul a
anunțat poliția despre dispariția roului, iar șefito-
rii ordinii publice au purces în căutarea fuga-
relor aurii. Fără să știe că au găsit un criminal,
care în care poliția caută nu criminali,
ci un roi de albne! Mă întreb cine și cum va întoarce.
Mă poți roși de moldoveni împrețiat prin Canada, America,
Italia, Franța, Spania, ~~Belgia~~, Portugalia, ~~Germania~~,
nia. Au vizitat în ultimii ani majoritatea acestor
țări. Au stat de vorbă cu moldovenii de acolo,
mult, certându-și bine, este adevărat, dar muncind
pe rupe și desprășiți de familie, de copii, de
băstinași. Mulți dintre ei nu mai ales cei tineri,
nu se vor întoarce.

Grigore Vieru

Grigore DE-AI CURGE TU, PRUTULE
VIERU

Lui Dumitru Fărcașu

De-ai curge tu, Prutule,
De-ai curge pe Nistru,
Să nu mă mai despați
De frații mei!

De-ai curge tu, Prutule,
De-ai curge pe Mureș,
Ca liber să pot asculta
Cântecul nostru,
Cântecul neamului meu!
De-ai curge tu, Prutule,
De-ai curge pe Olt,
Să nu
Mai fiu întrebat
Ce caut eu,
Ce caut în Țara mea?!

TĂMÂIE ȘI LICHENI

*Unor apărători ai stâlcitei limbi române
numită „limba moldovenească”*

A murit tămâia,
Duhoarea stă să crească.
Ne-a umplut ca râia
„Limba moldov’nească”.

Mi-a pierit și somnul,
Pacea creștinească.
Mârâie spre Domnul
Limba moldov’nească.

O biată bătrână
N-are nici de pască.
Stă cu halca-n mână
Limba moldov'nească.

Își crește frumosul
Limba românească.
Îi arată dosul
Limba moldov'nească.

Gângavă, tot linge
Cizma muscălească.
Spre Evropi se-mpinge
Limba moldov'nească.

Palidă mi-e fața
Sub un cer ce cască,
Îmi mănâncă viața
Limba moldov'nească.

Voi muri, se pare,
Pentru-a mea lumină...
„Mă va plânge oare
Limba cea română?!»

ADEVĂRAT

Înalt Preasfințitului Daniel

Adevărat, adevărat:
Birui-va
Nu țara cu cele
Mai multe tancuri,
Ci Țara cu Cel
Mai mult Dumnezeu în ea.
Adevărat, adevărat
Că plâng,

10 **Limba ROMÂNĂ**

Dar „pentru a plânge,
E nevoie de puțină
Speranță
Și energie”.
Adevărat, adevărat:
Trebuie să ai
Multă largime
În jurul locului tău,
Ca să te poți bate
Pentru el.
Și-acea largime este
Dumnezeu.

FIINȚA DORULUI

Lui Eugen Coșeriu

S-ar putea oare,
S-ar putea oare roti,
Neînconjurat de stele,
Pământul?!
Ar putea oare,
Ar putea oare să existe,
Neîngrădiți de Limba Română,
Carpații?!
Ar putea oare,
Ar putea oare să ființeze
Dorul,
Neînconjurat de liniștea
Și frumusețea inimii tale?!

PE MUNTE LA PREDEAL

Lui Mihai Drăgănescu

Va fi! Pe Terra cea bătrână
Amirosind a flori de tei,

Va merge Dumnezeu de mână,
 La Paște, cu românii mei.
 Și flori, spre noi, de miere grele
 Cu El odată vor rosti:
 „Voi dacă vreți, plecați pe stele,
 Iar noi mai rămânem aci”.

* * *

Preasfințitului Casian Gălățeanu

Îmi întind brațele
 Spre tine, Doamne,
 Și mă ating
 De fața Patriei mele.
 Doamne care mă-nveți
 Numai lucruri frumoase
 Si zici: „Nu mânia
 Dobitocul din om
 Că va trebui să te lupți
 Cu doi deodată.»

JĂRATECUL

Lui Petru Ghelmez

Suflu în jăratecul
 Limbii Române
 Atent mereu
 Să nu moară
 Focul cel sacru.
 Nu sunt mai mult
 Decât o simplă măicuță.

CHIAR DACĂ

Lui Ion Grama

Zadarnic din brațele mumei
Cobori pe pământ
Dacă nu vezi în jur
Frumusețile lumii.
Chiar dacă beschia
Sârmei ghimpate
Taie clipa în două,
Chiar dacă diavoli în noapte
Seamănă frigul,
În căldura palmelor noastre
Ora de gheață o îmbrăcăm.
Pleca-vom și noi la strămoși.
Da, cine moare în Basarabia,
Moare departe.
Si totuși murim pe pământ.
Aproape de tristețea cea rodnică
A Domnului nostru.

* * *

Lui Răzvan Theodorescu

Vin alți musafiri.
Nu altă ploaie. Nu alte
Cântece. Nu altă
Icoană, care să înțeleagă
Rugăciunile noastre.

Număr câți brazi au rămas.
Au rămas atâți
Câți au fost retezați.
Și năvălește frigul
Pe unde fuseseră verzi.
Dar a rămas pâinea.

Ies din cuptorul fierbinte
 Rumenitele pâini. Stăm
 Gură în gură cu ele.
 Spunem: „Vom face o țară
 Frumoasă ca pâinea!”
 „Veți cădea!” ni se spune.
 De unde să cazî?!
Cine doarme pe pământ
N-are frică să cază
Când se întoarce –
 Așa se spune.

CUM SĂ-ȚI SPUN

Lui Dumitru Radu Popescu

Cum să-ți spun,
 Fratele meu drag,
 Tu care ne-arăți ce duios
 Trec cuvintele românești
 Prin roua suferinței noastre.
 Cum să-ți spun:
 Oricât ar fi
 De isteț generalul,
 Tot un oștean
 Va trebui să fie viteaz.
 De fapt, nici viteji nu
 S-ar putea spune că suntem.
 Pur și simplu,
 Respectăm moartea,
 Pentru că nu este
 Mincinoasă ca viața.

POETUL

Lui Nicolae Labiș

Stropit de slavă
 Ca de sânge.

**Viorica-Ela HEIDEGGER
CARAMAN DESPRE FIINȚA
LUI GRIGORE VIERU**

Despre poetul Grigore Vieru se vorbește în Basarabia mai degrabă ca despre o ființă decât ca despre un artist, fie chiar valoros și atractiv pentru critica literară, căci poezia lui Grigore Vieru nu este puțin analizată astăzi, ca și în timpul vieții. (Deși cei care au avut fericirea să-l cunoască pe Stănescu și prin prezența lui fizică în Basarabia îi poartă o adorație echivalentă situată între valorizare critică și simpatia față de artist.) Pe unii artiști, spre deosebire de poetul basarabean, poți să-i înțelegi fără a ști neapărat de mama lor, de patria lor, copilăria lor și de tot ce poartă „cu sine” pe lume. Cazul lui Grigore Vieru este altul. Prin termenul *ființă*, raportat la persoana celui mai popular poet al acestui spațiu, în mentalul nostru sălășluiește un model exemplar de simțire, o fire bipolară autentică a omului și poetului deopotrivă. Admirația nețărmită care i se probează poetului, dincolo de excepția unor tănuite (sau nu) sentimente de dezarmare, invidie, ură sau surzenie, plictis, dispreț etc., nu admite nicio clipă de tăgadă asupra „eventualelor” păcate sau „mici mizerii” ale sufletului său. Este și imposibil să vorbim despre ceva în sensul acesta, ne lipsesc exemplele cu desăvârșire, nu pentru că ele nu ar exista, ci pentru că ele nu au relevanță pur și simplu, dar mai ales pentru că nu le bănuiește și nici nu vrea să le bănuiască vreun cititor „de bună credință” (Al. Cistelean). Sinceritatea (și în poezie, și în viață), modestia „inumană”, libertatea gândului coboară în adâncurile sufletului dincolo de rădăcina oricărei slăbiciuni. Iar aceste observații duc la ceea ce am afirmat mai sus despre autenticitate și model de ființare.

Deși conceptul *ființă* este cel mai abstract din gândirea filozofică, nu știu dacă ar trebui să ne intimidăm o plasare a acestuia în contextul unor referințe concrete, pentru că, odată cu problematica mundaneității abordată de Martin Heidegger, ființa, într-o anumită măsură, este chiar completată / împlinită de potențialitatea reprezentării ei în realitate. Astfel, temporalitatea pe care o cunoaște ființa este

chiar sensul acesteia. Desemnarea duală ontologico-ontică a ființei îi apropie sensul prin existențialitate. Întrucât Grigore Vieru constituie prin el însuși modelul autentic de a fi al poetului în societate, printr-o situare afectivă unitară în natură, poezie, lume, aceste coordonate dându-și întâlnire în mod absolut în spațiul ființei poetului. Sentimentul originar al maternității, al patriei, al fraternității, al creației poetice și al logosului sunt valorificate liric pe dimensiunea sacrului și a universalității, deci instituindu-se ca principii ontologice. Prin situarea afectivă autentică în ontic, modelul ființial al lui Grigore Vieru principializează onticul ca ontologic.

Dincolo de teribilismul acestei asocieri Heidegger – Vieru, condamnable la prima vedere, se desprinde totuși în mod cert aplicabilitatea filozofiei celui dintâi la orice tip de ființare aici și acum. Ceea ce l-a deosebit pe filozoful german de Platon, Aristotel, dar și de Kant, Dilthey, Husserl sau Bergson, gânditori care au fundamentat filozofia universală, a fost o mai mare flexibilitate a gândirii sale care i-a permis să conceapă ființa nu neapărat în persoana unui subiect, ci și a obiectului, a unei relații etc., reasezând lucrurile din multiple perspective. Lucrarea sa de căpătâi, *Ființă și timp*, realizată nici pe jumătate deoarece – recunoștea însuși autorul – gândirea-i a depășit cu mult limbajul în care ar fi trebuit s-o exprime, explică modalitățile prin care un obiect poate depăși statutul său de ființă simplu-prezentă, implicându-se în determinarea spațiului mundaneității ființei, configurat din multitudinea de situații afective. Revenind la perspectiva poetului Grigore Vieru în raport cu obiectul de care și-a înlănțuit existența – poezia –, vom remarca faptul că, dincolo de ființa apriorică a cuvântului, acesta împrumută definitiv valențele ființiale ale creatorului ei și dincolo de absența din mundaneitate a celui din urmă. În această ordine de idei, poezia / cuvântul depășește statutul nu numai de ființă simplu-prezentă proprie exclusiv mundanului (ca un loc de deschidere pentru *Dasein*), ci și de obiect care ar putea cumva contrazice statutul poeziei de ființă substanțial ontologică cu potențialitatea deschiderii ontice. Or, ceea ce se întâmplă e că receptorii ajung oarecum ființe simplu-prezente ca loc de deschidere a ființei cuvântului lui Grigore Vieru. Creația poetică devine o ființă cu toate caracteristicile ei în măsura în care aceasta influențează în mod direct situarea afectivă a celorlalți (stimulează *grija* care se manifestă ca modalitate de interacțiune cu celălalt, față de *preocuparea* ca principiu de relaționare cu obiectele), inițiind instituirea unui cerc ființial de aflare-laolaltă-cu-ceilalți. Latura ontică a ființei poeziei lui Grigore Vieru este continuitatea contactului cu cititorul, din acest punct luând naștere și tendința către ontologic prin transmiterea celuiilalt a unei provocări a metafizicului:

„Copiii zădără câinii,
Poeții – moartea.”

Moartea. Și tăcerea deci. Însă ca „posibilitate esențială a actului discursiv” (M. Heidegger, *Ființă și timp*, Editura Humanitas, București, 2006, p. 225).

„Cine tace în timpul unei convorbiri poate «să dea de înțeles», adică să ajute înțelegerii în chip mai autentic decât cel care nu-și drămuiește cuvântul. A vorbi

16 Limba ROMÂNĂ

abundent despre ceva nu reprezintă deloc progresul înțelegerii. Dimpotrivă: vorbirea care nu mai sfârșește acoperă ceea ce este înțeles și îl aduce la o limpezire aparentă, în speță la incomprehensibilitatea trivialului. A tăcea însă nu înseamnă a fi mut. Invers, cine e mut are tendința de «a vorbi». Un om mut nu numai că nu a dovedit că poate tăcea, dar lui îi și lipsește orice posibilitate de a dovedi așa ceva. (...) Numai în adevăratul discurs e cu puțință tăcerea autentică. Pentru ca să poată să tacă, *Dasein*-ul trebuie să aibă ceva de spus, adică trebuie să dispună de o stare de deschidere autentică și bogată de sine însuși” (*ibidem*). Reflecțiile filozofului german ating fără îndoială poezia și mundaneitatea în tăcerea ființei lui Grigore Vieru.

În intenția unei comunicări prin tăcerea de dincolo de ființă a poetului, la Casa Limbii Române, căreia în timpul vieții Grigore Vieru i-a redat mereu însufletirea pășindu-i pragul în credință și bucurie, a avut loc inaugurarea unei expoziții fotografice, reprezentând în imagini modelul vie-rean de gloriificare spirituală și mundană, cu genericul „Stropit de slavă / ca de sânge”. La invitația lui Alexandru Bantoș, directorul Casei Limbii Române „Nichita Stănescu” și redactor-șef al revistei „Limba Română”, evenimentul a adunat, pe 16 februarie 2010, personalități din Chișinău și Târgu-Mureș, printre care Mihai Cimpoi, Andrei Strâmbeanu, Ana Bantoș, Nicolae Dabija, Ion Ungureanu, Nicolae Mățaș, Iulian Filip, Valentin Marica, Nicolae Băciuț, Dimitrie Poptămaș ș.a. Reproducem în numărul curent al revistei un grupaj de fotografii selective din cadrul expoziției.

GRIGORE VIERU. POEZIE ȘI MUNDANEITATE

II Limba ROMÂNĂ

31 august 1998. La inaugurarea Casei Limbii Române

Octombrie 2007. Cu lingvistul Dumitru Irimia (Iași) la Casa Limbii Române

14 februarie 2005. Grigore Vieru omagiat la Casa Limbii Române

1999. Pe Aleea Scriitorilor Clasici Români din Chișinău

IV Limba ROMÂNĂ

Martie 2005

11 mai 1999. Săptămâna literaturii basarabene în Franța

2008. Ana Bantoș, Grigore Vieru, Alexandru Bantoș și Andrei Strâmbeanu

VI Limba ROMÂNĂ

30 august 2007. La Academie

2008. La Casa Limbii Române cu Tatiana Fisticanu și Viorica-Ela Caraman

Martie 2005

31 august 2008

VIII Limba ROMÂNĂ

Aprilie 2005. Lângă poet – primăvara

Ion DAGHI.
Tărâm de visare
și reflecție

Întâlnire spirituală, 2010, ulei pe pânză

X **Limba ROMÂNĂ**

Ascensiune, 2004, ulei pe pânză

Filozofie, 1998, ulei pe pânză

XII Limba ROMÂNĂ

Calvarul dragostei, 1989, ulei pe pânză

Regretul amintirilor, 2002, ulei pe pânză

XIV Limba ROMÂNĂ

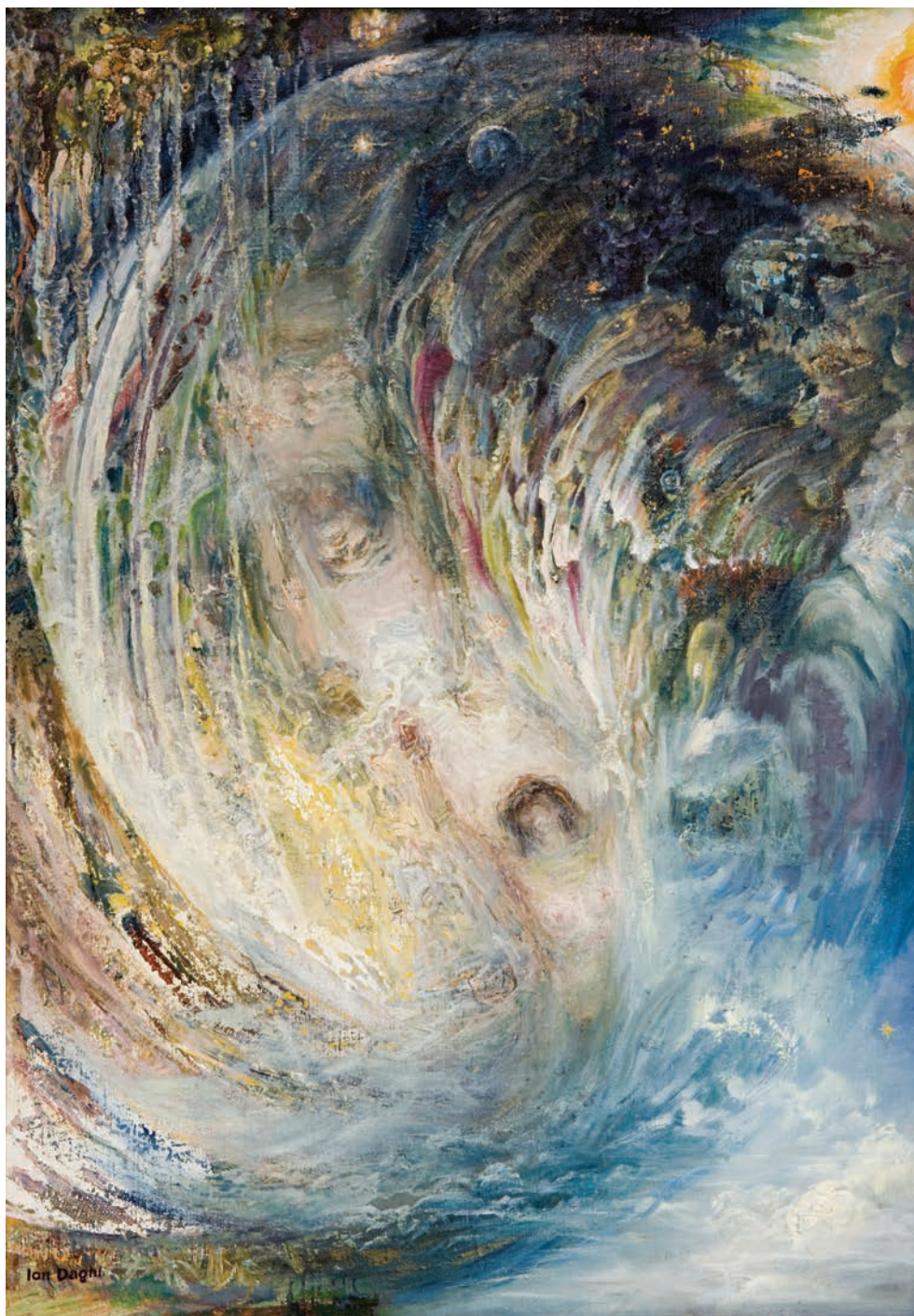

Ontogeneză lirică, 1997, ulei pe pânză

Cules de stele, 2007, ulei pe pânză

XVI Limba ROMÂNĂ

În iureșul aspirațiilor, 2003, ulei pe pânză

Ion EMINESCU ESTE INFINIT DAGHI ÎN SPIRIT ȘI FORME

– **Stimate dle Profesor, când, cum l-ați descoperit pe Mihai Eminescu?**

– Interesantă întrebare. Însă eu n-aș zice că l-am descoperit pe Mihai Eminescu, fiindcă spiritul eminescian zăcea în mine latent, ca în orice român, doar cu o mică diferență – că nu în toți are capacitatea ca mai târziu să izbucnească efervescent, aidoma unor necesități clocotitoare de a reacționa, de a răspunde prin expresii concrete, „du fond de l’âme”, undelor gândirii eminesciene.

De mic (mai ales toamna, când se organizau clăcile la țară) cântam împreună cu alți săteni melodii pe versurile lui Eminescu: *De ce nu-mi vii, Mai am un singur dor, Pe lângă plopii fără soț...*, dar declamam și *Revedere, Dorința, La steaua* etc. Cel mai straniu era că eu nu cunoșteam titlurile acestor opere și nici autorul lor.

Abia mai târziu, fiind deja student la Școala de Arte Plastice din Chișinău (1953), am cumpărat clandestin de la un evreu o carte cu poezii de ale lui Eminescu. Și mare mi-a fost mirarea când am aflat că operele lui mi-au însoțit copilăria, au pus prima piatră de formare a atitudinii mele față de lume, natură și societate și m-au făcut să mă simt fericit în cele mai grele momente ale vieții noastre sub jugul ocupației rusești, sovietice.

– **Cum ar trebui să interpreteze cititorul lucrările dumneavoastră din ciclul „Eminesciana”: comentarii la anumite texte, noi lumi și viziuni generate de contactul cu versul eminescian sau o reactualizare mereu necesară a zbuciumului cu reverberații percutante în timp al acestui reprezentant de excepție al destinului și neamului nostru?**

– În primul rând, este nevoie ca receptorul de frumos, adică privitorul operelor plastice, să cunoască bine operele Luceafărului poeziei noastre. Pentru că lucrările mele constituie reprezentări ale unor imagini vapoase, universale,

inefabile, transcendente, de tipul celor cuprinse în sintagmele metaforice „umbra celor nefăcute nu-ncepuse a se desface”, „vis al neființei”, „pătruns de sine însuși odihnea cel nepătruns”. Această pictură poate fi înțeleasă ca absurdă de către cel care nu a citit operele cu tematică cosmogonică.

Receptorul acestor tablouri trebuie să cunoască temeinic opera eminesciană, dar să fie inițiat, măcar cât de puțin, și în secretele și tehnologiile aplicării limbajului plastic de exprimare. Fiindcă o pictură, în cazul de față, nu poate reprezenta niște ilustrații, niște imagini concrete ale unui anumit episod. Conținutul unui tablou din această serie cuprinde flexiuni ale gândirii eminesciene în deplina lor mobilitate prin atenuări de contraste, transferuri de nuanțe cromatice, înregistrând o sofisticată linie simfonică. Încercările mele, sigur, trebuie privite ca pe o modalitate de înțelegere a ființei eminesciene alături de altele, ca o posibilă viziune cu drept de expresie, dar Eminescu este infinit în spirit și forme...

– Când, cum, în ce condiții reveniți la Eminescu? Ce aspecte din creația lui vă pasionează la această etapă a creației dumneavoastră?

Creația eminesciană e aida unei părți din Adevărul Absolut. Să scoți din acest conținut prețios niște crâmpoie pentru a întinde pe pânză o imagine reprezentativă nu este chiar atât de simplu. Anume această provocare îmi animă spiritul artistic. Poezia eminesciană e plină de metafore care se remarcă prin diversitate, dar și prin conexiunea pe care o exprimă conotativ.

La întrebarea când revin la Eminescu, eu aș zice că îmi place să revin întruna, dacă n-ar exista obstacolele vieții cotidiene. Viața te aruncă în alte spații. Dar, în privința condițiilor de lucru, cele mai convenabile țin de atelier, unde am parte de toată liniștea. Iar atunci când ajung să cunosc o scânteie de inspirație, totul se întâmplă involuntar, pentru că lucrurile acestea nu țin de fizicul care se supune doar voinței.

În prezent starea mea psihologică este îndreptată și se formează pentru a-l exprima plastic, într-o serie de lucrări, pe Eminescu în dragoste. Însă lucrurile se mișcă încet, ajungând doar la vreo câteva tablouri pe an. Pregătirea consumă mai mult timp decât executarea.

Ion Daghi s-a născut la 16 august 1936 în s. Olișcani, Orhei. Studii: Școala Republicană de Arte Plastice din Chișinău (1952-1960), Institutul de Design Industrial din Harkov, Ucraina (1962-1967). Membru titular al Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova din 1980.

Participant la numeroase expoziții de grup; expoziții personale în localuri publice din Chișinău (Uniunea Scriitorilor, Primăria municipală, Biblioteca „Transilvania”, Casa Naționalităților, Centrul Academic Internațional „Eminescu”), în mai multe orașe din România, precum și în Centrul Expozițional „Constantin Brâncuși”. Participant la tabere de creație, la simpozioane și conferințe internaționale din Moldova, Georgia, România, Rusia, Ucraina. Autorul unor lucrări monumentale (mozaicuri, picturi pe pereți, vitralii) care decorează diverse edificii din Moldova, Rusia, Ucraina, precum și al unor programe, manuale și lucrări științifice în domeniul studierii artei plastice.

REFERINȚE

* * *

Plasticianul și monumentalistul Ion Daghi posedă un dar miraculos – fantezia. După el lumea din tablou nu e numai aceea ce se află înaintea ochilor, dar și aceea ce se găsește în memorie, imaginație, idee. Ion Daghi, conform percepției realității înconjurătoare, e poet.

Mihai GRECU,
plastician

* * *

Pictura sa este tulburătoare prin modulațiile intens trăite și inspirate, creând un univers egal cu adâncimile operei eminesciene, egal cu suferințele poporului român.

Vasilian DOBOȘ,
critic de artă, Iași

* * *

Ion Daghi e un cititor de stele al poeziei eminesciene. Viziunile lui sunt când cosmice, când pământene, luxuriante și unele și altele uneori, adeseori sticlind mineral, iradiind uranic. Ion Daghi împletește cu o igliță meșteșugită un univers saturat de duh eminescian, dar nu iluzează, ci creează. E o lume de fantasmă și de reală întruchipare. Grunțuroasă ori sticloasă, culoarea are densitatea mentalului, arsura pământului de oală și zvâcnire neostoită de vulcan. E un tărâm de visare și reflecție, de încântare și poveste, e valea fermecată a pistei fără de sfârșit.

Ion Daghi este nimbat de misterul și frumusețea din adânc a poeziei eminesciene. El își mărturisește bucuria, înflorarea ce i-o stârnesc poemele Eminescului prin vrăjita spunere a pânzei transformată adeseori în vitraliu de catedrală. În plâsmuirile plastice inspirate de versul eminescian Ion Daghi dă măsură întregă a talentului său.

Ion Daghi e un pictor basarabean robit poeziei eminesciene, preocupat să-i releve sensurile de profunzime prin găsirea unor echivalente plastice originale. Așa l-am priceput într-o zi de vară, când trăia o stare de bucurie aproape copilăroasă, la Casa Pogor, pe unde trecuse Mihai Eminescu, loc în care i se hărăzise fericirea să-și arate pe simeze plâsmuirile sale plastice inspirate de poezia eminesciană. O lacrimă i se prelinge; în colțul ochilor. Era lacrima bucuriei.

Grigore ILISEI
scriitor, Iași

* * *

Lucrările lui Ion Daghi, monumentale ca efect, de foarte bună tradiție cromatică românească, sunt realizate cu rafinement și știință a pictorului de marcă.

Ion ȘUȘALĂ,
critic de artă, București

**Theodor EMINESCU
CODREANU ȘI CANONUL OCCIDENTAL**

Canonul literar, spune Harold Bloom, este alcătuit din *singularități*, nicicum nu se naște din *energii sociale*, cum credea Gherea, marxistul. Iar *singularitatea nr. 1* în vremea primei bătălii canonice, recunoscute ca atare de Nicolae Manolescu în *Istoria critică a literaturii române*, era Eminescu, după care veneau alte singularități canonice: Caragiale, Creangă, Maiorescu, Slavici. Toți aceștia l-au recunoscut ca întâi-stătător pe Eminescu, gloria lui Maiorescu constând îndeobște din *crearea canonului* la modul conceptual. Definitivează edificiul în anul morții tragice a poetului, în cel mai consistent studiu critic al său, *Eminescu și poeziile lui*. Acest studiu, dincolo de unele aprecieri erodate de timp, înseamnă recunoașterea ființării *canonului estetic național*: „Acesta a fost Eminescu, aceasta este opera lui. Pe cât se poate omenеște prevedea, literatura poetică română va începe secolul al 20-lea sub auspiciile geniului lui, și forma limbei naționale, care și-a găsit în poetul Eminescu cea mai frumoasă înfăptuire până astăzi, va fi punctul de plecare pentru toată dezvoltarea viitoare a vestmântului cugetării românești”¹.

Canonizarea lui Eminescu este cheia de boltă a carierei de critic literar a lui Titu Maiorescu. Deși o știe prea bine, Nicolae Manolescu își începe de aici propria *contradicție*. Din promotor al canonului, el se transformă, în chip neașteptat, în ideolog mascat al Școlii Resentimentului, care și-a făcut un titlu de glorie din *distrugerea canonului*, arată Bloom. Criticul român s-a pomenit brusc prizonier al vechilor ideologi marxiști ai canonului proletcultist sublimat într-o falsă aureolă a esteticului de după „obsedantul deceniu”. Unul dintre campionii „deconstrucției” canonului național a fost Z. Ornea. Lui i s-a alăturat și Nicolae Manolescu, patronând împreună, spre exemplu, faimosul nr. 265 al „Dilemei” din 1998. Și mai stranie a fost alăturarea la resentimentari a lui Petru Creția, devenit și el un captiv al ideologiei postmoderniste. Împreună, ei și-au propus să distrugă ceea ce au numit *mitul poetului național*, sintagmă consacrată de G. Călinescu, nuanțată mai înainte de Nicolae Iorga în „expresia integrală a sufletului românesc”, iar după al Doilea Război Mondial de Noica prin „omul

deplin al culturii românești”. Friedrich Nietzsche și Ernest Robert Curtius au afirmat lucruri similare despre Goethe și în acest mod îl receptează ca autor canonic de prim rang și Harold Bloom². Se mai pot adăuga și alte formule memorabile, precum cea a lui Dimitrie Vatamaniuc: „Coloana infinită a spiritualității noastre naționale”. Sau Ilie Bădescu: personalitatea *eponimă* a culturii românești³. Curios că „demitizarea” canonicității eminesciene se face fără argumentele estetice ale canonului, împotmolindu-se într-o penibilă sofistică, fals aureolată cu o „exigență” critică îmbrățișată, în ultimii ani, de tot mai mulți resentimentari.

„Argumentul” dintâi al distrugătorilor de canon este că noțiunea de „poet național” (iar de aici și celelalte formule amintite) nu funcționează în literaturile occidentale și, în consecință, ar fi o invenție a naționaliștilor români. Dacă i-am crede pe cuvânt pe resentimentari, în lumea euroatlantică n-ar exista decât *canonul occidental* fără variante naționale. E curios că Nicolae Manolescu, adept al *diferențelor*, se poziționează în adept al omogenizării prin estetic, când, în realitate, esteticul nu poate fi rupt de *singularități*, așa cum demonstrează Harold Bloom. Resentimentarii gândesc în logica terțiului exclus, fie la nivelul de realitate al materiei omogenizante, fie la nivelul materiei eterogenizante, ratând apropierea de *starea T*, acolo unde antitezele sunt în semipotențializare și în semiactualizare, sub logica terțiului ascuns⁴. Așadar, universalitatea canonului, care este universalitatea esteticului, nu poate fi decât abuziv despărțită de *național*. Credeam că de multă vreme asemenea ecuație a fost rezolvată, iar la noi, după cum am văzut, o consacraseră deja Iorga, Ibrăileanu, Ralea, Vianu, Călinescu, Eliade, Noica. Să vedem dacă Harold Bloom îi confirmă pe resentimentari cu teza inexistenței *canonului național*. Cel puțin, Nicolae Manolescu ar fi trebuit să evite o asemenea teză, de vreme ce el și-a propus să scrie o „istorie canonică” a literaturii române, recunoscând că limba română este factorul particularizant al acestei literaturi, considerând intruse scrierile în alte limbi. Totuși el continuă și în *Istoria critică...* să aprecieze ca maladivă situarea lui Eminescu în centralitatea canonului românesc. Criticul pornește, în capitolul despre Eminescu, de la cartea demolatoare a sintagmei *poet național*, semnată în 2001 de Ioana Bot (*Eminescu – poet național român*), combătând, simultan, și formulele canonice ale lui Iorga și Noica sub pretextul că un Eminescu „paradigmatic și anistoric neschimbător și pururi exemplar pentru toată suflarea românească” ar fi o formulă „mortificantă”: „Un poet național intangibil nu mai este cu adevărat de citit”⁵. Toate bune și scrise cu „spirit critic”, numai că Iorga, Noica și atâția alți mari intelectuali români n-au fost atât de dogmatici, încât să susțină imaginea unui Eminescu „imobil”, „frigid”, „mortificant”, „ilizibil” în *canonicitatea* lui. Lucrurile stau exact pe dos, fiindcă un scriitor canonic este viu, stimulat, invitând la controversă, la gândire și la trăire estetică. Tocmai bogăția spirituală a geniului îl scutește pe Eminescu de mortificare. Când un scriitor iese din canon, numai atunci el devine de necitit. Ce rost ar mai avea să-l numești „omul deplin al culturii românești” când el nu e *deplin*? Noica l-a gândit pe Eminescu exact în spiritul canonului occidental și național, el fiind, totodată, și adeptul „despărțirilor” de marile modele, dar într-un mod creator, cum preconizează, altminteri, și Harold Bloom. O veritabilă „despărțire” de centrul canonic întărește canonul însuși. Paradoxal, Iorga și Noica sunt bine ancorați în canon. Manolescu, nu. Forța extraordinară a spiritului eminescian este catalitică, nicicum modelatoare.

Când Harold Bloom consacră centralitatea canonică a lui Shakespeare, el recunoaște deopotrivă că „divinul brit” este și centrul canonului englez. Ceva similar se petrece cu Dante pentru Italia, cu Goethe pentru Germania, cu Tolstoi pentru Rusia ș.a.m.d. În 1930, spre a-l confirma pe Maiorescu, Tudor Vianu contura un peisaj similar al canonului occidental, neezitând să-l așeze în postura de vârf canonic pe Eminescu. La comemorarea morții poetului, în 1939, un gânditor de valoarea lui C. Rădulescu-Motru întărea spusele lui Vianu astfel: „În Mihai Eminescu noi am ajuns a recunoaște pe cel mai reprezentativ maestru al nostru. El este pentru noi ceea ce este Goethe pentru germani, Shakespeare pentru englezi, Dante pentru italieni. El este geniul în care s-au întâlnit, deopotrivă de ridicate, puterea de invențiune cu aceea de reflexiune critică. În poezia și proza lui, simțirile cele mai caracteristice ale vieții noastre naționale și-au găsit o expresie artistică nepieritoare. El a fost maestrul care a știut alege metalul pur și nobil din minereul brut al sufletului național”⁶. Bloom are grijă să stabilească o asemenea ierarhie și pentru literatura americană, prilej cu care el vorbește extins despre *canon național*, emblema națională fiind Walt Whitman. De reținut: doar șase poeme exemplare îl fac pe Whitman autor canonic și „*poetul nostru național*”⁷. Desigur, al Statelor Unite! Bloom admite că un scriitor canonic poate să oscileze ca interes pentru literatura universală, dar nu se poate mortifica pentru limba în care a creat: „Cred că a fi centrul unui canon național înseamnă a rămâne definitiv în circulație într-o anumită limbă, dar această permanență rareori depășește granițele lingvistice. În străinătate, Whitman și-ar putea pierde importanța, dar nu și în Statele Unite”⁸. Convingerea mea (și nu numai) este că Eminescu se află cu mult peste valoarea lui Whitman, dar nu asta are importanță acum. Resentimentarii noștri fac grimase în fața *mitizării* lui Eminescu. Ce-ar spune să afle că, pentru americani, Whitman este creatorul „religiei americane”, după cum Dante este al celei italiene? În *Cântec despre mine însumi*, poetul însuși se considera un Iisus american. E de reținut că mitizarea lui Whitman dă forța spirituală a Americii convertită în putere imperială. Imaginați-vă ce oale de lături ar fi aruncat resentimentarii de pe malurile Dâmboviței în capul lui Eminescu dacă acesta ar fi fost un „deviant” sexual precum Whitman, cu *autoreotismul* său masturbator.

Calitatea primă a personalității din centrul canonic este că nu se *istoricizează*. Oricât de mult ne-am strădui să-l depășim pe Shakespeare, prin *despărțirea* de el, în sens nicasian, faptul este imposibil, spune Bloom, deoarece autorul lui Hamlet mereu va fi cu un pas înaintea noastră. Noi, ca români, avem același sentiment și aceeași convingere în fața lui Eminescu, după cum Eminescu a trăit, la rândul său, aceeași senzație în fața lui Shakespeare, fiindcă numai un geniu canonic are intuiția puterii spirituale a centrului canonic. Chiar și „demitizării” lui Eminescu știu asta și, nu mă-ndoiesc, de aici răsare ura lor anticanonică. Nu există fapt de cultură laică în măsură să-l întrecă pe Shakespeare, nici chiar în filozofie. Și asta fiindcă *gratuitatea estetică* în canon este *ontologică*, la antipodul jocului de „cuvinte goale”. „În toată istoria filozofiei – arată Bloom – nu există originalitate cognitivă comparabilă cu cea a lui Shakespeare și este și ironic, și fascinant să vezi cum se întreabă Wittgenstein dacă există vreo diferență autentică între reprezentarea shakespeariană a gândirii și gândirea însăși”. Este și motivul pentru care „Shakespeare, care nu s-a bazat prea mult pe filozofie, e mai important în cultura occidentală decât sunt Platon și Aristotel, Kant și Hegel, Heidegger și

Wittgenstein”⁹. Aici se incifrează întreaga taină a *esteticului*, pe care criticii superficiali o refuză, refuzând hermeneutica însăși, precum face și N. Manolescu. De aceea, acești critici nu vor înțelege niciodată de ce Eminescu identifică arta cu *adevărul ființei*. Nu, nici Eminescu n-a fost filozof, dar el, aidoma lui Shakespeare, îi întrece pe filozofi și, întâi de toate, pe filozofii români. De aceea, este un titlu de glorie pentru un filozof român să recunoască superioritatea gândirii lui Eminescu în raport cu propria sa filozofie. Așa au procedat, bunăoară, Blaga, Rădulescu-Motru și Noica, spre marea lor cinste. În profeția lui, Titu Maiorescu a spus că secolul al XX-lea va îmbrăca nu doar veșmântul poeziei, ci al întregii „cugetări românești”. Aici se vede scânteia genială a lui Maiorescu. Dar, vai, ce mai haz fac resentimentarii când îi refuză lui Eminescu forța gândului filozofic! Care e dincolo de filozofie! Mă gândesc cu bucurie și cu mirare că tot ceea ce-i refuză distrugătorii de canon lui Eminescu se află contrazis de două femei exemplare din cultura occidentală: Rosa del Conte și Svetlana Paleologu-Matta. Cea din urmă a citit bine că în *esteticul eminescian* se ascunde cea mai înaltă gândire a Ființei din cultura românească. Și asta se-ntâmplă în *Luceafărul*, operă canonică de prim rang, pe care nu întâmplător resentimentarii încearcă s-o detroneze din condiția canonică. La fel procedează și Nicolae Manolescu, în pofida faptului că, spre deosebire de I. Negoïtescu, a bănuït cât de importantă este autodefinirea poetului din versul „Cuprins de-adânca sete a formelor perfecte”. Oare poate exista definiție mai exactă a *esteticului* ca temelie a canonului? Or, această *adâncă sete* este ontologică, adâncul orb al naturii shakespeariene, despre care vorbește și Harold Bloom. Luceafărul ajunge tocmai în *abisul Ființei*, acolo unde cunoașterea umană nu mai are putere: „Nu e nimic și totuș e / O sete care ’l soarbe, / E un adânc asemenea / Uitării celei oarbe”¹⁰. În acest catren distinge Svetlana Paleologu-Matta, încurajată și de filozoful Ștefan Teodorescu, versul fundamental al poemului canonic: „Suntem în punctul cel mai adânc al poemului, ca un centru al lui virtual”, „o adevărată variantă românească a Ființei: o autorelevare cu totul insolită, poetul fiind atras de o alteritate necunoscută și, totuși, deși fără acces, manifestată în el”¹¹. Profesoara din Elveția a intuit bine: *centrul virtual* despre care vorbește este chiar *centrul canonului literar românesc*, demn de forța gândirii lui Shakespeare. Superficialitatea fudulă a criticii resentimentare trece ca orbetele pe lângă el. Din păcate, o face și Nicolae Manolescu. El crede că *Luceafărul* este o operă mediocră, supralicitată „din rațiuni mai degrabă de ideologie literară decât propriu vorbind poetice”¹². Mai mult, versul iambic de 7-8 silabe nu i-ar putea sluji poetului la realizarea unei viziuni cosmogonice, iar „reflecțiile lui Hyperion” anihilează simbolurile romantice majore. Din nefericire pentru criticul nostru, care pare venit din alt spațiu, Hyperion nu „reflectează” nicăieri în poem, meditația aparținând Demiurgului! Și apoi ce fel de finețe critică în fața faptului stilistic este aceea când nu ai ochi și urechi pentru subtilitățile prozodiei și versificației unei capodopere ca *Luceafărul*? Ca de obicei, Nicolae Manolescu se referă doar la *exterioritatea* faptului estetic, având organ doar pentru *ritmul mecanic*, nu și pentru cel interior, de adâncime. În ultimele decenii, eminescologia a progresat esențial și-n domeniul stilistic. Mă gândesc, între altele, la cărțile despre Eminescu ale lui Adrian Voica¹³. În cele 98 de strofe ale poemului există nu mai puțin de 75 de „scheme ritmice” diferite, ca oglindă, și pe acest plan, a setei adânci de *forme perfecte*, care forme nu sunt niciodată *moarte* la Eminescu, ci, după cum el însuși

le-a teoretizat, sunt *forme dinamice*, vii. Adică „identitatea” uniformizatoare a iambului se insolitează într-o armonie de *diferențe* impresionantă. Mă voi opri doar la un singur exemplu din analiza lui Adrian Voica: versul 115. El sună astfel: „Și din a chá-o-su-lui / vâi”. Bara marchează atât cezura, cât și cele două celule ritmice ale stihului. Este o minune de vers, cum numai Eminescu era în stare să conceapă muzical-matematic. Prima celulă este prelungă, septasilabică, cu ictusul forte tocmai pe *cháosului*. Celula septasilabică, numită *antehipermesomacru*, este prezentă în foarte puține limbi, româna fiind privilegiată din acest punct de vedere. Numai maestrul poeziei își permit asemenea arhitectură metrică. Iar în cazul de față, asocierea celei mai ample celule ritmice cu cea monosilabică, numită *cretică*, permite lui Eminescu să sugereze tocmai, în aparentul sărac vers octosilabic, *infinitatea* cosmogonică pe care dl Manolescu nu reușește s-o distingă. Dar cu armonia estetic-muzicală a poemului criticul putea să se întâlnească și prin G. Călinescu: „Unitatea se înfăptuiește muzical. Unele strofe tac, altele cântă, în acord cu flautele unei orgi. La sfârșit răsună toate într-un țipăt coral”¹⁴.

Te întrebi atunci de ce încercarea de a elimina din opera eminesciană tocmai un poem canonic de primă speță? De admis că în *Luceafărul* nu peste tot tensiunea estetică e aceeași, Eminescu însuși intenționând să revadă poemul pentru forma ce ar fi trebuit să intre în volum, cum a observat, între primii, George Munteanu. Dar Nicolae Manolescu, simulând o exigență specioasă, elimină din canon și alte poeme. *Doină* i se pare lipsită de orice valoare estetică, dar în spatele aprecierii lucrează criteriile extraestetice, căci criticul pune diagnosticul „xenofobă”. Pricini similare îl împiedică să vadă excepționalitatea, de suflu shakespearian, din poemul *Împărat și proletar* („lunga și greoaia poemă, fără merite literare remarcabile”¹⁵). Desigur, Eminescu nu poate fi „ușor” de înțeles de oricine, în canon funcționând principiul elită. *Pe lângă plopii fără soț...*, continuă criticul, „nu se mai poate citi astăzi fără oarecare jenă”¹⁶. Lui Manolescu nu-i plac nici *Scrisorile*. În prima, „Perfecțiunea retorică stânjenește lectura. Combustia lirică e redusă”, iar a treia e „școlărească”, nedepășind legendele lui Bolintineanu¹⁷! Cu *Scrisoarea II*, este ceva mai îngăduitor, depistând în ea o „biografie aproape postmodernă”. *Scrisoarea V* are „versuri rele de tot” și „desăvârșește misoginismul anilor ’80-’89”¹⁸. *Odă (în metru antic)*, despre care Laurențiu Ulici spunea că este cea mai frumoasă piesă a liricii românești, n-ar fi deloc „eminesciană”, frumusețea „abstractă”, „versurile par traduse”, conchizând că e o poezie de „concepte goale”, „în care autenticitatea lirismului poate fi pusă la îndoială”. *Memento mori?* „Moloz” cu „câteva construcții fără egal în tot restul poeziei eminesciene”, dar, în ansamblu, cu repetări supărătoare și „improprietați” care fac poemul „dificil la lectură”¹⁹. Așadar, lui Nicolae Manolescu nu-i plac poeziile „dificile”? Trece sub absolută tăcere care ar fi „improprietațile” din poem. Ține să-l combată pe I. Negoțescu pentru că supralicita poemul atribuindu-i valențe *plutonice*. Dimpotrivă, ne luminează criticul, Eminescu este un poet solar („al sudului însoțit”²⁰). Cât privește scena de bătălie dintre daci și romani, aceasta nu poate fi decât „grosolană în falsitate”, net inferioară dinamismului din *Dumbrava Roșie*, de V. Alecsandri. În finalul evaluării, cu nereținută milă, criticul ne previne că Eminescu ar fi trebuit „să lucreze mult la definitivarea acestei panorame a deșertăciunilor ca să scoată din ea o capodoperă”. *Povestea magului călător în stele* are „versuri greoaie, deseori șchioape, imaginația neslujită de metafore, o proză deasă copleșind mai peste tot poezia”²¹.

O nereușită este și *Gemenii*, iar „Valoarea dramatică a tabloului este nulă”, în *Mureșanu*. Pentru *Criticilor mei* nu găsește decât epitetul „banală”; *Rugăciunea unui dac*, capodoperă din care descinde filozofia kynic-amară a lui Emil Cioran, după cum a recunoscut chiar acesta, nici măcar nu este pomenită. Îngăduință are dl Manolescu pentru *Mai am un singur dor*, *Mitologicele*, *Cum negustorii din Constantinopol*, *Din Berlin la Potsdam*, *Umbra lui Istrate Dabija-Voievod* și *Antropomorfism*, poezii care au urme de... postmodernism. (La acestea, mai adaugă contrafacerile lui Petru Creția, după o metodă a „reconstituirilor” sancționată de eminescologi de meserie ca D. Vatamaniuc și N. Georgescu.) Or avea postmodernism, dar aceste poeme (exceptând pe prima) sunt alese parcă înadins pentru a-i bara calea spre canonicitate centrală lui Eminescu.

Renunț la a mai sublinia ușurătatea cu care criticul „desființează”, în continuare, rând pe rând, teatrul, proza, publicistica, notele și corespondența, acestea având, desigur, cu mult mai multe vulnerabilități. Faptul nu ne poate mira, dacă ținem seamă că aceeași Școală Resentimentară se străduiește de ani buni să dărâme centrul canonic occidental. Harold Bloom arată că resentimentarii îl vor pe Shakespeare un scriitor „istoricizat”, precum comilitonii lor din România pe Eminescu, adaug. El face comparație cu alungarea platoniciană a poetilor din cetate. Postmoderniștii trăiesc cu iluzia ideologizată că noi îi inventăm pe Shakespeare și pe Eminescu, pe când, în realitate, ei ne inventează pe noi. De aceea, criticii anticanonici au iluzia că poți face din Eminescu orice, chiar și un biet scriitor „istoricizat”. Harold Bloom îl citează pe Emerson, una dintre pietrele de temelie ale canonului american: „Shakespeare este deasupra categoriei autorilor importanți, cum este și deasupra mulțimii. Înțelepciunea lui este de neimaginat, a celorlalți se poate imagina. Un cititor experimentat poate pătrunde și continua gândul platonian, dar nu și pe cel shakespearian. Aici rămânem pe dinafară... Prin facultățile sale creatoare, Shakespeare este unic”²². La fel, nu vom putea niciodată să continuăm *gândul* eminescian, pentru că el este mereu înaintea noastră și poetul o știa, recunoscând ceea ce resentimentarii nu vor pricepe vreodată: „Nențeles rămâne gândul / Ce-ți străbate cânturile, / Zboară vecinic, îngânându-l, / Valurile, vânturile” (*Dintre sute de catarge*). „Fără Shakespeare – ne avertizează Harold Bloom – nu avem canon, pentru că nu avem nici posibilitatea de a ne cunoaște propriul sine, oricine am fi. Îi datorăm lui Shakespeare nu numai reprezentările noastre cognitive, ci și o mare parte din capacitatea noastră cognitivă. Diferența dintre Shakespeare și cei mai importanți rivali ai lui este una și de gen, dar și una de grad, și această dublă diferență definește realitatea și necesitatea canonului. În absența canonului, încetăm să gândim. Putem vorbi în gol, la nesfârșit, despre înlocuirea standardelor estetice cu considerații etnice și feministe, iar țelurile sociale pot fi admirabile. Totuși doar puterea se poate uni cu o altă putere, așa cum Nietzsche susținea mereu”²³.

Asta fac și criticii noștri care nu mai pot de grija centralității lui Eminescu în canonul românesc: emit „cuvinte goale” și pun la cale, „feminist”, căci etnicismul nu mai este la modă, „standardele estetice”, ignorând esențialul: că *fără Eminescu nu avem canon românesc*. Și Eminescu a avut harul să pună în ecuație Ființa în ipostază națională, fiindcă, așa cum deja am arătat, a avut norocul, dar mai cu seamă forța genială, să-l pătrundă cel dintâi, la noi, pe Shakespeare ca *axă* a canonului occidental. Când Nicolae Manolescu trece, cu seninătate, pe lângă poema *Cărțile*,

închinată lui Shakespeare, el nu poate decât să facă observația zadarnică și dezarmantă că respectivul text ar atesta doar „familiarizarea cu opera marelui brit”²⁴. (În realitate, pentru Eminescu, Shakespeare este nu „marele brit”, ci *divinul brit*, ceea ce vrea să spună cu totul altceva!) Într-adevăr, Eminescu, anticipându-i pe Marin Sorescu din poema *Shakespeare* (1964) și pe Bloom din cartea la care ne referim, face mai mult: vede în Shakespeare un *Dumnezeu*. Este chiar condiția de a ocupa centralitatea în canon.

Shakespeare a creat oameni *naturali* ai domnului Creatorului, fie că se numesc Hamlet, Ofelia, Iago, Othello, Lear, Falstaff, Macbeth, Cordelia. Iată ce notează Eminescu în Caietele sale, pentru care N. Manolescu n-are ochi: „Flori mirositoare, însă sălbatece ca florile din cununa nebunului rege Lear. Oare amestecul ce pare fără înțeles a florilor sălbatece ce se strecură prin pletele bătrânului rege nu sunt metafora vie a creierilor săi, în care imaginile, florile gândirii s-amestecau sălbatece și fără înțeles? Și câtă profunditate în acele gândiri, și cât miros în acele flori! Astfel sunt și florile sălbatece – cântecele populare. Pe câmpiile lor a cules Shakespeare și orice poet național – pe alte câmpii însă a cules poezia acia care vorbesc de rai și iad, de îngeri și demoni, de stelele cerului și de mărgăritarele din fundul mării. Shakespeare a vorbit de om – de om cum e. Bețivul său e bețiv, eroul său e erou, nebunul său e nebun, scepticul său e sceptic și fiecare om e murit din gros cu culoarea caracterului său, căci poporul conține cum vede, și Shakespeare a fost al poporului său prin esclintă”²⁵. Același lucru îl subliniașe încă Samuel Johnson (1709-1784): „La alți poeți, un personaj este adeseori un individ, la Shakespeare, el este, în general, o specie”²⁶.

Să se observe că *universalitatea canonică* a lui Shakespeare este coroborată de scriitorul nostru cu postura de *poet național* a *divinului brit*. E de cercetat dacă nu cumva Eminescu vorbește pentru întâia oară la noi de *poet național*, echivalând sintagma cu ceea ce noi numim astăzi *canon național*. Corespondențele stranie dintre florile sălbatice cu miremele lor din cununa regelui Lear și gândirea lui abisală, este o observație demnă de gândirea canonică a unui Baudelaire. Dar Eminescu are intuiția ierarhiilor canonice din gândirea lui Emerson și a lui Bloom, distingând între un scriitor canonic de primă speță și geniile filozofice, sugerând, în același timp, celebrităților necanonice, „de un sfert de oră”, să-și vadă lungul nasului: „Nimărui din voi să nu-i abată cumva prin minte că ar fi un geniu. Căci, copiii mei, pământul nostru e mai sărac în genii decât universul în stele fixe și mai lesne se naște în văile nemăsurate ale haosului un nou sistem solar decât pe pământ un geniu. Homer, Shakespeare, Raphael, geniile în arte se nasc o dată la 3, 4 mii de ani, Newton și Galilei, Kant ori Darwin, geniile în știință, o dată la o mie de ani, încât nu știm zău dacă de la Adam până la Papa Leo IX au existat de toți o duzină. Încolo suntem toți niște bieți mizerabili cărora acești regi ai cugetării ne dau de lucru pentru generații înainte. Dacă avem talent, adică câteva centigrame de creieri mai mult decât simia communis, (î)l putem valorifica, pentru vremea noastră, prin muncă constantă; dacă nu muncim, rămânem asemenea confrăților noștri, dobitoacelor”²⁷.

Cine parcurge, cu adevărat, cele 16 volume ale ediției naționale este uimit de locul pe care-l rezervă Eminescu lui Shakespeare. Nu încapă îndoială că poetul nostru a înțeles centralitatea canonică occidentală a *divinului brit*, chiar dacă la vremea aceea nu exista o teorie de felul celei bloomiene. Oare nu dovedește asta

că oricât de „șlefuit” și de „estet” s-ar pretinde resentimentarul, el, în realitate, se află la distanță uriașă în urma lui Eminescu? Dacă ar avea geniu, iar nu doar cele „câteva centigrame de creieri mai mult decât simia communis” ale talentului real dăruit de natură, criticii resentimentari ar recunoaște, măcar cu un dram de umilință, cine este cu adevărat Eminescu. Dar mai bine să ne continuăm demersul.

Ne vom ocupa mai departe de epitetul *divinul*, acordat de poet lui Shakespeare. Neavizații vor crede că punerea lui Shakespeare în rândul divinităților este o faptă encomiastă. Nici vorbă de așa ceva. Eminescu avea proprietatea termenilor și nu arunca vorbe-n vânt. Transferarea conceptului de *canon* din teologie în estetică nu este făcută la întâmplare. Cititorii superficiali interpretează transferul în sensul mentalității *seculariste* a evoluției spiritului occidental. Ateii, „liberii cugetători”, vor crede că *laicitatea* esteticului este o condiție a lumii secularizate. Și Harold Bloom dă adeseori impresia că gândirea canonică este oglinda secularizării, numind-o *post-creștină*. Nicolae Manolescu a înțeles canonul occidental chiar ca un „liber cugetător”, cum se autodefineste. Dar o asemenea grilă de lectură duce la Școala Resentimentului, adică tocmai la distrugerea canonului, întreprindere analizată aici prin recursul la *demitizarea* lui Eminescu, echivalent al detronării din altitudinea de centru canonic al literaturii române.

Canonul estetic occidental s-a născut printr-o *diferență* ivită în sânul canonului biblic. Această diferență a fost posibilă prin ceea ce s-a numit *kenoza* Mântuitorului: Dumnezeu s-a „micșorat” și s-a făcut *om*. În contextul iudaismului, observă Bloom, apariția canonului estetic n-ar fi fost posibilă, tocmai din pricină că nu există perspectiva *kenozei divine*. Altminteri, Iisus însuși a făcut distincția dintre *împărăția cerească* și *împărăția cezarică*. Interesant că și în iudaismul primar a existat un germene al *umanizării* lui Dumnezeu, văzut chiar ca personaj de tip canonic. De aceea, alături de Shakespeare și de *Noul Testament* (îndeobște, *Evanghelia după Marcu*), Bloom pune la temelie canonului estetic și Biblia ebraică veche, datată cu un mileniu înaintea lui Hristos, cea scrisă de un presupus I (*Cartea lui I*) sau de o femeie hitită, Batșeba, căreia i se atribuie primele trei cărți din Vechiul Testament: *Geneza*, *Exodul*, *Numeri*, răstălmăcite în vreme de diferiți copiiști și preoți spre a da contur, finalmente, doctrinei iudaice clasice. În cartea Batșebe, exista un Iahve preponderent uman: mânca, bea, era furios, răzbunător, gelos, justițiar, anxios, avea favoriți pe lângă el etc. De-aici se putea naște originalitatea canonului estetic, ceea ce a pus în Dumnezeu iudaic, creștin și musulman ceva din realitatea unui *personaj literar*. Iisus însuși, mai ales în viziunea lui Marcu, are ceva de personaj literar²⁸. Reminiscente de precreștinism? Zeii greci aveau un comportament uman, ceea ce a și făcut posibilă apariția pre-canonului, în epoca teocratică, prin Homer. Sorgintea creștină a canonului occidental este remarcată și de Gianni Vattimo: „Dante, ca și Shakespeare, a scris în așa fel, încât dacă nu ai citit *Biblia*, nu înțelegi nimic. Dar poți citi *Biblia* fără să-i fi citit pe Dante și pe Shakespeare. (...) Eliminați *Biblia* și nu aș mai fi ceea ce sunt”²⁹. Din acest punct de vedere, Shakespeare este *Biblia secularizată*, viziune centrală în gândirea lui Vattimo, a cărui *gândire slabă* se-ntemeiază pe *kenoza* lui Hristos, echivalentul umanizării sale până la condiția de „personaj” al canonului literar, despre care am vorbit. „În cultura secularizată – spune Vattimo –, vechile narațiuni religioase sunt publicate într-o ediție nouă, traduse în dialectul laic, într-o ediție broșată la preț redus. Acolo ele nu mai sunt povești despre tranzacții trans-

cedente în eternitate, ci povești despre *saeculum*, despre timpul istoric, în care trăiesc oameni adevărați”³⁰.

Și Nicolae Manolescu preia ideea că literatura occidentală s-a născut prin ruptura de cartea *unică*, *Biblia*. De la împărăția Cărții s-a trecut la împărăția cărților. Nu-mai că el interpretează despărțirea de *Biblie* în sens limitat secularist, exonerând însuși sensul *laicității* canonului, la granița *ateismului*. Destul de ușor se poate tălmăci greșit și conceptul de *universalitate* bloomiană. Autorul american reacționează la tendința religiilor de *autolimitare*, acestea sfârșind prin a se *doctriniza*. Astăzi, sunt interpretate în acest sens *fundamentalismele* de tot felul. Autolimitarea duce la conflicte și războaie religioase. Din păcate, istoria este plină de asemenea devianțe fundamentaliste. De-aici, Harold Bloom ajunge la concluzia că adevăratul *universalism* aparține canonului estetic. Shakespeare trece opreliștile impuse de idiosincrasiiile religioase, el îi apropie pe oameni, peste granițe de tot felul, fie că sunt la Paris, Moscova, Tokio, Calcutta, Beijing, Buenos Aires, Cairo sau New York. Altfel spus, Shakespeare este universal, pe când un creștin fanatizat sau un iudeu, nu, pentru că ei nu vor fi „admiși” de un musulman fără reticențe „doctrinare”. În realitate, lucrurile sunt cu mult mai complexe și nu e cazul să intrăm aici în amănunte. De pildă, cea mai mare neadekvare la obiect este să reduci creștinismul la o „ideologie”, ceea ce Bloom dă impresia că nu poate să evite. Trebuie spus, în treacăt, că niciodată Iisus, Paracletul, ipostas al Sfintei Treimi, nu poate fi acuzat de nenorocirile aduse pe lume de Inchiziție și de războaiele religioase. Asemenea fenomene istorice sunt posibile prin abandonarea *universalismului* iisusiac. Or, după câte îmi dau seama, universalismul estetic s-a născut tocmai din asemenea pricini, fără ca acest universalism să apară ca erezii de felul celor din sânul creștinismului sau de felul diverselor gnoze sau esoterisme masonice. Umanismul estetic din canonul occidental, care nu poate fi opozant nici celui oriental, s-a născut ca măsură a reapropierii, în Duh, de Omul-Dumnezeu Iisus. Așa se explică de ce un poet canonic de felul lui Walt Whitman se identifică cu Iisus. În suferința nemărginită și în plenitudinea bucuroasă a lui Iisus se ascunde întreaga *umanitate* a canonului occidental, ceea ce Harold Bloom numește *anxietatea canonului*, deopotrivă prezentă în durerea primordială a lui Hamlet sau Iago, în dorul eminescian, în vidul existențial bacovian, în anxietatea canonică a eroilor lui Kafka. De aceea, autorii canonici creează noi *Biblii*, noi religii naționale, fără ca acestea să fie simțite ca „erezii”, dimpotrivă, restituind universalitatea emanată de divinitate. În acest mod trebuie înțeleasă și afirmația lui Walt Whitman: „Măcar atât avem din Dumnezeu: îl avem pe om”. Îl avem pe Omul Iisus. Dante a recreat omul italian, Cervantes pe cel spaniol, Goethe pe cel german, Eminescu pe cel român, Whitman și Emily Dickinson pe cel american. *Divina comedie* a fost percepută ca un al treilea Testament, nesubordonat celorlalte două. Dante nici nu și-a conceput opera ca *ficțiune*: „El o va considera adevărată universal și atemporal”³¹. Obsesia „ficțiunii” este una modernă și postmodernă, sfârșind prin a fi anticanonice, de ordinul corectitudinii politice. În schimb, „Spiritul sălbatic și extrem de puternic al lui Dante e, în cel mai înalt grad, incorect politic”³². Este exact ceea ce aprecia Eminescu (v. scrisoarea către Iacob Negruzzi, care însoțea *Epigonii*) în naivitatea și în elementaritatea înaintașilor, în opoziție cu mentalitatea epigonilor: „Predecesorii noștri credeau în ceea ce scriau, cum Shak(e)speare credea în fantezmele sale; îndată însă cu conștiința, vine (gândul) că imaginele

nu sunt decât un joc; atunci, după părerea mea, se naște neîncrederea sceptică în propriile sale creațiuni³³.

Așadar, la 20 de ani, Eminescu gândea *canonic*, fapt care ține de domeniul miracolului. El atrăgea atenția lui Iacob Negruzzi asupra primejdiei ca *epigonismul*, cum e și cel de tip postmodern, să distrugă canonul însuși. Recursul, din nou, la Shakespeare arată intuiția extraordinară a acestei minți, cea mai adâncă a veacului său. În același spirit face trimiteri Eminescu la cel de al doilea stâlp al canonului occidental: Dante. Vorbind despre *Divina comedie* ca de al treilea Testament, Harold Bloom sesizează fluxul ascuns dintre Cartea unică și cărțile canonului occidental: „Opera, ca toate celelalte scrieri canonice, elimină distincția dintre sacru și laic. Beatrice este astăzi pentru noi alegoria contopirii dintre sacru și laic, dintre profeție și poezie³⁴. Ne aflăm în fața unui text capital, care elimină confuzia dintre *laic* și *secular*, în sensul biruinței ateismului. Este ceea ce numim o soluție *transdisciplinară*. În canon, laicul e în armonie (*antiteză împăcată*, zice Eminescu) cu sacrul, pe când *secularul*, înțeles ca *ateism*, antiteza *teismului*, care reduce canonul / esteticul la *joc*, este distrugător de canon. Dar aceasta este chiar observația lui Eminescu din scrisoarea către Iacob Negruzzi. Și cu aceasta ajungem din nou la primejdia distrugerii canonului de către o lume dominată de minți care rup secularul de religios. Postmodernii, observă Harold Bloom, „au încercat să-l reducă și să-l suprimă pe Shakespeare, căutând să distrugă canonul prin atacarea centrului³⁵. Ce altceva se-ncearcă cu Eminescu? Bloom sesizează un regres în istoria canonului: epoca aristocratică a detronat zeii și a proclamat eroii; epoca democratică a eliminat eroii în favoarea omului; epoca haotică e pe cale de a înlocui omul cu „supraomul” ca *terminator* și *cyborg*, pregătind o nouă epocă teocratică, dar ca imagine caricaturală și grotescă a primei epoci teocratice: „După zei, eroi și ființe umane nu ne mai rămân decât cyborgii și-i privesc uneori cu teamă pe «terminatorii» musculoși care tind să înlocuiască umanul³⁶.”

Nu-l putem suspecta pe Nicolae Manolescu de a fi ajuns la un asemenea grad de repulsie față de canon. Am fi cu totul nedrepti, cu atât mai mult, cu cât el își face publică *nostalgia esteticului*. Una dintre dovezi este și amintita reacție față de lipsa de orizont canonic a generației 2000. Deși el a pus umărul la destructurarea canonului național, recunoaște importanța memoriei literaturii naționale în căutarea conștiinței de sine a omului românesc. Pe de altă parte, chiar solidar cu generația care a „descoperit”, ca altădată canonicul Alexandru Grama, că Eminescu este „nul” ca poet și gânditor, Manolescu nu merge atât de departe și-l așază pe Eminescu în rândul marilor scriitori. Altfel spus, el îi recunoaște o canonicitate de rangul al doilea, subminându-i, în schimb, statutul ontologic de centru al canonului românesc. Enigma istoriei manolesciene în jurul acestui fapt se-nvârtește. Eliminându-l pe Eminescu din centru, cu slabele argumente, care sunt nu atât estetice, cât ideologice, ne-am fi așteptat să producă o „revoluție” privitor la reconfigurarea canonului național prin descoperirea altui centru canonic decât Eminescu. Dar, repet, un asemenea demers cere o arguție atât de puternică, încât îți trebuie cu adevărat demiurgie spre a nu cădea în ridicol și în capcanele dușmanilor naturali ai poporului român dispuși a începe cu nimicirea stâlpului de susținere a unei civilizații europene. Din păcate, inteligența critică nu i-a fost suficientă dlui Manolescu spre a nu eșua în ingrata postură de *personalitate sfâșiată*. Neizbânda criticului o pun pe seama a două cauze: pe de o parte, el a căzut în mrejele unei ideologii transnațio-

nale, cu rădăcini în perioada kominternisto-sovietică, mreje pe care le-a acceptat din pricina beneficiilor lumești, menite să-i satisfacă un imens orgoliu personal, iar, pe de altă parte, prea marea legătură cu ethosul postmodern care l-a împiedecat să recurgă la o lectură adecvată, bunăoară, a cărții lui Harold Bloom, și să înțeleagă istoria canonului occidental. Nu e de mirare că argumentul Shakespeare aproape că lipsește din osatura cărții dlui Manolescu, el nereceptând relația strânsă dintre canonul universal și cel național, reducând-o doar la expresivitatea din sânul unei limbi naționale, în cazul nostru, româna.

Ducând mai departe gândul, dacă dl Manolescu ar fi găsit suficientă îndrituire să-l detroneze pe Eminescu din condiția centrală a canonului, el trebuia să găsească un *înlocuitor*. După 1989, s-au încercat și asemenea demersuri: Caragiale în locul lui Eminescu. Unii cred că mai degrabă Caragiale ar exprima cel mai bine „specificul românesc”. De ce nu și Ion Budai-Deleanu, cu *Țiganiada*? N. Manolescu a recunoscut în el un autor canonic excepțional, satisfăcând cu asupra de măsură gratuitatea estetică. Cu siguranță, în imaginarul critic manolescian, Budai-Deleanu e mai aproape de centralitatea canonică decât Eminescu. Îl și vede drept cel mai de seamă precursor al postmoderniștilor, în frunte cu Mircea Cărtărescu, dar și al lui Borges și al altor corifei moderni și postmoderni. Cât privește pe Caragiale, alții au văzut o complementaritate între acesta și Eminescu, între Mitică și Hyperion, ca exprimând dualitatea ontologică a ființei românești. Laurențiu Ulici, de exemplu, a dezvoltat undeva această idee. Dacă însă ne uităm în istoria dlui Manolescu, I. L. Caragiale, cu toată canonicitatea lui, nu ocupă o ierarhie primordială. Mai mult, combate cărțile care atestă modernitatea clasicului Caragiale, văzând, pe bună dreptate, și actualizări forțate. Totuși Caragiale a fost un model pentru postmoderniști. Ioan Lăcustă scrisese o carte canonizantă: *La ușa domnului Caragiale*. Eugen Ionescu, promotorul teatrului absurdului, a recunoscut, de asemenea, în Caragiale, primul dintre precursorii săi. În pofida unor asemenea precondiții, Nicolae Manolescu nu are de spus lucruri prea spectaculoase despre Caragiale, cu toate că nu exprimă scepticismul interbelic al lui E. Lovinescu. După dl Manolescu, partea cea mai rezistentă a operei lui Caragiale sunt schițele. Aici, îl vede original și drept „cel mai de seamă impresionist român”³⁷. În rest, îi aduce destule reproșuri, ca acesta, bunăoară: „Caragiale e victima zolismului, care a mai făcut cel puțin una, în literatura din jurul lui 1900, și anume Delavrancea”³⁸. Dramaturgul răspunsese el însuși, convingător, acuzației de „naturalism”. E de mirare că dl Manolescu n-a luat în seamă opinia lui Caragiale. Dar ceea ce-l supără cel mai tare la Caragiale sunt cele trei articole despre Eminescu. De ce? Fiindcă aceste articole spun niște adevăruri fundamentale despre personalitatea lui Eminescu și despre destinul său în cultura românească, inclusiv în ordine umană. Însă marea hibă e că autorul *Scrisorii pierdute* recunoaște în Eminescu *centrul canonic al românității*. Repulsia față de articolele lui Caragiale îi permite să oculteze situarea caragialiană a lui Eminescu, după cum a trecut ușor și peste profeția maioreșciană. Altminteri, toți marii clasici (cel dintâi, Ion Creangă, ultimul, Slavici) au recunoscut în Eminescu inima canonului național. Cu alte cuvinte, recunoașterea lui Caragiale pune capăt unei controversă inutile și nu putem decât divaga închipuind că dramaturgul l-ar putea substitui pe Eminescu, deși este un excepțional autor canonic.

Cu mai multă îndreptățire, N. Manolescu îi apreciază pe Mihail Sadoveanu și pe Tudor Arghezi ca fiind cei mai mari scriitori români din secolul al XX-lea. Numai că și

aceștia se recunosc descendenți din canonul central eminescian. Are, în schimb, un nume de rezervă, care trece și-n secolul al XXI-lea. Brusuc, viziunea manolesciană devine una hegeliană și sublimat materialist-dialectică și istorică, fiindcă el îmbrățișează ethosul modernist al *progresului* și-n istoria literaturii: undeva, la capăt de drum, *spiritul absolut*, în ipostază estetică, se *împlinește*. Canonul apare răsturnat: în viziunea lui Harold Bloom, centrul canonic e tradiția numită Shakespeare; în cea a lui N. Manolescu, canonul e într-un punct *omega*, cel al postmodernității. Iar canonul românesc s-a pus de la sine în slujba autoconstituirii întru **gratuitate** *sans rivages* prin opera lui Mircea Cărtărescu, care e și marea operă a descoperirii critice a lui Nicolae Manolescu, așa cum Eminescu fusese „operă” lui Titu Maiorescu. Contemplând, de departe, *Istoria critică a literaturii române*, constăți că pare a fi fost scrisă pentru a demonstra că literatura română nu putea decât să evolueze, de la 1521, când se înregistrează primul document scris în românește, până la splendorile estetice ale lui Mircea Cărtărescu, autorul care primește cele mai numeroase și mai înalte elogii din cele peste 1500 de pagini. Centrul canonic al literaturii române devine *Levantul*, apreciată drept *sinteza epeică* a acestei literaturi. De departe, nu există operă poetică, nici chiar *Țiganiada*, care să se ridice la imaginarul exploziv, uriaș, de *poezie pură*, din *Levantul*. Dacă e să căutăm un Shakespeare român, acesta nu e de găsit în Eminescu, ci în Mircea Cărtărescu. Am trecut ca fulgerul peste literatura română postbelică, de la Eliade la Mircea Cărtărescu, deoarece și comentatorii la zi ai istoriei manolesciene, chiar cei optzeciști, conced că tocmai partea de actualitate a demersului constituie marele eșec. „Lista lui Manolescu” este ilustrată și comentată de autorul ei atât de tern, încât protagoniștii înșiși se simt ofuscați. Se-ntâmplă asta, deoarece acum ies la suprafață toate carențele filozofice asupra esteticului conceput și practicat de Nicolae Manolescu. El nu iese din fragmentul impresionist de suprafață. Altminteri, nici nu are ce să spună despre cei mai mulți de pe „listă”, prea puțini disponibili a fi așa de repede „canonizați”, dat fiind că Manolescu a încălcat *regula elementară a canonizării*, în formularea lui Bloom: trebuie să treacă două generații pentru a stabili dacă un autor este sau nu canonic. Cum poți fi sigur că Victor Teleucă și Grigore Vieru, Paul Anghel și Ion Lăncrănjan, Adrian Marino și Constantin Ciopraga, ca să mă rezum doar la aceste exemple, nu sunt pasibili de „canonizare”, pe când Călin Vlasie și Florin Iaru, Dana Dumitriu și Adriana Bittel, Ion Bogdan Lefter și Mircea Mihăieș *sunt*?

Constatarea mea, menită să stupefieze, este că Nicolae Manolescu adoptă regula „estetică” de tip polemic din *Istoria polemică și antologică a literaturii române de la origini până în prezent*, I, 1975. Acolo, Eugen Barbu, declarat programatic, selectează ce i se pare lui mai expresiv din literatura română, concepând-o, astfel, la modul estetic-antologic. În definitiv, la fel procedează și Nicolae Manolescu. Procedul devine supărător prin superficialitate, pentru mulți scriitori listați, dar mai cu seamă în cazul preferațiilor săi postbelici. Partea proastă e că, în cele mai multe cazuri, antologia lui Eugen Barbu este mai convingătoare, în gustul care funcționează, decât la Manolescu, nevoit să citeze adesea versuri seci, prețioase, simple jocuri de limbaj, în vreme ce lui Goga și lui Eminescu nu-i recunoștea lirismul din atâtea capodopere ca *Scrisoarea I* sau *Odă (în metru antic)*.

Dar să mă întorc la canonizarea lui Mircea Cărtărescu. Acestui autor îi sunt rezervate ceva mai mult de 11 pagini, majoritatea covârșitoare encomiastice, pe câtă vreme lui Eminescu îi sunt dedicate, strict numeric, mai multe, dar mai toate demolatoare.

Încă de la *Faruri, vitrine, fotografii*, debutul din 1980, încep superlativele: „cel mai strălucit debut din poezia postbelică”. Apoi: „Întâiul lucru care s-a observat la el era plăcerea cuvintelor. Rareori un poet a fost astfel vorbit de cuvintele sale ca Mircea Cărtărescu³⁹. Și: „cuvintele ies, țâșnesc, curg ca dintr-un corn al abundenței; se atrag și se izbesc unele de altele cu zgomot, se rotesc în vârtejuri din ce în ce mai iuți; se lipesc unele de altele ca atomii în moleculele uriașe de materie vie; cad, plutesc, zboară, alunecă sau se rostogolesc. Din această vorbire neobosită răsare viziunea lirică”. Și mai mult: „Poetul știe să strunească debitul său verbal colosal, să nu se lase purtat de torent. El retează deliberat aripile patetismului, alternează seriosul cu glumețul, introduce momente carnavalești în viziunile funerare, e suav în atrocitate și abstract în plină efuziune a materialității. Amestecul acesta de abstract și concret, de idee și metaforă e dozat foarte savant⁴⁰. Asemenea comentarii pot impresiona ca scriitură, prin călinescianismul lor. Totuși criticul nu găsește exemplele potrivite spre a ne convinge că asemenea impresii au și acoperire textuală. Pentru ultima apreciere „savantă” nici nu se mai sinchisește să ofere vreo probă. În contrapartidă, eroul canonului occidental, Hamlet, respinge vorbăria: „Vorbe, vorbe, vorbe!”. Iar Eminescu, urmașul său, la fel, refuză vorbele: „Dacă tu știai problema astei vieți cu care lupt, / Ai vedea, că am cuvinte pana chiar să o fi rupt” (*Scrisoarea II*). Maiorescu numea fenomenul „beție de cuvinte”. Există, desigur, un sentimentalism locvace la Cărtărescu, poate asemănător cu al lui Ion Minulescu. Manolescu însă ne asigură că ar fi doar simularea lui subversivă. De exemplu, în *Poemele de amor*, care ar reprezenta „cea mai radicală și completă încercare de subversiune din literatura noastră, a poeziei înțeleasă ca expresie sau confesiune sentimentală⁴¹. Cărtărescu este un veritabil parodist, vrednic de pana unui George Topîrceanu. Și acesta este argumentul forte al postmodernismului său.

Despre alt volum, *Totul*, criticul are, asemenea, cuvinte, chiar să-și rupă pana: „Viziunile conțin un amestec de banal și de senzational, sunt hazlii și fabuloase, înduioșătoare și pline de cruzime, copilărești și fermecătoare. Proiecții ale unor dorințe și răsfățuri, ele iau forma unor jocuri extraordinare de-a realitatea. (...) Viziunile sunt o mie și una de nopți ale acestei fantezii năucitoare⁴². Descrierile acestea ale lui Nicolae Manolescu imaginează cam ceea ce ar fi, pentru dânsul, *absolutul în poezia pură, într-o estetică ideală*. Împlinirea supremă este *Levantul*, capodopera lui Cărtărescu, pe care criticul o ridică la rang de operă canonică centrală în literatura română, comparabilă nu doar cu *Țiganiada*, ci mai ales cu *Don Quijote*: „epopeea lui Cărtărescu este, ca și *Țiganiada*, nu doar o reluare simplă și împrosătată a unui gen, dar o invenție extraordinară, în măsura în care adevăratul ei subiect este istoria însăși a poeziei românești. O istorie foarte precisă, deși în registru comic. Performanța excepțională este tocmai această comedie a literaturii pe care, ca și *Țiganiada*, *Levantul* o scrie cu o fantezie și cu o virtuozitate fără egal. În istoria multor literaturi, există un astfel de moment în care cineva simte nevoia să rescrie în perspectivă comică istoria unui gen. *Don Quijote* n-a fost, în cea spaniolă, decât rescrierea parodică a romanului cavaleresc. Dar el a dat naștere romanului modern. Oare cum ar fi arătat poezia noastră, dacă *Țiganiada* se tipărea la începutul secolului XIX și nu la sfârșitul lui? Nu putem aprecia exact ce mecanisme înțepenite va izbuti *Levantul* să urnească în poezia românească. Tot ce putem face deocamdată e să ne amuzăm citindu-l⁴³.

Acest amplu citat descrie exact transbordarea centrului canonic de la Eminescu pe umerii lui Mircea Cărtărescu. Și ca prozator Cărtărescu este pus pe Everestul

literaturii române și europene, comparabil doar cu Proust, Blecher și Arghezi, firește – deasupra lor. Scriitorul e și aici *genial*, deși concede că e inegal. Pentru niciun alt autor român Nicolae Manolescu n-a mai folosit atâtea superlative: „Nimeni n-a mai scris la noi o proză atât de densă și de profundă, populată de fapte deopotrivă reale și simbolice, de fluturi ori de păianjeni colosali, atrasă magnetic de promiscua subterană psihanalitică și luminată totodată de splendide curcubeie cerești. *Orbitor* este atât romanul căutării timpului pierdut, cât și un metaroman la fel de sofisticat ca acela proustian, cu incursiuni nu însă în socialitate ori modernitate, ci în arheologia și anatomia ființei, comparabilă cu aceea din *Întâmplările* lui Blecher, într-o sexualitate obscură și flamboaiantă, liberă și interzisă, cum nu găsim în niciunul din romanele emancipate ale generației ’27, nici chiar în acela al lui Arghezi”⁴⁴.

Nu știu dacă mai există în literatura universală vreun caz în care un scriitor contemporan să fie atât de curtat ca Mircea Cărtărescu, încât e de mirare că Academia Suedeză nu se grăbește să-i acorde Premiul Nobel. Bine ar fi ca măcar o asemenea bătaie să câștige Nicolae Manolescu pentru literatura română, că despre câștigarea unei „bătălii canonice” nici el nu este sigur. Ar fi și un caz unic de răsturnare a canonului occidental, sau barem românesc, cu susul în jos.

Dacă pentru „poezia pură” a lui Mircea Cărtărescu există argumentul *limbajului în sine*, ca *joc* fără limită, relativ la proză, Nicolae Manolescu aduce pentru prima oară la un scriitor român dimensiunea *profundului*. Nimeni nu l-ar egala pe autorul *Orbitorului* în „profunzime”. Din păcate, nu aflăm de la Manolescu ce înțelege prin „profunzime”. El zice ceva despre latura psihanalitică a imaginarului cărtărescian, dar nu face și demonstrațiile de rigoare. Pentru asta, el ar trebui să se întoarcă cu fața către hermeneutică, singura capabilă să treacă de „complexele de cultură” în cele abisale. Dar am văzut că a respins-o în mod constant. Or, condiția canonicității nu poate fi ruptă de profunditate, apreciază Bloom: „Lectura în profunzime nu s-a terminat probabil cu generația mea, dar ea a fost desigur eclipsată pentru generațiile următoare”⁴⁵ de către postmoderniști. Așa că Nicolae Manolescu se găsește în postura de a emite aserțiuni fără acoperire. Pe de altă parte, ca adept al postmodernismului, nici Mircea Cărtărescu nu s-a gândit că literatura postmodernă ar avea rostul să treacă dincolo de suprafața lucrurilor. Mircea Cărtărescu susținea o mentalitate similară, sesizând o falie de netrecut între postmoderniști și post-postmoderniști, de o parte, și generațiile anterioare, trăitoare în canonul occidental: „Falia care-i desparte esențial pe optzeciști și post-optzeciști de cei dinainte este falia dintre două lumi: lumea francofilă a costumului și a cravatei, a muzicii clasice, a sărutatului mâinii și a respectului pentru marile valori și, pe de altă parte, lumea pătrunsă de spiritul american, lumea hainelor de pe stradă, a muzicii rock, a pletelor, a culturii populare, a emancipărilor de tot felul”⁴⁶.

După cum recunoaște Mircea Cărtărescu, postmoderniștii nu mai viețuiesc în canonul occidental, respingând „marile valori”, ci în plină Școală a Resentimentului, oblunduită de *political correctness*. Aceleași povețe ne dă și Ion Bogdan Lefter, considerat de Nicolae Manolescu cel mai autorizat teoretician al postmodernismului pe teren românesc. Privind retrospectiv, stai să te gândești cam pe unde se întrevede *dimensiunea profundului* la autori pentru care sacrul nu se mai zărește de sub stratul grosier al „concretului”. În paginile din *Orbitor*, privindu-se în oglindă, eul creator cărtărescian

își contemplă doar materialitatea păroasă de pe corp și nu e deloc întâmplător că, scriind despre Eminescu, în faimosul număr al „Dilemei”, n-a putut zări decât pilozitatea trupului și platfusul. Așa că deja titlul *Orbitor* pare potrivit pentru o viziune care nu pătrunde în ceea ce ethosul transmodern numește *zona de maximă transparență a ființei*, concept, altminteri, de găsit și în teologia Părintelui Dumitru Stăniloae.

Dar, în *Levantul*, există dimensiunea profundului, dincolo de *jocul orbitor* al cuvintelor? Ion Budai-Deleanu și Cervantes, la care face referiri Nicolae Manolescu vorbind entuziast despre epopeea cărtăresciană, au din plin această profunditate ființială. Indiscutabil, Mircea Cărtărescu are talent literar, o imaginație lexicală debordantă și strălucitoare, însă această strălucire seamănă, din nefericire, cu un splendid joc de artificii. Sau cum se exprima Nicolae Manolescu însuși, contemplându-se pe sine în oglindă, atunci când se referea la prietenul său Eugen Simion: „Un critic care nu-și dă niciodată în petec, probabil din cauza unui *self control* perfect, e tot așa de puțin simpatic ca o femeie splendidă, dar frigidă”⁴⁷. Straniu autoportret! Scris, desigur, cu una dintre cele două mâini certărețe. Cert e că Nicolae Manolescu a ținut să se dea în petec/spectacol, tot ca o femeie splendidă, dar la fel de frigidă.

Un critic observa că sub minunatele călătorii parodice și artificii verbale din *Levantul* se pitește... *nimicul*. Și brusc ne revin în minte versurile eminesciene: „E ușor a scrie versuri, / Când *nimic* (s. – *Th.C.*) nu ai a spune, / Înșirând cuvinte goale / Ce din coadă au să sune”. Eminescu se adresează și *criticului* său actual, apologetul *nimicului* în literatură și marele atentator (involuntar?) la trăinicia canonului literar românesc.

NOTE

¹ Titu Maiorescu, *Opere*, II, ediție, note, comentarii, variante, indice de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, note și comentarii de Alexandru George și Al. Săndulescu, Editura Minerva, București, 1984, seria „Scriitori români”, p. 108.

² Harold Bloom, *op. cit.*, p. 231.

³ Ilie Bădescu, *Timp și cultură*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, p. 286-323.

⁴ Cf. Ștefan Lupașcu, *Omul și cele trei etici ale sale*, trad. din franceză de Vasile Sporicu, Editura „Ștefan Lupașcu”, Iași, 1999.

⁵ Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008, p. 377, 378.

⁶ C. Rădulescu-Motru, *Cuvântare la comemorarea lui Mihai Eminescu (1939)*, în „Convorbiri literare”, an. LXX, nr. 6-9, iunie-septembrie 1939.

⁷ Harold Bloom, *Canonul occidental*, trad. din engleză de Delia Ungureanu, Grupul Editorial Art, București, 2007, p. 286.

⁸ *Ibidem*, p. 296.

⁹ *Ibidem*, p. 38.

¹⁰ Am redat strofa după Mihail Eminescu, *Poesii*, Editura Floare albastră, București, 2004, ediție critică sinoptică de N. Georgescu, p. 175.

¹¹ Svetlana Paleologu-Matta, *Eminescu și abisul ontologic*, Editura Nord, Aarhus, Danemarca, 1988, p. 148.

¹² Nicolae Manolescu, *Istoria...*, p. 390.

¹³ Adrian Voica, *Versificația eminesciană*, Editura Junimea, Iași, 1997, col. „Eminesciana”.

- ¹⁴ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1941, p. 418.
- ¹⁵ Nicolae Manolescu, *Istoria...*, p. 386.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 387.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 388.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 389.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 391.
- ²⁰ *Ibidem*, p. 392.
- ²¹ *Ibidem*, p. 393.
- ²² *Apud* Harold Bloom, p. 66.
- ²³ Harold Bloom, p. 66.
- ²⁴ Nicolae Manolescu, *Istoria...*, p. 394.
- ²⁵ M. Eminescu, *Opere*, XV, *Fragmentarium. Addenda ediției*, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 138.
- ²⁶ *Apud* Harold Bloom, p. 209. Bloom ține să sublinieze această forță de creație ca natura: „Capacitatea lui misterioasă de a construi voci autentice și diferite ale unor ființe imaginare provine în parte din cel mai complex simți al realității văzut vreodată în literatură” (p. 87).
- ²⁷ M. Eminescu, *op. cit.*, p. 142.
- ²⁸ Harold Bloom, *op. cit.*, p. 33-34.
- ²⁹ Gianni Vattimo, *op. cit.*, p. 54-55.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 111.
- ³¹ Harold Bloom, *op. cit.*, p. 99.
- ³² *Ibidem*.
- ³³ M. Eminescu, *Opere*, XVI, *Corespondență. documentar*, Editura Academiei, București, 1989, p. 34.
- ³⁴ Harold Bloom, *op. cit.*, p. 103.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 98.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 263.
- ³⁷ Nicolae Manolescu, *Istoria...*, p. 432.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 428.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 1340.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 1341.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 1342.
- ⁴² *Ibidem*, p. 1343-1344.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 1345-1346.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 1348.
- ⁴⁵ Harold Bloom, *op. cit.*, p. 89.
- ⁴⁶ Mircea Cărtărescu, *Generația '80 în context postmodern*, în „Curentul”, an. II, serie nouă, nr. 248 (306), 23 octombrie 1998, p. 25, 30.
- ⁴⁷ Nicolae Manolescu, *Istoria...*, p. 1220.

Adrian Dinu ROMANUL EPISTOLAR
RACHIERU (O IUBIRE DE ALTĂDATĂ
 ȘI „ROSTUL FEMEII ROMÂNE”)

*Când într-o cultură un bărbat și o femeie
 nu au să-și spună nimic, acea cultură nu-i eminentă.*

G. Călinescu

Tezaurul epistolar, scos la lumină prin ediția-surpriză *Dulcea mea Doamnă / Eminul meu iubit*, îngrijită de Christina Zarifopol-Illias (1), reprezintă, realmente, o „comoară ascunsă” lungă vreme, șocând lumea literară. Acest schimb epistolar, tănuț în arhivele urmașilor, conține 93 de scrisori adnotate de Veronica Micle și vorbește despre o mare dragoste împărțită (în pofida eclipselor), intrată în legendă, contrazicând eticheta misoginismului, trainic impusă de prestigiul călinescian. Chiar dacă suspectate, prin unele voci, de contrafacere, cu unele lecțiuni eronate, prețioasele scrisori (facsimile) „acoperă” perioada august 1879 – februarie 1883 și evidentiază, o dată în plus, tragica iubire care i-a legat, în viață și în moarte, pe cei doi protagoniști. Cea care a fost pentru poet „o icoană de lumină”, iscând invidie și bârfe într-o epocă puritană, taxată drept „ușuratică”, merita acest gest de „reabilitare”. Decizia publicării acestui fond epistolar, necesitând o „transcriere grea”, mărturisea Christina Zarifopol-Illias, aparține, evident, urmașilor Veronicăi. O tentativă a mai fost atunci când fiicele ei, doritoare a restabili adevărul, încredințau un lot de scrisori lui Octav Minar și N. Buboianu; fabulațiile lor romanțioase și aversiunea față de „Junimea” au discreditat însă efortul. Încât posteritatea părea a se fi împăcat cu spusele logicianului Titu Maiorescu, cel care – suveran – decretase: pentru poet femeia iubită nu putea fi decât „copia imperfectă a unui prototip nerealizabil”. Iar cei din preajmă îl vor „apăra” pe lunaticul poet de amica infidelă, o femeie nefastă pentru destinul eminescian, fără trăiri profunde (s-a tot spus), deși – cu aceeași îndârjire – s-a vorbit despre o „iubire nimicitoare”. Să recunoaștem că publicarea acestor scrisori a relansat discuția critică, „re-

compunând” gama suferințelor amoroase trăite cu sinceritate devastatoare de cei doi. Pătrundem, astfel, în lumea lor intimă, descoperim omenescul poetului, cel căruia dramatica lor iubire (secretă lungă vreme) i se părea „o anomalie în ordinea lucrurilor lumii”; și care a dobândit o trăinicie simbolică, intrată definitiv în legendă, „uniți pentru totdeauna”, măcar postum.

Să ne reamintim că Veronica venea dintr-o „iarnă conjugală”, nota Călinescu; căsătorită la 14 ani cu Ștefan Micle, cel care va deveni „rectorele” Universității ieșene, ea a fost – zice același Călinescu (taxat iute drept „fanfaron” de Augustin Z. N. Pop) – o „cochetă capricioasă”, nicidecum o femeie-model. Purtarea ei „scapă oricărei judecăți”, concluziona *divinul critic*. Sincopatul discurs amoros, dezvăluit prin acest schimb epistolar, ne obligă să reactualizăm întrebarea care îl tortura pe Eminescu: „este în lumea asta destul loc pentru atâta iubire câtă o avem?”. Și care sub ploaia de jurăminte, imputări, iertări etc. cunoștea un „aliaj de stări” (2, p. 85), devenind un „amor trist și nenorocit”. Evident, Călinescu s-a înșelat atunci când vedea în Veronica doar „o creațiune a idealismului pasional”; dar poate fi, din nou, admirat pentru „curajul ipotezelor”, scria N. Georgescu (3, p. 174). Acum însă, după lectura acestor scrisori, înțelegem dramele *cuplului imposibil* (în sensul împlinirii deciziilor maritale, amânate mereu, poetul râvnind „o poziție asigurată”). Și nedreptățile care i-au însoțit în posteritate. Dar nu mai puțin în timpul vieții, Veronica – intrată în „gura lumii” – bucurându-se de oprobriul public. Cu oscilații, așadar, cu pauze epistolare (fiind *certați* între 9 aprilie 1880 și 23 decembrie 1881, cum va nota – scrupulos – Veronica, ruptura intervenind, se pare, după punerea pe foc a manuscrisului *Morellei*, în traducerea poetei), cu acea inevitabilă „nițică cochetărie” și inventivitate lexicală, tezaurul epistolar recuperat corectează multe nedreptăți, luminând episoade biografice obscure, lăsate în penumbră. Cu „norocul” că Eminescu a returnat, cavalereste, scrisorile primite, la cererea somativă a Veronicăi, după „ruptură”, firește. Iar epistolele adresate poetului („Eminului iubit”), un „supus serv” (recunoaștea) probează o reciprocitate înflăcărată, anulând interpretările meschine, voit defavorabile, chiar răutăcioase, văzând în Veronica „o femeiușcă” (cf. Tr. Chelariu) cu hachițe, când – de fapt – fatala întâlnire se va repercuta destinal (urmând „să-i determineze întreaga viață”, va recunoaște însuși Eminescu). Cea care îi era o „vedenie iubită” (v. *Să pot întinde mâna*), întâmpinată cu accente crizice pe fundalul lamentoului existențial, într-un limbaj melancolizat, de jeluire sentimentală, fie chiar șăgalnic, de un „ludic exacerbat” (2, p. 156), exprima, de fapt, metafizica dorinței, amintirea ca durere mereu reînnoită, tortura incompletitudinii. Astfel de trăiri liminale o îndreptățesc, poate, pe Svetlana Paleologu-Matta să conchidă că lui Eminescu „i-a lipsit o Diotimă” (4, p. 151). Totuși să nu uităm că Veronica Micle a fost prima care i-a recunoscut genialitatea, iar în poema *Lui X...*, publicată în „Convorbiri...” (ianuarie 1886), afirma franc: „Al tău geniu peste veacuri rămâne-va pe pământ”. Cei doi au croit numeroase planuri, chiar dacă poetul, cum, deseori, mărturisea, nu avea „curajul vieții”. Adâncit în sine, meditativ, capricios, sceptic, retractil sau exaltat, Eminescu aștepta „o viață convenabilă”; lupta îl mistuie, „ocupațiile ticăloase ale zilei” îi îndepărtează *visul de aur*. Bănuitoare, văduva Micle lansează acuze, imputări de infidelitate, împiedicând – toate acestea – „alianța proiectată”;

iar junimiștii o suspectează că l-ar fi înstrăinat pe poet de cercul lor. De altminteri, corifeul „Junimii” se va împotrivi, se știe, proiectelor matrimoniale; „cei inițiați în tainele vieții sale private”, recunoștea și I. Negruzzi, vor încerca să-l îndepărteze pe Eminescu de „îngerul blond”. Iar Veronica, pusă în temă, îi scria furioasă lui B.-P. Hasdeu (8 decembrie 1880) că Titu Maiorescu „și-a ilustrat ființa”. Chiar poetul, muștrat deseori, în „reformulările” suspecte ale lui Octav Minar, ar fi declarat că filozofii nu pricep nicidecum *iubirea poetilor*. În plus, prin salahoria la ziar, gazetarul Eminescu „s-a stricat cu toată lumea”. Cel care era, peste voie, „grăitor de adevăr” (februarie 1880) devenise un *om urât*, supus presiunii atâtor adversități, târând-o și pe Veronica în „cercul fatal”. Intervine apoi episodul cu „pezevenchiul cel de grec”, trezind o rivalitate erotică. Veronica, „micul porumb” cu „vina mărturisită”, n-ar putea fi „o cauză de supărare” dar, repetat, poetul se plânge de *arhicanalia* Caragiale, cel care „abuzează de prieteșug”. Eminescu își poartă „vina proprie”, îi va returna Veronicăi scrisorile și e gata a-l provoca la duel pe „grec”: „pot să-l silesc a-mi da satisfacție”. Mentorul „Junimii” se străduise, am văzut, să-l smulgă pe Eminescu din mrejele doamnei Micle, oripilat că cei doi se afișau în public; și va lansa ideea (credibilă) că poemul *Lucefărul* „a răsărit din noaptea unei mari dureri”, pricina fiind scurta idilă a Veronicăi cu cinicul dramaturg. De aici și stăruințele sale de a impune idealitatea unei femei abstracte pentru melosul eminescian, nicidecum ispititoarea prezență a poetei-muză, ca „dulce dragoste bălaie”. Și Theodor V. Ștefanelli afirma că pentru Eminescu femeia era „cap de operă a Creațiunii”; amintirea, visul, absența îndeosebi secretau o melancolie învăluitoare. Iar nimicnicia și farmecul vieții, frivolitatea și angelitatea se regăseau în acest *unicum* (ca parte a naturii). Nicolae Manolescu observă că în perioada bucureșteană iubirea e deja misogină (5, p. 387). Acel om, urât, „obosit de viață”, „stricat cu toată lumea”, râvnea *un lung repaos* pentru a-și veni în fire. Cu luciditate autoscopică simte, știe, ne anunță, prevestind destrămarea ființei. Cel care trăia „după firea lui” (ne anunța Maiorescu) părea indiferent la *soarta externă*; era un singuratic, doar „cu sine se simțea mai bine în viață” (cf. Sextil Pușcariu). Chiar dacă „mizeria” lui Eminescu ar fi „o marotă a ideologiei resentimentare” (cf. N. Coande) sau „o expresie nepotrivită cu individualitatea lui” (cf. Titu Maiorescu), e știut că poetul n-a avut grija chiverniselii; sumele primite erau risipite grabnic pe tutun, cafea și cărți, făcea datorii și își amaneta hainele. Când Iosif Vulcan, în vara anului 1883, îi expedia onorarul de la Oradea Mare, Eminescu, foarte surprins, știindu-se un *proletar al condeiului*, făcea o mărturisire cutremurătoare: „nu voi ajunge nicicând să însemnez ceva”! Mai apoi, în ianuarie 1884, se va destăinui lui Chibici Revneanu înțelegând că boala care l-a atins a fost o lovitură morală, ireparabilă, întunecându-i „întregul rest al vieții”.

Paradoxal, subjugat de „curățenia idealelor”, purtând *o preștiință a Ființei* (sesiza, admirabil, Svetlana Paleologu-Matta) și acele *gânduri mari* („de nimeni înțelese”), poetul desfășoară, în recuzita romantismului, motivul titanismului, îmbătat de solaritate și atras de destructurare. Cuvintele sunt fie „țândări de soare”, fie invită la o repliere în imaginarul nocturn, sub vraja poeziei selenare, luna devenind o metaforă obsedantă, ca „astru androgin” (6, p. 167). Lunatismul, ca marcă a femininului în codul eminescian, încurajează metafizica amorului; „ochii păgâni”

„plini de suferinți”, activează *vocea speciei* („părinții din părinți”), iubirea exprimând acum, dintr-un „noian îndepărtat”, toate iubirile, acele necurmăte „rânduri de vieți”, topind – scria Edgar Papu într-un pătrunzător comentariu – *gândirea* (pe suportul intelectului) cu *gândul*, mobilizând afectul (7, p. 234). Până la a contempla luciferic, „c-un rece ochi de mort”, o iubire defunctă.

Între cei doi intervine, la 23 decembrie 1881, *împăcarea*; vor urma „unele puneri la cale”, sunt proiecte pentru „viața noastră nouă” (aflăm la 3 ianuarie 1882), cu speranța că se vor „mai îmbăta unul de altul”, precum scria poetul altădată (7 noiembrie 1879). Răvașele schimbate vorbesc, negreșit, despre o mare iubire, oscilantă, dar hrănită din reciprocitate. Ecuația sentimentală nu e scutită de seisme. Când lucra la *Luceafărul*, pătruns de „frigurile versului”, poetul mărturisea că ar înnota „în stele”; se simțea senin ca „zilele de aur” dăruite de Veronica. Altădată, dezgustat, „sătul de viață fără a fi trăit deodată”, „împresurat de mizerii trupești și sufletești”, acuzând frigul moral, îi va cere imperativ: „dă-mă uitării”. Sunt alternanțe de ton, cu abuz diminutivistic sau limbaj aluziv, într-un palpit plin de naturalețe, desfășurând o exuberanță stilistică în vecinătatea discursului amoros caragialesc. Pătrundem, astfel, „în miezul omului” măcinat de griji, în viața sa domestică; întâlnim nu un cuplu mitic, ci personaje vii, existând în contingentul ostil. Eul epistolar nu ezită a se dezvălui, de la lamentoul existențial la conștiința damnării, oferindu-ne o imagine „îmbogățită”. Încât, după serialul entuziast din „22”, Dan C. Mihăilescu a stăruit într-o carte asupra *Omului din scrisori*, notând, esențial, că sub figura oximoronică a „sublimului de pământ” asistăm la o „catabază” hyperionică, la „reîncărcarea cu uman a mitului” (2, p. 40). Iar Dan Mănuacă, temperând oarecum o opinie a lui Cristian Tudor Popescu (cel care vedea în Eminescu, prin discursu-i amoros, „un personaj al lui Caragiale”), scria: „precum în poezie, omul – Eminescu nu obișnuia să umble cu jumătăți de măsură” (8, p. 72). Evident, criticul ieșean are dreptate chiar dacă, uneori, retorica eminesciană atinge rizibilul, pliată, firește, pe repertoriul epocii. Și în poezie, de altminteri, angelitatea se estompează; „farmecul dureros” al eroticii denunță voluptuos suferința, amestecând sublimul și misterul cu fățarnicia și demonismul. Urmașii săi (Nichita, în primul rând) vor traversa, și ei, etapa serafic-vizionară, dar vor îmbrățișa o altă retorică amoroasă, revigorând, de pildă, cântecul de lume (pe filiera Ienăchiță – Anton Pann) și dovedind o capacitate inventivă pătimitoare împinsă în fantezie (apare, astfel, Afrodița), pendulând între seducție și jelanie.

Epistolarul întregește și corectează imaginea unui cuplu despre care s-a vorbit enorm și „rezolvă”, scria N. Georgescu, și câteva litigioase probleme de biografie (3, p. 13). Lângă o operă impresionantă, vizitată îndelung, nutrind o exegeză bogată, avem acum și un tezaur epistolar. Corespondența evidențiază, o dată în plus, că a fost vorba de o relație de iubire „foarte strânsă”. Și că Eminescu își construia discursul epistolar „pliat” pe destinatar. Încât fraza concluzivă, așternută de N. Manolescu în impozanta sa *Istorie*, cade în gol: „La întrebarea, acum, dacă Eminescu a avut talent epistolar, răspunsul e simplu: n-a avut” (5, p. 409). Corpus-ul de scrisori e important, credem, prin restituție biografică în primul rând, nu prin esteticitate. Dialogul dintre cei doi presupunea, aflăm, și „schimbul” de

poezii, pentru Eminescu „remanierile” fiind *un lucru de căpetenie*. Iar Veronica a contribuit decisiv la geneza mitului. Theodor Codreanu o spune răspicat: „Mitul Eminescu n-ar putea fi înțeles în toată amploarea lui fără cel de-al doilea protagonist – Veronica Micle” (9, p. 5). Când „prin versuri mici” voia să cânte un om mare (se mărturisea într-o scrisoare expediată lui Titu Maiorescu la 28 august 1885, atașând și poema *Lui X...*, ce va apare în „Convorbiri...” la 1 ianuarie 1886), ea îi recunoștea, declarat, genialitatea. Veronica Micle a fost „prima poetă eminesciană” (3, p. 15); iar „perioada veroniană” se întinde până la moartea poetului, incluzând și ceea ce s-a numit *campania veroniană*. Fiindcă, devenită o poetă a „Convorbirilor...” (confirma G. Panu), Veronica a fost „o luptătoare pentru Eminescu, nu o spectatoare a bolii lui” (3, p. 178). Și-a dat silința „să-l aducă la o viață reală”, l-a „smuls” din Botoșani pentru a-l reincluce în circuitul publicistic („bucurându-se”, indirect, de scrisorile vitriolante ale Harietei), a refuzat să-l vadă „lipsit de minte” (din pricini lesne explicabile), atrăgându-și oprobiul și puzderia de bârfe prin această „legătură”, nu i s-a admis prezența la înhumarea poetului; totuși Veronica Micle a fost cea care a declarat viitorimii, încrezătoare în „vecia” poetului: „Dar tu ca un lucefăr departe strălucești”. Și Eminescu făcuse o mărturisire decisivă: „Dar odată și odată, pare-mi-se că tot am iubit...”. Evident, femeia iubită, dincolo de toate seismele și infidelitățile, nu putea fi decât Veronica, cea atât de legată de mitul eminescian...

*

Într-o conferință ținută în 1947, publicată sub titlul *Rostul femeii române* (titlu atribuit de Geo Șerban), G. Călinescu afirma: „A ieși în calea geniului e cel mai mare merit al femeii” (vezi 10). Dacă rolul femeii este cel de „a stimula misticismul bărbatului”, sugestia și inspirația concură în a provoca, prin *incitațiune*, „intensitatea creației”; femeia e, așadar, un *factor mistic*. Creația înaltă, omul excepțional e impulsivat, condus în tării prin frenezie imaginativă. Din păcate, conchidea „divinul critic”, femeia manifestă „dezinteres pentru omul excepțional” (10, p. 101). Or, Veronica Micle, dimpotrivă, s-a implicat până la jertfă, purtând în posteritate un stigmat nemeritat. „Martor mut” în anii martiriului, acceptând – într-un mediu filistin – a fi „metresa lui Mihai”, suportând interdicțiile lansate de „lumea bună” și, în plus, eșecul unei visate împliniri matrimoniale, poeta s-a bătut, cu o uluitoare intuiție, pentru cel care, în literatura română, realiza o „săritură”, fiind un eveniment aproape inexplicabil (scrisa G. Ibrăileanu). Să ne amintim că, istovit de bătăliile politice, Eminescu era pe punctul de a părăsi poezia; Veronica îl chema stăruitor la Iași, înțelegând că gazetarul incomod va fi eliminat din lumea bucureșteană. Când Eminescu, restabilit, retras la Botoșani, în aprilie 1887, tânjea de a reintra în viața publicistică, Veronica Micle îl aduce la București, știind prea bine că acolo se fac jocurile și numai astfel imaginea lui publică revenea în prim-plan. Când, în fine, moartea lui Eminescu îi desparte, Veronica Micle, refugiată la Văratec, se va sinucide cu arsenic (3 august 1889), lăsând posterității, prin scrisoarea adresată lui Vasile Pogor, rânduri cutremurătoare: „n-am pentru ce să mai trăiesc”. Veronica, sublimând acest tumult afectiv

într-un *mit erotic* (scria, ceva mai îngăduitor, G. Călinescu), și-a unit destinul cu genialul poet. Iar Eminescu, întrebându-se ce se va alege „din (cele) două vieți”, și fiind tentat să creadă că doar o „mână de cuvinte”, va mărturisi, în timp, despre o mare iubire de altădată, asigurând explorărilor biografice o aură mitică. Cu aripile „frânte prin dușmănie” sau dintr-o „prietenie neînțelegătoare”, scria N. Iorga (*Eminescu și generația de azi*, 1903), autorul *Luceafărului* a făcut-o și pe Veronica „părtașa urei”. O biografie tragică dezvăluie o fascinantă poveste de dragoste; interrelația protagoniștilor, probată prin documente epistolare de netăgăduit, are dreptul acum la o onestă interpretare, cercetând și relațiile cu epoca (mediul), cum îndemna N. Georgescu. Înlăturând, astfel, puzderia de neadevăruri abătute asupra cuplului, fără a risipi însă ceața mitului.

NOTE

1. *Dulcea mea Doamnă / Eminul meu iubit*: corespondență inedită Mihai Eminescu – Veronica Micle, scrisori din arhiva familiei Grazziella și Vasile Grigorcea, ediție îngrijită, transcriere, note și prefață de Christina Zarifopol-Illias, Editura Polirom, 2000.
2. Dan C. Mihăilescu, *Despre omul din scrisori: Mihai Eminescu*, Editura Humanitas, București, 2009.
3. Nicolae Georgescu, *Cu Veronica prin infern – Cartea regăsirilor, cartea despărțirilor*, Princeps Edit, Iași, 2008.
4. Svetlana Paleologu-Matta, *Eminescu și abisul ontologic*, ediția a III-a, adăugită, Editurile Augusta-Artpress, Timișoara, 2007.
5. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române (5 secole de literatură)*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.
6. Dan. C. Mihăilescu, *Perspective eminesciene*, ediția a doua, revăzută și neadăugită, Editura Humanitas, București, 2006.
7. Edgar Papu, *Poezia lui Eminescu*, Editura Junimea, Iași, 1979.
8. Dan Mănuță, *Oglinzi paralele*, Editura EuroPressGroup, București, 2008.
9. Theodor Codreanu, *Eminescu și „martorul mut”*, în „Însemnări ieșene”, nr. 1/2005, anul II, Serie nouă.
10. G. Călinescu, *Aproape de Elada* (Repere pentru o posibilă axiologie); Selecție și comentarii de Geo Șerban, „Revista de istorie și teorie literară”, Supliment anual, nr. 2, 1985, col. „Capricorn”.

Nicolae **METAFORA LUMINII** **GEORGESCU ÎN POEZIA LUI EMINESCU (II)**

4. OMUL CA LUMINĂ. Un punct de vârf al pesimismului eminescian poate fi considerată negarea categorică din *Împărat și Proletar*: „Spuneți că-i omul o lumină / Pe lumea asta plină de-amaruri și de chin? / Nici o scântee 'ntr'însul nu-i candidă și plină / Murdară este raza-i ca globul cel de tină / Asupra cărui dânsul domnește pe deplin”. Aceste câteva versuri de început țin întregul poem, în sensul că desfășurarea ulterioară a argumentelor este legată de ele. A vorbi despre o „rază murdară”, a nega până și scânteei omeștești, arheului, candoarea și plinătatea categorială sunt o plângere a ființei din adâncul ei. „Lume” vine, în românește, de la „lumen” latinesc, un compus din lumină: am putea fi induși în dulcea eroare că poetul face, aici, printr-un joc de cuvinte, o concesie dialecticii, în sensul că lumea ca însumare a oamenilor este lumină, dar omul singular, nu. Nici această concesie nu se poate susține însă. Comparația este clară și dură: globul cel de tină, globul pământesc, nu are lumină proprie, este luminat din afară de alte astre, mai ales de soare și de lună. La fel și omul generic: este „luminat” din afara sa de concepte, de abstracțiuni precum dreptate, religie, bogăție, revoluție etc. El dă foc, sau pune foc (revoluțiile de-a lungul timpului) – dar nu din el însuși, pentru că nu are foc interior. Omul este ca o oglindă, așa cum este globul cel de tină, ori Luna, care în alte contexte este „Ea, copila cea de aur, flica negurii eterne”. Întunericul, negura sunt eterne; lumina este fragment, este întâmplare, noroc, adică depinde de întâlnirea în Univers a unui obstacol care s-o reflecte. În *Satira I* avem cunoscutele versuri ce definesc această stare a luminii din afară: „Precum pulberea se joacă în imperiul unei raze, / Mii de fire viorie ce cu raza încetează, / Astfel, într' a vecinicii noapte pururea adâncă, / Avem clipa, avem raza, care tot mai ține încă... / Cum s' o stinge, totul piere, ca o umbră n' întuneric / Căci e vis al neființii universul cel chimeric...”. Imaginea este aceea a

* Continuare. Începutul în nr. 7-8, 2008, p. 30-38.

pătrunderii luminii printr-o fantă, să zicem: printr-o gaură într-o scândură. Raza din spatele fantei, sau fasciculul, prinde în corpul ei firicelele de praf care altfel nu se văd. Noi avem, azi, imaginea obiectivului de proiecție a unui film pe ecran, sau imaginea unei lanterne aprinse în noapte; pe vremea lui Eminescu acestea nu se descoperiseră încă, poezii de la sfârșitul secolului al XIX-lea (toți poezii lumii, nu numai Eminescu, dar și el) le anticipează și le prefigurează. La nivelul Universului, aceasta este lumea văzută. Este viața însăși: ceea ce se luminează, ceea ce este prins în fascicul. Tot în *Satira I* avem și tabloul cosmogoniei în viziunea aceluia savant ce se gândește numai la trecut și viitor („În prezent cugetătorul nu-și oprește a sa minte”). Iată cum se stinge lumea: „Soarele ce azi e mândru el îl vede trist și roș / Cum se nchide ca o rană printre nori întunecoși, / Cum planeteii toți îngheață și s' azvârl rebeli în spațiu / Ei, din frânele luminii și ai soarelui scăpați...”. Am mai discutat pasajul acesta: dezacordul din ultimul vers n-a putut fi rezolvat de editori, a rămas, practic, neobservat „din frânele luminii și ai soarelui”. Trebuia „și ale”. Presupunând o formă „frân, frânuri”, cu sensul „frâu”, încă este acord incorect. Virgulele ar rezolva, trebuind puse după astfel: „Ei, din frânele luminii, și ai soarelui, scăpați” – deci, și planeteii soarelui. Trecem, dar rămânem în idee: așadar, la sfârșitul „vecinicii”, când se închide un ciclu cosmic, lumina nu mai poate avea rol de frâu / frână, nu mai poate ține „planeteii”, care devin rebeli și se azvârl în spațiul infinit. Această cosmogonie ne spune un lucru foarte important, și anume că noul ciclu cosmic ce va începe după apocalipsă va însemna, de fapt, prinderea din nou a planeteilor rebeli în frânele luminii. Vrând-nevrând ajungem la *Luceafărul* și la vorbele lui Demiurg: „Cere-mi – cuvântul meu de ntâi”. Acest cuvânt înseamnă nu vreo „parolă” sau „formulă magică” etc., ci pur și simplu o înțelegere, pecetluirea unei convenții cosmice. Hyperion este unul dintre planeteii rebeli din spațiu care au intrat sub *Cuvântul dintâi* și acum, dintr-o dată, vrea să-l rupă, vrea să se dezlege: „De greul negrei vecinicii / Părinte mă dezleagă”.

Este interesant de văzut dacă Hyperion, el însuși, are lumină interioară, dacă este el o lumină. Primul său portret ne propune o interesantă postură de „mort frumos cu ochii vii / Ce scântee' n afară”, părând că într-adevăr ochii astrului „izvorăsc scântei”. Cel de-al doilea portret însă ne dezvăluie o „lumină neagră”, în strofa cunoscută: „Doar ochii mari și minunați / Lucesc adânc chimeric / Ca două patimi fără saț / Și pline de' ntunic”. A luci nu înseamnă a avea sau a face lumină: și antracitul lucește. Hyperion se află în frânele luminii, este un stâlp de bază al Creației, deci el reflectă lumina. Dar reflectă prima lumină, cea dintâi. Pământul sau Luna, ca Planetei, primesc lumina de peste tot, lumină amestecată, „murdară” ca și cea a Omului. În drumul său către Demiurg, Hyperion „Vede ca 'n ziua ce de' ntâi / Cum izvorăsc lumine, / Cum izvorând îl înconjur / Ca niște mări de' notul: / El zboară, gând purtat de dor / Pân' pier totul, totul”. (Să nu uităm că ne aflăm în odaia filologică a Poetului și să punctăm diferențele textului ca text. Edițiile de azi și manualele școlare dau, aici, cu virgulă: „El zboară, gând purtat de dor, / Pân' pier totul, totul...”, deci este o apozitie sau o comparație: el zboară *ca un* gând pe care-l poartă dorul. Textul eminescian, genuin, elimină a doua virgulă, sensul fiind că dorul poartă gândul până ce pier totul, este deci o ierarhie, o cauzalitate, dorul împinge, este cauza primă.)

Oricum ar fi, ne aflăm într-o fundătură a gândului din care nu putem ieși fără a defini, de fapt, lumina, mai bine zis fără a-i stabili statutul cosmic. Ea ține lumile în coerență, „izvorăște” de peste tot când Hyperion se apropie de ziua cea dintâi, de ziua legământului... Dar ce este ea, în fond?

Pasajele privind statutul luminii sunt foarte mult modificate în edițiile poeziilor antume eminesciene, „virgulița” lui Maiorescu și a altor editori face ravagii în acest domeniu. Dăm câteva exemple (cu părere de rău că nu avem răgazul să le dăm pe toate: facem însă trimitere la ediția noastră, unde credem că n-am scăpat vreunul). Mai întâi acesta, din *Lasă-ți lumea ta uitată*, cea de-a doua poezie din Ediția princeps, una dintre multele poezii despre care I. Slavici dă mărturie că poetul le lucra zi și noapte în primăvara lui 1883. Textul nostru „de consum”, în punctuația maioresciană: „Iată lacul. Luna plină / Poleindu-l îl străbate; El aprins de-a ei lumină / Simte-a lui singurătate...”. De la ediția a VII-a în sus Maiorescu pune o virgulă după *Poleindu-l*, păstrată și la Perpessicius (Ibrăileanu merge însă după edițiile I-VI, textul de mai sus). „Convorbirile literare”, care publică după manuscrisul poetului, au astfel: „...Luna plină, / Poleindu-l, îl străbate”. Aceste două virgule eminesciene atrag atenția asupra celor două mișcări, una de suprafață, o poleială – și cealaltă în profunzime, o străbateră. Deci: luna nu străbate lacul din țarm în țarm poleindu-l, ci mai întâi îi mângâie suprafața, iar apoi îl „aprinde” în întregul său acvatic, îl face să aibă conștiință de sine, să-și simtă singurătatea. Strofa următoare: „Tremurând cu unda-n spume...”. Acest lac, de aici, are viață, tremură de fericire, își simte singurătatea. Nu este un peisaj descris („pictat”), ci o cauzalitate, un dramatism al cosmosului. Exemplele pe care le vom da în continuare vor arăta că la Eminescu iubirea cosmică este imensă, copleșitoare, iar față de această rezultantă a uriașei lumini în expansiune omul cu iubirea lui terestră devine mic, este cu adevărat copleșit, stă în ungherul sufletului ca spectator. Măreția naturii constă în această iubire a elementelor, în această prindere și aprindere a lor unele de la altele. Dorul este în cosmos, nu în bietul suflet omenesc: dorul este chiar lumină, Lumina de fapt, care împinge gândul până ce pierde totul, totul. În cheia poemului *Împărat și Proletar*, omul nu este o lumină, sau mai bine zis nu mai este o lumină, pentru că s-a uscat, în el, iubirea, pentru că nu mai este iubire pe pământ, candela ei nu s-a aprins încă. În fond, și Apostolul lui Christ spune: dacă dragoste nu e, nimic nu e. Suntem însă datori cu alte exemple – și promitem să discutăm despre „sâmburul luminii”, despre lumina în cosmos iarăși, despre dor și lumină, adică, din punct de vedere filologic, despre modul cum prin punctuație sau altfel a fost ascuns, camuflat în text, unul dintre cuvintele-cheie ale liricii eminesciene.

5. „SÂMBURUL LUMINII”. Printre locurile mai dificile din poezia antumă eminesciană mi se pare interesant de discutat, în contextul acesta, al metaforei luminii, și poziția virgulei după primul vers din *Rugăciunea unui dac*. Punctuația poeziei eminesciene oscilează de la editor la editor, iar în cazul edițiilor Maiorescu, cele 11 pe care le-a îngrijit criticul, sunt schimbări și reveniri notabile. Practic, edițiile Maiorescu n-au fost niciodată strânse la un

loc – până la efortul lui Șerban Cioculescu din anii '70 ai secolului trecut –, iar Biblioteca Academiei Române este singurul spațiu unde se păstrează toate astfel. Se știa sau, mai bine zis, se bănuia că sunt diferențe între ele, dar nu fuseseră semnalate ori inventariate. În perioada interbelică este celebră polemica Ibrăileanu – Lovinescu: criticul de la „Viața Românească” semnaleză zeci de greșeli în ediția pe care o scoate Lovinescu din poeziile lui Eminescu – iar acesta din urmă răspunde senin că n-a făcut altceva decât să reproducă ediția Maiorescu. Lucrurile au rămas îngropate în periodice, iar edițiile actuale din opera celor doi nu le rezolvă, ci mai mult le încurcă. Într-adevăr, din confruntările noastre reiese că E. Lovinescu folosește *ediția XI Maiorescu*, iar Ibrăileanu îl verifică după *ediția VI*. Dialogul este imposibil, fiecare dintre ei considerând că a sa este ediția cea corectă. A se reține însă: ediția lui Lovinescu are și greșeli proprii (de tipar, de neatentie) adăugate celor din ediția XI Maiorescu pe care se bazează. Punctuația însă nu se abate de la cea stabilită în această ediție de către Titu Maiorescu. Vom găsi, astfel, cele două versuri din *Rugăciunea unui dac* cu această virgulă între ele: „Pe când nu era viață, nimic nemuritor, / Nici sâmburul luminii de viață dătător...”. Ibrăileanu însuși are la fel, ca și G. Călinescu, C. Botez, Perpessicius, și astfel a trecut textul spre noi, unde-l regăsim cu această virgulă la finalul primului vers în antologii, ediții de consum, manuale școlare etc.

Chestiunea este că în primele patru ediții ale sale Titu Maiorescu nu pune această virgulă și că tot fără virgula respectivă a fost publicat poemul de către Eminescu însuși în „Convorbiri literare”, 1 septembrie 1879. Merită să insistăm, comparând textele. În discuție intră regimul verbului. Textul nostru presupune, conform virgulei, repetarea: pe când nu era viață, pe când nu era nimic nemuritor, pe când nu era nici sâmburul luminii cel dătător de viață... Este o înșiruire de descrieri. Dacă revedem însă textul din „Convorbiri literare” și din primele patru ediții Maiorescu, și dacă accentuăm *nici*, conform punctuației, un asemenea enunț: „Pe când nu era viață, nimic nemuritor / Nici sâmburul luminii de viață dătător” presupune desfășurarea următorului raționament: pe când nu era viață, pe când nu era nimic nemuritor (și) nici sâmburul luminii (nu era) de viață dătător. Accentuarea adverbului *nici* în fluxul recitării atrage verbul lângă el. Se schimbă, astfel, cam totul, pentru că, tot gramatical, expresia „de viață dătător” nu mai este atribut pe lângă „sâmburul luminii”, ci nume predicativ. Cu alte cuvinte, *sâmburul luminii* era, exista, dar nu era *de viață dătător*. Dar... aceasta este chiar logica poeziei și sensul cosmologiei eminesciene. Sâmburul luminii este *arheul*, și nu se poate imagina (concepe) momentul de dinaintea existenței sale, lumina categorială nu poate să dispară din univers ori nu se poate să nu fi fost cândva: în starea de *arheu* ea este eternul însuși. Pentru a deveni însă *dătător de viață*, trebuie mai întâi să existe moartea în univers. Cosmogonia începe, așadar, cu moartea, așa cum ziua începe cu noaptea. Dacul din acest poem își imaginează însă situația când nu era moarte și nemurire, adică creează acest cuplu de contrarii. Dar pare oarecum absurd: cum să nu fie nici moarte, nici viață fără de moarte (nemurire)? Iar între ele, nici sâmburul luminii să nu fie (încă) dătător de viață?

Să consemnăm, deocamdată, situația textului în manuscrise, făcând observația că acestea nu ne vor da niciodată ultima soluție, ci doar o sugestie. Manuscrisul 2306 (O.II, p. 75) ne dă tiparul acesta: „Pe-atunci nu era moarte, nimic nemuritor / Nici sâmburul luminii al lumii Domnitor”. Iarăși: sâmburul luminii era, dar nu devenise încă al *lumii Domnitor*. Tiparul acesta mental justifică pe deplin forma definitivă din „Convorbiri literare” și din primele 4 ediții Maiorescu. Surpriză însă: manuscrisul 2260 (*idem*, p. 81), unde poemul este intitulat *Nirvana*, are virgula dintre cele două versuri. Ea este vizibilă și în facsimil, deși cam greu. Același manuscris subliniază cu o linie simplă cuvintele *azi, mâne, ieri, totdeauna*. Textul din „Convorbiri” nu le subliniază, cel din edițiile Maiorescu păstrează cu cursive *azi, mâne, ieri*, la care adaugă *unul și totul* din versul următor. Vedeți câte complicații... Titu Maiorescu are, în plus, de la ediția a IX-a în sus, în loc de *Căci unul erau toate și totul era una – Căci unul era toate...* (îl urmează numai G. Adamescu, Murnu și deja amintitul E. Lovinescu; este o lecțiune cu implicații filozofice, de aceea a avut prestigiul ei, dar nu-i aparține lui Eminescu) – așadar, subiectul devine *unul*, el era (nu *toate*, nu ele erau unul). Vom concluziona: întrucât textul definitiv, cel din „Convorbiri literare”, nu preia sublinierile din manuscrisul *Nirvana*, este logic să presupunem că acest text definitiv refuză și virgula după primul vers. În plus, tiparul mental din manuscrisul anterior este autoritar. Acea virgulă putea fi pusă de altcineva în manuscris sau de Eminescu însuși, într-o fază de studiu a formelor. Trebuie să păstrăm ultima sa voință expresă, cea din prima publicare a poemului, așa cum a făcut Titu Maiorescu în primele patru ediții ale sale. N-avem decât să „gândim realul”, cum ne spune Parmenide, adică să ne sfărâmăm cu gândurile ca să aflăm ce a vrut să spună poetul, în loc de a introduce virgule în text pentru a induce un sens logico-didactic.

În ceea ce mă privește, ca editor, păstrez textul din „Convorbiri...” și-l înțeleg în contextul interpretării auri luminii din *Luceafărul*. Este vorba însă de textul *Luceafărului* publicat în „Almanahul România Jună”, cu destule diferențe față de edițiile Maiorescu, și chiar față de „Convorbiri literare”; dar „Almanahul...” are girul lui Eminescu pentru că poetul l-a ales – și este credibil pentru că, într-o notă din introducere, redactorii declară că vor respecta scrisul autorilor. Avem, așadar, acest *happax legomenon* (cuvânt folosit o singură dată în opera cuiva) la Eminescu, în discursul lui Hyperion către Demiurg: „Reia-mi al nemurii nimb / Și focul din privire...”. Am mai spus-o: de zece ori, de douăzeci de ori treci peste text și nu sesizezi diferența, citești cum ți s-a fixat în memorie: „al *nemuririi* nimb”. Este vorba însă de *nemurie*: nu e greșeală de tipar, pentru că ar fi trebuit să cadă două litere, nu una. Termenul este preluat întocmai de către revista „Dunărea” din Brăila, unde Al. Djuvara republică *Luceafărul* în iunie 1883, după „Almanahul România Jună”. Trebuie luat în considerație, deși nu se regăsește nici în „Convorbiri literare” (unde poemul a fost publicat în iulie 1883, fără știrea și voința lui Eminescu ieșit din viața publică la 28 iunie 1883), nici în manuscrise (cât am putut să consultăm și să descifrăm din imensitatea manuscriselor la *Luceafărul*). Nemurie înseamnă, stricto sensu, *ne-murire*, adică a trăi fără moarte un ciclu cosmic, o vecinicie, vezi condiția Zburătorului din *Călin*. Nemurie însă înseamnă neimplicare în ciclul viață – moarte, existență în afara acestui ciclu,

în vecinicul repaus. Ar fi chiar numele lui Hyperion: Cel-pe-deasupra-mergător. Or, el își oferă tocmai acest nimb al *nemurii* – pentru o oară de iubire, pentru o vecinicie, un ciclu cosmic. În vecinicie el își va pierde, virtual, numele, va deveni Cătălin, nume pereche a celei alese. Cosmogonia eminesciană nu poate fi înțeleasă deplin fără această dihotomie „eternitate–vecie”, eternitatea însemnând o înșiruire infinită de vecii.

Eminescu poate crea dubletul nemurie / nemurare, dar nu creează corespondentul pentru nemuritor. În *Rugăciunea unui dac* însă, când spune că *nu era nimic nemuritor*, lucrurile se explică: nefiind moarte, nu era nici nemurie, nici nemurare. Dacul se raportează la începutul începuturilor, nu la segmentul unei vecinicii (situația lui Hyperion), ci la starea de dinaintea primei vecinicii.

Punctuația simplifică nepermis de mult, face textul simplist, nu simplu. Uneori însă ea se combină cu schimbarea unor cuvinte. Iată cum este textul în „Almanah”: „Tu-mi cei chiar nemurirea mea / În schimb pe-o sărutare; / Dar voi să știi asemenea / Cât te iubesc de tare; // Da mă voi naște din păcat, / Primind o altă lege / Cu vecinicia sunt legat, / Ci voi să mă dezlege”. Discută Hyperion cu Cătălina în visul ei. Hyperion îi oferea Demiurgului „nemuria”, în timp ce Cătălina îi cere „nemurirea”, sunt paliere diferite ale ideii. Altfel, este firesc: fata îi cere „Fii muritor ca mine”, ea înțelege că are în față un Zburător, cum este Călin, și-i cere să renunțe la ne-murirea sa într-o vecinicie, să trăiască omenește între oameni. Hyperion nu este însă un Zburător, un „înger căzut” sau, cel puțin, nu este încă. El asta vrea de la Demiurg, o oară de iubire, o vecinicie, o dată cosmică de nemurare (condiția acestor îngeri îndrăgostiți în poezia lui Eminescu este oarecum aceeași, de la *Înger și Demon* până la *Atât de fragedă...*). Fata îi cere însă mai mult – chiar această nemurare. El constată, așadar, în acest raționament interior, că ar avea parte de o cădere în trei trepte, își va pierde mai întâi nemuria, adică aura eternității pentru a intra în nemurare, adică într-o vecie, într-o oară de iubire, pe care o va pierde, de asemenea, pentru a fi simplu muritor, om al pământului. Urmează acest raționament, pe care l-am redat în prima punctuație, cea a „Almanahului”. De la Maiorescu încoace însă textul s-a modificat prin punctuație și prin regimul lui „Da”, adică astfel: „Da, mă voi naște din păcat, / Primind o altă lege. / Cu vecinicia sunt legat, / Ci voi să mă dezlege”. Perpessicius are curajul unei emendări pe jumătate în ediția sa din 1939: „Da, mă voi naște din păcat, / Primind o altă lege / Cu vecinicia sunt legat, / Ci voi să mă dezlege”. În ediția a doua a sa însă, Perpessicius revine (1964) și stabilește textul simplu pe care-l avem și astăzi (prefer să rescriu, cu rugămintea de a se compara cu atenție): „Da, mă voi naște din păcat, / Primind o altă lege; / Cu veșnicia sunt legat, / Ci voi să mă dezlege”. Așa era, în perioada interbelică, la Ibrăileanu și Călinescu, față de care Perpessicius se despărțise, preluând punctuația mai curajoasă a lui C. Botez.

Or, pentru înțelegerea sensului „vecinicieii”, trebuie interpretată afirmația dintre virgule care cuprinde versurile 2-3 în varianta „Almanahului”, a lui C. Botez și a lui Perpessicius, ediția 1939: „Primind o altă lege / Cu vecinicia sunt legat”. Rezultă că Hyperion înțelege că va trebui să primească o altă lege, și anume una care-l leagă de vecinicie. În punctuația noastră actuală (pornind de la Maiores-

cu) se înțelege cam anapoda: mă voi naște din păcat, primind o altă lege – adică voi urma legea omenească născându-mă din bărbat și femeie, o altă lege decât a mea. Este redundant, simplist. Urmează, tot în textul nostru actual: sunt legat cu vecinicia, ci merg să mă dezleg (la Demiurg, desigur). Acest „merg”, această hotărâre interioară puternică, eroică, este întărită și prin adverbul afirmației de la începutul strofei: „Da, mă voi naște din păcat...”. Cu alte cuvinte, Hyperion a luat, deja, hotărârea înaintea dezbaterii...

Numai că tocmai acest „Da” nu este adverb, nu este urmat de virgulă și nu trebuia schimbat rostul lui. Am în față un text poetic similar, pe care mă grăbesc să-l transcriu. Este poezia *Plouă...* de G. Bacovia, prima publicare în „Românul literar”, 25 martie 1907. Inutil să vă spun, stimați cititori, că în edițiile de azi ale lui Bacovia această conjuncție adversativă a devenit tot adverb afirmativ, tot prin punerea unei virgule după el / ea. Iată textul genuin: „Da plouă cum n-am mai văzut... / Și grele tălângi adormite, / Cum sună sub șuri învechite! / Cum sună în sufletu-mi mut! // Ah, plânsul tălângii când plouă! // Și ce enervare pe gând! / Ce zi primitivă de tină! / O bolnavă fată vecină / Răcnește la ploaie răzând... // Ah, plânsul tălângii când plouă! // Da plouă... și sună umil / Ca tot ce-i iubire și ură / Cu-o muzică tristă, de gură, / Pe-aproape se-aude-un copil. // Ah, plânsul tălângii când plouă! // Ce basme tălângile spun! / Ce lume-așa goală de vise! / ...Și cum să nu plângi în abise, / Da cum să nu mori și nebun... // Ah, Plânsul tălângii când plouă!”. Revenind la *Luceafărul* lui Eminescu, amintesc că după acest „dar...” interrior al lui Hyperion poemul continuă cu scena zglobie dintre Cătălina și Cătălin. Aici se reverberează tocmai cuvântul nostru. Mai întâi în gândul lui Cătălin: „Dar ce frumoasă se făcu”..., apoi în exclamația Cătălinei: „Da ce vrei, mări Cătălin!” – și iarăși la ea: „Dar nici nu știi măcar ce-mi ceri...”. Se poate vorbi de un adevărat complex al acestui adversativ „dar”, pornit din dezbaterile de gând, interioare, ale lui Hyperion și prelungit în viața vie a pământenilor. Cătălina reia, psihologic vorbind, această marcă a gândirii interioare a lui Hyperion ca pe o reminiscență din vis. Să tai atâta ezitare, să topești atâtea întrebări grele într-un *da* categoric, glorios, cavaleresc – nu cred că este lucru tocmai cuminte.

Am pornit de la lumină și am ajuns la cuvinte și punctuație. Este oarecum firesc: trebuie să și luminăm textul, nu numai să căutăm termenul ca atare în el.

6. LUMINĂ, DULCE LUMINĂ. Printre aceste avataruri ale luminii în poezia eminesciană trebuie să ne oprim și la pasajul din *Satira IV* ce descrie trecerea zilei în noapte și care este mult, foarte mult mișcat prin punctuație din intențiile autorului. Iată versurile în edițiile noastre curente ce alimentează atâtea antologii și manuale școlare: „Luna... luna iese-ntreagă, se înalț-așa bălaie / Și din țărnm în țărnm durează o cărare de văpaie, / Ce pe-o repede-nmiire de mici unde o așterne / Ea, copila cea de aur, fiica negurii eterne; / Și cu cât lumina-i dulce tot mai mult se lămurește, / Cu-atât valurile apei, cu-atât țărnmul parcă crește, / Codrul pare tot mai mare, parcă vine mai aproape / Dimpună cu al lunei disc, stăpânitor de ape”. Există, într-adevăr, un scrupul al virgulei la Eminescu – de n-ar fi

s-o privim decât pe aceasta din ultimul vers: ea vrea să spună că stăpânitor de ape este codrul, nu discul lunii. Sensul nu poate fi altul decât acela că umbra codrului a acoperit în întregime apa. Este o apă care are țărmuri, ca un lac, dar și valuri, ca un râu; nu este însă nici lac, nici râu, apa de predilecție a lui Eminescu în poezie este iazul, adică ceea ce am numi astăzi o acumulare cu ecluză sau stăvilar, poetul fiind atent mai ales la „iezătură”, locul unde apa se scurge către altă acumulare. Dacă ne amintim de poezia *Lacul*, chiar și acolo apa tremură în cercuri albe, deci se mișcă, iar barca are lopeți, dar și cârmă, deci este mișcată. Aici, în *Satira IV*, avem versurile care indică o curgere a apei chiar energică: „Ai putea să lepezi cârma și lopețile să lepezi, / După propria lor voe să ne ducă unde răpezi”. E de remarcat, rogu-te, forma *răpezi* pe care scrierea de azi o refuză. Mai sus Eminescu are: „ce pe-o răpede 'nmiire de mici unde”, corectată de asemenea azi în „ce pe-o repede-nmiire”, sintagmă greu de rostit datorită repetării sacadate a vocalei *e*. Când planta în această serie vocala *ă*, poetul era atent tocmai la eufonie. Mai sus, în versul prim, el mai avea o dată acest *ă* în poziție oarecum atipică, și-l scotea dintr-o poziție tipică, astfel: „Luna... luna esă 'ntreagă, se înalță așa balae”. Noi avem, cum am transcris mai sus: *iese, bălaie*, adică am modernizat gramatical schimbând sistemul eufonic – pentru că de un sistem este vorba unde *e* alternează cu *ă* pentru o rostire frumoasă. Rezultatul: acea imposibilă, cacofonică exprimare „ce pe-o repede-nmiire” care ne face ori să ne mușcăm limba, ori să ne întoarcem buzele pe dos, cum ar zice I. E. Torouțiu. Trebuie amintit că Eminescu are și forma *repede*, dar în câteva contexte folosește vocalismul *ă*, cum este aici pentru eufonie ori în *De câte ori iubito*, unde versul 5 este „Iar peste mii de sloiuri de valuri răpezite” (la fel, modernizat astăzi în *repezite*). Nu știu dacă este neapărat diferență clară de sensuri, dar *valuri repezite*, cum avem azi, sugerează mișcarea, valurile reale, iar *valuri răpezite* – poate prin atracție față de *zăpadă*, să zicem – sugerează mișcarea înghețată, înghețul care a prins valurile în mișcare.

Revenind la textul din *Satira IV*, atrag atenția că manuscrisul are formele gramaticale: *iese, bălaie, repezite*. Nu este însă pentru prima dată când manuscrisul diferă față de „Convorbiri literare”. E ușor a spune că revista avea propria ortografie, cum s-a mai afirmat, și să revenim la manuscris ca voință auctorială, dar trebuie să se observe că în „Convorbiri literare”, ca în atâtea alte locuri, se organizează o linie eufonică, adică intenționată. Nu mă poate nimeni convinge că Eminescu voia să se citească / recite cacofonic: *ce pe-o repede-nmiire de mici unde*, mai ales când am exemplele de mai sus care arată cât de elegant plia el rostirea pe alternanța vocalică. Ce e în manuscris, sunt forme de studiu, aruncări grăbite de cuvinte pe hârtie, iar ultimele retușuri sunt cele din prima tipăritură supravegheată de autor. Când „Convorbirile...” erau la Iași, șpalturile mergeau prin poștă sau prin curier către autorii din București, pentru corecturi, cum știm din scrisorile lui Maiorescu.

Revenim totuși la *codrul stăpânitor de ape*: cum ne vom reprezenta imaginea? Dar... cum ne vom reprezenta noi, oare, imaginea din versul 5 al citatului de mai sus: „Și cu cât lumina-i dulce tot mai mult se lămurește”?! Se lămurește, adică, lumina dulce a lunii? Dar are luna lumină când i se zice „Ea, copila cea de aur, visul

negurii eterne”? – Luna este un vis al întunericului, adică este luminată de alte astre, umbra lor este lumina ei, iar negura eternă se amăgește, visează lumină de aur. S-ar putea lămuri luna, de vreme ce la începutul pasajului este *bălaie*, adică tulbure, iar în final va fi *disc*, adică atât de clară, încât o poți lua de pe cer... Textul spune însă că se lămurește *lumina dulce a lunii*, o situație foarte alambicată. Aici este obligatoriu să acceptăm punctuația din „Convorbiri literare”, pe care n-o susține însă manuscrisul 2282 (*O.II*, p. 343), și anume acea virgulă atât de plină de sens: „Și cu cât lumina-i dulce, tot mai mult se lămurește; / Cu-atât valurile apei, cu-atât țărml par’ că crește”. Se lămurește, așadar, *luna*, cum am înțeles mai sus, și anume: se lămurește cu cât lumina-i dulce. Rezultă că *i* din expresia *lumina-i dulce* este verb, nu pronume ca în punctuația actuală a poemului.

Întâlnim, iată, un loc unic în poezia eminesciană: *lumina este dulce* cu sensul *se îndulcește*. Scăpăm, astfel, de paradoxul în care a înfundat Titu Maiorescu acest pasaj scoțând virgula și înțelegem că este vorba de o descriere a fazelor lunii pe măsură ce lumina din bazinul cosmic se îndulcește, adică se egalizează cu întunericul. Sesizăm că este acel timp din *asfințitul serii* care-i place foarte mult poetului. Facem imediat legătura cu alt pasaj, unde iarăși o virgulă maioreșciană ne-a dat multă bătaie de cap, din poemul *Lasă-ți lumea ta uitată*. Este vorba tot despre lumina serii târzii. Textul actual: „Înălțimile albastre / Pleacă zarea lor pe dealuri, / Arătând privirii noastre / Stele-n ceruri, stele-n valuri”. Virgula după versul al doilea îi aparține lui Maiorescu; în *Satira IV*, pasajul de mai sus, el scosese o virgulă, aici pune una. Nu este o compensație, lucrurile se petrec după necesitatea fiecăruia în parte, dar această simetrie are rol mnemotehnic, în sensul că ne aduce de la un pasaj la altul. Maiorescu introduce o cauzalitate în natură, înălțimile se dau la o parte ca să arate omului ceva, cu scopul de a arăta. E ca o demonstrație unde pastelul se supune regulii horățiene: omul stă la gura sobei, desfunde Falernul, iar natura din jur se dezlănțuie ca să-l bucure. Probabil că Maiorescu a fost obișnuit cu pastelul lui Vasile Alecsandri. Poemul eminescian genuin spune mai mult, imaginea este construită pe expresia de limbă „se deschid cerurile”, înălțimile albastre sunt grămezi imense de ceruri care-și pleacă zarea în lături, pe dealurile din jur, iar privirea vede de la sine maximul și minimul cosmic. Personajul din *Lasă-ți lumea...* este lacul – și el este pătruns de lumina lunii într-un mod special: „Iată lacul... Luna plină, / Poleindu-l, îl străbate, / El, aprins de-a ei lumină, / Simte-a lui singurătate. // Tremurând cu unde ’n spume...” (și aici Maiorescu – urmat de editorii săi – scoate virgule, dar nu-l mai urmărim...). Lumina poleiește lacul pe orizontală și apoi îl străbate pe verticală, până în adâncuri, făcându-l să tremure, iar efectul este că el, lacul, își simte singurătatea. Pastelul eminescian spune că iubirea cosmică este imensă, gigantică, lumina o creează și, acolo unde pătrunde, naște singurătăți: face elementele cosmice să-și simtă singurătatea categorială, că se definească / individualizeze. Iubirea nu amestecă, nu dizolvă, nu tulbură, ci este cunoaștere de sine prin lumină, *in-luminare*. În fața acestui uriaș tablou cosmic omul frisonază, este chiar puțin speriat. Iubirea cosmică este mult mai intensă decât iubirea omenească, în cosmos perechea umană pare simplă jucărie, este mică și umilă, sfoasă chiar.

Aceste lucruri le spune însă poezia eminesciană genuină, nu textul înfășurat în virgule sau desfășat de virgulele necesare, după caz, de care ne servim noi astăzi.

7. CLOPOTUL APELOR ÎN CĂLIN. Mi-e foarte greu să înțeleg începutul poemului din *Călin* (*File din poveste*) în punctuația „Convorbirilor literare”. Am văzut cu altă ocazie (reiau pe scurt demonstrația de la capitolul O NUNTĂ FĂRĂ SOACRE) cât de subtil sugera punctuația, tot acolo, prezența Demiurgului la nunta din codru: o simplă virgulă ne atrăgea la început atenția că nuntașii nu sunt „împărați și-mpărătese”, cupluri adică, ci: „Căci din patru părți a lumii împărați, și-mpărătese, / Au venit ca să serbeze nunta gingașei mirese” – deci individualități. Asta ne-a făcut să înțelegem că la nuntă stau alături contrariile fără a se atrage sau respinge, fără să se înțeleagă (perceapă): feții frumoși și smeii, soarele și luna. Apoi nunta din codru nu este pornită de craiul bătrân cu barba-n noduri, ci de alt crai, care are barba pieptănată și pe capu-i poartă mitră, fiind „socru mare”. Este tatăl Zburătorului, Demiurg, și prin această nuntă organizează ierarhiile după ranguri și vârstă, aceasta fiind nunta primordială care, de fapt, nuntește întreaga lume, de la astre la găze. Avem de-a face cu așezarea în cupluri a cosmosului. În acest început, Demiurgul acceptă, îngăduie legătura dintre ființe pământene și zburători – *Călin* pregătind, astfel, *Luceafărul*.

Punctuația poemului *Călin* trebuie privită cu mai multă severitate față de emendările succesive ale editorilor care au netezit textul până l-au dus la o poveste. Să ne amintim de colonelul Alecsandri, care zicea de „acea poveste ale cărei rânduri finale au fost citite de autor de nu știu câte ori.” Asistența „Junimii” a fost încântată de „Nunta în codru”, dar, în același timp, i-a cerut poetului să reia lectura și pentru a înțelege anumite sensuri: Eminescu recita cu accentele necesare structurii ideatice pe care-și construisese narațiunea. Adăugăm aici și amintirile lui N. Ganea, pe care editorii le evită: „*Eminescu, Creangă și eu mergeam regulat în fiecare zi, după prânz, la Tipografia națională din strada Alecsandri, unde ne făceam corecturile, iar când era zi frumoasă, nu lipseam, odată treaba isprăvită, de a ne duce la Tătăraș, în grădina poreclită Sprăvale baba, unde sub un tei frumos și răcoros beam vin cu borbis.*” *Călin* a fost publicat la 1 noiembrie 1876, când Eminescu se afla la Iași, deci beneficiază de lectura atentă, repetată, a autorului în toate fazele tipografice, astfel că ne vine greu să acceptăm atâtea diferențe între textul „Convorbirilor literare”, considerat plin de greșeli, și cel al lui Maiorescu de la care pornesc edițiile moderne.

...Și totuși, cât de greu este de înțeles începutul poemului în forma din revistă. Redăm acest început:

„Pe un deal resare luna, ca o vatră din jărătic
Rumenind străvechii codri și castelul singuratic,
Ș’ale râurilor ape, ce sclipesc fugind în ropot –
De departe ’n văi coboară, tânguiosul glas de clopot;
Pe deasupra de prăpăstii sunt zidiri de cetățue,

Acățat de pietre sure un voinic cu greu le sue;
 Așezând genunchiu și mână când pe-un colț când pe alt colț
 Au ajuns să rupă gratii ruginite-a unei bolți
 Și pe-a degetelor vârfuli în etacul tăinuit
 Intră – unde zidul negru într' un arc a'ncremenit”.

Am lăsat să curgă textul până la punct, o frază de 10 versuri, fragmentată prin punct și virgulă, autorul arătând pauzele, dar ținând la continuitatea descrierii. De la ediția a doua, însuși Maiorescu pune între virgule *ca o vatră de jăritic* (deci în ediția I a preluat „Convorbirile”), iar Perpessicius păstrează astfel. Ibrăileanu mută virgula la finalul versului. În ambele situații (la Ibrăileanu mai clar) se compară luna cu o vatră de jăritic – imagine statică ce se regăsește, de altfel, în poezia lui Alecsandri. Textul genuin cere să legăm *jăritic* de *rumenind*.

Ai zice că nu e mare diferență; vom vedea că poetul construiește un spațiu imens dar închis, o „vatră”, un rotund perceptibil prin reverberarea „rumenirii” – unde luna are rol secundar: lumina ei interesează, care nici măcar nu e a ei, ci a soarelui; comparația nu se susține în registru caloric.

În acest paragraf, important este *clopotul*. În edițiile noastre actuale avem, după Maiorescu: *De departe-n văi coboară tânguiosul glas de clopot* – ceea ce invită să asistăm de la un paradox la altul. Mai întâi, că un glas – fie el și de clopot – nu coboară în văi, ci urcă din văi. Apoi: el coboară *de departe, în văi*. De unde? De departe în departe?! Nu se poate percepe. În *Sara pe deal* avem: „Clopotul vechi împle cu glasul lui sara”. Iarși: ce fel de clopot poate fi acesta, din *Călin*?! E greu de acceptat o inserție de peisaj real în basm, presupunând că există un asemenea peisaj real, adică un clopot vechi de mănăstire / biserică între munți. De clopotul de la gâtul animalelor nu putem vorbi, pentru că este noapte, ele și-au încheiat pasul, lumina are consistența jăriticului. Și apoi, cum s-ar motiva vreun clopot de mănăstire – chiar luat din realitate și pus într-un basm fantastic – la oră incertă, căci nimic nu lasă să se înțeleagă că e miezul nopții când el ar trebui să bată.

Recitând textul în punctuația „Convorbirilor”, atenția ne este atrasă tot de termenul tare din context, acel *rumenind* ce desparte luna de lumină. Se rumenesc codrii, castelul și, atenție: *ale râurilor ape*. Mai sus avem „pe un deal”, aici este însă pluralul. Nu e vorba, așadar, de un deal și un râu, ci de un amfiteatru în care curg mai multe ape. Iarși: este absurd să generalizăm, să ne gândim la toate apele de pe pământ rumenite de către lună, ca în *Scrisoarea I*. În *Călin* avem un peisaj cu dealuri, râuri, văi și prăpăstii. Nu este firesc, atunci, ca în văi să coboare aceste râuri, ca glasul lor să fie tânguios? Acesta este sensul punctuației din „Convorbiri literare”, unde se descrie un imens clopot al apelor, în munți. Urmează că trebuie să păstrăm și să înțelegem linia de pauză de la sfârșitul versului al treilea. Ea dă sens consecutiv lui „de”: apele râurilor sclipesc în ropot, *încât* coboară departe în văi. Înaintea acestei linii de pauză trebuie să păstrăm virgula așa cum este ea pusă după *ape*, iar sensul mai larg va fi acesta: surprinse

de rumeneala luminii, apele sclipesc și fug repede, se ascund în întunericul nocturn, încât nu li se mai aude decât tânguiosul glas din clopotul munților.

Este și sensul mai adânc, filozofic: după lumina soarelui, firea intră în noapte, se odihnește, doarme, iar văpaia lunii dintr-o dată o trezește din somn, făcând-o, imediat, să-și caute iarăși odihna. Acest sens ni-l sugerează chiar greșelile de tipar din edițiile Maiorescu. În ediția a VI-a (1896) citim *ce clipesc* (tipograful e de vină), pentru ca de la ediția a VII-a în sus să fie corectat: *ce sclipesc*. Criticul a uitat termenul inițial, *sclipesc*, și a îndreptat „filozofic”: acest imens clopot al apelor *clipește pentru o clipă*, adică deschide instantaneu ochii trezit din somn de rumeneala de mai sus, după care lasă pleoapele și fuge, tânguindu-se în hăuri.

Rămâne să mai interpretăm în frază „tânguiosul glas de clopot”. Gramaticienii pot avea, aici, opinia lor; noi considerăm că sintagma, pusă între virgule, se așază firesc în enumerare, ca o concluzie: vatra de jăratice rumenește străvechii codri, castelul singuratic, ale râurilor ape – și (deci) întreg tânguiosul glas de clopot; hăul sonor, imens este învăluit în lumină difuză mișcată. Aceste sensuri se pot dezvălui prin recitare, prin retorica accentelor, iar textul, cu punctuația și apostrofurile sale, oferă asemenea indicații de regie. Imaginea este de epopee, nu de basm fantastic organizat în expresii simple ca pentru copii.

8. LUMINA DINTĂI. Punctul de vârf al acestor discuții despre lumină îl constituie cosmogonia eminesciană, iar textele de referință sunt *Satira I* și *Luceafărul*, asupra cărora trebuie să revin. Pentru primul dintre ele, trebuie să depășim, mai întâi, ironia care-l învăluie pe „bătrânul dascăl”. Se produce o inadecvare atunci când receptăm în registru eroic figura acestui profesor de astronomie care repetă lecția pozitivistă a secolului, încercând să vedem în el fie geniul neînțeles, fie savantul nerăsplătit cum se cuvine de vremea sa. Într-adevăr, acesta n-a făcut altceva decât să-l scoată pe Dumnezeu din creație și să pună în loc primul punct al mișcării. Această mecanică a universului se reverberează în viața socială prin teoria „Unul e în toți, tot astfel precum una e în toate”, care permite fiecărui, oricui („ori și cine”, scrie poetul, despărțit și cu accente retorice) să accedă la poziția cea mai de sus. Dacă „unu” reprezintă multiplicarea în infinit omenesc a celui punct prim (*Dar deodată un punct se mișcă... cel întâi și singur*), „una” este, în schimb, „soarta oarbă”. Universul lui „unu” creat de savantul pozitivist are în centrul lui o stihie care organizează haotic ierarhiile, care „Ca și vântu’ n valuri trece peste traiul omenesc”, dând fiecăruia posibilitatea să devină primul, dar luându-i-o în același timp, pentru că ea este aceea care ridică și coboară indivizii. Se creează, astfel, premisele celui *bellum omnium contra omnes*, „lupta tuturor împotriva tuturor”, situație pe care o găsim descrisă în toată opera socială a lui Eminescu. Poetul numește „Satiră” acest poem tocmai pentru că satirizează, nu este – nu poate fi – de acord cu teoria ca atare. Mai mult: el „textualizează”, cum am zice astăzi, luând de aici, de colo fragmente din care construiește teoria. Interesant între toate este versul 45, pe care noi îl avem redat astfel: „Fu prăpastie? genu-ne? Fu noian întins de apă? / N-a fost lume pricepută și nici minte s-o priceapă”.

Reluăm pe scurt explicațiile. Aici Eminescu are, în manuscris și în „Convorbiri literare”, accent grav pe *-u* de două ori: „Fû prăpastie? genune? Fû noian întins de apă?”. Titu Maiorescu le scoate (și în loc de *genune* pune *genună*, cu iz poetic), iar după el rămân scoase la toți editorii. S-ar putea crede că acest accent grav pentru perfectul simplu este ortografic, dar în scrisul lui Eminescu el nu e permanent, ceea ce indică intenția autorului de a accentua sau nu. De pildă, în *Strigoii*, v. 182: „Pe ea o ține-acuma ce fu a morții pradă” nu este accentuat pentru a nu forța ritmul (de aceea nu pune nici virgulă după *acuma*), nici în *Mortua est!* v. 66: „Au moartea ta înger de ce fu să fie”, din aceleași considerente, dar în *Epigonii*, v. 33, este accentuat: „Viața-i fû o primăvară, moartea-o părere de rău” (aici Maiorescu păstrează accentul pe *-u* în toate edițiile). Să observăm ultimul exemplu: accentul cere intonație cu sensul: viața, cât despre ea, a fost ca o adevărată primăvară – pe când moartea, ca o simplă părere de rău, ceva ne semnificativ, simplu, ușor.

Revenind la *Satira I*, este evident că accentele dau sens nuanțat? Se discută variantele date de unii și alții, soluțiile discutate: prăpastie sau genune? noian de ape? – iar el, savantul, spune că n-a fost nimic din toate astea, nu s-a priceput lumea, să vă arăt eu: a fost un punct care s-a mișcat, etc. Autorul îl sancționează aspru pe acest savant pozitivist, dar ne vine nouă greu să-i înțelegem pedeapsa: „Mâna care-au dorit sceptrul universului și gânduri / Ce-au cuprins tot universul încap bine ’n patru scânduri...”: pe acest refren putem urmări retrospectiv, în amănunt, detașarea poetului de savantul său (e uscățiv, friguros, gârbovit – o caricatură a lui Atlas care *sprijinea cerul pe umăr*, pe când el *sprijină lumea și vecia într-un număr*, aici accentul în vers căzând pe *-i*, cum ar fi „prăjină”). Cu ironia discursului ne mai întânim la *Împărat și Proletar*, unde cuvântările Proletarului (iarăși preluate de către noi, inertial, în registru eroic – și uneori puse chiar pe seama gândirii teoretice a lui Eminescu însuși) sunt ridiculizate până la bătaie de joc uneori (vezi gramatica greoaie, termenii prețioși etc.).

În *Satira I* avem însă acest final al unei „vecinicii” din șirul imaginat de către savant: „Soarele ce azi e mândru el îl vede trist și roș / Cum se ’nchide ca o rană printre nori întunecoși, / Cum planeteii toți îngheață și s’ azvârl rebeli în spațiu, / Ei, din frânele luminii și ai soarelui scăpați /.../ Timpul mort și ’ntinde trupul și devine vecinicie”. Această „rebeliune” a planeteilor, această scăpare a lor din frâul luminii este contribuția eminesciană la teoria „big-bangului”. O eră cosmică, o „vecinicie” (în sensul *Satirei I*, „o vecie ’ntreagă”) se consumă prin arderea de tot a stelelor – dar prin păstrarea „planeteilor” în stare rebelă. Lumina nu mai are putere de frâu, nu mai stăpânește „țâțanile lumii”, nu mai are „rază” („Căci era un întunerec ca o mare făr’ o rază”). Acesta nu este, așadar, sfârșitul definitiv al lumii, ci doar încheierea unui ciclu, după care va începe altul, „vecinicia” următoare.

Nu putem să nu facem legătura cu discursul Demiurgului din *Luceafărul*: „Un soare de s’ar stinge’ n ceri / S’aprinde iarăși soare”. În *Mortua est!*, poetul era sceptic: „Când sorii se sting și când stelele pică / Îmi vine a crede, că toate ’s nimică. // Se poate ca bolta de sus să se spargă, / Să cadă nimicul cu noaptea lui largă...”. Iată cum nimicul nu este *kenos*, vid, gol, ci are consistență, este „ceva”. Spre deosebire de sori care se sting și se reaprind, fiind pulsații ale luminii care

se consumă și se redefiniște, „stelele” cad, iar „planeteii (...) s-azvârl rebeli în spaț”. Cum zice Demiurg în privința lui Hyperion: „Noi nu avem nici timp nici loc / Și nu cunoaștem moarte; Iar tu Hyperion rămâi / Oriunde ai apune”. El are această condiție a planetului rebel, poate scăpa din frânele luminii, probabil că vrea să scape din aceste frâne – dar nu se dizolvă, nu se stinge într-o (după o) vecie. În acest sens, cuvintele Demiurgului sunt foarte importante: „Cere-mi cuvântul meu de ’ntâi”. Acest cuvânt de început este convenția, legământul, „legarea”: Demiurg conjură planeteii să înceapă o nouă vecie / vecinicie, îi leagă în cuvântul de ’ntâi. Și încă: în acest sens cele două versuri pe care le aflăm în ediția Titu Maiorescu sunt adevărate, în spirit eminescian și, poate, scrise chiar de către Eminescu: „Tu ești din forma cea d’întâi, / Ești vecinică minune”. Într-adevăr, Hyperion face parte din lumea planeteilor, nu se stinge ca sorii, „resare” împreună cu această „întreagă lume”, participă la Cuvântul dintâi al Demiurgului. Titu Maiorescu reia, în toate edițiile sale, Prefața la prima – o va numi constant „Prefață la ediția dintâi” – poate tocmai pentru a susține această „formă dintâi”, poate și a și-o adjudeca.

În virtutea acestui dat teoretic ce reiese din analiza cosmogoniei și cosmologiei eminesciene, eu păstrez, în ediția mea, lecțiunea din „Almanahul România Jună”, acel *hapax legomenon* eminescian, „nemurie”. Dorința lui Hyperion este aceasta: „Reia-mi al nemurii nimb” (repet: toate celelalte ediții au „al nemuririi nimb”, numai D. R. Mazilu atenționează în notă că „Almanahul...” are *al nemuririi*, dar nu comentează; iarăși: *Dunărea păstrează nemurii*). Eminescu creează dubletul „nemurie / nemurire”, asemănător întrucâtva cu dubletul din limba germană „*umsterblich / unsterblich*”. Nemurire, nemuritor – se referă la viața fără de moarte, viața continuă într-o vecinicie. Ce vrea, în fond, Hyperion de la Demiurg? – Să fie un Zburător, cum este Călin, de pildă, adică să rămână nemuritor printre muritori. Să i se dea „o oară de iubire”, o vecie erotică. Nemurie însă se referă la ciclul viață – moarte, înseamnă neimplicare în acest ciclu, nepătrunderea în cerc, starea deasupra, mergerea pe deasupra lui. Hyperion cedează acest nimb al nemurii, renunță la condiția sa de planet care-i oferă posibilitatea să treacă dintr-o vecie într-alta și cere, în schimb, nemurirea printre pământeni. În acest sens, Demiurgul nu-i poate satisface cererea, pentru că în vecia următoare îi va lipsi un planet, lumea nu se va putea reășeza complet în cuvântul dintâi. Rezultă încă o dată, dacă putem să-i zicem așa: „liberul arbitru” al planeteilor, ei pot sau nu să participe la convenție. Demiurg are darul convingerii prin înțelepciune, dar nu dă poruncă, nu poate să oblige. Hyperion ar fi putut să cadă, în sensul că avea, are puterea aceasta, dar este convins să rămână în nimbul său. Ce-l convinge? – Soarta, norocul. El înțelege că în nicio condiție nu are acces la acestea: „Ce-ți pasă ție, chip de lut / Dacă’ oi fi eu sau altul?”. Cu punctuația eminesciană – dacă el va prinde chip de lut, dacă se va naște din păcat – nimic nu-i garantează că va fi lângă această ființă pe care acum o iubește, că ea îl va recunoaște drept imaginea din vis și că-l va iubi. Poate fi un nemuritor oarecare printre oameni, cum este Călin, urmând să caute, să găsească etc. Asta îl convinge să renunțe și să fie împăcat cu nemuria sa. Lumina îl ține în frâne înțelepte.

**Tatiana CONFERIINȚA
FISTICANU „LIMBA – ATRIBUT ESENȚIAL
AL IDENTITĂȚII NAȚIONALE”**

Între două evenimente culturale de seamă – împlinirea a 160 de ani de la nașterea lui M. Eminescu și 75 de ani de la nașterea lui Gr. Vieru –, s-a desfășurat la Chișinău, la 1 februarie 2010, Conferința științifică „Limba – atribut esențial al identității naționale”, organizată de Casa Limbii Române „Nichita Stănescu”, cu sprijinul Universității de Stat din Moldova. Salutăm, în mod deosebit, bunăvoința și generozitatea de care a dat dovadă rectorul Universității de Stat din Moldova, prof. dr. Gh. Ciocanu, oferind cea mai potrivită, fără îndoială, locație pentru o astfel de conferință – Sala Senatului. Manifestarea, prilejuită, de asemenea, de o comemorare – 95 de ani de la nașterea savantului filolog Nicolae Corlăteanu (14 mai 1915 – 21 octombrie 2005) –, a avut ca punct de plecare lansarea volumului *Testament. Cred în izbânda limbii române*, apărut recent în Colecția Biblioteca revistei „Limba Română” (Selecție, coordonare și prefață de Alexandru Bantoiș, redactor-șef al revistei „Limba Română”) și care cuprinde cele mai valoroase texte semnate de regretatul academician privind adevărul, identitatea noastră, implicit despre denumirea corectă a limbii vorbite la est de Prut.

Secvență de la inaugurarea conferinței

Volumul antologic al acad. N. Corlăteanu este parte a unui program editorial amplu, inițiat de Casa Limbii Române și revista „Limba Română”, având scopul de a pune în circuit cele mai valoroase lucrări în care reprezentanți de seamă ai științei și culturii basarabene au abordat problemele majore ale spiritualității noastre: identitate și unitate românească, istorie și conștiință națională, alfabet, limbă etc. Din proiect au apărut deja *Limba română este patria mea. Antologie* (2007), Alexandru Bantoș, *Retrospectivă necesară* (2007), Silviu Berejan, *Itinerar sociolingvistic* (2007), Anatol Ciobanu, *Reflecții lingvistice* (2009). Alte volume din Colecția Biblioteca revistei „Limba Română” – Nicolae Mătcaș, *Calvarul limbii române în Basarabia*, Eugeniu Coșeriu, *Un lingvist care vine din viitor*, Grigore Vieru, *publicistul* – sunt în curs de apariție.

Cu un generic ce readuce în prim-plan o problemă identitară esențială pentru Republica Moldova, aflată într-un anevoios proces de reasezare în albia firească a dezvoltării și progresului, Conferința „Limba – atribut esențial al identității naționale” și-a propus, pe lângă dezbaterile în jurul operei științifice și activității marelui înaintaș, sensibilizarea autorităților moldovenești în vederea soluționării – politice, în ultimă instanță – a falsei dileme: în ce limbă vorbim: „moldovenească” ori *română* și, mai ales, ce trebuie să avem fixat în Constituție: „limba moldovenească” sau *limba română*?

Iată că, după aproape un deceniu de indiferență, în cel mai bun caz, dar și de agresiune prost mascată împotriva românofililor și apărătorilor limbii și ai valorilor naționale, noua conducere, pro-europeană, de la Chișinău a reacționat pozitiv la inițiativa organizatorilor, dând curs invitației și participând cu scurte, dar încurajatoare intervenții. Astfel, prim-vicepremierul Ion Negrei a afirmat că omagierea înaintașilor este o expresie a noilor realități din Republica Moldova. Or, criza identitară generează probleme strategice în parcursul european al țării noastre, precum și în procesul de constituire politică și culturală. Ministrul Educației L. Bujor a declarat că alianța aflată la guvernare are ultima șansă să rezolve problema limbii și a promis că politicienii nu vor ezita de această dată. Vorbind despre cetățeanul european ca personalitate integră, Corina Fusu, președintele Comisiei parlamentare cultură, educație, cercetare, tineret, sport și mass-media, a invocat exemplul lui Nicolae Corlăteanu, relevant în acest sens: cu verticalitatea, onestitatea și credința unui om ce-și cunoaște și cinstește înaintașii, istoria și limba.

Conferința a fost un remarcabil prilej de comemorare (pentru cei care l-au cunoscut pe N. Corlăteanu) și de inițiere, pentru cei care întâia oară au luat cunoștință de însemnate repere ale operei ilustrului filolog. Auditoriul a avut ocazia să-i asculte pe unii dintre cei mai distinși discipoli și colegi de breaslă ai lui N. Corlăteanu, precum și alte personalități care, în lupta pentru reafirmarea identității noastre și reabilitarea adevărului științific în spațiul basarabean, au găsit forța necesară (și) în opera marelui lingvist. Iată numele acestora și titlurile comunicărilor, în ordinea prezentării: Anatol Ciobanu, *Savantul și conștiința națională*, Mihai Cimpoi, *Ion Heliade Rădulescu în viziunea lui Nicolae Corlăteanu*, Nicolae Mătcaș, *Izgonirea sclavului din sine*, Dorin Cimpoșu, *Cu identitatea națională nu*

Nicolae Mățaș, Gheorghe Ciocanu, Ion Negrei, Alexandru Bantoș, Corina Fusu, Mihai Cimpoi, Leonid Bujor și Theodor Codreanu, participanți la lucrările conferinței

se fac compromisuri, Theodor Codreanu, *Limba – „stăpâna noastră”*, Ion Dediu, *Generația lui Nicolae Corlăteanu*, Anatol Eremia, *Identitatea etnolingvistică românească în viziunea acad. Nicolae Corlăteanu*.

Evocând chipul academicianului N. Corlăteanu, vorbitorii s-au axat pe câteva coordonate fundamentale ale personalității sale complexe: gândirea savantă, ce-și află expresia în studiile științifice ale lingvistului; patriotismul, neafișat, dar transmis cu grijă urmașilor; profunda umanitate, pe care au simțit-o toți acei care l-au cunoscut pe acad. N. Corlăteanu. De altfel, volumul *Testament. Cred în izbânda limbii române*, lansat la Conferință, ilustrează cu prisosință imaginea savantului, profesorului și a omului care a fost N. Corlăteanu.

Și încă un lucru au avut a-l sublinia participanții la Conferință – rolul imens pe care l-a avut, în conturarea destinului marelui lingvist, dl Alexandru Bantoș, directorul Casei Limbii Române „Nichita Stănescu”, redactorul-șef al revistei „Limba Română”, care a și inițiat această acțiune memorabilă. În discursul său omagial, dl Al. Bantoș a remarcat: „Nicolae Corlăteanu îndeamnă să fim sinceri în fața propriei conștiințe și în fața conștiinței celor ce ne vor urma. (...) Discret, suntem sfătuiți să scrutăm realitatea astăzi, poate mai mult ca oricând, în mod cinstit, fără orgolii și false veleități, și să nu uităm că, vorba regretatului academician Nicolae Corlăteanu, «noi și cei ce ne vor urma suntem chemați să continuăm la nesfârșit existența acestui neam pe pământ»”.

Revista „Limba Română” găzduiește în numărul curent o parte din textele comunicărilor ținute la Conferință, precum și alte câteva articole scrise cu această ocazie.

Nicolae **IZGONIREA SCLAVULUI** **MĂTCAȘ DIN SINE**

Limba este elementul definitiv al unui neam.

Cine a admirat prelegerile sau a studiat lucrările de referință ale domnului academician Nicolae Corlăteanu nu poate să nu observe că Domnia Sa sublinia, de fiecare dată, rolul primordial al limbii în definirea unei națiuni, statutul ei de coloană vertebrală a națiunii. Domnul academician apela, în acest sens, la cei mai fini cunoscători ai limbii și ai sufletului unui popor – scriitorii, care au contribuit atât la constituirea, iar apoi la dezvoltarea, desăvârșirea limbii literare, cât și la formarea și menținerea mereu trează a conștiinței naționale.

Cunoscutul citat din B.-P. Hasdeu „**Limba** unui popor se confundă și **se identifică cu naționalitatea lui**”¹ sau la fel de celebrul citat din Vasile Alecsandri „... (limba) este cartea de noblețe, **testimoniul de naționalitate** al unui neam, semnul caracteristic prin care membrii aceleiași familii se recunosc în marea diversitate a popoarelor din lume...” îi confirmau elocvent afirmațiile privind rolul limbii la constituirea unei națiuni și la menținerea conștiinței naționale a acesteia. Domnul academician însuși ne atrăgea atenția că „...**literatura în limba națională conservă și transmite** din generație în generație **sufletul național**” („Revisită de lingvistică și știință literară”, nr. 4, 1990; *Testament*, p. 85²).

Vă dați seama ce rezonanță aveau în sufletele noastre asemenea atenționări în anii de tristă pomină ai totalitarismului sovietic, când tocmai **sufletul național, simțirea națională, specificul național, sentimentul de identitate națională, conștiința națională ni se distrugeau metodic** prin inocularea, în conștiința noastră, a idealului internaționalismului proletar și al creării omului de tip nou – omul sovietic!

În prefața la florilegiul de articole-mărturisiri de dragoste și de durere pentru limba maternă *Povară sau tezaur sfânt?*

(Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1989) scriitorul și publicistul Nicolae Dabija, după ce identifică limba cu sufletul poporului (*Limba este sufletul unui popor*, p. 5), face încă o asociere, mai amplă: „...noțiunile de *Patrie, popor, țară, vatră*, pe de o parte, și *limbă*, pe de altă parte, sunt **suprapuse și identificate**” (p. 6). Toate acestea (limba ca suflet al unui popor, limba ca simțire națională) numai în condițiile în care, firește, ne referim la limba maternă. Altminteri limba ar rămâne doar un simplu mijloc de comunicare, așa cum este limba străină pentru un poliglot.

În raportul său *Scriitorul și destinele limbii materne*, prezentat la plenara Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova din 16 noiembrie 1988, prozatorul Vladimir Beșleagă, după ce examinează definițiile noțiunii de „națiune” din cele mai prestigioase enciclopedii și dicționare de pe glob (*Larousse*, Paris, 1979; *Webster*, New York, 1979; *Oxford*, Londra, 1987; *DEX*, București, 1984; *Dicționar Enciclopedic Sovietic*, Moscova, 1981; *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 4, Chișinău, 1974 ș.a.), ajunge la concluzia că „limba (aceea care ne unește, adică limba literară – *N.M.*) este **condiția sine qua non a unei națiuni**” și sună alarma: „**Degradează limba literară, degradează națiunea. Pierе limba, pierim**, odată cu ea, **și noi**” (ca națiune – *N.M.*).

Înseși noțiunii de „națiune” i se imprimă o nuanță ideologică, astfel că, în cele mai multe definiții, este estompată tocmai caracteristica ei esențială, după mine: aceea de **legătură de sânge**, de **structură psihică comună**, de **legătură de suflet cu strămoșii**. Numai DEX-ul nu ezită să menționeze explicit această trăsătură: „Națiunea este o comunitate stabilă de oameni, istoricește constituită ca stat, apărută pe baza unității de limbă, de teritoriu, de viață economică și de **factură psihică**, care se manifestă în particularitățile specifice ale culturii naționale și în **conștiința originii și soartei comune**”. Politologul Iulian Chifu („Naționalismul între doctrină și ideologie”) enumeră următoarele trăsături ale națiunii: comunitate de rasă (etnie), de limbă, moravuri, obiceiuri și tradiție, instinctul național și conștiința națională, teritoriul, trăsături la care alții mai adaugă și unele elemente constitutive speciale: comunitatea de religie (dominantă în stat), comunitatea de aspirații, spiritul de solidaritate și fraternitate, forța morală și cultul Patriei („mândria de a fi francez”, de exemplu), principiul monarhic (dinastic) și democratic. Noțiunea de **identitate națională** (identificare cu semenii tăi de sânge, de origine și de simțire) se află în corelație cu cea de **națiune**, creație a secolelor XVIII și XIX, când în Europa se formează statele-națiuni. Până la acea dată se vorbea mai mult de identitate etnică. Pentru români și pentru majoritatea statelor europene națiunea, respectiv **sentimentul de identitate națională, are la origine și o identitate etnică comună**. Aceasta înseamnă identificarea cu un anumit grup etnic având o origine comună (strămoși comuni), o limbă comună, tradiții comune, o credință comună. Apartenența etnică, astfel concepută, ar fi un dat de la natură, obținut prin naștere; ea este susținută de un teritoriu comun, de o limbă comună, însușită, în primul rând, de la mama, de istorie, obiceiuri și tradiții comune, de o credință comună, toate moștenite sau preluate de la părinți și de la ceilalți membri ai etniei cu care individul – reprezentant al etniei date – interacționează. Identitatea etnică poate fi estompată în

unele trăsături, însă nu poate fi modificată total ori substituită prin alta. **Identitatea națională** este determinată de transformarea grupului etnic (poporației) în națiune odată cu formarea statului național și cu conștientizarea de către întreaga comunitate a apartenenței la națiunea și la statul dat. Identitatea etnică, *mutatis mutandis* **identitatea națională, este, în acest sens, și o chestiune de simțire, de suflet, de structură psihică identică a membrilor comunității, de mentalitate specifică, de conștientizare a ei, de asumare a responsabilității în fața națiunii, de o datorie față de memoria strămoșilor.** Identitatea națională este, după mine, o entitate spirituală și numai după aceea, în baza acestei spiritualități, o entitate istorică. (Anticipând discuția, voi spune și eu, ca și compatrioata noastră Stela Ghervas, cercetător istoric din Franța, că nu pot pricepe cum un tratat de anexare, stabilit între un țar rus și un sultan otoman în 1912, iar mai apoi un rapt de la 1940 ar fi putut crea o identitate națională specifică diferită de a moldovenilor din dreapta Prutului. Problema identității naționale și a crizei identitare este o cruce veșnic purtată pe umeri de basarabeni de la ruperea lor brutală de matca românismului.)

Avertizăm cititorul că există o interpretare și o înțelegere mult mai liberă a concepțelor de „națiune”, „naționalitate”, mult prea diferită de felul în care erau ele înțelese de către B.-P. Hasdeu și V. Alecsandri în citatele de mai sus și de cum le înțelegem, de obicei, noi. În această concepție naționalitatea și cetățenia sunt legate de **locul de trai și de apartenența la un stat** care te recunoaște: cine locuiește permanent în Franța și are cetățenie franceză e francez, cine locuiește permanent în Anglia și are cetățenie engleză este englez etc. În această accepțiune noțiunea de „națiune” nu presupune în mod obligatoriu o origine și o identitate etnică comună. Vorbim, astfel, de americani, canadieni, australieni, de elvețieni, bosniaci ca cetățeni ai statelor respective, chiar de națiuni respective (numai elvețienii nu au cutezat să vorbească despre o „națiune elvețiană!”), deși avem de a face cu un conglomerat de națiuni sau reprezentanți ai unor națiuni pe teritoriul unui stat cu organizare și scopuri comune și cu o limbă comună acceptată ca mijloc de comunicare. Atunci când fostul președinte al U.R.S.S., Boris Elțin, vorbea de poporul rosienesc („rossijane”), el nu-i avea în vedere pe ruși, ci pe toate cele peste 130 de națiuni și etnii de origini și limbi materne diferite cu o singură cetățenie, un mijloc de comunicare comun – limba rusă – și cu o singură (deocamdată dorită) mentalitate de *homines sovietici*. Este vorba, în această accepție a termenului de „națiune”, de o opțiune, de o convenție, de o comoditate în numele unui scop, și nu de caracteristici moștenite, proprii numai ție ca individ și neamului din care faci parte și pe care ai obligația să le păstrezi ca lumina ochilor și să le transmiți generațiilor viitoare pentru a dăinui în veci. Așa cum nu poți renunța la propria mamă, tot așa nu poți renunța la propria identitate națională (dacă nu ești mancort).

Identitatea națională, conștiința națională a poporului român se ridică în toată statura sa odată cu statornicirea limbii literare române unice, odată cu dezvoltarea literaturii în limba națională.

Istoriceste, s-au făcut încercări de a lipsi un popor (sau o parte de popor, ruptă de la matcă) de propria conștiință, de propria identitate sau de a-i atribui prin forță și denaturări o altă identitate, falsă (așa cum s-a întâmplat cu basarabeni).

Deci identitatea națională poate fi luată sau impusă; identitatea etnică, piatra care stă la temelia identității naționale, în niciun caz. Unei persoane cu un sentiment național dezvoltat, unui neam cu conștiința propriei identități poți să-i iei tot, chiar și viața, numai sufletul nu, simțirea națională nu, memoria strămoșilor nu. În cazul nostru, al românilor basarabeni, ce ar mai rămâne din noi ca identitate națională dacă ne-am dezice de strămoși, de valorile noastre naționale comune, de valorile morale ale poporului român, de credința strămoșească, de limba română, de istoria românilor, de simbolurile noastre tradiționale, într-un cuvânt – de noi înșine? Nimic! Vom intra în casa europeană comună cu sentimentul de mândrie că suntem români, cu limba noastră cea română, cu baladele și doinele noastre, cu *Miorița* și cu *Meșterul Manole*, cu *Ciocârlia* și *Rapsodia română*, cu *Coloana infinită* și cu *Masa tăcerii*, cu Mănăstirea de Argeș, Putna și Voroneț, cu Eminescu și Creangă, Arghezi și Vieru...

Identitatea națională este (trebuie să fie) propagată și apărută de stat, nu deformată și distrusă diabolic, așa cum au procedat comuniștii de toate spețele de la noi.

O țară cu o identitate națională clară cum este Franța, de exemplu, întruchipare a democrației reale și a spiritului tolerant față de reprezentanții altor națiuni, promotoare a idealurilor de libertate, egalitate și fraternitate ale Comunei din Paris, când vede că, prin cele mai abile tertipuri, se pune la cale o demolare a principiilor națiunii și a conștiinței naționale, această țară nu se jenează a ridica, la judecata întregii națiuni franceze, întrebarea „Ce înseamnă a fi francez astăzi?”. La începutul lunii noiembrie 2009 s-a declanșat o discuție pe tema identității naționale la scara întregii țări (în 96 de departamente și în 342 de circumscripții ale Franței metropolitane și în departamentele și teritoriile pendinte de peste mări și țări). Ministrul relativ recentului înființat (în 2007) Minister al Imigrației, Integrării, Identității Naționale și al Dezvoltării Sociale, Eric Besson, în cuvântul său inaugural „Ce înseamnă a fi francez astăzi?”, atrage atenția asupra faptului că a vorbi astăzi despre identitate națională, despre sentimentul de mândrie națională, despre națiune în genere ar fi, după unii, incorect din punct de vedere politic. Mulți preferă să utilizeze noțiuni mai puțin sensibile, mai inofensive, mai consensuale, cum le numește el, cum ar fi: *democrație, cetățenie, republică*. Și aceasta din cauza unor derivate nedorite ale naționalismului, a dezvoltării unor noi forme de comunitarism și regionalism, a eforturilor de creare a unei noi comunități de state și a unei identități noi, europene, a tendințelor generale de globalizare și mondializare. Da, recunoaște ministrul francez, în istoria noastră *națiunea* a fost sinonimă cu *emanciparea, libertatea, democrația, cetățenia, republica*. Dar chestiunea care se pune în momentul de față este să cunoaștem ce reprezintă națiunea franceză azi, ce înseamnă sentiment național azi, ce face ca indivizi diferiți să se identifice cu trup și suflet cu alții pe care nu-i cunosc. Răspunsul la aceste și la alte întrebări ne va ajuta să consolidăm coeziunea națională și să reafirmăm mândria de a fi francez.

Este locul să precizăm, cu această ocazie, că Franța, unul dintre principalii artiștii ai Uniunii Europene, s-a pronunțat ferm pentru integrare pe baza principiului „unitate în diversitate”, pentru **o Europă a națiunilor**, nicidecum pentru o

Europă cu o singură națiune. (Numai ideologii din fosta U.R.S.S. trâmbițau sibilnic despre apropierea și contopirea în perspectivă a națiunilor și etniilor sovietice într-o nouă comunitate istorică de oameni: poporul sovietic.)

Revenind la cazul enunțat mai sus, este necesar să precizăm, de asemenea, că orice francez știe când și cum a luat naștere și s-a consolidat națiunea franceză, este ferm convins că o atare națiune există; la fel, el știe ce limbă vorbește, când s-a format ea și ce factori au contribuit la constituirea, menținerea și dezvoltarea pe parcurs de secole a limbii materne, care este numele ei adevărat. Conducerea actuală a Franței dorește să afle dacă în mentalitatea francezului de azi se observă o evoluție a conceptelor de *francez, națiune franceză, identitate națională franceză, mândrie națională*; în ce raporturi se află acestea cu termeni ca: teritoriu comun, stat, patrie, republică, Europa; ce înțelege azi francezul prin libertate, egalitate, fraternitate, democrație, cetățean, mândria de a fi francez, drept, obligații, tradiție, valori, inovații, unitate, diversitate, integrare, dezagregare, migrare, imigrare, băștinaș, străin / venetic, spirit de toleranță, adversitate, asimilare / naturalizare, discriminare, disimulare, comunitarism, regionalism, centru, periferie, izolare, coeziune, laicitate, religiozitate, creștin, musulman; care-i atitudinea francezului de azi față de lucrurile sfinte de odinioară precum stemă, drapel, imn, credință; care este rolul administrației, școlii, bisericii, al educației în genere în întărirea coeziunii națiunii franceze etc.

În cazul nostru, al singurei populații majoritare băștinașe din Republica Moldova, dar și al celei est-romanice din sudul Basarabiei și nordul Bucovinei (azi incorporată, împreună cu teritoriile ei, în Ucraina), rupte și îndepărtate cu forța de la matca românească, discuția despre demnitate națională, firește, nu poate căpăta amploarea celei din Franța, de exemplu, câtă vreme toate regimurile de ocupație – de la cel țarist începând cu 1812 la cel comunist fătîș din 1940-1941, 1944-1990 sau deghizat (1994-2009) – s-au străduit prin violență să ne înăbușe conștiința națională că suntem o parte din neamul românesc și că vorbim limba română.

Denumirea de Basarabia se referea, la început, la trei județe din sudul Moldovei: Cahul, Bolgrad și Ismail. La 1812, când rușii au luat de la turci întreg teritoriul dintre Prut și Nistru, ei au extins denumirea de Basarabia asupra întregii hălci rupte din trunchiul românesc. Numele de *Basarabia, basarabeni, români, limba română* încă nu-i deranjau, chiar dacă le aminteau de neamul basarabilor și al mușatinilor. La 1828 savantul rus P. Svinin constata că „în Basarabia, în momentul anexării ei la imperiul rus, locuiau 92% de români și 8% de evrei, armeni, greci, țigani, rătăciți pe aceste meleaguri în căutarea unei vieți mai bune”. (Unde se vor fi pulberizat aceste 92% de români din Basarabia dacă, după statistica măsurată a lui Voronin, în 2009 pe teritoriul Republicii Moldova n-ar exista decât o minoritate infimă de români?) Când însă, în 1924, Cominternul și bolșevicii au creat R.A.S.S. Moldovenească în componența R.S.S. Ucrainene, locuitorii noii formațiuni statale, care erau tot o ramură de-a basarabilor, nu au mai fost numiți români și nici măcar basarabeni, ci... **moldoveni**. R.A.S.S.M. era un cap de pod pentru reanexarea Basarabiei și, în capetele bolnave ale „arhitecților” statului so-

vietic moldovenesc, pentru eventualele pretenții asupra întregului teritoriu românesc al bătrânei Moldove, care era populată de români moldoveni, nu basarabeni. Cuvântul **moldovean** avea culoare politică evidentă. Anume atunci, în perioada 1924-1940, în R.A.S.S.M. se pun bazele „teoriei” celor două limbi și două națiuni diferite, are loc fabricarea, în eprubetele „alchimiștilor” din laboratoarele Comitetului Științific Moldovenesc, a clonelor „națiune moldovenească” și „limbă moldovenească”. Unul dintre „artizani”, Leonid Madan, care, alături de ciracii săi, formase o „limbă moldovenească stângomaluriișnică” pe baza elementelor din graiurile din Tirișpolea, Camenca și Râbnîța, a împrumuturilor cu ghiotura din limbile rusă și ucraineană și a unor calchieri de tot răsul (*vojdiul, Comitetul Țăntralnic, korolevstvo, oblaste, dreaptomaluriișnică, cumătățâinică, iaceșiili gospodcolniși, șinșiancî / șinșianimi, șiușiri di stânga / di dreapta, dreaptoscieri* ș.a.), acest Madan, repet, „descoperea” chiar în plan anatomic o deosebire între moldoveni și români: „argumentul” lui antropometric era că moldovenii ar avea o structură craniană alungită, iar românii – capete rotunde (!). În capul pătrat al unui asemenea „cercetător” un cap dreptunghiular ca al lui ar fi mai deștept decât al românului, ce mai! Incubatorul lor a dat faliment când, în anii 1931-1932, în R.A.S.S.M. s-a revenit la alfabetul latin și la limba română literară, iar în cazanul epurărilor staliniste din 1937-1938 au nimerit și unii zeloși creatori și apărători ai „națiunii moldovenești” și ai „linghii moldovenești”.

După apariția în 1950 a lucrării lui Stalin *Marxismul și problemele lingvisticii*, în care, printre alte limbi naționale de sine stătătoare ale popoarelor din U.R.S.S., fusese menționată și „limba moldovenească a poporului moldovenesc”, orice încercare de a-i numi pe moldoveni români și „limba moldovenească” limbă română era considerată o crimă și pedepsită cu cea mai mare cruzime. Problema care s-a pus în anii '50-'60 la comanda C.C. al P.C.M. era să se demonstreze științific, nu în stilul amatorist al anilor '30, constituirea în istorie a poporului moldovenesc, a națiunii burgheze, iar apoi și a celei socialiste moldovenești, respectiv – a limbii moldovenești. Întrucât argumente de ordin istoric și științific nu existau și nici nu puteau să existe, s-a recurs și de această dată, după cum era de așteptat, la falsuri. N. A. Mohov, unul dintre autorii de bază ai falsului despre etnogeneza moldovenilor (a se vedea lucrarea în limba rusă *Moldavane*, Chișinău, 1977), îi separă în mod diabolic, încă din secolele II-III e.n., pe viitorii români de viitorii moldoveni, și anume: o parte din teritoriul regiunii carpato-dunărene ar fi fost înglobată în provincia Dacia, a cărei populație a fost supusă unei romanizări intense, această simbioză daco-romană dând naștere românilor; altă parte a regiunii carpato-dunărene, cea din spațiul nistreano-danubiano-pontic, teritoriul actualei Moldove (inclusiv Basarabia și Transnistria), n-a intrat în componența provinciei Dacia. Prin urmare, pe acest teritoriu nu exista o populație romanizată, „explică” ideologul. Aproape că nu s-ar fi aflat pe aici nici dacii liberi cunoscuți din izvoarele istorice. Populația de origine dacă de aici ar fi apărut ca urmare a strămutării ei din regiunile submontane ale Carpaților. Prin secolele VI-VIII pe aceste pământuri s-au strămutat slavii. Dacii liberi intră în contact cu slavii și, ca urmare a acestei simbioze, către secolele IX-X s-ar fi constituit o comunitate etnică nouă – **volohii**. Volohii ar fi, după Mohov, cei mai apropiați strămoși ai

moldovenilor. Așadar, nu de la Râm, ci de la volohi ne tragem! Și când te gândești că un savant de talie europeană cum e Dimitrie Cantemir, care, pe lângă toate, a mai fost și domn al Moldovei istorice, ne considera **români**, urmași ai romanilor, denumirea de *valahi* fiind o poreclă pe care ne-o dăduseră popoarele barbare! (...) chiar dacă acest neam (întreg neamul românesc din toate provinciile istorice – *N.M.*) a fost împărțit în trei ținuturi de căpetenie, totuși, **toți se cheamă cu același nume de români**, disprețuind, adică, și dând de o parte numele de *valahi*, care le-a fost **dat de către popoarele barbare**. Căci românii care trăiesc și astăzi în Transilvania, deasupra fluviului Olt, în ținutul numit Maramureș, nu-și dau numele de valahi, ci de români... Cei din Valahia (pe care grecii din vremuri apropiate îi numesc ungrovlahi, iar noi, moldovenii, îi numim munteni, căci au luat în stăpânire mai multe locuri muntoase) își dau și ei numele de români, iar țării lor de Țara Românească, adică în latinește: Terra Romana. **Noi, moldovenii**, la fel, **ne spunem români**, iar **limbii noastre** nu dacică, nici moldovenească..., ci **românească...**” (Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, IX, t. 1, București, 1983, p. 63-65). Pretinsa sinteză – volohii – ca urmare a unei presupuse amalgamări a dacilor liberi cu slavii, după cum socoate și istoricul Gheorghe Cojocaru (*Conștiință istorică, identitate de stat și identitate etnoculturală în Republica Moldova*, în revista „Akademos”, nr. 2, 2009), a fost o diversiune istoriografică cu bătaie lungă, care își face efectele ei de erodare a conștiinței naționale a românilor basarabeni și astăzi.

După plăsmuirea diabolică a etnogenezei moldovenilor, fabricarea națiunii burgheze moldovenești (nu într-un stat național, ci într-o gubernie țaristă oprimată, fără limbă literară și fără dreptul de a o folosi în administrație, școală, biserică etc., fără conștiință națională, în condițiile unei rusificări în masă ș.a.m.d.) și a națiunii socialiste moldovenești (fără scriitori de valoarea clasicilor, care ar fi creat o limbă literară, fără limbă maternă exemplară, fără posibilitatea de a-și valorifica moștenirea culturală și literară, fără conștiință națională ș.a.m.d.) a fost doar un gest de iluzionist: iată, nu-i și, iată, este! La fel, la fabrica sovietică de făurire de noi limbi și popoare (de exemplu, națiunea carelă și limba carelo-fină, nu finlandeză; națiunea și limba tadjică, și nu iraniană modernă etc.) a fost creată din falsuri (dezvoltarea în condiții istorice, geografice și politice noi, influențe și împrumuturi masive din limile rusă și ucraineană etc.) și limba „moldovenească”, o limbă est-romanică mai de răsărit decât româna (V. Stati). Ce le rămânea savanților onești să facă decât să tindă a salva, în condițiile terorii fizice și psihice în care activau, flacăra pălpândă a elementului național, fie el numit și moldovenesc!

Din multitudinea problemelor pe care le abordează și le descrie cu lux de amănunte în *Testament* (ce înseamnă limbă literară; unde, când și cu aportul cui s-a constituit limba română literară; începuturile scrisului în limba română; rolul neologismelor în dezvoltarea limbii; romanizarea și reromanizarea vocabularului; din istoria filologiei interbelice; figuri proeminente din istoria lingvisticii, literaturii, culturii; crâmpieie din propria viață etc.), câteva sunt de importanță principală pentru desăvârșirea chipului moral al omului de știință N. Corlăteanu și pentru tratarea tematicii conferinței:

- a) omul de știință în fața tăvălugului nivelator și zdrobitor al istoriei;
- b) efortul de supraviețuire în condițiile terorii;
- c) gâlceava sufletului cu trupul sau povara târgului cu diavolul și cu propria conștiință;
- d) izgonirea sclavului din sine;
- e) cine suntem?
- f) ce limbă vorbim?
- g) în ce relații ne aflăm cu românii din partea dreaptă a Prutului și cu limba lor?
- h) ce perspective ne așteaptă?

Descriind calvarul prin care i-a fost sortit să treacă așchiei de popor român din Basarabia și Bucovina de nord și limbii acestuia, acad. N. Corlăteanu se referă la tertipurile la care era nevoit să recurgă omul de știință onest, întâi de toate pentru a supraviețui și, apoi, pentru a nu dăuna cu bună știință cauzei neamului, pentru a menține lumina pâlپândă a conștiinței de neam (*Feci quod potui*, p. 193).

Fără nicio tentativă de a se dezvinovăți de anumite vini care nu-i aparțin, N. Corlăteanu face trimitere la acad. rus V. F. Șișmariov și la alte somități (menționate expres sau subînțelese), care au știut să-și mențină onestitatea de savanți, navigând abil printre bornele apelor minate ale științei sovietice supraideologizate, sau care au cedat pentru moment (M. V. Serghievski, R. A. Budagov, R. G. Pitrowski). Apele sus-numite se întindeau și pe teritoriile țărilor de democrație populară (Al. Graur, Emil Petrovici, Ion Coteanu). Nu mai vorbim de lingviștii, literații, scriitorii, istoricii onești din Republica Moldova. În sufletul fiecăruia dintre cei care au trăit sub regimul de opresiune de tristă amintire, care au văzut cu ochii lor sau au auzit de la părinți despre ororile la care se deda numitul regim a intrat o frică enormă.

Abia în anii restructurării gorbacioviste, în condițiile așa-zisei democratizări și publicități, intelectualitatea, însetată de libertatea de expresie, a prins a se descătușa și a spune lucrurilor pe nume. Unii au reușit să izgonească sclavul din sine mai devreme, alții – mai târziu, alții – târziu de tot. Însă mai bine mai târziu decât niciodată.

Mișcarea pentru limbă de stat, alfabet latin și unitatea de limbă moldo-română din anii 1987-1989 s-a transformat într-o adevărată mișcare de eliberare și renaștere națională a românilor basarabeni. Tonul îl dăduse Ion Druță în articolul *Frunza verde, apa și semnele de punctuație* din „Literaturnaja gazeta” din 29 iulie 1987, în care abordase probleme acute de ecologie, inclusiv ecologia limbii. Plenara Uniunii Scriitorilor din Moldova din 30 octombrie 1987 îi ceruse C.C. al P.C.M. să constituie o comisie care ar aduce grafia în corespundere cu specificul limbii noastre ca limbă romanică. La conferința de omagiere a lui Gh. Asachi din 18 martie 1988 scriitorul Ion Ciocanu abordează problema dezastrului limbii noastre și a necesității de a se reveni la grafia latină. În nr. 4 al revistei „Nistru” (redactor Dumitru Matcovschi) apare fulminantul eseu al lui Valentin Mândăcanu *Veșmântul finței noastre*. În mai 1988 întâlnirile ne-

formale ale unor tineri sub conducerea medicului Anatol Șalaru pun bazele Cenaclului „Alexei Mateevici”, care și-a extins lucrările la Teatrul de vară și în raioanele republicii, întrunind zeci și sute de mii de oameni, și în cadrul cărui erau dezbătute pentru prima oară deschis și curajos problemele vitale ale existenței noastre ca limbă și popor. La 27 mai 1988 plenara Uniunii Scriitorilor exprimă vot de neîncredere conducerii C.C. al P.C.M., care nu dorea să soluționeze revendicările maselor. La 3 iunie 1988 se constituie oficial Mișcarea democratică pentru susținerea restructurării (viitorul Front Popular), din ale cărei organe de conducere făceau parte iluștrii luptători pentru cauza națională: Grigore Vieru, Dumitru Matcovschi, Ion Hadârcă, Leonida Lari, Gheorghe Malarciuc, Anatol Șalaru, Ion Dediu, Ion Buga, Alexandru Moșanu, Gheorghe și Mihai Ghimpu ș.a. În ziarul „Învățământul public” din 17 septembrie 1988 apare *Scrisoarea celor 66*, semnată de scriitori, jurnaliști, oameni de știință, în care erau formulate clar cele trei revendicări: atribuirea statutului de limbă de stat limbii populației majoritare din republică, recunoașterea unității de limbă moldo-române, revenirea la grafia latină. Pe parcursul anilor 1988-1989 hebdomadarul „Literatura și Artă” (redactor Nicolae Dabija) publică zeci de articole și scrisori de susținere a acestor revendicări. Ion Buga este primul istoric de la noi, care, în condițiile menținerii U.R.S.S., în articolul *O limbă maternă – un alfabet* („Învățământul public” din 19 octombrie 1988), a avut curajul să susțină public că **moldovenii din U.R.S.S. și românii din R.S.R. sunt „părți componente ale unei singure națiuni socialiste**, care locuiește pe teritoriul a două state socialiste vecine” (articol republicat în culegerea *Povară sau tezaur sfânt?*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1989, p. 296). La 25 octombrie 1988 adunarea generală a Uniunii Scriitorilor, prin votul a 157 de persoane, formulează o adresare în care se respinge ideea existenței a două limbi române răsăritene. La plenara Uniunii Scriitorilor din 16 noiembrie 1988, în raportul lui Vladimir Beșleagă *Scriitorul și destinele limbii literare*, sunt analizate pentru prima oară deschis falsurile despre cele două limbi și popoare diferite, despre pretinsa „înflorire” a limbii moldovenești în perioada sovietică, despre politica demografică de distrugere a fondului genetic etc. În mass-media anilor 1988-1990 au apărut numeroase articole, semnate de intelectuali ca Ion Hadârcă, Grigore Vieru, Valentin Mândăcanu, Leonida Lari, Dumitru Matcovschi, Ion Dumeniuk, Ion Ciocanu, Ștefan Melnic, Constantin Tănase, Vasile Bahnaru, Ion Conțescu, Vlad Pohilă ș.a., în care problemele dureroase ale limbii materne erau abordate dezarmant de sincer și alarmant. Nu în zadar conducerea republicii a fost nevoită să înființeze în 1988 Comisia interdepartamentală pentru istoria și perspectivele dezvoltării limbii moldovenești, în componența căreia, pe lângă reprezentanții puterii, au fost incluse nume de personalități notorii din domeniul literaturii, științei, culturii. Grupurile de lucru din cadrul Comisiei, în urma unor discuții și restricții serioase din partea diriguitorilor, au elaborat proiectele de legislație privind oficializarea limbii moldovenești, recunoașterea identității acesteia cu limba română și revenirea la scrisul latin, iar legile respective au fost aprobate la Sesiunea a XIII-a a fostului Soviet Suprem al U.R.S.S. în data de 31 august 1989.

Cei care l-au acuzat pe domnul acad. N. Corlăteanu de deformarea realității (așa-zisa „înflorire” a limbii moldovenești în perioada sovietică, existența așa-numitului bilingvism „armonios”, numeroasele împrumuturi din limba rusă ca îmbogățire și „specific” al limbii moldovenești în raport cu alte limbi romanice ș.a.) – Valentin Mândăcanu, Vladimir Beșleagă, Constantin Tănase, Vasile Bahnaru ș.a. – nu s-au referit, dacă e să fim corecți, la întreaga activitate științifică a Domniei Sale pe parcursul unui pătrar de veac (atunci cu toții am avut comportament de plătică), ci numai la articolul „Etapă în dezvoltarea limbii moldovenești”, scris la comanda aparatului administrativ, după cum recunoaște dumnealui însuși în interviul acordat „Revistei de lingvistică și știință literară” (nr. 4, 1990, p. 89), chiar la etapa restructurării și descătușării gândului creator, la ora rostirii cu voce tare a adevărului despre noi și limba noastră. (În subsidiar, i se mai pune în cârcă faptul că ar fi avizat favorabil injuriile lui V. Stati la adresa așa-numiților „răuvoitori ai limbii moldovenești”).

Ce mărturisește domnul academician în cartea care ne-a adunat astăzi aici?

1. Întâi de toate, că „nu sunt vremile subt cârma omului, ci bietul om – subt vremi” (Miron Costin). O luptă grea, pe viață și pe moarte, au dus-o basarabienii și bucovinenii pentru a supraviețui (eseul *Mai departe – liniște, liniște...*, p. 217). „Dar câți n-au fost în stare să supraviețuiască în gulagurile sovietice?” (tot acolo); „Avem exemplul viu al multor popoare sovietice (tătarii din Crimeea, nemții de pe Volga, cecenii și ingușii din Caucaz ș.a.), care au plătit scump pentru echitatea socială și națională spre care tindeau. Ne aflam atunci parcă în fața unui zid enorm, când nu poți nici să speri, nici să desperezi până la capăt, dar și să te dai cu capul de acest zid, tot nu putea aduce niciun folos” (R.L.Ș.L., nr. 4, 1990, p. 88).

Exterminarea fizică a intelectualității românești din Basarabia, beciurile pline de cadavre, gropile cu var nestins în care erau aruncate de „eliberatorii” sovietici din 1940 trupurile încă vii ale victimelor, deportările din 1941, foametea organizată din 1946-1947, noul val de deportări din 1949-1951 – toate acestea au lăsat urme neșterse în memoria savantului. „**Ca prin minune**, spune domnul academician, **am scăpat atunci** de soarta ce a fost hărăzită unor intelectuali de înaltă cultură ca mult respectații profesori Pavel Vătămanu și E. Procopie, care, în iunie 1941, au fost despărțiți de familiile lor, ridicați de la școala medie din Ocnița și duși în fundul Siberiei, unde au plătit cu viața numai pentru faptul că primul publicase o geografie a județului Sorooca, iar cel de-al doilea funcționase ca director al liceului „A. D. Xenopol” din Sorooca până în iunie 1940” (p. 84). „Nimic nu se putea spune atunci despre legăturile culturale, literare, lingvistice cu frații din dreapta Prutului. Tabu!” (*Cvadragenara*, p. 109).

2. Că în situația în care ești stăpânit de instinctul de supraviețuire, poate nu atât pentru tine, cât pentru ai tăi, pentru familie, pentru cei pe care îi ai în grija ta, dacă nu poți face ceva ca să prospere neamul, nu ai voie să-i dăunezi (principiul lui Hipocrate din medicină): „Dacă putem rămâne cu conștiința împăcată că n-am dăunat cauzei neamului, înseamnă că am reușit ceva” (*Feci quod potui*,

p. 193); „...fiecare generație poartă răspundere în fața istoriei și **nu este permis nimănui să-și compromită sau să-și trădeze neamul**” (în cartea *Nandrișii*, Colecția Biblioteca revistei „Limba Română”, Chișinău, 1998, p. 7).

3. Pentru a supraviețui, ești nevoit să recurgi la unele compromisuri sau la diferite tertipuri, inclusiv aluzia, limbajul esopic sau ambiguu. Principalul este ca cel avizat să te înțeleagă. „Oamenii de știință, consideră domnul academician, nu pot fi acuzați de lipsă de principialitate sau de onestitate într-o anumită perioadă a vieții lor. În condițiile de absolutism politic și de dictatură era vorba de evitarea unor consecințe nefaste, adeseori chiar tragice, consecințe referitoare nu numai la anumite persoane, ci chiar la popoare întregi, care puteau fi supuse deportărilor, surghiunurilor, exterminării fizice. În asemenea împrejurări **se recurgea la limbajul lui Esop**, pentru a se evita unele afirmații directe, deși aluziile de multe ori erau înțelese adecvat de cei vizați” („Limba Română”, nr. 1, 1995, p. 98-99). Când, imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, în condițiile regimului de teroare stalinist, nu se putea recunoaște deschis unitatea glotică moldo-română, scrie domnul academician, „**s-a recurs la diverse stratageme esopice** întru îndeplinirea scopului final, pentru ca prin limbă să fie **întreținută și apoi înviată conștiința națională** și credința moștenită din bătrâni” (*Cvadragerara*, p. 109). „Am recunoscut, în anii din urmă, își descarcă sufletul domnul profesor, că eu, fiind constrâns de regimul sovietic, am vorbit și am scris despre „limba moldovenească”, deși aveam în inimă (o știu mulți dintre voi!) și Țara, și limba, și istoria întregului neam românesc” (*Las vouă moștenire...*, p. 15).

4. Această „tainică simțire” a transmis-o domnul profesor discipolilor săi începând cu *Abecedarul pentru vârstnici* (1945), scris împreună cu E. Russev, când „alfabetizarea, consideră dumnealui, nu era doar o acțiune de răspândire a cunoașterii de carte. Ea mai însemna ceva, ceva mult mai important: **a păstra și cultiva conștiința apartenenței la un anumit popor, la o entitate națională**, adică a ști să citești și să scrii folosind cuvintele limbii tale materne, a vorbi, a te comporta ca moldovean inclus în întreaga romanitate – și în cea proximă, și în cea istorică” (R.L.Ș.L., nr. 4, 1990, p. 85).

După moartea, în 1953, a tiranului, intelectualitatea din Basarabia a reușit să convingă conducerea de atunci a partidului comunist al Moldovei de a-i aduce acasă pe clasicii literaturii „moldo-române” (ce-i drept, numai pe cei care se născuseră în Moldova istorică – românească – de până la Unirea Principatelor Române din 1859). Fiind numiți oficial „**moldo-români**”, orice cititor, chiar și unul neavizat, își putea da seama că ei **nu pot aparține la două națiuni** și popoare **diferite** și, cu atât mai mult, **nu pot scrie** în același timp o lucrare – una și aceeași! – **în două limbi diferite**: moldovenească și română. Era o primă și mare victorie a filologilor din Basarabia, iar textele acestor clasici le-au dat bătăi de cap ani de-a rândul editorilor și cenzurii de la Chișinău, care trebuiau să extirpeze fraze și fragmente întregi ce conțineau cuvintele și sintagmele *român, românesc, românește, limba română, poporul român, neamul românesc, România* (numai titlul *Cântarea României* al basarabeanului Alecu Russo cât făcea!). Mai multe reforme ale ortografiei „limbii moldovenești”, în special cea din 1957, deși în grafie ru-

sească, scrie domnul academician, au apropiat limba vorbită în stânga Prutului de cea din dreapta lui. Problemele moștenirii clasice, abordate la sesiunile științifice din 1951 și 1955, realizate și cu sprijinul unor savanți de prestigiu din Rusia (V. F. Șișmariov, V. V. Vinogradov, S. B. Bernștein, D. E. Mihalci, R. A. Budagov) și din alte republici unionale, au fost parțial rezolvate, delimitându-se hotarul dintre scriitorii „moldoveni”, „moldo-români” și români propriu-ziși. Tot atunci s-a recunoscut latinitatea limbii noastre. Revista „Limba și literatura moldovenească”, care apare din 1958, chiar în primul număr, în editorialul *Către cititori*, deși chema cercetătorii să valorifice operele unor scriitori din Moldova istorică, a lăsat să se strecoare și nume ca Gr. Tocilescu, Tudor Pamfile, Lazăr Șăineanu, Ov. Densusianu, care nu se născuseră în Moldova (*Cvadrăgenara*, p. 111). Editarea clasicilor a permis abordarea chestiunii privind constituirea normelor „limbii moldovenești literare”, la stabilirea cărora – ni se sugera – au contribuit, alături de scriitorii moldoveni, și scriitorii munteni și transilvăneni.

La explicarea originii unor cuvinte din cursul de Lexicologie, domnul academician dădea, în paralel cu cuvântul „moldovenesc” scris în grafie rusească, și formele lui în grafie latină din celelalte idiomuri romanice răsăritene (română, aromână, meglenoromână, istroromână), din care cititorul vedea cu ochiul neînarmat că „moldovenesc” și „românesc” nu se deosebesc decât prin grafie.

Articolele de cultivare a limbii erau, de fapt, o ocazie de a propaga normele limbii române literare. „M-am străduit ca **ideea unității lingvistice moldo-române să fie mereu prezentă**, în forme, bineînțeles, acceptabile în vremurile de grea cum-pănă”, ni se confesează domnul academician în interviul acordat R.L.Ș.L. (nr. 4, 1990, p. 88).

Deși, din motivul indicat mai sus, n-a participat nemijlocit la acțiunile de masă din perioada 1985-1989, domnul academician s-a bucurat, în izolarea la care fusese condamnat, de micile mari izbânzi ale mișcării de eliberare și renaștere națională. Domnia Sa subliniază că „reforma ortografiei din anii '50-'60, apoi acțiunile din anii '80 au condus la declararea deschisă a identității a ceea ce eram obligați să numim „limbă moldovenească” cu cea română, pregătind, de fapt, terenul pentru revenirea la alfabetul latin” (*La semicentenar*, p. 120). Mândru și fericit de roadele muncii sale îndelungate întru menținerea trează a conștiinței naționale, domnul academician salută și apreciază înalt curajul noilor generații de intelectuali: „În al treilea pătrar (de viață – N.M.) se face simțită tot mai mult o redeșteptare a conștiinței naționale, care culminează în perioada restructurării prin **actul de curaj al intelectualității noastre cu recunoașterea identității etnolingvistice moldo-române și a reflectării ei nemijlocite în grafia latină**” (R.L.Ș.L., nr. 4, 1990, p. 86), lucru inimaginabil în condițiile regimului totalitarist, când se făcea totul pentru erodarea conștiinței naționale a basarabenilor. Fapta celor de la 1989, conchide, exaltat și profetic, domnul academician, „va rămâne înveșnicită în memoria urmașilor” (eseul 1989, p. 123).

Este meritul incontestabil al redacției revistei „Limba Română”, personal al dlui redactor-șef Al. Bantoiș, de a fi reușit a-l scoate din temnița tăcerii, în care se auto-

izolase, și a-i fi oferit posibilitatea de a se descătușa și a rosti „În hram și-n casă / Veșnicile adevăruri”.

Începând cu anul 1995, de la Conferința, într-un fel, istorică „Limba română este numele corect al limbii noastre”, la care acad. N. Corlăteanu a rostit referatul de bază, și până la emoționantul său testament *Las vouă moștenire...* din ultimele clipe ale vieții, domnul academician s-a încadrat febril, cu trup și suflet, în propagarea în mod deschis, în primul rând prin intermediul revistei „Limba Română”, a adevărului despre noi și limba noastră. Chiar dacă pe ici-pe colo, mai deschis sau mai voalat, mai apare teama intrată în sânge de consecințele imprevizibile ale acțiunilor noastre: „...suntem pe calea redobândirii demnității de cetățean, a drepturilor civice și morale, deși **acest deceniu nu a făcut să dispară încă teama revenirii** (poate, sub altă formă) **la trecutul nu tocmai îndepărtat**” (1989, p. 122).

5. Adevărurile testamentare, lăsate de către domnul academician Nicolae Corlăteanu nouă, urmașilor, pentru a le explica generațiilor tinere, sunt următoarele:

a) **Limba literară, care are și formă scrisă, se deosebește de limba vorbită** și, cu atât mai mult, de dialecte, subdialecte și graiuri, **prin caracterul ei normat, supradialectal, unificator** (*Româna literară în Republica Moldova: istorie și actualitate*, p. 21-22).

b) „**La procesul de formare și stabilizare a limbii noastre literare moderne**, unice pentru toți românii (moldoveni, munteni, ardeleni, bucovineni, maramureșeni etc.), **au participat reprezentanții tuturor provinciilor istorice românești**” (tot acolo, p. 22), începând cu cronicarii munteni și moldoveni, apoi cu muntenii I. H. Rădulescu, Cezar Bolliac, moldovenii Gh. Asachi, C. Negruzzi, ardelenii G. Bariț, A. Mureșanu ș.a., iar la desăvârșirea ei moldovenii V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă, A. Russo au adus o contribuție esențială.

c) „**Limba noastră literară**, limba exemplară pe care o folosim și o vor folosi generațiile viitoare, limba lucrărilor literare și științifice, limba din documentele administrative etc. **este**, precum susține și Academia de Științe a Moldovei, **una singură..., aceeași pentru toți românii**” (*Las vouă moștenire...*, p. 15); „...nimeni nu se mai îndoiește acum că în estul Europei nu există decât o singură limbă romanică” (*Româna literară în Republica Moldova...*, p. 29); „...în noile condiții poate fi vorba nu de două limbi (moldovenească și română), ci despre **o singură limbă – limba română ca limbă literară**, a scriitorilor clasici și contemporani, limbă supusă unor norme literare, pe când moldoveneasca îndeplinește funcțiile doar de grai, adică este un mijloc de comunicare orală, așa cum a demonstrat-o știința națională și cea mondială” (*Cvadrigenara*, p. 111).

d) „...**Limba română este numele corect și adevărat al limbii noastre...**” (*Las vouă moștenire...*, p. 16), „o denumire absolut justificată științific, pe care a acceptat-o o lume întreagă, denumire precisă, corectă, durabilă” (*Româna literară în Republica Moldova...*, p. 30). Chiar „Forul legislativ suprem al R.S.S.M., amintește

domnul academician, recunoscuse unitatea glotică moldo-română și revenirea la grafia latină” (*Cvadragenara*, p. 111).

e) „...**atribuirea denumirii de limba română pentru noțiunea de limbă literară**, oficială în Republica Moldova, **nu știrbește cu nimic autoritatea, nici demnitatea nimănui**”; „Confirmarea limbii române ca limbă literară în Republica Moldova **nu lezează cu nimic sentimentul general uman și conștiința națională ale vorbitorilor**, deoarece la formarea și dezvoltarea limbii române literare – alături de scriitorii și oamenii de cultură munteni și ardeleni – au contribuit în mod substanțial... și cei moldoveni, inclusiv cei originari din Basarabia (A. Donici, B.-P. Hasdeu, A. Mateevici, C. Stere ș.a.), concluzionează domnul academician N. Corlăteanu (*Româna literară în Republica Moldova...*, p. 29).

f) Nici sub ocupație țaristă, nici în perioada sovietică în Basarabia, R.A.S.S.M., R.S.S.M. **nu s-a putut crea o limbă est-romanică nouă, moldovenească, diferită de cea română**. După 1812, remarcă domnul academician, „...limbajul vorbit în Basarabia timp de 106 ani s-a dezvoltat incidental, cu intermitențe, fără să participe efectiv la perioada clasicismului român, neavând posibilitatea, aflându-se în condiții vitrege, să dea la iveală anumiți scriitori ce ar fi putut pune bazele unei noi limbi literare, deosebite de română. În Basarabia și în Transnistria au rămas să fie în uz mijloacele de conversație sub forma unor graiuri ale subdialectului moldovenesc, care – ca element component alături de celelalte graiuri dacoromâne – era inclus peste Prut în limba literară română” („Limba Română”, nr. 4, 1990, p. 95); „...nici în prima (1812-1918 – *N.M.*), nici în a doua perioadă (1940, 1944-1989 – *N.M.*) în Basarabia **n-a apărut vreun scriitor de talia clasicilor**, care să poată fi considerat întemeietor al unei limbi literare, vorbirea de aici menținându-se doar la nivel de grai sau subgrai” (tot acolo, p. 95); „...încercările întreprinse în perioada sovietică de a crea o nouă limbă literară romanică pe teritoriul fostei R.S.S.M., diferită de cea română, n-au dat și, de fapt, nu puteau da nicidecum rezultatele scontate. Dimpotrivă, au dat naștere la discuții infructuoase, pentru că în niciun chip nu se poate ascunde adevărul confirmat istoricește prin unitatea de limbă, literatură, creații artistice. Odată și odată trebuie să ajungem cu toții la înțelegerea că limba noastră literară trebuie numită cu numele său adevărat – română” (*Româna literară în Republica Moldova...*, p. 27-28).

g) „Atribuirea denumirii de limba română pentru noțiunea de limbă literară în Republica Moldova nu știrbește nici autoritatea și nici demnitatea nimănui. **Această denumire trebuie să rămână înscrisă cu litere de aur și în Constituția noastră**” (*Crezul meu*, p. 188).

h) *Mutatis mutandis*, deși nu sunt gravate în granit formulările cu privire la limba literară și denumirea ei, domnul academician face și unele referiri la numele vorbitorilor limbii române literare din Basarabia. Domnia Sa spune că **locuitorii provinciilor istorice românești** (moldovenii, muntenii, ardelenii, maramureșenii, bucovinenii, bănațenii ș.a.), vorbind una și aceeași limbă, „aceeași pentru toți românii” (*Las vouă moștenire...*, p. 16), având origini, cultură și istorie comune, **fac parte din unul și același neam – neamul românesc** (tot acolo, p. 6). Încă din

timpurile când limba oficială a Moldovei, a Țării Românești și a Transilvaniei, limba scrisă a cancelariei domnești și a textelor religioase era limba slavă, „graiul poporului avea circulație generală în vorbirea vie a moldovenilor, muntenilor, ardelenilor, aceștia păstrându-și conștiința de neam” (*Începuturile scrisului românesc*, p. 46). „Treptat, continuă să explice în altă parte savantul, s-a luminat în conștiința majorității moldovenilor din Basarabia că **limba de toate zilele**, limba de conversație, de comunicare cu sătenii sau cu oamenii mai puțin versați în treburile lingvistice nu poate și **nu trebuie confundată cu limba aleasă**, cu limba prelucrată de scriitorii preclasici și clasici timp de mai multe secole în scrieri religioase și laice, limbă reglementată apoi prin **norme literare unice pentru toți cei ce aparțin neamului românesc**” (*Cvadrangenara*, p. 109). În condițiile puterii politice a unui singur partid, se confesează domnul profesor, „era greu să menții trează conștiința de neam și de credință, de apartenență la unul și același popor, la una și aceeași entitate națională” („Limba Română”, nr. 1, 1995, p. 99). „Ce poate fi mai sfânt, nu se reține să-și exprime admirația savantul, decât limba pe care am învățat-o de la mama, de la părinți, de la frați și surori? Cu ea ne asigurăm comunitatea etnică, ființa și demnitatea, putând apărea în fața lumii întregi ca un popor demn de originea sa, de **apartenența sa la etnia română**” (*Un act de însemnătate istorică*, p. 106). „Urmându-i pe predecesori și instruindu-i pe urmași, explică omul descătușat Nicolae Corlăteanu, intelectualitatea de creație patruzecistă a secolului al XX-lea din Basarabia a reușit să învingă dificultățile întâlnite în cale și să obțină succese importante în cele mai diverse domenii ale culturii și ale științei, prin care **se poate integra cu frații de același neam și de aceeași limbă**, ca să ducă mai departe flamura spiritualității noastre naționale” (*La semicentener*, p. 120).

i) Recunoscător destinului că a ajuns a fi contemporanul ideii de integrare europeană a Republicii Moldova, domnul academician mai face un pas pe calea dezrobirii sufletului când afirmă că nu trebuie să uităm că **Basarabia**, astăzi un stat suveran și independent, **este totuși „o bucată de pământ românesc”**: „Cei care au început să activeze atunci (după 1946 – *N.M.*) la instituțiile academice, și o fac – unii – până în ziua de astăzi (1996 – *N.M.*), re trăiesc afectiv și lucid amintiri privitoare la experiențele istoriei pe **această bucată de pământ românesc**” (*La semicentener*, p. 118). La eventualele acușări din partea apărătorilor din oficiu ai stătalității Republicii Moldova domnul academician, sunt sigur, le-ar fi răspuns cu calmul olimpic ce îl caracteriza: această recunoaștere nu știrbește cu nimic suveranitatea și independența celui de-al doilea stat românesc din Europa – Republica Moldova, pe care l-a recunoscut comunitatea internațională, primul stat din lume în această ordine de idei fiind chiar România.

Oda bucuriei descătușării spirituale a Prometeului nostru înlănțuit timp de mai mult de jumătate de secol de forțele răului se încheie, apoteotic, cu un acord major care va rămâne să dăinuie în conștiință și să le dea puteri generațiilor de azi și de mâine să învingă teroarea minciunii: „...**cred în izbânda limbii române și a neamului românesc!**” (*Las vouă moștenire...*, p. 16). Ce grea și dureroasă trebuie să fi fost povara încheierii târgului cu diavolul, ce tulburătoare gâlceava sufletului

cu trupul și a înțeleptului cu mintea, ce lungă calea izgonirii sclavului din sine, ce purificatoare spovedania în fața propriei conștiințe ca, după ce a finisat cutremurătoarele prin sinceritatea lor rânduri din meditația cu valoare de testament *Las vouă moștenire...*, adresate celor din fruntea țării („Țineți minte! – v-o spun în calitate de încercat drumeț pe întortocheatele căi ale basarabenilor – **limba română este numele corect și adevărat al limbii noastre și ea trebuie să ne unească**, să devină un izvor de bucurii pentru contemporani și pentru cei ce vor veni după noi”, p. 16), să rostească precum un creștin după purificarea prin rugăciune: „**Dixi et animam meam salvavi!**” („M-am spovedit și mi-am izbăvit sufletul!”)!

Toți cei care i-au cunoscut cumsecădenia, bunătatea sufletească, onestitatea, fidelitatea, sinceritatea domnului academician cred că îmi vor ierta cu indulgență îndrăzneala de a-i atribui caracteristica dată de Aristotel bunului său dascăl Platon: „Este omul pe care celor răi nu le este îngăduit nici măcar să-l laude”.

Pe interminabilul drum al Golgotei basarabene, în numele dăinuirii acestui popor, și-au dus cu demnitate crucea hărăzită de vicisitudinile sorții nu numai înaintașii Pantelimon Halippa, Pantelimon Erhan, Ion Inculeț, Ion Pelivan, Ion Buzdugan, Ștefan Ciobanu, Elena Alistar, Constantin Stere, Serafim Dabija, Petre Ștefănuță, Mihail Curecheru, Onisifor Ghibu, ci și contemporanii noștri Nicolae Costenco, Vasile Coroban, Ion Vasilenco, Ion Osadcenco, Nicolae Testemițeanu, Sergiu Rădăuțanu, Vasile Țepordei, Sergiu Grossu, Valeriu Cupcea, Eugeniu Ureche, Grigore Vieru, Ion Dumeniuk, Doina și Ion Aldea-Teodorovici, Nicolae Sulac, Ion Vatamanu, Lidia Istrati, Bogdan Istru, Andrei Lupan, Ion C. Ciobanu, Tudor Cibotaru, Gheorghe Ghimpu, Nicolae Costin, Alexandru Usatiuc-Bulgăr, Nicolae Țurcanu, Alexei Marinat, Vadim Pirogan, Eugeniu Coșeriu, Silviu Berejan, Nicolae Corlăteanu, Dumitru Irimia, Valeriu Rusu, Grigore Cincilei, Victor Banaru, Vasile Vasilache, Vasile Levițchi, Gheorghe Vodă, Ion Conțescu, Anton Grăjdieru, Ilie Coșanu, Andrei Vartic, Sava Meleca, Grigore Vârtosu, Gheorghe Cașu... Spun „interminabilul”, pentru că luptătorii de ieri contra așa-zișilor „răuvoitori ai limbii și ai poporului moldovenesc” continuă să lupte și astăzi împotriva adevărului istoric și științific despre neamul și limba noastră, încercând să speculeze și cu numele martirilor noștri, inclusiv al domnului academician N. Corlăteanu.

În perioada mării mișcări de eliberare și renaștere națională scriitorii, care se aflau în fruntea ei, erau chemați „părintește” de diriguitori să revină la masa de scris. Astăzi voci similare îi cheamă pe savanții care nu mai pot tolera menținerea minciunii despre noi și limba noastră să nu mai vorbească despre atare probleme și să abordeze teme noi.

Aplecați-vă urechea la cutremurătorul semnal de alarmă „Moldovenii, politica naționalistă radicală, statul polietnic și intelectualitatea” (ziarul „Timpul” din 22 decembrie 2009), dat de scriitoarea și jurnalista Zina Gane, sau parcurgeți încă o dată studiul ceva mai vechi al Argentinei Gribincea *Moldoveniști pentru liniștea expansionismului sau căutători de sine?* și veți înțelege de ce savanții onești insistă să fie respectat adevărul științific și istoric: tocmai pentru că e cunoscut de toată

lumea. Ar reieși de aici că nici conferința noastră de azi sub genericul „Limba – atribut esențial al identității naționale” mai că nu și-ar mai avea rostul, ceea ce eu nu cred. Cred, în schimb, în convingerea nestrămutată a domnului academician N. Corlăteanu că limba română și neamul românesc vor reuși să se afirme și să dănuiască în veci pe mult pătimitul pământ românesc al Basarabiei. Idealul domnului academician se află în mâini de nădejde. Tânăra generație a preluat ștafeta și o va apăra ca pe lumina ochilor. Așa cum ne asigură, poate cam patetic, datorită vârstei, și cum ne-au demonstrat nu o dată adolescenții de la Liceul teoretic român-francez „Gh. Asachi” din capitală: „Vom lupta până la moarte pentru tot ce este sfânt pentru noi, vom răbda sete și foame, durere și neputință, disperare și indiferență pentru ca să ajungem clipa când vom putea afirma toți într-un glas: **suntem Români**, iar **limba noastră cea de veci este cea Română**, și **istoria scrisă cu sânge este a noastră: a Românilor!**”.

Această identitate națională românească trebuie (re)adusă în legalitate în Republica Moldova. Nimeni din fosta conducere comunistă a țării – nici străinii, nici mancurții locului – nu a întreprins nimic pentru a educa simțul de popor stăpân pe propriul destin, sentimentul de apartenență la un neam curajos și demn, mândria de a fi român moldovean și de a vorbi o limbă dumnezeiesc de frumoasă: limba română. Moldovenii în opincuțe și în straie naționale stilizate, cu un burluiaș la gură și o căpiță de sarmale pe masă erau doar un element de decor la tradiționalele decade sau săptămâni ale culturii naționale la Moscova, în rest – limba, obiceiurile, portul, folclorul, istoria națională erau luate în derâdere, iar ei umiliți într-un hal fără de hal.

Conducerea Republicii Moldova și, în primul rând, Parlamentul, dacă se consideră cu adevărat naționale, trebuie să demonstreze lucrul acesta, (re)punând în drepturi numele corect al nostru și al limbii noastre, pentru a contribui la educarea, în spiritul confrăților noștri francezi, de care vorbeam la început, a sentimentului de mândrie și demnitate națională. În ceea ce-i privește pe cei care speculează cu referendumul, le vom spune răspicat: adevărurile științifice, stabilite de savanți și confirmate de Academie, nu pot fi scoase la mezat și nici puse la vot public, ele trebuie să devină un bun public! Așa cum ne-a învățat omul integru și savantul Nicolae Corlăteanu.

NOTE

¹ Aici și în continuare sublinierile îmi aparțin.

² Întrucât toate trimiterile se fac la studiile, eseurile și interviurile publicate în volumul *Nicolae Corlăteanu. Testament. Cred în izbânda limbii române*, Colecția Biblioteca revistei „Limba Română”, Chișinău, 2010, în continuare nu voi mai indica titlul cărții, ci numai pagina.

Theodor CODREANU **LIMBA – „STĂPÂNA NOASTRĂ”**

Știut este că în Basarabia doi arhei etnici au lucrat, în adâncuri, pentru ca romanitatea dintre Prut și Nistru să nu dispară în pulberea vremurilor: Ștefan cel Mare și Mihai Eminescu. Primul a conservat forța modelului istoric, celălalt – puterea spirituală a limbii, iradiind în cultură. Eminescu nu numai că a însemnat modelul absolut de limbă românească îngăduit de păzitorii din gulag, ca apărător de Moldova istorică, dar el a lucrat și la nivelul metalimbajului, al reflecției despre limbă. Dacă Ștefan cel Mare și Sfânt a legitimat *moldovenitatea*, Eminescu i-a asigurat *românitatea* profundă, rezolvând tranșant identitatea lingvistică și istorică: *Suntem români și punctum*. Apoi a venit, tot dinspre el, cugetarea ontologică despre limbă, una dintre cele mai adânci care s-au emis vreodată, confirmată cu asupra de măsură de cel mai important filozof al secolului al XX-lea: Martin Heidegger. „*Nu noi suntem stăpânii limbii* – spune Eminescu –, *ci limba e stăpâna noastră*”. Și întrucât afirmația este ontologică, ea are drept corelat *adevărul*, definit de poet exact în aceiași termeni: „*Nu noi suntem stăpânii adevărului, ci adevărul e stăpânul nostru*”.

Inevitabil, aceste două fraze scurte, tăiate parcă în diamant, au devenit referențialele fundamentale nu doar ale scriitorilor adevărați, ci și ale filologilor și lingviștilor. Exemplul cel mai elocvent mi se pare a fi acad. Nicolae Corlăteanu, de la a cărui naștere se împlinesc anul acesta 95 de ani și cinci de când a plecat dintre noi. Revista „Limba Română”, prin grija lui Alexandru Bantoș, și-a făcut o datorie de onoare publicând chiar în primele zile din 2010 volumul *Testament. Cred în izbânda limbii române*, o antologie de studii, comunicări și memorii. Este, într-adevăr, o carte testamentară, ale cărei principale repere mi se par a fi tocmai cele două cugetări sacre despre adevăr și limbă emise de Eminescu. Niciunul dintre cele două enunțuri nu se găsește reprodus de Nicolae Corlăteanu și totuși duhul lor îi este fir al Ariadnei. Cei care nu l-au avut au rătăcit până la ridicol și grotesc chiar și după căderea Uniunii Sovietice,

exemplul radical de înecare în absurd fiind Vasile Stati, autorul dicționarului care a făcut vâlvă caricaturală în anii din urmă.

În mărturia ultimă din volum, Nicolae Corlăteanu îi întâmpină cu următoarele cuvinte pe „vitejii” de după război: „Nouă, basarabenilor și bucovinenilor mai în vârstă, ni s-au scos și urmează să ni se scoată ochii mereu, demonstrându-ni-se în fel și chip carențele. Ne dăm seama că împrejurările istorice ne-au făcut să fim poate departe de ceea ce ar fi trebuit să fim. Nu totdeauna e vina noastră că ne aflăm unde suntem. Am fost lăsați în voia sorții în acel an 1940, fără ajutorul efectiv al celor ce ne sunt frați. Acum unii încearcă să ne judece, să ne osândească nemilos. Aceasta nu poate fi considerată decât o judecată nedemnă a unor viteji care apar după o luptă grea, pe care au dus-o pe viață și pe moarte basarabeni și bucovinenii de nord pentru a supraviețui” (*Mai departe, liniște, liniște...*, p. 217).

Numai printr-o contextualizare istorică putem rămâne în matca adevărului. Iar dacă aruncăm privirea dincolo de 1918, vom constata că Basarabia a fost ruptă de istoria firească a românității timp de 106 ani, ca să nu mai vorbim de vânzarea Bucovinei la 1775 către imperiul habsburgic.

În textele din *Testament*, călătoria de peste 180 de ani prin labirintul țarist și sovietic, exceptând cele două decenii interbelice și cei vreo cinci ani de libertate cvasideplină de după 1989, apare fragmentar, dar elocvent spusă, pe parcursul întregului volum. În asemenea condiții, ceea ce a făcut „generația patruzecistă” a lui Nicolae Corlăteanu poate fi rezumată cu dictonul latin, invocat de autor la împlinirea a 80 de ani: *Fecit quod potui, faciant meliora potentes* („Am făcut tot ce am putut, cine poate – facă mai bine”).

Începutul „testamentului” nu putea pleca decât din vizionarul catren al lui Ienăchiță Văcărescu: *Las vouă moștenire...*, titlu din 2005, publicat în revista „Limba Română”: „Țineți minte! – v-o spun în calitate de încercat drumeț pe întortocheatele căi ale basarabenilor – *limba română* este numele corect și adevărat al limbii noastre și ea trebuie să ne unească, să devină un izvor de bucurii pentru contemporani și pentru cei ce vor veni după noi” (p. 16). Falsul bilingvism moldo-rus adusesese așa-zisa „limbă moldovenească” la un „ghiveci lingvistic” monstruos, pernicios nu doar pentru limba română: „Asemenea vorbire macaronică circula pe vremea ocupației austriece și în Bucovina, când amestecul lingvistic includea germana” (p. 21). Nicolae Corlăteanu dă exemplele de rigoare atât din „ghiveciul lingvistic” româno-german, cât și din cel „moldo-rus”: „Ein popă ging odată mit o iapă zum căpăstru”; „Asta-i după potrebnosti” etc., comparându-le cu caraghioșlăcurile franco-moldave din limbajul Chiriței lui Alecsandri: „fleurs de coucou” etc.

Aberațiile de acest soi, cu pretenția doctrinară că pot duce la crearea unei limbi noi, diferită, în cazul nostru, de limba română, pornesc – remarcă savantul – dintr-o gravă confuzie a punctelor de vedere, a nivelurilor de realitate, cum ar spune filozoful basarabean Ștefan Lupașcu, din lipsa de distincție saussuriană *langue / parole*. În ultimă instanță, dintre limba literară și cea vorbită. Ideologii staliniști din R.S.S. Moldovenească au refuzat draconic distincția, chiar

dacă mari filologi și lingviști sovietici au dat dreptate apărătorilor adevărului despre limbă. Nicolae Corlăteanu îi menționează adesea, cu recunoștință, pe Vl. F. Șişmariov, V. V. Vinogradov, D. E. Mihalci, R. A. Budagov și pe alții. Recurge și la disocierea lui Edmondo de Amicis, a lui Bernard Shaw, a lui Pușkin, care spunea: „A scrie numai cu mijloacele limbii vorbite înseamnă a nu ști limba”. Or, plâsmuitorii „limbii moldovenesti”, refuzând să cunoască limba literară, au crezut că pot să creeze din graiul moldovenesc o altă limbă, lucru imposibil, fiindcă *limba este stăpâna noastră*. Oricine gândește că *noi suntem stăpânii limbii* ajunge inevitabil la oribile struțo-cămile. Limba vorbită se supune unei eterogenități *sans rivages*, riscând, izolată de matricea unificatoare, să involueze canceros. Această primejdie a planat cu deosebire asupra graiului moldovenesc din Basarabia, dată fiind izolarea lui de limba literară timp de peste un secol. Asemenea întreruperi mutilatoare sunt sesizate și analizate cu luciditate de către Nicolae Corlăteanu. Dacă nu există un echilibru dinamic între principiul *unificator*, supradialectal, al limbii literare și principiul *diversificator* al limbii vorbite, primejdia este greu de evaluat pentru destinul unui idiom. Ajungem, inevitabil, la argumentul ontologic din gândirea lui Ștefan Lupașcu, antiteza dintre *omogen* și *eterogen*, care în *starea T* (a terțului ascuns), specifică nivelului spiritual al realității, se află în *semiactualizare* și în *semipotentializare*, orice rupătură de echilibru având consecințe distrugătoare. Eminescu le numea *antiteze eșuate* sau *monstruoase*. Eterogenitatea dialectelor, subdialectelor și a graiurilor dă bogăția unei limbi, care bogăție este pusă în valoare numai de armonizarea lor prin rigorile unificatoare ale limbii literare. Lăsate „slobode”, graiurile se pot autosuprima prin ruperea de arheul limbii. Nicolae Corlăteanu aduce în sprijin o afirmație a lui I. D. Ceban: „Doamne ferește dacă această limbă (= literară) s-ar fi născut prin uzurpare și s-ar fi numit după vreo regiune oarecare: muntească, oltenească, ardelenească, bănațeană, bucovineană, moldovenească etc.! Atunci s-ar fi văzut cum joacă dracul într-un picior! Sintagma «limba română» e unificatoare. Ea nu înalță, nu coboară, nu laudă, nu subapreciază pe nimeni, ea creează condiții egale! Și taie o dată pentru totdeauna apa de la moara rățăcișilor!” (*Apud*, p. 27). Numai în Basarabia apa de la moara acestui balaur cu multe capete nu a putut fi tăiată, în pofida argumentelor savanților români, ruși și de pe alte meleaguri europene. Și asta fiindcă aici dracul ideologico-politic s-a învârtit cel mai strașnic într-un picior! Piciorul graiului moldovenesc, crezând că piciorul celălalt, al limbii literare, poate fi rupt sau măcar cotonogit! Șiretlicul diavolului, remarcă Nicolae Corlăteanu, este ineputabil. El le-a dat politicianilor moldoveniști ideea de a face un referendum privind denumirea limbii de stat în Basarabia. Erau siguri de reușită în privința glotonimului fixat fraudulos în art. 13 din Constituție, în 1994. Dar cum poți să decizi prin referendum *adevărul*, se întrebă savantul. Ochiul poporului vede, de milenii, că soarele se învâрте în jurul pământului, nu invers, cum a stabilit știința. *Poporul vorbește, nu decide asupra limbii*, spune savantul (p. 29). Omul, în slăbiciunea lui, se crede *stăpân* peste adevăr și peste limbă¹. Chiar și inteligențe remarcabile pot cădea în capcana aparențelor. Unul dintre cele mai substanțiale studii ale lui Nicolae Corlăteanu tratează un asemenea caz emblematic. Este vorba de *Ion Heliade Rădulescu*, studiu scris cu prilejul împlinirii a 190 de ani de la nașterea

acestui colos al culturii românești și publicat în două numere din 1992, în „Re-vistă de lingvistică și știință literară”.

Nicolae Corlăteanu adoptă opinia lui G. Călinescu, în aprecierea că Heliade este cea de a doua uriașă personalitate a culturii românești de după Dimitrie Cantemir. Este, de fapt, și părerea lui Eminescu. Dar savantul de la Chișinău își pune, în subtext, întrebarea de ce, în pofida anvergurii sale, Heliade nu a devenit și *personalitatea eponimă* a limbii și culturii românești precum Eminescu. O întrebare la care a dat răspuns sociologul Ilie Bădescu, într-o carte intitulată *Timp și cultură* (1988). Nicolae Corlăteanu concentrează răspunsul în argumentul eminescian privitor la *adevărul* limbii. El distinge două etape contradictorii în evoluția atitudinii lui Heliade față de limbă: cea a *Gramaticii românești* de la 1828 și cea italianizantă, din ultima parte a vieții. Desigur, distincția aceasta a fost sesizată de mulți comentatori ai operei lui Heliade, însă puțini au făcut-o în spiritul eminescian din fraza: „Nu noi suntem stăpânii limbii, ci limba e stăpâna noastră”. Scriitorul pașoptist a realizat o remarcabilă sinteză asupra problemelor limbii literare de până la el, deschizând larg porțile pentru filologia și lingvistica următoarelor decenii. A înțeles că vorbim pentru contemporani, iar nu pentru strămoși, că primirea neologismelor trebuie făcută „după geniul și natura limbii noastre”, a grăbit revenirea la alfabetul latin, simplificând, mai întâi, semnele chirilice prin reducerea lor de la 43 la 27, adoptând, apoi, scrierea latină, fonetică, în „Curierul de ambe sexe”; a militat, în spiritul „Daciei literare”, pentru unitatea lingvistică și spirituală a tuturor provinciilor românești etc. Altfel spus, Heliade a lucrat în spirit eminescian, *avant la lettre*, ca slujitor al limbii române, iar nu ca stăpân al ei. Era chiar pe deplin conștient de asta, mărturisind: „N-am putere a porunci ca un despot și că m'am supus totdeauna la poruncele și glasul limbei”². De aceea, C. Negruzzi îl numea, cu admirație, „vindecător” al limbii. Însă după 1845-1847, s-a produs o metamorfoză inexplicabilă în gândirea heliadescă, înarmându-se cu trufia de *stăpân al limbii*, fapt pentru care Eminescu, în pofida mării admirații pentru dânsul, a spus despre el că „stă și azi în fața lumii o enigmă n-esplicată”. Mai mult de atât, în articolele din „Timpul” va face astfel de aprecieri: „Aproape tot ce-a făcut Ioan Eliad, modestul învățător de la «Sf. Sava», a fost caricat de Heliade Rădulescu. Oricine va scrie o istorie a culturii pe malurile Dunării, va trebui să vadă într-acest singur individ doi oameni cu totul deosebiți: unul modest, îngăduitor, plin de bun simț, celălalt suficient, invidios, trăind în ficțiuni și lipsit de orice bun simț” (*Apud* Nicolae Corlăteanu, p. 138). Mai înainte, C. Negruzzi fusese și mai dur, văzându-l din „vindecător” al limbii, „ruinător” al ei, cu atât mai primejdios, cu cât se bucura de o mare autoritate, „privit în vremea lui ca un fel de oracol”.

Ironia face că, în *Echilibrul între antiteze*, același Heliade vorbea despre drama *dedublării* istoriei românești. Eminescu a văzut bine acest fenomen. El se va prelungi până în zilele noastre, la personalități remarcabile, atât în țară, cât mai ales în Basarabia, cum am demonstrat în cartea mea *Basarabia sau drama sfâșierii*. Nicolae Corlăteanu a înțeles primejdia și opera lui vine să preîntâmpine maladia și s-o eradicheze. Dincolo de opera științifică propriu-zisă, meritul capital ce i

se cuvine recunoscut este tocmai luciditatea morală și filozofică prin care el a menținut „echilibrul între antiteze” în adevărul limbii. E și aici același spirit eminescian. O prejudecată regretabilă e că poetul ar fi fost „xenofob”. În realitate, el n-a urât, chiar la nivelul conviețuirii limbilor, pe nimeni. Imediat după Războiul de Independență, a luat atitudine fermă pentru promovarea, din partea statului român, a unei politici echilibrate, echitabile privitor la etniile din Dobrogea. L-a criticat dur pe tânărul Al. Macedonski, ajuns în administrația din Dobrogea, pentru abuzurile împotriva minorităților. De aici, a demonstrat recent Tudor Nedelcea, s-a declanșat adversitatea lui Macedonski față de Eminescu. În Basarabia, minoritarii, din păcate, s-au trezit stăpâni asupra românilor și asupra limbii române, pe care au prigonit-o și o mai prigonesc. În acest sens, acad. Nicolae Corlăteanu a exprimat ultimul său gând testamentar, respingând *lex talionis* în raport cu minoritățile, cu disputele inutile și împărțâșind atitudinea lui Grigore Nandriș (căruia i-a închinat pagini memorabile) în politica lingvistică. La 15 noiembrie 1918, Grigore Nandriș scria: „Toate naționalitățile vor trăi viață liberă națională potrivit caracterului etnic. Ele se vor putea dezvolta în toată libertatea în cadrul statului național român. Românii nu vor face altora nedreptatea ce li s-a făcut lor” (*Apud*, p. 163).

O nedreptate perpetuată, din păcate, în Basarabia, de cei care se cred stăpânii limbii și ai popoarelor.

NOTE

¹ Grăitor este și exemplul legat de împăratul romano-german Sigismund de Luxemburg, la 1414, în timpul Consiliului catolic de la Konstanz (unde s-a hotărât arderea pe rug a lui Jan Hus). Comițând o greșeală de limbă, Placentus l-a corectat. Împăratul i-a replicat: *Ego sum rex romanus et supra grammaticam*. („Sunt împărat roman și mai presus de gramatică”). Prelatul i-a răspuns că stăpânul-rege nu poate fi stăpân și pe gramatică: *Caesar non est supra grammaticos*. Cu asemenea argument, Nicolae Corlăteanu acuză Parlamentul de la Chișinău, în cel mai pur spirit eminescian, că s-a erijat în *stăpân peste limba română*.

² Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, ediție, studiu introductiv, note și bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, București, 1973, p. 104.

Dorin **CIMPOEȘU** **CU IDENTITATEA NAȚIONALĂ NU SE FAC COMPROMISURI**

Identitatea națională a unui popor este un dat istoric, adică o însușire înăscută, convenită în mod natural unei comunități etnice. Ca urmare, aceasta nu se stabilește la masa tratativelor și nici nu poate fi atribuită unui popor de către vreo mare putere politică a momentului sau vreo organizație cu vocație mai mult sau mai puțin universală.

Această noțiune fundamentală definește un popor o dată pentru totdeauna și este rezultatul unui proces istoric îndelungat, care are la bază unitatea de limbă, de teritoriu, de viață economică, de factură psihică, de cultură și se manifestă, în esență, în conștiința originii comune și sentimentul apartenenței la o singură națiune.

Națiunea, cea mai înaltă expresie a identității unui popor, a apărut ca formă de comunitate umană istoricește necesară în perioada destrămării feudalismului și apariției modului de producție capitalist.

Cu toate că are unele premise etnice și antropologice, națiunea este un fenomen preponderent social, rezultat al unei evoluții istorice îndelungate, în cursul căreia diferite neamuri, popoare și rase s-au amestecat între ele, dând naștere națiunii.¹

În consecință, națiunile nu sunt pure din punct de vedere etnic și antropologic, ci există o comunitate națională majoritară, precum și minorități naționale, definite ca micro-comunități umane, care au conviețuit și continuă să conviețuiască împreună cu comunitatea majoritară.

Ca majoritatea națiunilor europene și națiunea română a cunoscut același proces istoric îndelungat și anumite caracteristici fundamentale de formare, cu particularitatea că largi părți ale poporului român au fost nevoite să se constituie în formațiuni politico-statale distincte, din cauza politicilor expansioniste ale imperiilor otoman, habsburgic și țarist, care aveau interese geopolitice și geostrategice în această zonă a Europei. În consecință, această situație a

făcut ca națiunea română să cunoască trei etape în procesul său de formare: Unirea Principatelor (1859); Războiul de independență (1877); desăvârșirea unității naționale a poporului român (1918).

Astfel, deși din punct de vedere politic românii erau despărțiți între ei de granițe, puternica comunitate de limbă, de teritoriu, de cultură, de apartenență la același neam, precum și trainicele legături economice dintre ei au făcut ca aceștia, în contextul evenimentelor din anul 1918, să-și manifeste conștiința și voința națională de a forma o națiune unitară și de a intra în rândul națiunilor europene moderne. Acest lucru s-a împlinit prin Actele Marii Uniri, adoptate la Chișinău, Cernăuți și Alba-Iulia.

Spre deosebire de habsburgi și otomani, bolșevicii sovietici, continuatori fideli ai politicii expansioniste țariste, nu au recunoscut însă reunificarea părții de est a fostului voievodat al Moldovei, cunoscută sub numele de Basarabia, care a fost cotoplită prin forță în 1812 de trupele împăratului Alexandru I, și nici Tratatul de pace de la Paris, semnat la 28 octombrie 1920, care consacra pe plan internațional revenirea acestei provincii românești la Patria-mamă, după peste o sută de ani de ocupație și deznaționalizare țaristă. Mai mult, guvernul bolșevic a remis Guvernului român, la 26 ianuarie 1918, o Notă² prin care anunța drept represalii ruperea relațiilor diplomatice cu România și confiscarea tezaurului românesc, aflat în păstrare la Moscova, care nu a mai fost recuperat nici până în ziua de astăzi.

Dar lucrurile nu s-au oprit aici. Minți diabolice ale unor activiști bolșevici ucraineni și ruși, precum Cr. Racovski, M. Frunze, Gr. Cotovski, I. Badeev, Gr. Starâi, A. Grinștain, V. Zatoovski. N. Skrâpnic, A. Burițenko³ și alții au pus la cale formarea, la granița cu România, a unei entități statale fantomatice, separatiste și artificiale, cunoscută sub numele de R.A.S.S.M. Aceasta a luat ființă la 12 octombrie 1924 și era considerată ca succesoare a Basarabiei. Scopul, eminent politic, al creării acesteia, susținut de principalii lideri de la Kremlin, precum V. I. Stalin, V. Cricerin, D. Manuilski și V. M. Molotov, a fost acela de a arăta Europei că Moscova revendica, în continuare, Basarabia și că urmărea ca, într-un context internațional favorabil, să reocupe teritoriul românesc dintre Prut și Nistru. Acest lucru avea să se întâmple la 28 iunie 1940, fiind o consecință directă a unei înțelegeri secrete între cei doi dictatori criminali, Hitler și Stalin, cunoscută sub numele de Pactul Ribbentrop-Molotov.

Din păcate, la acest proiect politic sovietic revanșard și-au adus contribuția și unii activiști cominterniști ai Partidului Comunist din România, scos în afara legii, cum au fost I. Dicescu-Dic, Al. Bădulescu, Al. Dobrogeanu-Gherea, Vasile Luca, Al. Nikolski și alții. De precizat însă că aceștia se aflau în solda Moscovei, iar partidul pe care îl reprezentau era o filială de import a Cominternului stalinist, străin de interesele națiunii române, care nu se regăsea în viața politică românească interbelică, fiind lipsit de bază socială și economică. De altfel, însuși dictatorul N. Ceaușescu recunoștea, la 19 august 1957, în cadrul unei întrevederi cu delegația Partidului Comunist din Vietnam, condusă de Ho Și Min, că „Numărul membrilor de partid la eliberare (1944 – D.C.) era mic, circa 1.000”⁴.

Odată înființată, R.A.S.S.M. trebuia „populată” cu un grup etnic total diferit de poporul român, care să vorbească, la rândul său, o limbă distinctă de cea românească. Or, acest lucru nu a fost deloc dificil. Și, așa cum printr-o hotărâre politică a Comitetului Executiv Central bolșevic din toată Ucraina a fost înființată R.A.S.S.M., tot așa au fost create, dintr-un condei, „națiunea moldovenească” și „limba moldovenească”.

După constituirea acestui precedent istorico-politic, „teoria” moldovenismului, însușită la nivel politic, trebuia „fundamentată” și impusă populației din R.A.S.S.M., care era formată dintr-o mixtură etnică majoritar rusofonă. În ceea ce privește impunerea, acest lucru s-a produs foarte ușor, forța și constrângerea fiind instrumentele cele mai eficiente ale regimului totalitar comunist sovietic pentru a transpune în practică obiectivele sale politice, inclusiv în domeniul etnolingvistic. În ceea ce privește „fundamentarea”, a apărut o întreagă cohortă de „savanți” ai ideologiei comuniste totalitare și ai istoriografiei sovietice aservite puterii bolșevice, începând de la Leonid Andreevici Madan și până la Artiom M. Lazarev, părintele „moldovenismului”, care au elaborat suficiente lucrări pseudoștiințifice în vederea susținerii acestei „teorii” aberante.

După reocuparea prin forță a Basarabiei, o dată în 1940, iar apoi în 1944, Rusia stalinistă a transpus „experimentul R.A.S.S.M.” asupra întregului teritoriu românesc dintre Prut și Nistru, folosindu-l, timp de 45 de ani, alături de multe alte pârgghii politico-administrative, pentru comunizarea forțată a populației românești majoritare și ștergerea memoriei identitare a acesteia.

Astfel, în perioada de ocupație sovietică îndelungată, moldovenismul a fost ridicat de la rangul de „teorie” la cel de ideologie și, chiar, politică de stat în cadrul noii republici unionale, R.S.S.M.⁵

Dezghețul produs de reformele liderului comunist M. Gorbaciov și amploarea mișcării de redeșteptare națională din perioada 1988-1990 dădeau mari speranțe privind repunerea în drepturile sale firești a adevărului istoric referitor la identitatea reală a românilor basarabeni și a limbii vorbite de aceștia. Lupta pentru limbă echivala, de fapt, cu lupta pentru revenirea la adevărata identitate națională a populației românești majoritare dintre Prut și Nistru.

Din păcate, însă, speranțele s-au dovedit a fi deșarte, elita politică a momentului, încă strâns legată de nomenclatura de partid sovietică, nereușind să pună capăt crizei în politica națională sovietică, cu care se confrunta și Basarabia. Dând dovadă de duplicitate și de neputință în a-și depăși propria condiție, ca și de lipsă de curaj, liderii politici locali ai vremii s-au mulțumit doar să opereze cu jumătăți de măsură în problema identității naționale, făcând gravul compromis de a repune în drepturi limba română numai prin revenirea la *grafia latină*, o sintagmă neutră, nu și prin glotonimul român, păstrând în noua legislație lingvistică adoptată termenul stalinist de „limbă moldovenească”. Din lașitate, i-au atribuit acesteia, ulterior, într-un limbaj de lemn, denumiri dintre cele mai ciudate, precum „limbă de stat”, „limbă oficială”, „limba noastră” etc. Printr-o deducție logică, putem afirma că aceste „limbi” erau vorbite fie de un „popor de stat”, fie de un „popor

oficial” sau un „popor al nostru” (sic!), teleportat pe teritoriul românesc dintre Prut și Nistru de undeva dintr-o galaxie sovieto-stalinistă.

S-a invocat, deseori, ca argument faptul că presiunea puternică a Moscovei și a rusofonilor, care amenințau cu separarea Transnistriei de R.S.S.M., nu a permis respectarea adevărului privind identitatea națională a românilor basarabeni.

Însuși Mircea Snegur, primul președinte al Republicii Moldova, a fost unul dintre cei care au folosit acest argument, precizând că „...eu recunoșteam și atunci identitatea limbilor moldovenească și română, dar era prematur și riscant să mă pronunț în fața unui auditoriu absolut nepregătit: doidora de rusofoni care nu recunoșteau nici măcar limba moldovenească”⁶.

Lăsând la o parte faptul că nu poți „ascunde” identitatea limbii române cu o alta inexistentă, în speță cea „moldovenească”, argumentul este fals și total eronat, deoarece nici măcar compromisul făcut nu a salvat Chișinăul de la un conflict militar sângeros cu Rusia, căruia i-au căzut numeroase victime omenesti, și de la desprinderea de Republica Moldova a Transnistriei, care, de peste 20 de ani, joacă la granița de est a Basarabiei rolul pe care l-a jucat R.A.S.S.M. la aceeași frontieră, pe atunci a României, în perioada interbelică.

Pe de altă parte, mă întreb cât de pregătit era „auditoriul românesc” în 1940 sau în 1944, când cizma stalinistă a fost pusă pe grumazul său, când a fost înfometat și deportat în gulagurile staliniste, când i-a interzis limba și i-a șters creierul, când i-a fost impusă prin forță o identitate națională total falsă și când a fost supus unei rusificări fără precedent, timp de aproape 50 de ani ?!

Compromisul periculos făcut în anul 1989 avea să așeze la baza edificiului celui de-al doilea stat românesc o minciună deosebit de gravă, care, la rândul-i, a marcat evoluția de atunci și până în prezent. Mai mult chiar, această minciună sfruntată a fost instituționalizată de guvernarea agrariano-interfrontistă în prima Constituție democratică a Republicii Moldova, adoptată de un Parlament din care făcea parte, culmea ironiei istoriei, însuși Artiom M. Lazarev, teoreticianul principal al „moldovenismului” sovietic.

Așezate pe nisipurile mișcătoare ale ideologiei „moldovenismului”, construcția și evoluția tânărului stat românesc au fost, și încă sunt, instabile și sinuoase, fiind supuse în permanență tensiunilor și confruntărilor politice interne, precum și presiunilor externe constante, venite din partea Rusiei.

Acest context intern total nefavorabil a permis restaurația comunistă neosovietică din anul 2001 și reactivarea unor pseudoistorici aserviți noii puteri roșii, precum V. Stati, Valeriu Moșneaga, Gh. Rusnac, Al. Zavtur, Alexei Tulbure, Valentin Beniuc, Valeriu Cozma, Al. Burian, Al. Roman, Vl. Țaranov, V. Andrușceak, P. Boico, P. Bârnea, V. Platon, N. Rusev, N. Țelinov, P. Șornikov și alții, care au dat Republica Moldova cu cel puțin opt ani înapoi, readucând-o în perioada stalinistă de tristă amintire.

Împotriva minciunii și pentru respectarea adevărului istoric, care nu poate fi decât unul, s-au ridicat elitele de intelectuali și oameni politici ale Basarabiei de

astăzi, precum și tinerele generații, necontaminate de virusul „moldovenismului” stalinist, care au depășit frica și au dat adevărate lecții de istorie guvernanților neocomuniști, în anii 1995, 2002 și aprilie 2009, unele chiar cu prețul vieții.

Distinsul om de știință, lingvistul Nicolae Corlăteanu, în fața căruia cu plecăciune ne închinăm astăzi în semn de mare recunoștință, a fost una dintre cele mai proeminente figuri care a apărut limba română și, prin aceasta, identitatea națională reală a românilor basarabeni.

Încă din 1995, savantul filolog, aniversat astăzi, considera că „...avem dreptul și obligația să recunoaștem tranșant că teoria celor două limbi și două popoare romanice orientale a fost un sinistru experiment ideologic și că „moldovenismul vulgar” de sorginte rusească și sovietică a sucombat odată cu dispariția imperiului bolșevic”⁷.

Din păcate, marele gânditor român nu avea cum să știe, la momentul respectiv, ce avea să se întâmple în anii următori.

De aceea, numai după zece ani, chiar înainte de a pleca pentru totdeauna dintre noi, marele învățat român avea să lase urmașilor *Testamentul* său de suflet, care este, încă, și astăzi de o mare actualitate:

„Cred că în condițiile actuale se impune, mai mult decât oricând, în istoria Basarabiei concilierea, inclusiv a partidelor politice, în problema denumirii limbii. Istoria însăși reclamă acest obiectiv. Cei din fruntea țării sunt chemați să repare greșelile trecutului, de aceea mă adresez lor: fiți mai înțelepți, renunțați la vechile precepte, oficializați adevărul, faceți să dispară dintre noi, pentru totdeauna, „mărul discordiei”! Numai astfel vom redobândi demnitatea de cetățeni ai unui stat realmente liber, independent și suveran. Țineți minte! – v-o spun în calitate de încercat drumet pe întortocheatele căi ale basarabenilor – limba română este numele corect și adevărat al limbii noastre și ea trebuie să ne unească, să devină un izvor de bucurii pentru contemporani și pentru cei ce vor veni după noi.

Eu cred, cred sincer în izbânda limbii române și a neamului românesc!”⁸.

Suntem astăzi doar la opt ani distanță în timp de aniversarea unui eveniment epocal în istoria românilor: un secol de la Unirea Basarabiei cu Patria-mamă, România.

Avem încă timp să realizăm crezul marelui patriot român Nicolae Corlăteanu și anume acela de a repune în drepturi adevărul, demnitatea și identitatea în cel de-al doilea stat românesc, Republica Moldova, pentru a nu ne fi rușine de înaintașii noștri la aniversarea contribuției lor la construcția marelui edificiu național românesc în 1918!

Restabilirea adevărului, a identității și a demnității românilor basarabeni nu duce, în mod automat, la dispariția Republicii Moldova ca stat și reunificarea Basarabiei cu România, ci înseamnă un act istoric reparatoriu absolut necesar, înseamnă înlăturarea compromisului periculos făcut de înaintași, înseamnă eliminarea

tensiunilor din societate, înseamnă consolidarea entității politico-statale în care aceștia trăiesc, înseamnă, de fapt, deschiderea drumului acestora spre integrarea în cea mai modernă și avansată structură politico-economică a zilelor noastre, care este Uniunea Europeană, unde cea mai mare parte a națiunii române deja se află.

În final, țin să apreciez în mod deosebit inițiativa remarcabilă a Casei Limbii Române „Nichita Stănescu” și a directorului ei, Alexandru Bantoș, privind organizarea acestui eveniment de o adevărată demnitate națională românească, într-un spațiu academic oferit cu atâta generozitate de conducerea Universității de Stat din Chișinău. Mai doresc, totodată, să remarc faptul că Alexandru Bantoș și-a consacrat viața și activitatea apărării și promovării Limbii Române, vitregită în propriul său spațiu de formare, fiind, în același timp, întemeietorul unicului edificiu al acesteia, ridicat în afara granițelor de astăzi ale României. Toată admirația și recunoștința noastră!

NOTE

¹ *Mic dicționar filozofic*, Ediția a II-a, Editura Politică, București, 1973, p. 389-390; *Mic dicționar enciclopedic*, Ediția a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 620; *Dicționar enciclopedic ilustrat*, Editura Cartier, Chișinău, 1999, p. 472 și 640.

² *** *Istoria Românilor*, vol. VIII, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 431.

³ Gheorghe Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”, studiu și documente*, Editura Civitas, Chișinău, 2009, p. 13-82.

⁴ Stenograma discuțiilor dintre conducerea P.M.R. și delegația Partidului Comunist Vietnamez, publicată în volumul *Istoria comunismului din România*, Documente perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965), editat de Mihnea Berindei, Dorin Dobrințu, Armand Goșu, Editura Humanitas, București, 2009, p. 602.

⁵ Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, p. 83.

⁶ Mircea Snegur, *Labirintul destinului*, vol. I, Chișinău, 2007, p. 474.

⁷ Nicolae Corlăteanu, *Testament. Cred în izbânda limbii române*, Selecție, coordonare și prefață de Alexandru Bantoș, Colecția Biblioteca revistei „Limba Română”, Chișinău, 2010, p. 9.

⁸ *Ibidem*, p. 16.

Mihai ION HELIADE RĂDULESCU
CIMPOI ÎN VIZIUNEA
LUI NICOLAE CORLĂTEANU

Cu prilejul celei de-a 190-a aniversări de la naștere Nicolae Corlăteanu îi dedică lui Ion Heliade Rădulescu un portret amplu, micromonografic, care surprinde personalitatea pluridimensională a autorului *Sburătorului*, considerată „europeană” (vezi „Revistă de lingvistică și știință literară”, nr. 1, 1999, p. 88-94 și nr. 1, 1992, p. 53-60; este reprodus în vol. Nicolae Corlăteanu, *Testament. Cred în izbânda limbii române. Studii. Comunicări. Memorii*. Selecție, coordonare și prefață de Alexandru Bantoș, redactor-șef al revistei „Limba Română”, Chișinău, 2010, p. 125-142).

Europenitatea heliadescă este demonstrată, firește, prin enciclopedismul său de tip renașentist, pe linia lui Cantemir, Nicolae Milescu Spătarul și Bogdan-Petriceicu Hasdeu. Heliade Rădulescu este, în termeni actuali, un *multicultural* și un *intercultural*, un constructor de punți între diferite arealuri spirituale, incluzând în marea bibliotecă universală gândită de el opere grecești și, în special, italiene, franceze, engleze și germane. Este inițiator al „curentului traducerilor”, urmând astfel ucenicia la cultura europeană și anticipând, cu eforturi intelectuale deosebite, literatura originală. Deși acordă un rol prea mare traducerilor, fiind și criticat pentru asta (vezi replica „Daciei literare” „traducțiile nu fac literatură”), opera sa de pionierat și de racordare la „ritmul literaturii universale” apare ca deosebit de valoroasă.

N. Corlăteanu face apoi o descriere ierarhizată a operei originale, al cărei moment de vârf este capodopera *Sburătorul*, în care doar subiectul este folcloric, metrica nefiind populară, ci una care se bazează pe iambul de 13-14 silabe și rima încrucișată.

Lui Heliade Rădulescu i se recunoaște, în acest portret, meritul de a pune fundamentul limbii literare prin „lucrarea” ei, adică prin valorificarea mijloacelor expresive ale limbii populare și a surselor lexicale din alte limbi, considerate „surorile noastre” – totul adaptat însă „după geniul și natura limbii noastre”. De la aceste norme corecte s-a abătut mult

în activitatea sa de după 1841, când aplica principiul *italienizării* limbii române. În *Paralelism între limba română și italiană*, publicat în „Curier de ambe sexe” (III, 1840-1842), susținea că româna și italiana „ar fi doar niște dialecte ale aceleiași limbi, pe care o numește romano-italiană”, gramatica fiind identică, recomanda exprimarea ca în italienește. Încercarea de „italienizare” a eșuat, fiindcă modelul era unul „artificial” și contravenea „înțelegerii juste a funcțiilor principale ale limbii ca mijloc de înțelegere între oamenii de același neam” (*op. cit.*, p. 136).

Lingvistul basarabean trece în revistă aprecierile activității multiaspectuale, care i se par mai semnificative. În primul rând, se referă la cele patru scrisori (1836-1840) ale lui Constantin Negruzzi, în care acesta se exprima ferm în privința originii latine a limbii române, pentru scrierea cu caractere latine, pentru ortografia bazată pe principiul fonetic și pentru adaptarea critică a neologismelor: „În mai multe prefete la traducerea unor piese de teatru C. Negruzzi și-a exprimat admirația deplină față de Heliade pentru ideile juste privitoare la dezvoltarea limbii literare, a gramaticii, ortografiei, lexicului românesc, numindu-l «vindicător» al limbii. În operele sale C. Negruzzi se străduia să selecteze forme și cuvinte atât din graiul moldovean, cât și din cel muntean și ardelean pentru a le armoniza într-o limbă literară comună, ceea ce era, fără îndoială, în asentimentul lui Heliade, care milita pentru contopirea graiurilor în vederea formării și fundamentării limbii literare unice” (*ibidem*, p. 137).

Referindu-se la aprecierile diametral-opuse ale lui Eminescu – de la oda *La Heliade* și encolpionul din *Epigonii* la articolul *Monumente* –, Nicolae Corlăteanu remarcă totuși ca fapt indiscutabil acceptarea de către autorul *Lucașfărarului* a modelului mitopo(i)etic heliadesc, constatând anumite italianisme și tipare metrice.

Lingvistul basarabean întinde apoi un „arc voltaic” între opera de pionierat heliadescă de unificare a limbii ca factor „de cultură și renaștere națională” și „tendențele, îndreptățite *astăzi* (s. – M.C.) în opinia noastră publică, de a integra în mod organic activitatea literară și culturală a predecesorilor noștri atât din Moldova, cât și din Muntenia și Transilvania în fluxul general de dezvoltare a literaturii române, considerate în ansamblu” (*ibidem*, p. 139).

Heliade Rădulescu este, pentru Nicolae Corlăteanu, o personalitate-simbol, o personalitate culturală prototipală, paternală, care a impus, cu anumite abateri, un model de unitate a limbii literare române și un model de unitate națională românească. Dialogul epistolar cu Negruzzi e o dovadă elocventă în acest sens.

Încheierea lingvistului basarabean este absolut logică: „În mod cu totul just istoricul literar V. A. Urechia a formulat gândul: «Eliad nu este un om, Eliad este o epocă» – epocă de formare a limbii literare unice și de integrare a culturii și literaturii române în contextul european și uman în genere. De aceea posteritatea l-a și înălțat pe Ion Heliade Rădulescu la rangul de părinte al limbii și literaturii române moderne” (*ibidem*, p. 141).

N. Corlăteanu ne propune, astfel, – și prin identificarea heliadism = enciclopedism (universalism) – o ecuație desăvârșită, atât de actuală astăzi în contextul integrării noastre europene: românitate = europenitate.

Cristinel DESPRE „TERMENUL” MUNTEANU LIMBA ROMÂNĂ ȘI RELAȚIA SA CU ADEVĂRUL ȘTIINȚIFIC

0. Domnul Alexandru Bantoș, redactorul-șef al revistei „Limba română” din Chișinău, mi-a făcut onoarea de a mă invita la Conferința științifică „Limba – atribut esențial al identității naționale”, pe care a organizat-o la 1 februarie a.c. sub auspiciile Casei Limbii Române „Nichita Stănescu”, condusă de Domnia Sa, și ale Universității de Stat din Moldova. Manifestarea a fost prilejuită de împlinirea a 95 de ani de la nașterea acad. Nicolae Corlăteanu. Trebuia să prezint o comunicare pe tema respectivă, dar, din motive obiective, am fost nevoit, cu părere de rău, să-mi anunț din vreme neparticiparea. Totuși o astfel de invitație nu se refuză, așa că – beneficiind de bunăvoința domnului Al. Bantoș – am hotărât să trimit măcar un text spre publicare. Nu voi ascunde faptul că materialul meu a fost scris (nu și tipărit!), în ce are esențial, mai demult. El nu vine însă deloc în contradicție cu ideile susținute spre amurgul vieții de cel căruia i-a fost dedicat (*in absentia*, din păcate) acest eveniment (dublat de o lansare de carte) sau cu subiectul conferinței în sine. Dimpotrivă (după cum voi încerca să arăt în *Addenda* atașată articolului)!

1. Lucrarea mea are ca scop semnalarea și înlăturarea unor greșeli și confuzii pe care le fac, în general, nonlingviștii (fie aceștia jurnaliști și / sau scriitori ori oameni de cultură în sens larg) atunci când se exprimă public cu privire la *denumirea corectă a limbii vorbite în Republica Moldova*. Mai cu seamă confuziile de genul celor pe care le voi discuta aici trebuie eliminate urgent, întrucât mai degrabă reiese adevărul din eroare, decât din confuzie¹. Confuziile se elimină făcând distincțiile necesare. Iar știința nu poate exista fără distincții, deoarece „a cunoaște înseamnă a distinge” (Benedetto Croce) sau, după cum postula un cărturar medieval (contemporan cu Abelard), Gilbert de la Porrée, „ori de câte ori întâlnim o dificultate rațională, trebuie să facem o distincție”.

Pentru a preîntâmpina eventuale neînțelegeri, subliniez că nu mi-am propus să demonstrez că așa-zisa „limbă moldovenească” este limba română, mai exact că limba vorbită

în Republica Moldova coincide, în cea mai mare măsură, cu limba vorbită în România – lucru dovedit de nenumărate ori de lingviștii de bună credință și pe baza unui material factual foarte bogat – , ci să justific de ce sintagma *limba română* este *numele corect și firesc* pentru a desemna aceeași realitate lingvistică din cele două state vecine. Urmărind „să spună lucrurile așa cum sunt” (Platon), demersul meu va fi unul științific, atâta timp cât știința este încă înțeleasă conform vechiului concept grecesc *epistème*, adică „o activitate care stabilește însuși adevărul lucrurilor, și nu o simplă organizare practică și convențională lipsită de sens real”².

2. Numai că ceea ce pare limpede și normal pentru unii este neclar sau anormal pentru alții, mai ales dacă aceștia din urmă nu sunt lingviști sau nu dau importanță celor spuse de lingviști. Ce se întâmplă atunci când un nespecialist se apucă să judece aceste chestiuni? Rezultatul poate fi, din punct de vedere științific, unul nefericit, ca să nu zic „catastrofal”. Voi da un singur exemplu, suficient de altminteri, pentru că vom regăsi adunate în el păreri ori prejudecăți, confuzii și erori pe care le înregistrăm și în alte materiale din mass-media sau, cu precădere, pe acest teren deosebit de influent și de neîngrădit – când vine vorba de exprimarea opiniilor iresponsabile – care este Internetul (fie că-i vorba de blogosferă, forum de discuții, comentarii la articole din presa on-line etc.).

Voi supune atenției cititorilor și voi analiza două fragmente asemănătoare extrase din două articole (dezvoltând aceeași idee) scrise în 2008 de un gazetar de la Chișinău, Viorel Mihail. La redau mai jos:

[1] „**Notă.** Așadar: limba română din Muntenia și Ardeal se numea valahă. Limba română din Moldova se numea moldovenească. La denumirea ei de astăzi s-a ajuns în urma unei înțelegeri. Denumirea de limba română e o convenționalitate. Cât adevăr științific poate fi într-o convenționalitate? Scoateți degetul pe fereastră afară. Temperatura aerului este cum este. Cineva poate să spună că-s 30 de grade căldură, altcineva că-s 86 de grade. Ambii vor avea dreptate. Primul a calculat temperatura în scara Celsius. Al doilea în scara Fahrenheit. S-a schimbat ceva afară după asta, deșteptilor? **Așa e și cu denumirea limbii. Fiecare o numește cum vrea** [aici și peste tot evidențierile sunt ale lui V.M.]. Trei persoane șed la masă și mănâncă același[i] fel de bucate: unul e sigur că papă chitonoage, al doilea piftie, al treilea răcitură. S-a schimbat conținutul bucatelor dacă-s numite diferit de trei persoane diferite? – **Așa e și cu denumirea limbii. Fiecare o numește cum vrea.** Totul e convențional, dar cred că ar trebui să-i zicem română, odată ce 85% din vorbitorii ei îi zic română. Acesta ar fi argumentul care ne-ar uni, dar nu mult trâmbițatul de voi adevăr științific. Căci **termenul limba română nu conține în el absolut niciun gram de adevăr științific.** E ca și cum ai spune că vidul are greutate”³.

[2] „**Moto:** Nu zicem că nu-i română, odată ce 85 procente din vorbitorii ei îi zic română. Pe noi ne interesează altceva: la ce stadiu de piticantropie se află logica elementară din capetele savante de la Chișinău când susțin că sintagma «limba română» e adevăr științific? Și dacă trăim într-o societate în care asemenea judecăți de valoare sunt luate în calcul, apoi stai și te întrebi: de când Cretinismul a devenit știință? Și de ce cretinii trebuie să dicteze regulile de joc în această țară?”⁴.

Pe moment, nu interesează cine este autorul acestor rânduri, dacă este un om de bună credință sau nu. Nu contează nici tonul (cam ofensiv) și nici stilul (cam trivial) în care sunt redactate respectivele articole, aspecte ce sar imediat în ochi la citirea lor în întregime. Și apoi, nu intenționez să dau un răspuns polemic, ci să abordez problema *sine ira et studio*, luând atitudine într-un mod cât mai obiectiv cu putință. Dacă se dorește, putem spune că articolele lui V. M. ne-au servit drept pretext pentru o discuție lămuritoare și pentru alții, un dialog critic, dar constructiv. Este bine să dăm dovadă de generozitate și să arătăm persoanei respective unde a greșit. La urma urmelor, „știința este o formă de împărtășanie” (E. Coșeriu).

De fapt, în fața unor asemenea texte, putem avea cel puțin trei tipuri de atitudini:

- fie le ignorăm („nu merită efortul de a te coborî la un așa nivel”, cum procedea ză destui lingviști actuali);
- fie le privim amuzați, mulțumindu-ne să le înregistrăm drept „gogorițe” sau ineptii (cum făcea marele lingvist american L. Bloomfield⁵);
- fie le combatem cu argumente științifice (chiar dacă uneori nu facem altceva decât să parcurgem „anevoiosul proces de demonstrare a adevărului evident” [Silviu Berejan]⁶).

Cel mai adesea este preferată prima atitudine. Motivele⁷ pentru care ar trebui aleasă totuși cea de-a treia atitudine sunt, în cazul de față, cel puțin trei la număr:

[a] Fiindcă este atitudinea necesară în astfel de împrejurări. Este poziția recomandată și de Eugeniu Coșeriu, izvorând chiar dintr-un principiu deontologic al omului de știință, principiul binelui public sau al responsabilității sociale, potrivit căruia el nu trebuie să se izoleze într-un „turn de fildeș”, ci să participe activ la viața politică a cetății din care face parte. Întrucât denumirea corectă a limbii (ca și alte chestiuni de politică lingvistică) îi preocupă pe vorbitori, subiectul se cuvine a fi tratat cu seriozitate și de lingvist. Așa se explică și următoarele cuvinte – cu valoare de crez – ale lui E. Coșeriu:

„S-a întrebat, se pare, cineva și la Congresul al V-lea al Filologilor Români dacă noi, filologii și lingviștii care ne ocupăm cu limba română în toate formele ei, deci și cu graiul moldovenesc ca atare, avem dreptul să impunem Parlamentului unui stat independent numele pe care trebuie să-l dea limbii acestui stat. Într-adevăr, nu avem dreptul: avem datoria. Nu, se înțelege, să-i „impunem” ceva, ci *să-i arătăm care este adevărul științific și istoric* [s. – C.M.] și să-l avertizăm cu privire la orice uneltire împotriva acestui adevăr, ca nu cumva să facă o greșeală care ar putea avea urmări extrem de grave. *Cine, cu bună știință, nu protestează și permite să se facă o astfel de greșeală, se face și el vinovat, ba chiar mai vinovat decât cine comite greșeala din neștiință* [s. – C.M.]”⁸.

[b] Fiindcă este aruncată în derizoriu problema „adevărului științific” în legătură cu „sintagma «limba română»”. Or, după cum se poate vedea din fragmentul de mai sus (de la pct. [a]), și Coșeriu a întrebuințat, cu deplină proprietate a terme-

nilor, îmbinarea „adevărul științific” cu referire la numele limbii din Basarabia, ba chiar a contribuit, prin reputația și autoritatea de care se bucura, la generalizarea expresiei incriminate de V. M.

[c] Fiindcă este luat în derândere raționamentul savanților de la Chișinău (se ridiculizează „logica elementară din capetele savante de la Chișinău” aflată într-un „stadiu de piticanthropie”!). Este adevărat că știința autentică este în mod obligatoriu și logică, dar, de vreme ce nu se specifică prea clar cine sunt savanții vizați (tratați *in globo*), nu putem verifica afirmațiile lui V. M. În orice caz, putem analiza cât de bună este logica lui V. M.

3. Acestea fiind spuse, voi încerca să resping (pseudo)argumentele lui V. M. exclusiv (sau aproape exclusiv) pornind de la ideile lingvisticii integrale coșeriene. După cum susțineam în alt loc⁹, *lingvistica integrală* dezvoltată de Eugeniu Coșeriu reprezintă un adevărat *Organon* pentru cercetările privind limbajul, un cadru de referință epistemologic pentru orice discuție de acest gen. Pentru cunoscători, E. Coșeriu este, sub aspect metodologic, dată fiind și solida sa formație filozofică, întruchiparea logicii pe terenul lingvisticii. Desigur, prin studiul / conferința *Latinitatea orientală* (dar și prin altele), savantul de origine basarabeană „a trimis pe tărâmul fanteziilor teoria lansată după război privind o limbă romanică nouă, proprie, cu influențe rusești – teorie care bântuie și astăzi în mod evident în cercurile rusofile” (R. Windisch)¹⁰. Însă un exercițiu util ar fi acela de a ne imagina ce ar fi spus Coșeriu însuși, dacă ar mai fi fost posibil să combată cele declarate de V. M., luând ca punct de plecare distincțiile fundamentale pe care le-a făcut în privința limbii și a limbajului. În felul acesta, probabil că nici nu voi putea fi acuzat de lipsă de imparțialitate. Așadar, să începem, tratând punct cu punct erorile și confuziile:

3.1. Mai întâi de toate, trebuie eliminat din discuție argumentul statistic – interesant, dar fără prea mare relevanță aici –, conform căruia limba din Republica Moldova trebuie numită *română*, întrucât 85% dintre vorbitorii ei „îi zic română”. Adevărul științific nu se determină prin referendum. Ce s-ar fi întâmplat dacă prin intoxicare și manipulare¹¹ populația majoritară a Moldovei ajungea la convingerea că vorbește „limba moldovenească”? S-ar fi schimbat și adevărul? Și în cazul în care, întrebați fiind dacă pământul este rotund sau plat, cei mai mulți oameni ai planetei ar răspunde că e plat, atunci înseamnă că răspunsul lor ar corespunde adevărului științific? Ceea ce ar putea conta, în realitate, ar fi intuiția vorbitorului cu privire la obiectul cultural pe care îl creează și îl întrebuințează neîncetat: limba – ca tradiție idiomatică a comunității din care face parte. Avem de-a face cu acea „cunoaștere originară” (Husserl) valabilă în cazul activităților al căror subiect / actant este omul (limbajul, arta, religia etc.)¹². Deci nu procentele prezintă importanță aici (ele puteau fi mai multe sau mai puține), ci această intuiție sigură a vorbitorului referitoare la limba sa.

Dacă se are în vedere conștiința apartenenței la o anumită comunitate lingvistică, atunci nu trebuie să uităm că intuiția vorbitorilor români a funcționat dintotdeauna. Stau mărturie observațiile unui Miron Costin („și astăzi, când întreb pe cineva dacă știe moldovenește, spun: «știi rumânește», aproape ca «scis romani-

ce».) sau ale unui Dimitrie Cantemir („Astfel, astăzi moldovenii, muntenii, valahii transalpini, mysienii, basarabeni și epiroții se numesc pe sine cu toții cu un nume cuprinzător, nu «vlahi», ci «români», iar limbii lor neaoșe îi spun «limba română»; iar dacă un moldovean, un muntean, un mysian ș.a.m.d. l-ar întreba pe un străin sau venetic dacă știe limba lor, l-ar întreba așa: *Știi românește?*, <adică>: *Scis romanice?*”) și ale altora¹³.

De altfel, tocmai intuiția respectivă este garanția identității naționale a vorbitorilor, a propriei lor istoricități, ce se afirmă îndeosebi la omul modern. O spune temeinic E. Coșeriu:

„Prin intermediul recunoașterii altor limbi, omul a devenit conștient de propria istoricitate, iar apartenența la o comunitate lingvistică este pentru el ceva esențial. Drept urmare, prin limbaj, omul a ajuns la istoricitatea sa; și chiar a făcut din limbaj un simbol al acestei istoricități: comunitățile idiomatiche s-au transformat în *popoare* sau *națiuni*. De asemenea, li s-a recunoscut limbilor «statutul» de obiecte istorice. Anticii concepeau limbile într-un mod imediat, ca modalități ale vorbirii, adică prin intermediul conceptelor verbale sau adverbiale (cf. *ἑλληνίζειν, graece [loqui]*); omul modern concepe limbile mai curând *substantival* (cf. *româna, das Deutsche, le français, l'italiano*)”¹⁴.

În rest, atunci când vrea să treacă la un nivel superior de analiză (de la simpla cunoaștere la cea reflexivă), vorbitorul obișnuit poate greși când vine vorba de limbaj, manifestându-se ca un lingvist naiv. Cunoașterea sa este o cunoaștere preponderent tehnică (în sensul aristotelicului *téchne*), adică sigură (poate vorbi foarte bine limba respectivă), dar fără justificări sau cu justificări parțiale. Cel care caută și oferă ultimele justificări este specialistul, în speță lingvistul¹⁵.

3.2. V. M. consideră că „denumirea de limba română e o convenționalitate” și – pentru a dovedi, prin analogie, acest lucru – oferă două exemple pe care le încheie identic cu o constatare ostentativ evidențiată: „**Așa e și cu denumirea limbii. Fiecare o numește cum vrea**”. După care insistă iarăși: „Totul e convențional”. Nu ni se spune totuși ce tip de convenție are în minte. Este o convenție pur și simplu lingvistică? Este o convenție ce ține de terminologia științifică? Este o convenție din terminologia oficial-administrativă sau juridică ori politică? Din celălalt articol aflăm însă că „limba română, de altfel ca și statul, poartă niște denumiri convenționale, deoarece atât denumirea statului, cât și cea a limbii au fost la timpul lor negociate”¹⁶.

Cred că, atât prin modul în care V. M. pune problema, cât și prin ilustrările pe care le oferă, se produc o serie de confuzii:

[a] La rigoare, orice cuvânt apare prin convenție. Nu este aici locul să facem istoria reflecțiilor lingvistice, dar amintesc faptul că în antichitate exista acea dispută între cei care susțineau caracterul motivat al limbajului (orientarea *physei*) și cei care susțineau caracterul arbitrar al limbajului (orientarea *thesei*). Adică cei vechi se întrebau dacă au cuvintele vreo legătură (mai ales sub aspect sonor) cu ființa sau firea lucrurilor desemnate ori sunt simple convenții. La întrebarea aceasta a

răspuns chiar Aristotel (și Coșeriu îi dă dreptate), mutând discuția din planul cauzalității în cel al finalității (nu „de ce?”, ci „în ce scop?”): cuvintele sunt convenții, sunt sunete intenționale, deci simboluri. Astfel, până și onomatopeele, deși urmăresc să imite sunete sau zgomote din natură, sunt convenționale. Un semn este motivat doar istoric, în sensul că este instituit prin tradiție.

În schimb, nu corespunde adevărului aserțiunea că fiecare numește o realitate după bunul său plac. Libertatea umană nu este capriciu individual, ci libertate istorică. În acest sens, vorbind despre dimensiunea istorică a limbajului, Coșeriu obișnuia să-l citeze pe Giovanni Gentile: „Atunci în loc de *măsuță* aș putea spune *pană!* În mod abstract, da, însă concret, nu, fiindcă eu, cel care vorbesc, am o istorie în urma mea, sau mai bine zis, în interiorul meu și sunt eu însumi această istorie și de aceea sunt cineva care spune și trebuie să spună *măsuță* și nu altfel”¹⁷.

În sens contrar, ajungem să gândim asemeni lui Hermogenes (care nu prea strălucea prin inteligență) din celebrul dialog *Cratylus* al lui Platon:

„SOCRATE: Prin urmare, ceea ce fiecare ins susține că este nume pentru fiecare lucru, acela să-i fie numele?”

HERMOGENES: Da.

SOCRATE: Și oare toate numele pe care pretinde cineva că le are un lucru, pe toate să le aibă acesta, și de fiecare dată când le rostește?”

HERMOGENES: Eu, cel puțin, Socrate, nu țin seama de vreo altă dreaptă potrivire a numelui dacă nu de aceasta: cum că pot denumi fiecare lucru cu un nume statornicit de mine, iar tu, la rândul tău, cu un altul de-al tău” (Platon, *Cratylus* [sau *Despre dreapta potrivire a numelor*] 385 d)¹⁸.

În consecință, exemplul ales de V. M. nu este unul prea fericit. Nefiind nicio legătură cauzală între cuvânt (sunetul material, în special) și realitate, și nici invers, desigur că denumirea aceluiași obiect („fel de mâncare”, aici) prin diverse sinonime populare sau regionale (*chitonoage*, *piftie*, *răcitur*) nu schimbă cu nimic datele acestuia. Se induce astfel ideea greșită că nu există diferență între termenul general (*limba română*) și cei care desemnează varietatea internă diatopică a limbii ([sub]dialectul moldovenesc, cel muntenesc etc.)¹⁹.

[b] Celălalt exemplu pe care îl oferă V. M. (cel din meteorologie) dă impresia că mută discuția în planul terminologiei științifice (sau al științei înseși). În acest caz, cuvântul *grad* este un termen științific. Terminologiile, atunci când nu sunt simple nomenclaturi enumerative, prezintă o cu totul altă structurare decât cea a cuvintelor obișnuite. Acestea din urmă se structurează idiomatice, pe câtă vreme termenii științifici se structurează în funcție de exigențele fiecărei științe în parte. Termenii sunt, practic, „substitute” ale lucrurilor, de aceea Coșeriu spune că, în această privință, *semnificația* termenilor coincide cu *desemnarea* lor. În mod convențional, științele introduc tot felul de delimitări, cum avem și în situația de față, unde temperatura se poate măsura în *grade Celsius* sau în *grade Fahrenheit*. Chestiunea ține deja de o convenție științifică, a fizicii bunăoară. Se iau ca limite,

de pildă pentru gradația Celsius, punctul de topire al gheții, respectiv punctul de fierbere al apei, în condiții de presiune normală, apoi „distanța” dintre ele se împarte la 100, obținându-se astfel valoarea unui grad Celsius. Evident că unitatea convențională cu care măsurăm temperatura nu o influențează pe aceasta și nici faptul că voi comunica într-o terminologie diferită (având la bază un sistem diferit de măsură) valorile acesteia. Dar ce legătură are analogia în cauză cu denumirea limbii noastre? Niciuna. Cel mult ne poate îndemna să analizăm raportul dintre expresia / „termenul” *limba română* și știința lingvisticii ori istoria limbii.

Exceptând cazurile numeroase în care termenii tehnico-științifici sunt inventați (cel mai frecvent fiind compuși cu elemente din greaca veche și latină), știința preia cuvinte din limbajul comun și le transformă în termeni ce se definesc, de data aceasta, în raport cu «lucrurile» desemnate.

Mai trebuie subliniat, totodată, că limba este o primă formă a cunoașterii umane. Cu ajutorul ei, omul delimitează realitatea, o structurează și o poate gândi. Știința pornește de la limbaj (care-i o condiție pentru ea), dar îl depășește pe acesta, încercând să ajungă la lucrurile înseși. Altfel spus, delimitările tehnico-științifice sunt delimitări operate în *realitatea obiectivă* ca atare, câtă vreme structurile lingvistice sunt delimitări operate în *intuirea realității*. În consecință, uneori știința poate „corecta” intuiția primară a omului. De pildă, în subst. germ. *Walfisch* „balenă” este incorporat cuvântul *Fisch* „pește”, ceea ce înseamnă că, la origine, omul a încadrat balena în clasa peștilor. Ei bine, știința vine cu o corecție ulterioară, precizând că avem de-a face cu un mamifer.

Cu totul alta este situația „termenului” *limba română*. În cazul limbii – atribut esențial al identității naționale –, prin care omul conștientizează propria sa istoricitate, vorbitorul nu se mai poate înșela. Așa se face că etnonimul *român*, expresia *limba română / românească* și adverbul *românește* au avut pentru noi, încă din Evul Mediu, un „rol de apărare, de conservare, de delimitare și de autodefinire față de alte comunități lingvistice, prin menținerea mereu trează a conștiinței proprii identități”²⁰.

În privința „limbii”, știința poate veni cu unele precizări suplimentare, în sensul că specialistul poate înțelege prin *limba română*, de exemplu, mai mult decât înțelege un simplu vorbitor. De cele mai multe ori, când vorbitorul obișnuit (de pe la noi) zice *limba română*, el se gândește doar la dacoromână (cu subdialectele ei: moldovenesc, muntenesc, bănățean, crișean și maramureșean). Însă lingvistul, dacă se referă la *limba română* ca *limbă istorică* (în accepție coșeriană), atunci va avea în vedere, alături de dacoromână, și dialectele sud-dunărene: aromân, meglenoromân și istroromân. Deci suntem departe de a putea vorbi aici de o simplă convenție de ordin terminologic, ca atunci când inventăm (sau preluăm) un termen în știință decretând: „Vom numi lucrul astfel delimitat / definit cu termenul x”. În privința denumirii limbii noastre, universul de discurs al experienței comune coincide în bună măsură cu cel al științei²¹.

[c] În cazul în care convenția la care face aluzie V. M. se referă la terminologia oficial-administrativă, juridică sau politică ori, cu alte cuvinte, la cea întrebui-

țată de instituțiile statului, nu încapă nicio îndoială că aceasta trebuie să reflecte „adevărul științific și istoric”, iar lingvistul are datoria de a arăta care este acest adevăr, „ca nu cumva [Parlamentul] să facă o greșeală care ar putea avea urmări extrem de grave” (Coșeriu, v. *supra*). Din păcate, în astfel de situații, cel mai adesea, opiniile și argumentele oamenilor de știință sunt ignorate...

Cât despre caracterul convențional al denumirii statului român, pe care o aduce în discuție V. M., mă văd obligat să fac și aici câteva mențiuni. După cum a demonstrat, fără drept de replică, Vasile Arvinte, numele de țară *România* (ce datează din secolul al XIX-lea) are la bază un cuvânt a cărui semnificație principală era „limba românească”. Este vorba de apelativul *românie* (atestat încă din secolul al XVII-lea) al cărui sens abstract a evoluat de la „limba românească”, la „românism” și, în cele din urmă, la sensul colectiv „românime”. Aceste sensuri stau la baza numelui geografic care, așa cum au arătat-o istoricii, „reprezintă expresia concentrată a ideii unirii tuturor românilor într-un stat național unitar, constituit pe baza afinităților etnice, a unității lingvistice, teritoriale și a conștiinței originii comune”²².

Într-unul dintre cele două articole semnalate, V. M. pretinde că aduce „noi contribuții la denumirea științifică a limbii”²³, căutând să răspundă la întrebarea (din titlu) „Dacă limba românilor se numea valahă, de ce limba moldovenilor trebuia să se numească română?”. În realitate, pentru dânsul, aceasta este o întrebare retorică și tot temeiul argumentației stă în reproducerea unui lung fragment dintr-o lucrare a lui Stephan Ludwig Roth [1796-1849], care, cunoscând situația lingvistică din Ardealul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, întrebuițează în text, preponderent, „termenul” *limba valahă*, în locul celui de *limba română*. La un citat așa răspunde tot cu un citat aparținându-i lui Vasile Arvinte, care, ocupându-se de termenul *vlahi* cu care germanii ne desemnau, apreciază că „românii înșiși nu și-au spus lor niciodată *vlahi*, chiar dacă, sub influența culturală străină, unii cărturari au întrebuițat uneori, în scrierile lor, această denumire. Numai unele ramuri românești sud-dunărene au preluat de la străini această denumire etnică”²⁴.

3.3. Dar cel mai grav este faptul că *se confundă numele propriu cu numele comun*. Or, aspect pe care puțini îl remarcă, *limba română* este un nume propriu (chiar dacă nu îl scriem cu majusculă), cum sunt, de altfel, toate numele de limbi. O spune, iarăși, foarte clar Coșeriu:

„O limbă, în sensul curent al termenului (limba spaniolă, limba franceză etc.), este, prin natura ei, un «obiect istoric»” [urmează, pe aceeași pagină, nota de subsol nr. 27, n. – C.M.]: „Un obiect istoric «prin natura lui» este un obiect individualizat în mod absolut, în cadrul speciei sale, ca *acesta și nu altul*, prin cunoașterea originară care se manifestă în limbaj; adică, e un obiect care are nume propriu. Cf. E. Coseriu, *El plural en los nombres propios*, „Revista Brasileira de Filologia”, I, 1, p. 15. Orice obiect (un câine, un cal, o sabie) poate fi, eventual, conceput ca «obiect istoric» și numit cu un nume propriu. Dar, în cazul limbilor, acest lucru se întâmplă întotdeauna și în mod necesar, căci nu există limbă care să nu aibă desemnarea ei individuală. S-ar putea argumenta că limbile sunt numite cu nu-

mele popoarelor, dar acest lucru nu se verifică întotdeauna și, de altfel, la origine, nu limbile se denumesc după popoare, ci invers”²⁵.

Confuzia reiese mai cu seamă din analogiile pe care diverși oameni de cultură le fac între denumirea limbii naționale (și denumirile dialectelor sale) și unele serii de cuvinte ce sunt doar nume comune (vezi exemplul lui V. M. privind „felul de bucate”)²⁶.

Și, pentru lămuriri esențiale suplimentare, se cuvine să-i dăm cuvântul tot lui Coșeriu:

„...numele propriu nu denumește în același plan cu cel al numelor comune, care «clasifică» realitatea, ci reprezintă, în raport cu numele comune, o nominalizare secundă, individualizatoare și unificatoare: o nominalizare care nu este anterioară, ci posterioară nominalizării prin mijlocirea «universalilor». Într-adevăr, obiectul desemnat printr-un nume propriu este, în mod necesar, un obiect deja clasificat prin mijlocirea unui nume comun (*Azorele sunt insule, Tibrul este un fluviu, Spania este o țară*)”²⁷.

Așadar, la rigoare, nu se poate defini decât limba în general. Limba română, ca limbă particulară / concretă, nu se poate defini ca atare, întrucât este un obiect istoric²⁸. Ea se poate doar descrie. De aceea, singura definiție a limbii române pe care o cunoaștem, așa-numita „definiție genealogică”²⁹, nu este propriu-zis o definiție.

Astfel de confuzii puteau fi făcute de antici (la care numele propriu avea, deseori, o transparență în ce privește semnificația). Astfel de confuzii au putut apărea în literatură. De pildă, când Shakespeare spune, prin intermediul Julietei: „*What’s in a name? That which we call a rose / By any other name would smell as sweet*” („Ce-i într-un nume? Ceea ce numim un trandafir / Sub orice alt nume ar miroși la fel de dulce” – *Romeo și Julieta*, II, 2), pare să facă (și poate chiar face) aceeași confuzie între nume propriu (numele de familie sau prenumele lui Romeo³⁰) și numele comun (de pildă, *trandafir*). Aici greșelile pot fi trecute cu vederea, pentru că literatura nu-și propune să stabilească vreun adevăr, ci să construiască lumi posibile – ea are finalitate estetică.

În schimb, asemenea confuzii și analogii păgubitoare n-ar trebui să se mai facă astăzi când avem în vedere *limba română* ca denumire.

3.4. În fine, ar mai fi de comentat următoarea afirmație categorică și ofensivă a lui V. M.: „termenul limba română nu conține în el absolut niciun gram de adevăr științific”. Nici nu cred că a susținut cineva vreodată lucrul acesta. Sintagma sau „termenul” *limba română* în sine nu cuprinde niciun adevăr, fie el științific sau de altă natură. Adevărul nu se exprimă în cuvinte izolate, ci în propoziții și fraze (și asta o știm încă de la Aristotel – cu referire la acel *logos apophantikos* specific uzului științific). În schimb, un enunț precum „Limba română este numele corect al limbii noastre” exprimă adevărul științific și istoric despre care se vorbește și care a fost dovedit cu asupra de măsură. Și în sensul acesta a și fost discutată problema, din câte știu, de către lingviștii basarabeni de bună credință – și nu altfel!

4. Pentru că am pornit de la articole de presă, mi se pare nimerit să închei discuția cu câteva considerații ale lui E. Coșeriu privind raportul dintre jurnalism și istorie³¹. Într-o conferință, *Periodismo e historia*³², Coșeriu, ocupându-se de teza lui Tobias Peucer³³ și de relația dintre discursul jurnalistic și cel istoric, stabilește că „jurnalismul este istorie în sincronie, istorie sincronică și, tocmai de aceea, istorie în mod necesar parțială și provizorie”.

Mai interesante sunt deosebiri pe care le sesizează Coșeriu între cele două forme de „știință”. În primul rând, istoria, ca știință a individualului, se caracterizează prin obiectivitate, pe câtă vreme jurnalismul (ce are în vedere, frecvent, mai mult publicul decât obiectul relatării) este o știință incipientă, care nu merge până la ultimele justificări în privința faptelor la care se referă, așa cum o face știința autentică. În consecință, jurnalismul (știrilor) este o poliistorie incipientă și, totodată, pragmatică, căci punctul de vedere al ziarului este ancorat în centrul în care se publică: un oraș, o regiune, un stat. Subiectele abordate trebuie să fie de actualitate / recente și relevante.

Desigur, aș adăuga eu, în prezent (la mai bine de 300 de ani de la susținerea disertației lui Peucer) jurnalismul s-a diversificat. Dar cred că și pentru jurnalismul de opinie observațiile de mai sus sunt valabile. Și în acest caz unii gazetari, tratând / comentând probleme relevante și de actualitate, dovedesc frecvent un anume pragmatism, îndepărtându-se de obiectivitatea cerută de codul deontologic al profesiei lor.

5. ADDENDA

5.0. Casa Limbii Române „Nichita Stănescu” a editat recent o antologie de texte aparținându-i savantului Nicolae Corlăteanu [1915-2005]: *Testament. Cred în izbânda limbii române. Studii. Comunicări. Memorii* [Chișinău, 2010]. Titlul este unul semnificativ, simbolic chiar, și cititorul poate descoperi motivația alegerii acestuia încă din primul articol al volumului, *Las vouă moștenire...*

5.1. Pentru a arăta concepția lingvistică sănătoasă a lui N. Corlăteanu cu privire la subiectul pe care tocmai l-am discutat, îmi permit să reproduc *in extenso* câteva fragmente din antologia menționată³⁴:

[1] „Le doresc învățăceilor mei, cărora m-am străduit să le mențin trează conștiința de neam și care muncesc acum în așezămintele științifice de învățământ, de cultură, în justiție și în instituțiile statului, să contribuie permanent la *extinderea și consolidarea adevărului* [s. – C.M.] că limba noastră literară, limba exemplară pe care o folosim și o vor folosi și generațiile viitoare, limba lucrărilor literare și științifice, limba din documentele administrative etc. este, precum susține Academia de Științe a Moldovei, una singură și se numește **Limba Română** [subl. lui N.C.], aceeași pentru toți românii (moldoveni, munteni, ardeleni, bucovineni, transnistreni, cei din Banatul sârbesc, din Ungaria, Bulgaria, Ucraina, Rusia, S.U.A. etc.)” (*Las vouă moștenire...*, în *op. cit.*, p. 15);

[2] „Eram convins înainte și cu atât mai mult cred astăzi că există o conștiință a limbii materne, aflată în străfundurile entității noastre ca neam, un element psihologic și social, care nu poate să rămână mult timp în umbră și să nu se ivească la lumină” (interviu [1990], în *op. cit.*, p. 90);

[3] „Țineți minte! – v-o spun în calitate de încercat drumeț pe întortocheatele căi ale basarabenilor – *limba română* [subl. lui N.C.] *este numele corect și adevărat al limbii noastre* [s. – C.M.] și ea trebuie să ne unească, să devină un izvor de bucurii pentru contemporani și pentru cei ce vor veni după noi” (p. 16);

[4] Este o *denumire absolut justificată științific* [s. – C.M.], pe care a acceptat-o o lume întreagă, denumire precisă, corectă, durabilă – *limba română*” (*Româna literară în Republica Moldova: istorie și actualitate* [1995], în *op. cit.*, p. 30);

[5] „*ATRIBUIREA DENUMIRII* [evid. lui N.C.] de limba română pentru noțiunea de limbă literară în Republica Moldova nu știrbește nici autoritatea și nici demnitatea nimănui. Această denumire trebuie să rămână înscrisă cu litere de aur în Constituția noastră” (*Crezul meu* [2000], în *op. cit.*, p. 188).

Nu mai este nevoie să subliniez că textele lui N. Corlăteanu demonstrează riguros, cu multe ilustrări, adevărul afirmațiilor din citatele selectate de mine. Cititorii se pot convinge lecturând, pur și simplu, cartea amintită. Vor remarca, totodată, la p. 63, cât de mult îl prețuia acest corifeu al lingvisticii basarabene pe Eugeniu Coșeriu.

5.2. În același text, *Las vouă moștenire...* (dar și în altele), Nicolae Corlăteanu recunoaște că, aflându-se sub cumplite vremi, a fost nevoit să facă, într-o perioadă, unele compromisuri și n-a putut rosti „răspicat întregul adevăr”³⁵. Însă, atunci când „timpurile s-au mai schimbat”, reputatul lingvist nu a pregetat să-și expună ferm adevărata concepție (pe care o avea dintotdeauna) despre numele corect al limbii literare din Basarabia. Îndreptând lucrurile, savantul s-a reabilitat nu doar în ochii compatrioților, ci, mai ales, în fața propriei conștiințe, după cum o confirmă și formulele latinești celebre întrebuițate: *Ego plus quam feci, facere non possum* și *Dixi et salvavi animam meam*. În consecință, un merit însemnat al cărții *Testament* este și acela că dă posibilitatea tuturor de a se convinge că Nicolae Corlăteanu și-a făcut, într-adevăr, datoria. Cei care l-au cunoscut spun că lingvistul, fie în ipostaza de profesor, fie în cea de cercetător, deși condițiile erau vitrege, reușea să practice un soi de comunicare esopică, adică lăsa să se înțeleagă / să se citească printre rânduri adevăratele sale gânduri.

În acest sens, este grăitor materialul redactat de Silviu Berejan, intitulat *Un promotor constant al limbii literare românești*³⁶, care inventariază o serie de re-evaluări și luări de poziție (toate pozitive) ale colegilor și discipolilor lui N. Corlăteanu referitoare la opera și activitatea sa. Se afirmă că intervențiile „și-au făcut efectul”, academicianul Nicolae Corlăteanu fiind „repus la loc de cinste în lingvistica din Republica Moldova” (p. 240). Ceea ce m-a nedumerit, oarecum, este faptul că regretatul savant Silviu Berejan ia în considerație și un articol, din 2000, al gazetarului Viorel Mihail, publicat în hebdomadarul „Săptămâna”, prin care – spune

S. Berejan – „acad. N. Corlăteanu este reabilitat pe deplin” (p. 241). Pesemne că era vorba de o reabilitare în ochii opiniei publice, o necesară reparație morală în raport cu acuzațiile pe care tot presa i le-a adus în 1988...

Pentru mine este clar însă că singurii care pot judeca în mod just valoarea și opera unui specialist sunt cei din comunitatea științifică, mai exact, în cazul în speță, oamenii de bună credință care se îndeletnicesc cu domeniul lingvistic. Jurnalistul, dacă vrea să fie obiectiv când vine vorba de probleme lingvistice, trebuie să preia datele pe care i le pune la dispoziție lingvistul, abținându-se de la formularea unor judecăți pe care pregătirea și competența nu i le permit. Datoria sa este aceea de a informa corect cititorul. Când jurnalistul inventează, el nu face literatură, ci dezinformează sau manipulează.

BIBLIOGRAFIE COȘERIANĂ ESENȚIALĂ*

1. Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, 1992-1993, Seria A. Lingvistică, Iași, 1994.
2. Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală* (interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu), Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.
3. Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Editura Enciclopedică, București, 1997.
4. Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura ARC, Chișinău, 2000.
5. Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, Editura Enciclopedică, București, 2004.
6. Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009.

NOTE

¹ *Citius emergit veritas ex errore quam ex confusione* (Francis Bacon, în *Novum Organum*).

² Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Editura „Știința”, Chișinău, 1994, p. 94.

³ Viorel Mihail, *Dacă limba românilor se numea valahă, de ce limba moldovenilor trebuia să se numească română? Noi contribuții la denumirea științifică a limbii*, în „Săptămâna” (Chișinău), 4 iulie 2008, p. 10.

⁴ Viorel Mihail, *În contra izolaționismului lingvistic (sau de ce părintele Alexei Mateevici a fost retrograd)*, în „Săptămâna” (Chișinău), 4 iulie 2008, p. 8-9 [citatul, la p. 8].

⁵ Despre care Georges Mounin spunea că una dintre distracțiile sale favorite era aceea „de a colecționa așa-numitele *stankos*, gogorițe pe care le scriu nonlingviștii despre limbaj” (G. Mounin, *Istoria lingvisticii*, Editura Paideia, București, 1999, p. 228).

⁶ Silviu Berejan, *Itinerar sociolingvistic*, Antologie de texte. Selecție, notă asupra ediției și prefață de Alexandru Bantoș, Chișinău, 2007, p. 151.

⁷ Motivele care te determină să iei atitudine pot fi și de natură subiectivă (mai ales dacă obiectul în cauză este unul „sensibil”), nu însă și discursul științific sau atitudinea în sine față de obiect.

⁸ Eugeniu Coșeriu, *Latinitatea orientală* [comunicare prezentată la Congresul al V-lea al Filologilor Români, Iași – Chișinău, 6-9 iunie 1994], în *Limba română este patria mea. Stu-*

dii. *Comunicări. Documente* (ediția a II-a), Antologie de texte publicate în „Limba Română” (Chișinău), selecție și prefață de Alexandru Bantoș, Casa Limbii Române, Chișinău, 2008, p. 19-34 [citatul, la p. 34].

⁹ Cristinel Munteanu, *Lingvistica integrală – veritabil Organon pentru cercetările privind limbajul* [studiu prezentat la *Colocviul Internațional de Științe ale Limbajului «Eugeniu Coșeriu»*, (Suceava – Cernăuți – Chișinău), ediția a X-a, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, 22-24 octombrie 2009, și în curs de publicare în volumul conținând actele colocviului].

¹⁰ Vezi „*Pentru noi, romanistica a fost, așa cum am învățat-o de la Coseriu, catalizatorul care ne-a dezvoltat problemele și metodologia lingvisticii romanice și generale*” (interviu cu [Prof. univ. dr. dres.] Rudolf Windisch despre Eugenio Coseriu, realizat de Cristinel Munteanu), în „Limba Română”, Chișinău, anul XIX, nr. 5-6, 2009, p. 74.

¹¹ În acest sens, iată o constatare a lui E. Coșeriu: „Să știți că mulți dintre cei de acum au fost atât de înșelați, încât ei sunt de-a dreptul de bună credință atunci când sunt convinși că unele falsuri istorice sunt adevărate. Conștiința lor, prin ignoranță și manipulare, s-a îmbolnăvit.” (Eugeniu Coșeriu, în interviul [acordat Angelei Furtună] *Trebuie să cunoaștem toată tradiția și să mergem mai departe de tradiția limitată pe care o poate avea cultura unei țări*, în „Limba Română”, Chișinău, XVI, nr. 10, 2006, p. 10).

¹² În schimb, în cazul obiectelor naturale (a se vedea și exemplul cu „Pământul e rotund sau plat?”) omul poate greși mult mai ușor. Științele naturii nu pleacă de la o *intuiție sigură*, cum se întâmplă în științele culturii / umaniste, ci de la o *ipoteză*, care se verifică ulterior sau nu.

¹³ Informații bogate de acest gen se găsesc în materialul foarte util al lui Pavel Balmuș, *Din scripturile române* [1991], reprodus în vol. *Limba română este patria mea...*, p. 229-239.

¹⁴ Eugeniu Coșeriu, *Limbajul și înțelegerea existențială a omului actual*, în *idem, Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Antologie, argument și note de Dorel Finaru, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, p. 154.

¹⁵ De pildă, cu referire la plante, există o diferență clară între cunoștințele unui grădinar și cele ale unui specialist în botanică.

¹⁶ Viorel Mihail, *În contra...*, p. 8.

¹⁷ G. Gentile, *Sommario di pedagogia* [1954], *apud* Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura ARC, Chișinău, 2000, p. 249-250.

¹⁸ În Platon, *Opere*, III, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 254 (traducerea a fost efectuată de Simina Noica).

¹⁹ Ca atare, analogia piscicolă pe care o făcea, pe temeuri logico-semantice, acad. S. Berejan mi se pare mai sugestivă și mai potrivită: „După cum în locul denumirilor de specie *crap*, *știucă*, *plătică*, *șalău* etc., care au toate trăsăturile lor specifice, se folosește liber denumirea de gen *pește*, ce întrunește numai trăsăturile caracteristice ale genului și face abstracție de trăsăturile suplimentare ale speciilor, tot așa, în locul denumirilor de specie *moldovenesc*, *muntenesc*, *bănățean* etc. ale vorbirii dacoromâne, care au trăsături specifice proprii, se folosește în mod firesc denumirea generică *românesc*, ce întrunește doar trăsăturile esențiale, relevante pentru întregul gen, făcând abstracție de trăsăturile suplimentare ale fiecărei specii. Invers nu se poate fără a denatura realitatea: nici *crap* sau *plătică* în loc de *pește*, nici *moldovenesc* sau *bănățean* în loc de *românesc*.” (Silviu Berejan, *De ce limba exemplară din uzul oficial al Republicii Moldova nu poate fi numită moldovenească?* [1995], în *idem, Itinerar...*, p. 25).

²⁰ Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic* (ediția a II-a, revizuită și adăugită), Editura „Egal”, Bacău, 2004, p. 99. Chiar de la prima ediție (din 1983), cartea lui V. Arvinte a fost socotită de E. Coșeriu „până acum cea mai amănunțită tratare a numelui românilor”.

²¹ Pentru definirea și tipologia „universului de discurs”, vezi Eugenio Coseriu, *Orationis fundamenta. La plegaria como texto*, în Eugenio Coseriu, Óscar Loureda Lamas, *Lenguaje y discurso*, EUNSA, Pamplona, 2006, p. 72-74.

²² V. Arvinte, *op. cit.*, p. 7.

²³ Exprimarea este, cu referire la caracterul „științific” al problemei, probabil, ironică.

²⁴ V. Arvinte, *op. cit.*, p. 191.

²⁵ Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 19.

²⁶ Aceeași confuzie, à propos de numele limbii din Republica Moldova, pare a o face și gazetarul Constantin Tănase, care, deși nu împărtășește ideile „lingvistice” ale lui V. M. (cel puțin, așa declară), lasă să se înțeleagă ceva asemănător: „Unde mai pui că în chestiunea limbii române divergențele dintre cele două tabere pot fi ușor eliminate: într-o ședință comună, Academia de la Chișinău și cea de la București decid că în loc de *pepene verde* și *harbuz* folosim *lubenită* și astfel împăcăm toată românimea din Bugeac până-n Banat...” (Constantin Tănase, *De ce nu-i dăm Cezarului ce-i al Cezarului*, în „Timpul de dimineață” [Chișinău], nr. 150, din 24 august 2009 – vezi ediția on-line la <http://www.timpul.md/node/3759>).

²⁷ Eugeniu Coșeriu, *Pluralul numelor proprii*, în *idem, Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 284.

²⁸ În acest sens, analogia piscicolă a lui Silviu Berejan, amintită mai devreme, deși relevantă pentru ideea susținută (pentru că-și atinge scopul didactic), are defectul de a compara obiecte istorice (limba română și dialectele ei) cu niște concepte (genul *pește* și speciile sale) – desigur, prin intermediul denumirilor acestora.

²⁹ „Limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a imperiului roman, cuprinzând provinciile dunărene romanizate (Dacia, Pannonia de sud, Dardania, Moesia superioară și inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii și până în zilele noastre” (Al. Rosetti, *Istoria limbii române. De la origini până în secolul al XVII-lea* [ediția a doua revăzută și adăugită], Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 77).

³⁰ Vezi totuși Cristinel Munteanu, *Despre caracterul motivat al numelor proprii din opera literară*, în „Limba Română”, Chișinău, anul XVIII, nr. 7-8, 2008, p. 66-67.

³¹ În perioada în care și-a efectuat studiile în Italia – unde și-a luat, până la 28 de ani, două doctorate: unul în litere și altul în filozofie – E. Coșeriu [1921-2002] a lucrat și ca reporter la un ziar din Milano, „Corriere Lombardo”; ca atare, lingvistul discută și din propria experiență de practicant al jurnalismului.

³² Eugenio Coseriu, *Periodismo e historia*, în Eugenio Coseriu, Óscar Loureda Lamas, *Lenguaje y discurso*, EUNSA, Pamplona, 2006, p.101-111.

³³ Vezi Tobias Peucer, *De relationibus novellis / Despre relațiile jurnalistice* [Leipzig, 1690 – prima teză de doctorat din lume dedicată jurnalismului], prologul editorului, studiu introductiv și postfață de Cristinel Munteanu, text latin stabilit, versiune românească și note de Cristian Bejan (ediție bilingvă), Editura Independența Economică, Pitești, 2008.

³⁴ Cu observația că N. Corlăteanu se referă îndeosebi la limba română în ipostaza de limbă literară sau exemplară.

³⁵ Iată ce declara, cu înțelegere, E. Coșeriu despre astfel de situații: „Când lumea în străinătate spunea: «cutare, ce-a făcut cutare...? Dintre lingviști... Rosetti... Ce-a făcut cutare și ce-a făcut acesta?». Ziceam: dar dumneata ce-ai fi făcut, dacă ai fi fost acolo? Cine știe?! Nu te-ai fi prostituat? Cine știe? Așa că [...] am avut norocul de a nu trebui să mă prostituez, pe când cei care au rămas aici au fost puși în situația asta și acest spălat al creierilor a fost așa de tare, că unii s-au și lăsat convinși.” (Eugeniu Coșeriu, *Universul din scoică* [interviuri realizate de Gheorghe Popa, Maria Șleahțișchi și Nicolae Leahu], Editura Știința, Chișinău, 2004, p. 24).

³⁶ Ce figurează, alături de alte articole situate pe aceeași linie recuperatoare, semnate de prestigioși cărturari, la sfârșitul volumului.

* Chiar dacă nu am indicat de fiecare dată, cu precizie, în lucrarea mea, locul în care se găsesc ideile sau distincțiile lui Coșeriu invocate la tot pasul, cititorul interesat le va găsi pe toate parcurgând cărțile din bibliografia anexată. În definitiv, este mult mai profitabil să-ți însușești concepția coșeriană în ansamblul ei coerent și unitar, decât să te mulțumești cu câteva citate.

Ion **ZECE ANI** **CIOCANU CÂT O VIAȚĂ**

Absolvent, până în 1940, a două facultăți – de litere și de drept –, după cum lămurește cu toată claritatea în cartea sa *Răspântii* (Chișinău, Colecția Biblioteca revistei „Limba Română”, 1995, p. 101), Nicolae Corlăteanu, școlit la mari savanți ai timpului, a ajuns nu doar academician al Academiei chișinăuiene, ci un scut al filologiei noastre naționale. Nu în sensul că în plin totalitarism comunist ar fi ieșit împotriva politicii lingvistice dușmănoase a Kremlinului, cel puțin așa cum au făcut-o Mihai Cimpoi, Aureliu Busuioc și Ion Druță la Congresul al III-lea al scriitorilor din 1965, punând problema revenirii scrisului nostru la alfabetul latin, ci pentru că ne-a insuflat tuturor celor care i-am ascultat prelegerile la Universitate și i-am citit articolele și studiile o conștientizare fermă a necesității de a ne iubi ca pe lumina ochilor limba moștenită de la strămoși, chiar dacă poreclită de Stalin – pe urmele țărilor din Răsărit – „moldovenească”. Adevărim – și noi – că am avut de nenumărate ori impresia că iată-iață ne va fi „luată” și acea „moldovenească”, rămasă ca prin minune din autentică și măreața limbă română.

Dar și în condițiile acelea a fost nevoie să lucrăm pentru binele culturii noastre naționale. Astăzi multora dintre observatorii „severi” ai procesului lingvistic de odinioară li se pare cel puțin ridicolă apariția acelei „căciulițe” deasupra buchiei rusești ж (deci ж), dar numai unul Dumnezeu știe cât au trebuit să lupte Nicolae Corlăteanu și alți confrăți ai săi întru cultură pentru adoptarea Normelor ortografice din 1957. Ele au însemnat, bineînțeles, ceva mult prea puțin în comparație cu ceea ce ar fi fost necesar dezvoltării normale a limbii, dar „în condițiile stalinismului și stagnării... declararea deschisă a identității lingvistice moldo-române putea avea consecințele cele mai păgubitoare... Ne aflam atunci parcă în fața unui zid enorm, când nu poți nici să speri, nici să desperezi până la capăt..., dar și să dai cu capul de acest zid, tot nu putea aduce niciun folos. De aceea am făcut ceea ce se putea face într-un regim care

amenința în orice moment, în orice clipă ființa nu numai a unui individ izolat, ci și a unui popor întreg...”

Afirmația citată datează din 1990 (vezi „Revistă de lingvistică și știință literară”, nr. 4, 1990, p. 64-73) și o regăsim în recent apărutul volum *Testament*, având ca subtitlu profesiunea de credință a marelui lingvist basarabean *Cred în izbânda limbii române* (Chișinău, 2010, p. 88). Or, întreaga carte cu acest generic (Selecție, coordonare și prefață de Alexandru Bantoș, redactor-șef al revistei „Limba Română”) este mai mult decât o oglindă a vieții și activității lui Nicolae Corlăteanu, ea certifică, în linii mari, o epocă zbuciumată a lingvisticii și, mai larg, a întregii noastre culturi aflate între dogmele staliniste și neostaliniste despre cele două limbi „diferite” („moldovenească” și română) și despre cele două popoare la fel de „diferite” („moldovenesc” și român) și conștiința tot mai fermă a minților luminate ale poporului nostru că moldovenii nu sunt decât o parte componentă și inalienabilă a poporului român, după cum spusese tranșat basarabeanul Alexei Mateevici încă în 1917 („Da, suntem moldoveni, fii ai vechii Moldove, însă facem parte din marele trup al românismului, așezat prin România, Bucovina și Transilvania”, „N-avem două limbi și două literaturi, ci numai una, aceeași cu cea de peste Prut”. A se vedea: Alexei Mateevici, *Opere*, vol. I, Chișinău, Editura Știința, 1993, p. 463, 464).

Chiar după „restructurarea” și „transparența” decretate de Mihail Gorbaciov, noi, intelectualii din Republica Moldova, am avut *a lupta* pentru adevărul istoric și științific despre noi, despre istoria și despre limba noastră, inclusiv în anii 2001-2009, când s-au aflat la putere comuniștii „noi”. Și academicianul Nicolae Corlăteanu, mult timp circumspect peste măsură, la un moment dat s-a smuls din chingile de fier ale ideologiei comuniste. E și meritul revistei „Limba Română”, care l-a împins la o confesiune în care distinsul nostru dascăl și-a dezvăluit nestingherit opiniile în dialogul acordat lui Alexandru Bantoș *Atribuirea denumirii de limba română pentru noțiunea de limba literară în Republica Moldova nu știrbește nici autoritatea și nici demnitatea nimănui*. Încă înainte de publicarea dialogului cu tânărul confrate, academicianul participase activ la elaborarea răspunsului cerut de Parlamentul republicii Academiei de Științe din Chișinău cu privire la numele corect al limbii vorbite la est de Prut, răspuns formulat limpede în 1994 și repetat în 1996 și lesne reductibil la adevărul că „Numele corect al limbii literare vorbite în Republica Moldova este *limba română*”, dar anume în acel interviu Nicolae Corlăteanu a subliniat răspicat că „Parlamentul nostru a abuzat de drepturile sale când și-a asumat răspunderea de a fixa denumirea limbii literare, care nu trebuie confundată nicidecum cu vorbirea obișnuită, de conversație în familie, pe stradă, în alte situații similare, vorbite, care în știința limbii se numește dialect, subdialect, grai, subgrai etc.” și că „problemele de știință sunt de competența forurilor științifice. *Și numai a lor*” (s. – I.C.).

În același interviu de importanță crucială pentru știința filologică de la noi se spune – pentru întâia oară atât de clar și de ferm – că „încercările întreprinse în perioada sovietică de a crea o nouă limbă romanică diferită de română n-au dat niciun fel de rezultate” (p. 98).

Anume de la 1995 începe o etapă calitativ nouă în activitatea academicianului Corlăteanu. În cei 10 ani cât a mai trăit, Domnia Sa a dat câteva cărți de importanță principală în filologia românească est-pruteană, începând cu despoimenitele *Răspântii* (1995), continuând cu *Nandrișii. Povestea unui neam bucovinean* (1998), *Încadrarea în realitățile europene* (2001), *Neologismele în opera eminesciană...* (2004) și încheind cu studiul *Latina vulgară*, conceput în tandem cu discipola sa Lidia Codreanca-Colesnic, definitivat și publicat de aceasta în 2007. Sunt cărți care merită o analiză amănunțită, acum însă reluăm firul vorbei despre volumul *Testament*, care-l prezintă pe înaintemergătorul nostru în câteva ipostaze esențiale: de cercetător profund al unor probleme fundamentale ale științei filologice românești (*Româna literară în Republica Moldova: istorie și actualitate*, *Începuturile scrisului românesc*, *Repere din istoria filologiei române interbelice* și alte studii de anvergură), de analist scrupulos al stării de lucruri în știința lingvistică recentă (în compartimentul „Dialoguri în timp”), de portretist al unor personalități științifice proeminente (în compartimentul „Despre evenimente, oameni și vremuri”), de evocator al propriei sale vieți și activități (în compartimentul „Aduceri-aminte”). N-ar fi stricat să fie reproduse în volum cel puțin unele fragmente din manualele alcătuite de N. Corlăteanu și un articol, două prin care academicianul a contribuit eficient la teoria (și practica!) cultivării limbii. Autorul selecției materialelor pentru acest prețios volum a procedat bine introducând în paginile lui patru opinii despre omul și savantul Corlăteanu, semnate de Silviu Berejan, Anatol Ciobanu, Nicolae Mățaș și, respectiv, Irina Condrea. La o adică, s-ar fi pretat preluării pentru volumul *Testament* și opiniile lui George Rusnac (*Omul cu literă mare*), Ion Melniciuc (*Lexicografia – pasiune de-o viață*), Vladimir Zagaevski (*Academicianul Nicolae Corlăteanu – fonetist*), Vasile Melnic (*Preocupările dialectologice ale academicianului N. Corlăteanu*). Ce-i drept, alcătuitorul proaspetei publicații, care completează în mod fericit o viitoare bibliotecă arhiutilă în continuarea cărților despre Silviu Berejan (*Itinerar sociolingvistic*) și Anatol Ciobanu (*Reflecții lingvistice*), are o anumită îndreptățire să se fi limitat la articolele și studiile selectate, în măsura în care a urmărit în mod conștient să dea o imagine a lui Nicolae Corlăteanu cel de după 1995, adică din ultimii 10 ani de activitate a valorosului lingvist basarabean, ani care pot fi comparați cu o a doua viață a regretatului savant filolog.

Oricum, volumul de articole, studii, dialoguri ale academicianului Nicolae Corlăteanu și de reflecții ale colegilor și discipolilor acestuia se prezintă ca o contribuție certă la popularizarea moștenirii rămase de la distinsul nostru înaintaș, cititorul fiind îndemnat să-și însușească temeinic adevărul că „limba română este numele corect și adevărat al limbii noastre și că anume această denumire a limbii vorbite în Republica Moldova trebuie să ne unească, să devină un izvor de bucurii pentru contemporani și pentru cei ce vor veni după noi” (p. 16), totodată punându-ni-se la îndemână câteva dintre studiile de importanță incontestabilă ale academicianului Nicolae Corlăteanu.

Ion **O CARTE-MONUMENT**
MELNICIUC

Casa Limbii Române „Nichita Stănescu”

NICOLAE
CORLĂTEANU

Testament

Prin munca titanică pe tărâmul lingvisticii românești academicianul Nicolae Corlăteanu s-a învrednicit pe cinste de titlul suprem în lumea savantă – patriarh al lingvisticii din Basarabia.

Trecut la cele veșnice, marele cărturar ne-a lăsat moștenire zeci de cărți de reală valoare teoretico-practică: monografii, studii, manuale, dicționare, publicistică, memorii.

Textele ce urmează (p. 106-114) au apărut inițial în „Literatura și Arta”, nr. 4 din 28 ianuarie 2010, în preajma Conferinței „Limba – atribut esențial al identității naționale”.

Recent, sub egida Casei Limbii Române „Nichita Stănescu”, a văzut lumina tiparului o nouă carte, ce sintetizează activitatea prodigioasă a eminentului savant în ultimii ani de viață.

Titlul cărții e pe cât se poate de sugestiv – *Testament*, care, în descifrare, trebuie înțeles *Las vouă moștenire...* – o destăinuire de suflet a omului-savant Nicolae Corlăteanu din 2005. Motoul cărții – *Cred în izbânda limbii române* – ne asigură de totală și nesimulată apartenență a noastră la neamul românesc. Or, acesta e, de asemenea, un îndemn și pentru alții s-o recunoască.

Chiar dacă s-ar fi urmărit doar acest scop, apariția cărții ar fi pe deplin justificată.

Crezul neclintit al savantului îl împărtășesc, fără rezerve, toți oamenii de bunăcredință.

În plus, cei interesați vor beneficia de studii, comunicări, memorii scrise în piscul vieții savantului.

E un noroc să intri în posesia acestei cărți care, cu deplin temei, poate fi numită carte-monument. E un merit incontestabil al redactorului-șef al revistei „Limba Română”, Alexandru Bantoș, care și-a asumat mai multe responsabilități: selecția, coordonarea și prefațarea acestei atât de necesare cărți.

Sala Senatului

Irina TESTAMENT
CONDREA

Acest volum semnat de Nicolae Corlăteanu și având sugestivă denumire *Testament* constituie, în opinia mea, o sinteză a tuturor încercărilor de purificare spirituală prin care a trecut autorul. Aflându-se „sub vremi” cumplete, ilustrul savant și profesor nu totdeauna a putut să spună adevărul până la capăt, nu a avut posibilitatea să vorbească despre lucruri și evenimente importante, dar chiar și în acele condiții vitrege a rămas un om de o probitate morală exemplară. Ca mulți dintre dascălii ce au fost obligați să suporte rigorile ideologice ale regimului (îmi amintesc de consternarea cu care mama mea, fostă învățătoare, se întreba: reiese că eu am mințit copiii?), Nicolae Corlăteanu a simțit acut, poate mai mult decât alții, nevoia de a îndrepta ceea ce fusese arătat strâmb, de a limpezi ceea ce se vedea tulbure, de a clarifica ceea ce fusese confuz. Volumul îngrijit de Alexandru Bantoș a adunat toate materialele în care acad. Nicolae Corlăteanu a pus cu fermitate punctul pe i, demonstrându-și crezul științific, deoarece înțelegea că sutele și miile de discipoli care au făcut carte sub îndrumarea Domniei Sale, chiar dacă nu puneau la îndoială autoritatea savantului, așteptau din partea sa acest act de spovedanie intelectuală. Am simțit, pot să zic, „fizic” acest lucru, când, în mai 2005, la ședința consacrată aniversării a 90-a a nașterii academicianului Corlăteanu, organizată de Facultatea de Litere a Universității de Stat din Moldova, a trebuit să dau citire textului care în prezenta carte apare cu denumirea *Las vouă moștenire...* În sala arhiplină, în care tronau amintirile despre mentorul nostru filologic, s-a lăsat o liniște absolută, care s-a mai păstrat, ca un moment de reculegere, chiar și după ce am rostit ultimele fraze ale acestui impresionant testament spiritual al academicianului Nicolae Corlăteanu: „Eu cred, cred sincer în izbânda limbii române și a neamului românesc! *Dixi et salvavi animam meam!*”.

Volumul *Nicolae Corlăteanu. Testament. Cred în izbânda limbii române* este o mărturie nu numai a faptului că acad. Corlăteanu a simțit necesitatea de a-și ușura sufletul, dar și noi, cei de astăzi, suntem dornici să înțelegem și să apreciem această sfântă lucrare a spiritului omenesc – spovedania în numele adevărului.

**Maria LUMINA
COSNICEANU ADEVĂRULUI**

Destinul neordinar al patriarhului filologiei noastre, acad. Nicolae Corlăteanu, „încercat drumeț pe întortocheatele căi ale basarabenilor”, care „a avut de suferit în perioada stagnării” și „a fost atacat în timpul restructurării”, nu i-a lăsat indiferenți pe elevii și discipolii săi, aceștia cunoscându-i bine ideile și convingerile referitoare la numele corect al limbii noastre literare – limba română. Începând cu anul 1990, lingviștii s-au ridicat în apărarea savantului, reevaluându-i opera științifică și demonstrând cu argumente incontestabile că „lingvistul N. Corlăteanu s-a ocupat toată viața de studiul limbii române și a adus contribuții de valoare în acest sens” (S. Berejan).

Un rol important și demn de toată lauda în repunerea la locul de cinste binemeritat a reputatului lingvist N. Corlăteanu l-a avut talentatul și neobositul jurnalist Alexandru Bantoș, redactor-șef al revistei „Limba Română”. Începând cu anul 1995, Domnia Sa publică mai întâi un dialog cu acad. Corlăteanu, intitulat „Atribuirea denumirii de limba română pentru noțiunea de limbă literară în Republica Moldova nu știrbește nici autoritatea și nici demnitatea nimănui”, după care distinsul savant a devenit autor permanent al revistei „Limba Română” și chiar membru al colegiului de redacție. Astfel, prin intermediul revistei, N. Corlăteanu a avut posibilitatea să-și exprime liber și nestingherit concepțiile sale despre limbă, despre denumirea corectă a limbii literare, care „trebuie numită cu numele său adevărat – română. Acest lucru nu afectează în niciun fel nici ambițiile, nici orgoliul cuiva, cu atât mai mult, independența și suveranitatea statală a Republicii Moldova”.

E una să constați, să comentați de la o parte concepțiile și convingerile cuiva într-o problemă și alta e să dai posibilitate autorului să le expună el însuși. Astfel, dl Al. Bantoș a mai făcut un gest nobil, publicând în memoria acad. Corlăteanu recentul volum de lux *Nicolae Corlăteanu, Testament*, la începutul cărții fiind plasat răscolitorul text *Las vouă moștenire...* Volumul înmănunchează, în mod selec-

Mihai Cimpoi, discipolul academicianului Nicolae Corlăteanu

tiv, cele mai reprezentative studii și articole ale profesorului publicate anterior în revistele „Limba Română”, „Revistă de lingvistică și știință literară”, capitole din cărțile *Nandrișii și Răspântii*. În studiile respective autorul vorbește „despre adevăr fără părtinire”: despre formarea limbii române, funcțiile ei în diferite epoci, despre procesul de unificare a limbii și literaturii române, rolul hotărâtor al limbii literare comune ca factor de cultură și renaștere națională, despre identitate, conștiință de neam și de credință, despre dragostea de popor, de pământul strămoșesc, de tradițiile și obiceiurile venite din străbuni etc.

Bunul nostru profesor s-a referit la toate problemele stringente din societatea noastră, vorbind și de „mărul discordiei”, îndemnându-i pe politicieni la conciliere în problema denumirii limbii, evitând un referendum: „Vehicularea ideii despre un eventual referendum în această privință este absurdă, deoarece ar însemna ca o problemă strict științifică să fie soluționată de oamenii care se orientează poate mai puțin în asemenea domenii teoretice și istorice complicate. <...> La referendum sunt chemați să se pronunțe toți, toată populația. Ca să determinăm numirea limbii populației majoritare, trebuie să apelăm la alogeni? Nu e curios?”

Astfel, distinsul om de știință, profesor și îndrumător pe parcursul vieții sale a semănat înțelepciune și lumină. După cum chipul fostului său profesor, Grigore Nandriș, i-a luminat întreaga viață, tot așa și nouă, discipolilor și urmașilor săi, învățătura și opera sa trebuie să ne lumineze calea în viață.

Este un mare merit al dlui Alexandru Bantoș că în recentul volum a selectat și a pus la dispoziție tot ce este valoros și de mare folos pentru posteritate în opera marelui savant, om de o aleasă cultură și patriot al neamului.

Vladimir **LINGVISTUL** **ZAGAEVSCHI DE TIP HASDEIAN**

Anul acesta profesorul academician Nicolae Corlăteanu ar fi împlinit vârsta de 95 de ani (14 mai 1915 – 21 octombrie 2005). Cu acest prilej, Casa Limbii Române „Nichita Stănescu” din Chișinău a editat cartea *Nicolae Corlăteanu. Testament. Cred în izbânda limbii române* (Chișinău, 2010, 256 p.). Publicația reprezintă un florilegiu, o serie de scrieri alese despre Țară, neamul românesc, limba română ș.a., semnate de regretatul academician și profesor: studii, comunicări (*Româna literară în Republica Moldova: istorie și actualitate, Romanizare și reromanizare, Începuturile scrisului românesc, Repere din istoria filologiei române interbelice* ș.a.), dialoguri (interviuri), memorii („Aduceri-aminte”) ș.a., selecția, coordonarea și prefața aparținându-i distinsului și harnicului jurnalist Alexandru Bantoiș, director al Casei Limbii Române „Nichita Stănescu”, redactor-șef al revistei „Limba Română”.

Acad. Nicolae Corlăteanu, supranumit, pe bună dreptate, profesor al profesorilor, patriarh al lingvisticii din spațiul interriveran pruto-nistean, a fost un lingvist de larg profil, un lingvist de tip hasdeian, care a abordat cu o impecabilă competență, erudiție și o capacitate de muncă demnă de invidiat probleme importante de ordin teoretic, metodic și practic din diferite domenii ale limbii române: lexicologie și lexicografie, gramatică și istoria limbii literare, fonetică, fonologie și istoria scrisului românesc, stilistică și cultivarea limbii etc., îmbinând concomitent, în modul cel mai fericit, munca de cercetare în cadrul Academiei de Științe a Republicii Moldova cu cea de predare în calitate de profesor la Universitatea de Stat din Chișinău, chiar din primii ani ai înființării lor în 1946.

În anii de restriște, ce-i drept, acad. Nicolae Corlăteanu, care a deținut și postul de director al Institutului de limbă și literatură, a folosit, ca și ceilalți colegi, lingviști și literați, glotonimul „limba moldovenească”, dar, după cum a mărturisit, cu mult mai târziu, într-un interviu jubiliar: „am făcut ceea ce se putea face într-un regim care ame-

nința în orice moment, în orice clipă ființa nu numai a unui individ izolat, ci și a unui popor întreg”, „pe acele vremuri se cerea nu numai reticență diplomatică, ci recurgerea la limba lui Esop, pentru ca lucrurile, trecute oarecum sub tăcere, să fie înțelese de cei pe care îi priveau direct”, „m-am străduit ca ideea unității lingvistice moldo-române să fie mereu prezentă, dar în forme, bineînțeles, acceptabile în vremurile de grea cumpănă” (v. RLȘL, 1990, nr. 4). Să ne amintim doar de reforma ortografică din 1956, când „limba moldovenească” a făcut un mare și important pas spre limba clasicilor noștri (V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă, G. Coșbuc, I. Slavici, I. L. Caragiale), spre limba literară folosită de românii de pretutindeni. Acest eveniment avea să-l aprecieze, la justa lui valoare, reputata lingvistă Mioara Avram, menționând că „este meritul incontestabil al intelectualilor basarabeni că, încă din anii '50, au știut să profite de orice moment de relativă destindere internă și externă pentru a-și reorienta norma lingvistică din ce în ce mai mult după cea de peste Prut” (v. RLȘL, 1993, nr. 2, p. 36).

Testamentul *Las vouă moștenire...* regretatul academician și profesor Nicolae Corlăteanu îl încheie optimist: „Eu cred, cred sincer în izbânda limbii române și a neamului românesc! *Dixi et salvavi animam meam!*”.

Așa l-am cunoscut și eu, fost student al Domniei Sale, apoi coleg de catedră, pe profesorul-academician Nicolae Corlăteanu, care era cu „limba moldovenească” pe buze, când nu se putea spune altfel, și cu limba română în inimă, în cuget și-n simțiri.

1996, Biblioteca Națională. Acad. N. Corlăteanu la a cincea aniversare a revistei „Limba Română”

Petru BUTUC **O CARTE
CE NECESITĂ O LECTURĂ
CU CREIONUL ÎN MÂNĂ**

Academicianul Nicolae Corlăteanu a fost și rămâne unul dintre lingviștii de seamă ai celei de-a doua jumătăți a sec. al XX-lea. Numele Domniei Sale este astăzi bine cunoscut și recunoscut atât în Basarabia și România, cât și pretutindeni în întreg spațiul ex-sovietic; iar lucrările dumnealui, reprezentative pentru lingvistica romanică de la noi și din Țară, se bucură, în permanență, de popularitate. Anume de aceea considerăm că a fost mai mult decât oportun și cuviincios gestul de a-i edita, post-mortem, monografia *Testament. Cred în izbânda limbii române*, în care sunt incluse o parte din studiile și articolele publicate de academicianul nostru în ultimii 10-15 ani de viață, în variate reviste și culegeri de specialitate.

Suntem de părerea că, dacă citești măcar un articol din această carte, îți poți da seama destul de ușor că acad. Nicolae Corlăteanu a fost cu adevărat un savant profund, de vreme ce a însușit cu dibăcie nu numai tainele metodologice pe care le suscită cercetările de lingvistică, dar a acumulat și imense cunoștințe de teorie a limbii, de filozofie, de istorie națională și universală.

Sunt coplesitoare toate studiile din monografia *Testament*, dar aș vrea să mă refer mai ales la cel cu titlul de *Începuturile scrisului românesc*, din care înțelegem foarte clar că fenomenul culturalizării limbii române scrise nu constituie un fenomen național în sine, ci unul european, universal chiar. Aceasta înseamnă că utilizarea și literarizarea limbii române nu trebuie pusă strict numai pe seama factorilor culturali interni, dar și pe seama celor externi. Ambii factori au contribuit la apariția primelor texte de limbă română în epoci și condiții diferite. În studiul respectiv se arată că numai factorul intern nu a fost suficient pentru a pune în circuit scrisul în limba română. Autorul menționează, în acest sens, că „primele noastre texte scrise (fie și sub forma unor traduceri) se prezintă ca expresie lingvistică a faptelor și evenimentelor din trecutul nostru istoric” (*Testament...*, p. 50). Cercetarea competentă a acestora, după

2000. Acad. Nicolae Corlăteanu omagiat la Casa Limbii Române

păreră autorului, ne ajută să apreciem corect progresul evoluției și dezvoltării culturale a limbii noastre, de la etapa primelor traduceri (a textelor religioase, în special) și până la situația lingvistică actuală.

Nicolae Corlăteanu insistă mai cu seamă asupra anului 1643, când a fost tipărită *Cazania lui Varlaam* sau *Carte românească de învățătură*, prin care a fost marcat un eveniment de mare importanță pentru istoria limbii române literare medievale: *biruința deplină a scrisului în limba română sau biruința limbii române asupra slavonei*. După acest moment de anvergură, problema cea mai mare rezidă în crearea unei limbi de cultură pentru toți românii, în concordanță cu necesitățile științei și gândirii moderne, deziderat împlinit abia după un secol de aprig zbu-cium intelectual al cărturarilor români.

Monografia acad. Nicolae Corlăteanu conține un sistem complex și amplu de informații teoretico-aplicative pentru lingvistică, sociolingvistică și istoria limbii române literare. Suntem convingși că această carte va constitui un instrument de lucru al studenților și profesorilor de limba română. Va fi, cu certitudine, o carte ce va putea ține locul unui manual universitar, întrucât autorul ei invocă date noi din cele mai recente tratate de specialitate.

Cristinel MUNTEANU TEZE DESPRE PROBLEMA TERMINOLOGIEI. PERSPECTIVA LUI EUGENIU COȘERIU

0. Pentru cei care au avut curiozitatea de a urmări impresionanta listă de lucrări *publicate*¹ a lui Eugeniu Coșeriu (subliniez *publicate*, întrucât savantul a lăsat în manuscris Arhivei de la Tübingen alte peste 1000 [o mie] de lucrări, în diverse faze de elaborare / redactare), devine evident că lingvistul de origine română s-a ocupat, cu autoritate și competență, cam de toate domeniile ce țin de știința limbajului. Din acest punct de vedere, aspirația lui R. Jakobson (*Linguista sum: linguistici nihil a me alienum puto* – parafrazându-l pe Terentius) îl caracteriza mai bine pe E. Coșeriu: [aproape] nimic din ceea ce ține de limbaj sau de lingvistică nu îi era străin.

0.1. Așa se explică faptul că nici chestiunea *terminologiei* nu i-a scăpat. A tratat-o în mai multe locuri, spațiul dedicat problemei întinzându-se de la dimensiunea unor note de subsol sau a unor paragrafe (în diverse studii), până la câteva pagini (în *Introducción al estudio estructural del léxico*², în Coșeriu, 1977, p. 96-100) sau chiar un articol întreg (*Palabras, cosas y términos*, 1987).

0.2. La rigoare, trebuie spus că E. Coșeriu se referă la terminologie cel puțin din două motive: [1] pentru a înlătura confuziile cu privire la esența limbajului și [2] pentru a delimita obiectul specific al lingvisticii structurale și, cu precădere, al semanticii structurale (sau al *lexematicii*, după cum o numește el). Ca o mențiune specială, în discuție pot fi atrase și [3] observațiile sau recomandările făcute de Coșeriu în legătură cu terminologia lingvisticii.

0.3. Vom încerca, în cele ce urmează, să prezentăm *concis, sub forma unor teze*³, concepția lui Eugeniu Coșeriu despre terminologie în general. Din acest motiv, am renunțat la o expunere ce ar fi trebuit să cuprindă, în mod cert, și exemplele prin care Coșeriu ilustrează ori justifică distincțiile pe care le face, precum și răspunsurile pe care le dă acelor lingviști care nu au înțeles întotdeauna corect ideile sale. Ar fi fost nevoie și de o plasare a respectivelor distincții în

contextul lingvisticii sale integrale pentru a pune în lumină remarcabila coerență a concepției de care vorbim. Vom căuta să facem acest lucru cu o altă ocazie.

1. Mai întâi, câteva teze coșeriene din perspectiva filozofiei limbajului:

[a] Limbajul este, în esența sa, fără alte determinări ulterioare, *logos semantikos* (în termenii lui Aristotel), adică *expresie cu semnificat* (Coșeriu, 1968, p. 46). În această ipostază, el nu cunoaște distincția dintre adevăr și falsitate sau dintre existență și non existență. Aceste distincții apar abia în uzul științific al limbajului (*logos apophantikos*), care se deosebește de uzul poetic (*logos poietikos*) și de uzul practic (*logos pragmatikos*) ale aceluiași limbaj (Coșeriu, 1987b, p. 18). Așadar, limbajul tehnico-științific reprezintă doar una dintre posibilitățile limbajului.

[b] În privința conținutului lingvistic, trebuie făcută distincția capitală între *desemnare* (referința la realitatea extralingvistică), *semnificație* (sau *semnificat* – conținutul de limbă dat exclusiv de aceasta) și *sens* (conținutul unui act lingvistic, al unui discurs / text) [Coșeriu, 1967, p. 151; *id.*, 2000, p. 245-248]. Semnificația „delimitează substanța” (cf. *diacriticon tes ousias* – Platon), reprezentând o modalitate (virtuală) a ființării. Desemnarea „nu este faptul primar al limbajului, ci un fapt secundar, subordonat *semnificației*: este faptul de a raporta un lucru constatat la o semnificație deja dată” (Coșeriu, 1999, p. 12). Limbajul nu este o nomenclatură pentru clase de „lucruri” recunoscute dinainte ca atare. În schimb, orice terminologie se constituie invers față de limbajul originar nonterminologic, mergând de la desemnare la semnificație și numind în mod efectiv clase recunoscute dinainte ca atare (*ibid.*, p. 13; cf. și *id.*, 1968, p. 46).

[c] Limbajul este condiție necesară pentru știință, căci aceasta din urmă se face prin limbaj, dar depășește limbajul, întrucât revizuieste, pe baza unor criterii obiective, delimitările făcute de limbaj, ajungând la lucrurile înseși (Coșeriu, 1988, p. 69-70; *id.*, 1967, p. 142). Pentru știință și tehnică, cuvintele sunt pur și simplu „substitute” ale „lucrurilor”; în cazul lor, *semnificatul* coincide cu *desemnarea* (Coșeriu, 1966, p. 96).

2. Pentru a delimita obiectul specific al lingvisticii structurale (adică locul în care pot fi identificate structurile ca atare⁴) și, implicit, obiectul semanticii structurale, avem nevoie de o serie de distincții. Până să ajungem la acea *langue* a lui Saussure (adică *limba funcțională* a lui Coșeriu), bazată numai pe diferențe, trebuie parcurs un drum lung. Este necesar să se distingă între: 1) cunoașterea limbii și cunoașterea „lucrurilor”; 2) limbaj primar și metalimbaj; 3) sincronie și diacronie; 4) tehnică liberă și „discurs repetat”; 5) „arhitectura” și „structura” limbii (sau *limba istorică* și *limba funcțională*) [Coșeriu, 2000, p. 250; vezi și Coșeriu, Geckeler, 1981, p. 47-55]. Limbajele tehnico-științifice corespund tradiției care se referă la cunoașterea lucrurilor înseși.

[a] Între lexicul obișnuit (comun sau „primar”) și lexicul terminologic (speciatizat sau „secundar”) există deosebiri fundamentale. Modul de structurare al acestora este diferit. Cuvintele obișnuite se structurează idiomatice, prin opozițiile de semnificat cu care funcționează în limbă, pe câtă vreme terminologiile nu

se structurează decât parțial (sunt simple „nomenclaturi” enumerative ce corespund delimitărilor din obiecte); în măsura în care totuși o fac, structurarea lor se face în acord cu exigențele științelor și tehnicilor de care aparțin, care se referă la realitatea însăși a lucrurilor (Coșeriu, 1966, p. 96-97).

[b] Delimitările tehnico-științifice sunt *delimitări operate în realitatea obiectivă*, de aceea delimitările terminologice sunt foarte precise, fiind definite / definibile prin criterii obiective, adică prin trăsături care aparțin obiectelor reale. În schimb, structurările lingvistice sunt *delimitări operate în intuirea realității*, adică în planul aprehensiunii umane (Coseriu, 1987a, p. 182; cf. și *id.*, 1967, p. 141-142).

[c] Un termen științific poate deveni cuvânt obișnuit, iar reciproca este și ea valabilă (Coseriu, 1966, p. 99). Iar în cazul terminologiilor / nomenclaturilor populare, este destul de dificil de separat terminologicul de lingvisticul propriu-zis (*ibid.*; *id.*, 1987a, p. 181). Clasificările populare (de pildă, din zoologia / botanica populară) pot să nu coincidă cu clasificările științifice, dar aparțin tot unei forme de știință (Coșeriu, 2000, p. 253-254).

[d] Majoritatea terminologiilor aparțin limbilor mai degrabă prin semnificant, decât prin semnificat. În general, semnificatele termenilor științifici sunt „interidiomatische” (cel puțin virtual). De aceea, aceștia se „traduc” ușor în comunitățile care posedă același grad de dezvoltare a științelor și tehnicilor, pentru că, în acest caz, „traducerea” presupune, pur și simplu, „substituirea semnificanților”, și nu „transpunerea semnificatelor unei limbi către semnificatele alteia”. De regulă, semnificatele termenilor se cunosc în măsura în care se cunosc științele și tehnicile cărora le corespund, și nu în măsura în care se cunosc limbile. Respectiv cele semnificate aparțin anumitor universuri de discurs și se definesc în raport cu aceste universuri de discurs (Coseriu, 1966, p. 97-98).

[e] Terminologia nu face obiectul semanticii structurale (Coseriu, 1990, p. 253; cf. și *id.*, 1964, p. 46-50). Aceasta din urmă totuși poate observa ulterior în ce măsură structurile semantice deja date în limbi sunt / au fost utilizate de știință și tehnică (Coseriu, 1966, p. 100).

[f] Terminologiile interesează mai ales din perspectiva constituirii semnificanților lor (căci, din punctul de vedere al semnificatelor specifice, ele fac obiectul lingvisticii numite „externe” – în acest sens, studiile asupra terminologiei sunt, la rigoare, contribuții ale lingvisticii la etnografie și la istoria culturii nelingvistice) [Coseriu, 1966, p. 97, 100].

3. Cu privire la terminologia [în] lingvistică, Coșeriu a formulat observații, critici și sugestii. Așadar, de data aceasta, nu vom extrage din scrierile savantului teze propriu-zise, ci doar câteva constatări și recomandări, cele din urmă bazându-se și pe exemplul personal.

3.1. Ocupându-se de unitatea și diversitatea lingvisticii actuale, Coșeriu dovedește că dificultatea și complexitatea terminologică a acesteia poate fi atribuită și diferențelor de concepție. De exemplu, L. Hjelmslev, fondatorul glosematicii, a considerat necesar să sublinieze noutatea conceptelor din teoria sa și prin inter-

mediul unor termeni noi. Dar dificultatea n-ar consta totuși în noutatea și „exclusivitatea” terminologiei (căci o terminologie coerentă poate fi învățată relativ ușor), ci în faptul că același termen (și aici Coșeriu face trimitere și la Chomsky, bunăoară pentru termenul *a genera*) fie poate deruta publicul prin valorile diferite pe care le are față de cuvântul (identic material) din limbile naturale, fie poate avea valori diverse în funcție de „școli” și orientări (Coșeriu, 2000, p. 100-104)⁵.

3.2. În consecință, cunoscând prea bine toate acestea, Coșeriu și-a fixat, încă de la început, următorul principiu terminologic: „Eu încerc – fiindcă consider că e nevoie ca științele umaniste să fie și umane, și să fie mai mult sau mai puțin înțelese de vorbitori – să mă apropiez cât mai mult de vorbirea curentă și să transform în termen ceea ce există deja în vorbirea curentă, și să întrebuițez cuvântul nu ca în limbă, ci ca termen pentru ceva definit. Acesta este principiul meu în terminologie” (Coșeriu, 1996, p. 55)⁶. După cum se poate observa, principiul în cauză derivă dintr-un principiu deontologic al omului de știință, cel pe care marele lingvist român îl numea „principiul utilității publice” (Coșeriu, 1992a, p. 25-26).

4. În contextul în care în lingvistica românească – dar și în cea mondială – se constată, în ultimul timp, un interes sporit pentru cercetarea terminologiilor și / sau a limbajelor specializate, ni se pare benefic (și chiar o obligație) să prezentăm / să reamintim ideile lui Eugeniu Coșeriu pe această temă. Mai ales că se fac unele confuzii în continuare sau se prezintă drept descoperiri recente ceea ce de mult s-a descoperit, nemaivorbind de faptul că cercetarea aspectelor particulare ale limbajului ar trebui să se facă pornind de la o teorie coerentă și unitară, în acord cu realitatea limbajului în ansamblul său.

BIBLIOGRAFIE

1. Coseriu, 1964 = Eugenio Coseriu, *Para una semántica dicrónica estructural* [1964], în Coșeriu, 1977, p. 11-86.
2. Coseriu, 1966 = Eugenio Coseriu, *Introducción al estudio estructural del léxico* [1966], în Coșeriu, 1977, p. 87-142.
3. Coșeriu, 1967 = Eugeniu Coșeriu, *Limba și înțelegerea existențială a omului actual* [1967], în Coșeriu, 2009, p. 135-160.
4. Coșeriu, 1968 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său* [1968], în Coșeriu, 2009, p. 36-52.
5. Coseriu, 1977 = Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Editorial Gredos, Madrid, 1977.
6. Coseriu, Geckeler, 1981 = Eugenio Coseriu, Horst Geckeler, *Trends in Structural Semantics*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1981.
7. Coseriu, 1987a = Eugenio Coseriu, *Palabras, cosas y términos*, în *In memoriam Inmaculada Corrales*, I, „Estudios lingüísticos”, Universidad de La Laguna, Santa Cruz de Tenerife, 1987, p. 175-185.
8. Coșeriu, 1987b = Eugeniu Coșeriu, *Limba și politică* [1987], în vol. *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării* (editat de Ofelia Ichim & Florin-Teodor Olariu), Editura Trinitas, Iași, 2002, p. 17-40.
9. Coșeriu, 1988 = Eugeniu Coșeriu, *Limba și între physei și thesei* [1988], în Coșeriu, 2009, p. 53-72.

10. Coseriu, 1990 = Eugenio Coseriu, *Semántica estructural y semántica cognitiva*, "Jornadas de Filología" [Homenaje al Prof. Francisco Marsá], Barcelona, 1990, p. 239-282.
11. Coșeriu, 1992a = Eugeniu Coșeriu, Principiile lingvisticii ca știință a culturii [1992], în Cristinel Munteanu (editor), *Discursul repetat între alteritate și creativitate. Volum omagial Stelian Dumitrăcel*, Editura Institutul European, Iași, 2008, p. 17-27.
12. Coșeriu, 1992b = Eugeniu Coșeriu, *Semn, simbol, cuvânt*, în Coșeriu, 2009, p. 112-134.
13. Coșeriu, 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală* (interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu), Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.
14. Coșeriu, 1999 = Eugeniu Coșeriu, *Zece teze despre esența limbajului și a semnificației* [1999], în Coșeriu, 2009, p. 9-13.
15. Coșeriu, 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura ARC, Chișinău, 2000.
16. Coșeriu, 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009.

NOTE

- ¹ Aflată la îndemâna oricui, vezi www.coseriu.de, la rubrica *Publikationen*.
- ² Versiunea originală, redactată în franceză, *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, publicată în 1966, datează din 1964.
- ³ Nu le-am numit întâmplător *teze*. Ne-am luat această libertate, întrucât Coșeriu formulează „teze” în mai multe locuri din opera sa științifică (vezi, de pildă, *Teze despre tema „limbaj și poezie”* [1971], în Coșeriu, 2009, p. 160-166, sau *Zece teze despre esența limbajului și a semnificației* [1999], în *ibid.*, p. 9-13).
- ⁴ *Structura* este definită de E. Coșeriu drept „forma relațiilor interne”.
- ⁵ E. Coșeriu ilustrează acest lucru prin accepțiile diverse ale termenului *morfe*m (care în glosematică are o cu totul altă întrebuințare).
- ⁶ E. Coșeriu avea în vedere, în special, termenii referitori la conținutul lingvistic: *Bezeichnung* „desemnare”, *Bedeutung* „semnificație” și *Sinn* „sens”. Pe aceeași linie, tot cu privire la conținutul lingvistic, el critică opțiunile terminologice nefericite ale lui Frege, generatoare de confuzii, ținând să-și precizeze, încă o dată, principiul: „În terminologia mea încerc (în acest caz ca și în general) să corespund pe cât posibil tradiției și, în același timp, să nu mă îndepărtez prea mult de uzul lingvistic de toate zilele al limbii respective (în cazul de față germana). Încerc să utilizez ca termeni de specialitate exact definiți acele cuvinte ale unei limbi care, chiar dacă nu întotdeauna, măcar de cele mai multe ori, denumesc întocmai ceea ce și eu desemnez cu termenii mei” (Coșeriu, 1992b, p. 118).

**Cristinel MUNTEANU REFLECȚII PRIVIND
„FUNCȚIA CRIPTICĂ”
A LIMBAJULUI MEDICAL**

0. Cu privire la terminologia medicală, dar preocupat de chestiunea neologismelor, Sextil Pușcariu făcea, încă din 1940, următoarea constatare: „La termenii medicali, neologismul mai e ajutat să se propage și prin faptul că medicii, întrebându-i termenii tehnici, se pot înțelege, la patul bolnavului, fără să fie înțeleși de el, apoi fiindcă o boală cu un nume străin i se pare bolnavului mai «interesantă» decât cea cu un nume obișnuit (cf. *migrenă* față de *dureri de cap*, *calcul* sau *litiază* față de *piatră* etc.); în sfârșit, fiindcă atunci când e vorba de părți ale corpului, termenul tehnic – cel puțin la început, până nu e înțeles de toată lumea – nu este supărător: cuvintele *hernie* sau *intestine* se pot întrebuița în societate, pe când *vătămătură* sau *mațe* trec de vulgare” (Pușcariu, 1940/1976, p. 385-386). După cum se observă, S. Pușcariu anticipa atunci, într-o oarecare măsură, ceea ce astăzi unii cercetători numesc „funcția criptică a limbajului medical”.

1. După o prealabilă prezentare a conceptului de „funcție criptică a limbajului medical” (așa cum reiese din descrierea făcută de Ch. Baylon și X. Mignot, la care ne vom mărgini în cele ce urmează), ne propunem să reevaluăm funcția în cauză și să stabilim în ce măsură are ea relevanță pentru discursul medical (îndeosebi) și (mai puțin) pentru limbajul medical propriu-zis.

2. Pentru Christian Baylon și Xavier Mignot, cei care consacra, într-o carte, o amplă și densă secțiune limbajului și comunicării medicale, *funcția criptică* ar face deosebirea între vocabularul medical considerat ca *jargon* și vocabularul medical văzut ca *argou*¹. Cei doi specialiști în comunicare² apreciază că funcția criptică este prezentă doar în argou și, pe această bază, admit că limbajul medical se înscrie într-o „perspectivă dinamică a raportului argou – jargon” (Baylon, Mignot, 2000, p. 351). Altfel spus, „putem aluneca din jargon, limbaj tehnic folosit doar cu intenția transmiterii de informații, în argou, de îndată ce apare dorința de a ascunde o informație ne-inițiatilor într-o situație de comunicare precisă” (*ibid.*).

Mai departe, se consideră că atât argoul, cât și jargonul ar asigura (în afara funcției comunicaționale – centrală – și a celei criptice, proprie celei dintâi) o serie de funcții precum: funcția de economie, cea de specializare, cea de signum social (sau funcție discriminantă și de coeziune) și chiar o funcție estetică³. Nu insistăm însă asupra acestora aici.

Nimeni nu poate stăpâni vocabularul tuturor disciplinelor. Ca atare, un limbaj tehnic este cunoscut doar de un anumit număr de persoane, ceea ce îi conferă acestuia o funcție criptică virtuală. De vreme ce jargonul științific este ezoteric pentru masa indivizilor, rezultă că el deține deja, embrionar, un aspect criptic. De altfel, „breslele au creat întotdeauna un limbaj al celor inițiați” (*ibid.*, p. 351-352).

Prezența funcției criptice în limbajul tehnic al medicinei s-ar explica și prin tendința corpului medical „de a păstra *avantajul* pe care îl aduce o știință neîmpărtășită”. Acest ermetism al limbajului convine, în cele din urmă, atât medicului, care-și păstrează locul privilegiat, cât și pacientului, care – din câte se pare – nu-și dorește mereu ca medicul să utilizeze un limbaj obișnuit.

3. Față de toate acestea, simțim nevoia unor precizări pentru o mai bună înțelegere și încadrare a fenomenului semnalat.

3.1. În primul rând, trebuie lămurii termenii din sintagma „funcția criptică a limbajului medical”, mai exact *funcție*, *limbaj* și, apoi, *limbaj medical*.

3.1.1. Mai întâi, să observăm că însuși termenul *limbaj* are mai multe accepții, de la cea mai largă, de „activitate umană universală” (constând – cum ar spune Saussure – din limbă + vorbire) până la cea mai restrânsă, de „stil funcțional”, în sensul de „limbaj specializat” și chiar, pe alocuri, cea de „discurs”, ca act verbal concret⁴. Constatăm adesea că, vorbind, bunăoară, despre „limbajul medical”, unii specialiști nu fac (sau nu par să facă) distincția între limbajul specializat (abstract, aparținând stilului funcțional tehnico-științific) și discursul concret, aferent acestuia.

3.1.2. O limbă istorică (de exemplu, româna) cunoaște o varietate internă reprezentată de diferențe *diatopice* (între dialecte), diferențe *diastatice* (între niveluri de limbă) și diferențe *diafazice* (între stiluri de limbă)⁵. După Coșeriu, „diferențele lingvistice care – la același strat sociocultural – caracterizează grupuri «biologice» (bărbați, femei, copii, tineri) și profesionale pot fi, de asemenea, considerate ca «diafazice»” (Coșeriu, 2000, p. 263). Este cert că limbajul [specializat] medical intră în categoria „«limbajelor» grupurilor profesionale”⁶.

3.1.3. În general, termenul de *funcție* / *funcțiune a limbajului* se referă la „o relație între o anumită formă lingvistică și situația / contextul / poziția socială ori interpersonală în care aceasta este utilizată” (DȘL, 1997, p. 211)⁷. Fie că avem în vedere funcțiile deosebite de Karl Bühler (expresivă, de apel, de reprezentare), fie că vorbim de cele identificate de Roman Jakobson (emotivă, conativă, referențială, poetică, fatică, metalingvistică) axate pe factorii comunicării, nu trebuie uitat că ele privesc utilizarea semnului lingvistic într-un mesaj / act verbal concret,

nefiind și funcții ale respectivului semn în limba însăși. În limbă, semnul virtual are o singură funcție, cea de reprezentare⁸, care, după cum a arătat Coșeriu, poate fi „înconjurată” și de unele funcții de evocare (ca posibilități actualizabile în discurs): „Putem să spunem că în jurul *reprezentării* există un mănunchi de funcțiuni de evocare, avem de-a face [...] cu acea bogată ambiguitate a cuvântului care poate denota cu precizie ceva, fără a renunța în același timp și la alte denotări.” (Coșeriu, 1994b, p. 153).

3.2. Se pune întrebarea dacă o funcție, în accepția pe care tocmai am precizat-o, a fost luată în calcul de lingviști cu privire la discursul medical. Se poate da un răspuns afirmativ, dacă se are în vedere discursul medical primitiv. Pornind de la observațiile lui Roman Jakobson, s-a vorbit și de o funcție magică a limbajului, identificabilă în descântece și incantații, deci și în textele ce însoțesc practicile iatroligice (de medicină populară, cunoscută, mai cu seamă, cu determinantul „băbească”). Specificul ei rezidă în transformarea unui referent (o maladie) într-un destinatar, căruia „vraciul” i se adresează printr-un descântec pentru a-l face să părăsească organismul în care s-a localizat (Dominte, 2003, p. 92).

Într-un anume sens, un reflex al funcției magice⁹ originare l-ar constitui fenomenul psihic al autosugestiei: „Un bolnav descântat se poate simți mai ușor, poate căpăta încredințarea că se va însănătoși, ceea ce îl poate ajuta, efectiv, să se însănătoșească” (*ibid.*, p. 93). Semnificativ este că reflexul respectiv, pe cât se pare, nu doar că nu a dispărut, ci cunoaște chiar un reviriment, în condițiile în care medicul modern este (re)investit cu puteri magice: „Bolnavii sunt încredințatori în progresele medicinei, dar cred, în același timp, și în magie. Preoții dispar din societatea noastră, se reinventează un nou preot, medicul, iar lumea îl consultă la fel cum se sfătuia în trecut cu preotul” (Philippe Meyer, *apud* Baylon, Mignot, 2000, p. 358).

3.3. Considerăm că, indiferent de modul în care definim *funcția* (ca relație / raport, destinație etc.), ea trebuie pusă în legătură cu ideea de „scop”. Toate activitățile culturale (produse exclusiv de om, evident), printre care se află și limbajul, sunt guvernate de finalități (și nu de cauze). Și existența funcției criptice se justifică printr-o anumită finalitate, prezentă ca atare nu în limbajul medical (ca stil funcțional), ci în discursul medical¹⁰. La rigoare, avem de-a face nu cu o funcție propriu-zisă, ci cu un număr de tradiții (condamnabile sau nu) ale elaborării discursului medical în anumite situații, tradiții izvorâte și perpetuate în virtutea unei eventuale intenții criptice.

3.4. Cât despre legătura pe care Baylon și Mignot o trasează între limbajul medical și argou, aceasta ni se pare forțată¹¹. Este adevărat că la baza creării termenilor argotici stă o intenție criptică sau, mai bine zis, că activitatea de „inventare” a termenilor din argou are și o finalitate criptică (de codificare) îndreptată împotriva vorbitorilor din alte categorii sociale, însă nu același lucru stă la baza creării termenilor științifici, în speță ai celor din limbajul medical. De altminteri, există deosebiri radicale între lexicul comun (sau vocabularul obișnuit) și jargonul științific și argou, pe de o parte, ca și, pe de altă parte, între jargonul științific și argou.

Cuvintele din lexicul limbajului curent / obișnuit se structurează idiomatice, pe câtă vreme terminologia tehnico-științifică se structurează (când nu avem de-a face doar cu nomenclaturi enumerative) în funcție de exigențele și delimitările fiecărei științe ori tehnici în parte. Termenii tehnico-științifici sunt, pur și simplu, „substituite” ale lucrurilor: în cazul lor, desemnarea și semnificatul coincid. În schimb, desemnarea și semnificatul nu se mai suprapun în cazul argoului: „Formele limbajului care apar drept «revoluționare» și în care tradițiile se abandonează și se substituie rapid, precum diversele tipuri de «argou», sunt, propriu-zis, doar nomenclaturi materiale care corespund unei structurări de semnificate altminteri dată deja în limbile istorice” (Coșeriu, 1967, p. 149).

Și jargonul (în interpretarea curentă de limbaj tehnic), și argoul¹² sunt stiluri de limbă (v. *supra*), numai că cel din urmă își reînnoiește în permanență inventarul lexical tocmai cu scopul de a rămâne un cod închis „neinițiatilor”. În schimb, jargonul științific se îmbogățește neîncetat din cu totul alte rațiuni: pe de o parte, datorită revoluțiilor tehnico-științifice ce impun noi delimitări și noi concepte (și de aici, implicit, noi termeni pentru a denumi realitățile descoperite ori inventate); pe de altă parte, datorită tendinței oamenilor de știință de a crea și de a folosi terminologii diferite de cele ale altora (aparținând, eventual, altor școli sau direcții de cercetare) din ideea (amăgitoare) că dacă inventează o terminologie nouă, „inventează” și o teorie nouă. Așadar, cu referire la terminologia medicală, nu împărtășim opinia exprimată de Baylon și Mignot, după care corpul medical ar dori să-și protejeze știința cu ajutorul unui vocabular ermetic (Baylon, Mignot, 2000, p. 355). Faptul că acesta rămâne frecvent un cod închis pentru „neinițiați”, se explică prin lipsa de cunoștințe medicale în rândul celor mai mulți pacienți. Iar faptul că se creează sau se apelează în continuare la termeni formați din elemente greco-latine – ce prezintă o oarecare transparență a semnificatului pentru (tot mai puținii) cunoscători de limbi clasice) – ține de o anumită tradiție a constituirii terminologiei medicale (și nu numai a acesteia), iar nu de o clamată tendință criptică / de „cripticizare”.

Și tot legat de problema terminologiei, interesantă ni se pare observația aceluiași specialiști, potrivit căreia funcția criptică s-ar manifesta și dincolo de relația medic – pacient „în cazurile unde posibilitățile de înțelegere și de explicare actuale ale medicinei sunt depășite” (*ibid.*, p. 354). Astfel, termeni precum *idiopatic* sau *idiosincrasie* ar ascunde ignoranța medicinei sau a medicului cu privire la complexitatea „mecanismelor umane descoperite pe băjbăite” (*ibid.*). În acest caz, se apreciază că funcția criptică este (deși discutabilă), totuși, necesară „sub presiunea socială a dreptului la o viață sănătoasă, a dreptului la cunoaștere și a nevoii de a denumi totul, inclusiv vidul cognitiv” (*ibid.*). Pacientul, chiar dacă se teme uneori de adevăr, nu suportă incertitudinea „vidului lingvistic” în care maladia sa poate să se numească oricum. Întrucât medicina se prezintă ca fiind atotputernică, ei îi vine greu să recunoască o discrepanță între „această imagine idealizată și realitatea patologică și terapeutică” (*ibid.*, p. 355).

4. De vreme ce am convenit că așa-numita „funcție criptică a limbajului medical” trebuie analizată la nivelul discursului medical (singurul loc, de altfel, în care se

prezintă și unde are sens să fie discutată), propunem ca o eventuală cercetare aprofundată a acesteia să se facă pornind de la o teorie lingvistică unitară și coerentă, cum este lingvistica integrală coșeriană, și mai cu seamă din perspectiva lingvisticii textuale întemeiate de E. Coșeriu, atrăgând în investigație și normele limbajului identificate de același savant. În acest sens, credem că este profitabil să amintim câteva idei și distincții esențiale.

4.1. În concepția lui E. Coșeriu (articulată pe gândirea lui W. von Humboldt), limbajul este, în esență, o *activitate productivă*. În cazul activităților productive (o știm încă de la Aristotel), se deosebesc trei aspecte: activitatea ca atare (*enérgeia*), competența sau tehnica (*dýnamis*), adică „a ști să faci”, și produsul (*érgon*). *Enérgeia* este, din principiu, anterioară oricărei tehnici (*dýnamis*), fiind creativitatea însăși. Limbajul este *enérgeia*, funcționând în baza unei tehnici învățate, dar, tocmai pentru că este o activitate creatoare, depășește, adesea, tehnica învățată. Lingvistul român distinge în limbaj trei niveluri: unul *universal*, altul *istoric* și altul *individual*, întrucât „limbajul este o activitate umană *universală* care se realizează *în mod individual*, dar totdeauna conform unor tehnici *istoric* determinate («limbi»)» (Coșeriu, 2000, p. 233).

Schema coșeriană a reprezentării limbajului

puncte de vedere niveluri	<i>enérgeia</i> activitate	<i>dýnamis</i> competență	<i>érgon</i> produs
universal	vorbire în general	competență elocuțională	totalitatea „vorbitului”
istoric	limba concretă	competență idiomatică	(limba abstractă)
individual	discurs	competență expresivă	„text”

Sursa: Coșeriu, 2000, p. 237

În consecință, limbajul, în totalitatea sa, îmbrățișează toate aceste aspecte redade în tabelul alăturat, aspecte care se prezintă simultan într-un text / discurs / act de comunicare, căci ceea ce se vorbește este întotdeauna o limbă (româna, engleza etc.) și se vorbește întotdeauna numai în discursuri.

4.2. În cadrul „competenței”, E. Coșeriu distinge și trei tipuri de norme corespunzătoare celor trei niveluri: la nivel universal – *congruența*, dată de regulile generale ale gândirii, precum și de cele legate de vorbirea în general și cunoașterea lumii, la nivel istoric – *corectitudinea*, dată de sistemul de tradiții ale vorbirii dintr-o comunitate (a ști să vorbești o limbă), la nivel individual – *potrivirea* (sau *tò prépon*, la Aristotel)¹³, dată de cunoașterea care se referă la comunicarea în anumite situații sau privind elaborarea discursurilor / textelor. Norma potrivirii le poate suspenda pe celelalte două, iar cea a corectitudinii pe cea a congruenței.

În acest sens, este cazul să reamintim că pentru grecii antici retorica (*téchne retoriké*) reprezenta studiul limbajului determinat de situație și de elementele ce

o compun, adică vorbitorii și interlocutorii, circumstanțele vorbirii și obiectul despre care se vorbește. Justificarea o găsim și la Aristotel: „Căci discursul este format din trei elemente, și anume: cel care vorbește, subiectul despre care el vorbește și cel căruia el îi vorbește, iar scopul se referă la acesta din urmă, vreau să spun auditoriul” (*Retorica*, I, 3, 1358 b).

Ținând seama și de retorică, E. Coșeriu consideră că *potrivirea* este de trei tipuri:

[a] *adecvarea*, adică „potrivirea cu privire la lucrurile despre care se vorbește”;

[b] *convenabilul*, adică potrivirea „cu privire la destinatar”;

[c] *oportunul*, adică potrivirea „cu privire la circumstanțele vorbirii” (Coșeriu, 1994b, p. 169).

Când ne abatem de la aceste norme, când ne exprimăm nepotrivit, vorbim fie inadecvat, fie neconvenabil, fie inoportun. Coșeriu a sintetizat aceste aspecte ce țin de deontologia implicită a limbajului sub forma următorului tabel¹⁴.

Deontologia limbajului

Niveluri ale cunoașterii lingvistice	Judecăți asupra vorbirii	
	de suficiență	de insuficiență
elocuțională	<i>congruent</i>	<i>incongruent</i>
idiomatică	<i>corect</i> (în lexic: <i>propriu</i>)	<i>incorect</i> (în lexic: <i>impropriu</i>)
expresivă	<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;"><i>potrivit</i></div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;"><i>nepotrivit</i></div>
	<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">temă <i>adecvat</i> destinatar <i>convenabil</i> circumstanță <i>oportun</i></div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">temă <i>inadecvat</i> destinatar <i>neconvenabil</i> circumstanță <i>inoportun</i></div>

4.3. Plecând de la distincțiile coșeriene, prin raportare la astfel de norme, poate fi cercetată și așa-zisa „funcție criptică”, evidențiindu-se când este motivată sau nu prezența sa în discursul medical. Chiar și autorii menționați observă că „o anumită *etică medicală* [s. – C.M.] poate explica această tendință [de asigurare a funcției criptice, n. – C.M.]. Practicantul evită, prin intermediul argoului, să spună pacientului un adevăr prea dur, prin intermediul unor termeni pe care acesta nu-i înțelege. Pe de altă parte, poate, medicul, conștient de caracterul uneori efemer al unor «adevăruri», găsește aici un motiv pentru a nu le pronunța, spunându-le totuși” (Baylon, Mignot, 2000, p. 352).

Discursul medical pune probleme „delicate”, mai ales când vine vorba de comunicarea medic – pacient. Tema dialogului medical poate fi sănătatea sau boala pacientului (maladia putând fi și ea într-o formă mai ușoară sau mai gravă); ca interlocutor, pacientul poate fi tânăr sau bătrân, bărbat sau femeie, un om mai rezistent sau mai labil din punct de vedere emoțional etc.; circumstanțele sunt și

ele diverse. Medicul trebuie să țină seama de asemenea amănunte când discută cu pacientul. Ca virtuți ale stilului medical, orientat spre bolnav, sunt recomandate *claritatea și simplitatea*: „A vorbi simplu, înseamnă să întrebuințezi limbajul obișnuit, să te îndepărtezi de cuvântul ezoteric de fiecare dată când acesta nu este cu nimic mai bun decât un cuvânt obișnuit al limbajului comun” (*ibid.*, p. 363). Funcția criptică se justifică doar când „este bine să se evite unii termeni curenți care, așa cum arată observațiile, au prin ei înșiși puterea să trezească frica: cuvintele *tumoare, cancer, uremie, infarct, sincopă cardiacă, ramoliment cerebral, paralizie* și câteva altele trezesc uneori profanului imagini mai angoasante decât își poate închipui medicul” (*ibid.*). A vorbi clar presupune a permite pacientului „să știe în orice moment despre ce se vorbește, trebuie deci să se vorbească lent, cu o anumită redundanță a cuvintelor” (*ibid.*). Este necesar ca medicul să-și impună să se ferească de a cădea în capcana umorului și a ironiei, să evite tonul glumeț ori cumsecade, chiar dacă pacientul discută într-un asemenea mod despre boala sa. În definitiv, în pofida aparențelor, acesta din urmă își privește cu deplină seriozitate boala sau problemele de sănătate (*ibid.*, p. 364). Uneori și cultura unei comunități joacă un rol deloc de neglijat. De pildă, în țările mediteraneene și latine situația este cu totul alta decât în cele anglo-saxone, când vine vorba despre dorința pacienților de a cunoaște întregul adevăr despre starea sănătății lor: „iberismul exacerbat este compus și dintr-o doză de fanfaronadă în fața bolii, dar și dintr-o extremă demoralizare, descurajare atunci când aceasta survine” (*ibid.*, p. 353). Medicul se găsește într-o postură dificilă, căutând să-i comunice unui astfel de bolnav treptat adevărul, pentru că acesta ar accepta mai degrabă minciuna decât adevărul.

5. În încheiere, dorim să reafirmăm / să punctăm câteva idei:

[a] De multă vreme i se recunoaște argoului o funcție criptică primară („fonction cryptique”), frecvent vehiculată în literatura de specialitate (cf. François, 1969, p. 14). Însă ea nu caracterizează limbajul medical decât în mod secundar, nefiind esențială pentru existența acestuia.

[b] Când se pune pe seama funcției criptice ocultarea adevărului în comunicarea dinspre medic spre pacient (cum fac Baylon și Mignot), se părăsește planul limbii și se pătrunde pe terenul discursului.

[c] Desigur că, neînțelegându-se semnificația termenilor medicali, nici sensul global al comunicării medicale nu mai poate fi priceput de către pacient. Dar aceasta este vina medicului și nu a limbajului. Limba ne oferă suficiente resurse să exprimăm ceea ce vrem și să oferim explicații acolo unde nu se înțelege ceva. Medicul trebuie să se arate preocupat și de *alteritate* (de la „a fi cu altul” [cf. lat. *alter*] – în sens coșerian), adică să încerce să se facă înțeles de interlocutor; alteritatea reprezintă o trăsătură universală primară a limbajului omenesc.

[d] De vreme ce medicul crede că respectă totuși condiția logosului apofantic (specific științei), spunând adevărul pacientului – deși într-o expresie neînțeleasă pentru acesta –, considerăm că așa-zisa „funcție criptică” de la nivelul discursului trebuie abordată și din perspectiva deontologiei limbajului.

[e] În concluzie, chiar dacă discursul medicului respectă norma congruenței și norma corectitudinii, caracterul criptic al comunicării sale orientate [și] spre pacient reiese din încălcarea normelor potrivirii (*tò prépon*, v. *supra*) și din limitarea alterității. Desigur, respectivele devieri pot fi uneori doar constatate și descrise de lingvist, dar este bine să arătăm de ce și în ce sens sunt devieri, ba chiar în ce măsură unele au devenit deja tradiții discursive condamnabile sau nu.

BIBLIOGRAFIE

1. Baylon, Mignot, 2000 = Christian Baylon, Xavier Mignot, *Comunicarea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2000.
2. Cornea, 2002 = Andrei Cornea, *Cuvintelnic fără frontiere*, Editura Polirom, Iași, 2002.
3. Coșeriu, 1967 = Eugeniu Coșeriu, *Limbajul și înțelegerea existențială a omului actual* [1967], în Coșeriu, 2009, p. 135-160.
4. Coșeriu, 1994a = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Editura „Știința”, Chișinău, 1994.
5. Coșeriu, 1994b = Eugeniu Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, 1992-1993, Seria A. Lingvistică, Iași, 1994.
6. Coseriu, 1998 = Eugenio Coseriu, *Textos, valores, enseñanza* [1998], în Eugenio Coseriu, Óscar Loureda Lamas, *Lenguaje y discurso*, EUNSA, Pamplona, 2006, p. 113-126.
7. Coșeriu, 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura ARC, Chișinău, 2000.
8. Coșeriu, 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009.
9. Coteanu, 1973 = I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, Editura Academiei, București, 1973.
10. Dominte, 2003 = Constantin Dominte, *Funcțiunile și caracteristicile definiției ale limbajului*, în Zamfira Mihail (coord.), *Lingvistică generală*, Editura Fundației „România de mâine”, București, 2003, p. 83-103.
11. DȘL, 1997 = Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, Editura Științifică, București, 1997.
12. François, 1969 = Denise François, *Fonctions du langage*, în André Martinet, *Fonctions du langage et linguistique appliquée*, în „Communication et langages”, 1969, vol. 1, nr. 1, p. 9-18.
13. Marin-Omer, 2003 = Ioana Marin-Omer, *The Role of Medical Special Code and Slang in Communication between Doctor and Patient in Oncology Departments*, în volumul *Limba și vorbitorii* (editat de Tatiana Slama-Cazacu), Editura Arvin-Press, București, 2003, p. 272-287.
14. Pușcariu, 1940/1976 = Sextil Pușcariu, *Limba română. Privire generală*, vol. I, Editura Minerva, București, 1976 [1940].
15. Slama-Cazacu, 1999 = Tatiana Slama-Cazacu, *Psiholingvistica. O știință a comunicării*, Editura All, București, 1999.

NOTE

¹ Încă de la începutul primului capitol al respectivei secțiunii, *Limba medicală*, autorii subliniază că „limba medicilor nu este de fapt decât un *vocabular medical*: ea are aceeași fonetică, aceeași morfologie și aceeași sintaxă ca și limba comună; doar lexicul este diferit parțial.” (Baylon, Mignot, 2000, p. 345).

² Dar având și o bună pregătire în lingvistică.

³ Întrucât, pe de o parte, în argou, creația lexicală „ține de plăcerea de a combina cuvintele trimițându-le la un univers încărcat de simboluri expresive”, iar, pe de altă parte, în jargon, „o voință estetizantă perpetuează și aici modelul greco-latin în ceea ce privește formarea unităților lexicale științifice: o consonanță marcată cultural mângâie în mod agreabil urechile delicate” (*ibid.*, p. 351).

⁴ De pildă, Coșeriu, atunci când vorbește despre limbajul poetic, are în vedere, mai degrabă, discursul literaturii artistice, decât stilul [funcțional] beletristic. Constatăm aici o preluare, prin calc, a terminologiei lui Aristotel, la care *limbajul semantic* (*logos semantikos*) este limbajul în esența sa, fără alte determinări ulterioare, în timp ce *limbajul apofantic* (*logos apophantikos*), *limbajul poetic* (*logos poetikos*) și *limbajul pragmatic* (*logos pragmatikos*) sunt, de fapt, tipuri de *discurs*, adică „limbaj determinat ulterior”.

⁵ Caracterizate astfel: „diferențe *diastatice*, adică diferențe între straturile socioculturale ale comunității lingvistice” și „diferențe *diafazice*, adică diferențe între diferite tipuri de modalități expresive” (Coșeriu, 2000, p. 263).

⁶ Cf. Coșeriu, 1994a, p. 101 (în studiul *Obiectul și problemele dialectologiei*).

⁷ Vezi și Coteanu, 1973, p. 69.

⁸ De aceea, mai potrivit ar fi să se spună că în mesaj se manifestă o funcție de *denotare* (și nu de *reprezentare* – în terminologia lui Bühler [vezi Coșeriu, 1994b, p. 146-147]).

⁹ Un alt reflex al acestei funcții l-ar reprezenta eufemismul. Se vorbește chiar și de o *funcție eufemistică* a limbajului (vezi Cornea, 2002, p. 87), de mascare a realității (cf. Slama-Cazacu, 1999, p. 583), având uneori și consecințe manipulatorii.

¹⁰ De altfel, Baylon și Mignot dau impresia că știu acest lucru, deoarece, cel mai adesea, spun că limbajul medical „asigură” o funcție criptică (chiar „virtuală”) sau că el conține „embriionar” un aspect criptic.

¹¹ La fel, implicit, nici Marin-Omer (2003, p. 272) nu pare să deosebească, referitor la limbajul medical, termenul *slang* („argou”) de *jargon* („jargon”). De altminteri, nici dicționarele limbii engleze nu fac această distincție întotdeauna, *slang*-ul fiind adesea inclus în *jargon*.

¹² La origine, și argoul era un fel de „limbaj profesional”: de pildă, limbajul hoților.

¹³ De cele mai multe ori, când nu simte nevoia altor distincții, Coșeriu se mulțumește să întrebuințeze doar termenul de *adecvare* pentru aristotelicul *tò prépon*.

¹⁴ Preluat, cu echivalările românești necesare, din Coseriu, 1998, p. 117 (Prezentarea normelor se face aici la p. 115-117).

Alice **TERMINOLOGIA**
TOMA **GEOGRAFICĂ ROMÂNEASCĂ**
ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Studiul terminologiilor științifice, în general, și al celor românești, în special, este o preocupare relativ recentă a lingvisticii. Desprinzându-se din cadrul acesteia, terminologia a devenit o știință independentă și, mai ales, o practică socială ce se extinde în contextul actual al dezvoltării tehnico-informaționale și al globalizării, care cer termeni preciși, în vederea unei comunicări eficiente.

Interesul pentru formarea terminologiilor românești și a stilului științific românesc apare la cercetători precum J. Byck, N. A. Ursu, G. Ivănescu, I. Gheție și, mai recent, Gh. Chivu (cf. Chivu, 1980-1981), A. Bidu-Vrănceanu (cf. Toma, manuscris). Studiul terminologiilor ocupă un loc important în Tratatul istoriei limbii române inițiat de Academia Română sub coordonarea dlui prof. Gheorghe Chivu. Concluziile diverselor cercetări sunt, în general, apropiate, variind ușor în funcție de reperele fiecărui cercetător în definirea terminologiei și a stilului științific. Bazele investigației sunt date de școala lingvistică și de teoria lingvistică acceptată și utilizată de fiecare în parte. Se conturează ca general acceptat faptul că, deși există o dezvoltare științifică comună relativ omogenă, totuși fiecare domeniu prezintă propriul ritm de dezvoltare, nesincronizat în mod obligatoriu cu celelalte domenii. Potrivit studiilor menționate, primele terminologii încep a se contura în română în secolul al XVII-lea și țin de geografie, filozofie și medicină. Secolul al XVIII-lea, în special prin dezvoltarea tipăriturilor, pare să însemne un punct important pentru majoritatea domeniilor științifice, culturale, tehnice, economice sau sociale ale epocii: gramatică, poetică, versificație, retorică; logică, matematică, astronomie, cosmografie; chimie, alchimie, fizică; medicină, anatomie, farmacie; politică, administrație; arhitectură, urbanistică; industrie, comerț, transport; arte plastice și muzică.

Ipoteza noastră este că, indiferent de domeniul cunoașterii, limba comună este un rezervor important de termeni

care se specializează pentru un domeniu sau altul. Limba comună este completată sau concurată de împrumut sau / și calc, procedee ce variază în intensitate și însemnătate de la o epocă la alta sau de la o știință la alta.

Încercăm, în studiul de față, să oferim o descriere a terminologiei geografice românești în secolul al XIX-lea, răspunzând la următoarele întrebări principale: Ce subdomenii ale geografiei sunt dezvoltate în secolul al XIX-lea și cum dau acestea informații despre specializarea geografiei? Care este nivelul de „științificitate” al geografiei în secolul al XIX-lea? Cum realizează definirea relației termen – concept în geografia secolului al XIX-lea? În găsirea răspunsurilor utilizăm, printre altele, texte și dicționare din sec. al XIX-lea.

1. TENDINȚA DE SPECIALIZARE – SUBDOMENII

Încă din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea se remarcă existența unei terminologii pentru trei subdomenii ale geografiei: geografia fizică („despărțirea fizicească” a geografiei), geografia economică („despărțirea politicească”) și geografia matematică („despărțirea matematică”) (Chivu, 1980-1981, p. 116-117).

Ca denumire a științei, *geografia* în sec. al XIX-lea este un termen mult mai puțin stabilizat ca nume de domeniu prin comparație, de exemplu, cu *matematica*. Stă dovadă în acest sens și modul în care dicționarele înregistrează mărcile diastratice referitoare la geografie: Poenar, 1841, *geogr. – geografie, descrierea pământului*; Negulici, 1848, *miner. – mineralogie*; PP, 1862, *miner. – mineralogie*; Antonescu, 1862, *miner. – mineralogie*; Costinescu, 1870, *geogr. – geografie; miner. – mineralogie*. E de remarcat faptul că marca ce indică geografia apare – cel puțin printre dicționarele consultate de noi – numai în dicționarele bilingve. În plus, atunci când geografia apare printre mărci, este însoțită de o sintagmă explicativă, *descrierea pământului*. Aceste observații nu vin neapărat în sprijinul afirmației că geografia nu este în sec. al XIX-lea un domeniu bine delimitat în spațiul românesc. Simplitatea definiției domeniului poate fi, dimpotrivă, un semn al cunoașterii relativ popularizate a domeniului geografiei. Definiția lexicografică nu face decât să reia explicația dată deja despre marcă, fără să aducă nimic în plus (Poenar, 1841) sau doar reformulând acest lucru „Știința quare areta pozițiunea respectivă a totoloru părțiloru pământului, quare are de obiectu descrițiunea globului terestru. [...] Cartea care coprinde aqueastă sciință [...]” (Costinescu, 1870). Reformularea dă informația conform căreia „descriere” înseamnă prezentarea *pozițiunii totoloru părțiloru*, iar „pământ” înseamnă *glob terestru*.

2. RELAȚIA LINGVISTIC – EXTRALINGVISTIC ȘI DEZVOLTA-REA CONCEPTUALĂ A TERMINOLOGIEI POTRIVIT TEXTELOR

Dacă din dicționare geografia pare a lăsa imaginea unui domeniu slab reprezentat și dezvoltat în sec. al XIX-lea, numele său lipsind dintre mărcile diastratice,

textele demonstrează că geografia este o știință amplă, care dezvoltă subdomenii, vorbindu-se de „împărțirea geografiei” (Rus, 1842, XXIII). Explicația ar veni din faptul că rămasă cumva în urmă este nu știința în sine, ci denumirea acesteia. Astfel, de exemplu, titlurile cărților nu folosesc termenul *geografie*, ci *icoana pământului*. Geografia este apropiată de alte domenii, existând același profesor de liceu pentru agronomie, geografie și istoria universală. Publicarea unei cărți de geografie devine prilej de discuție despre „Unirea Rumânilor” (Rus, 1842, VIII), despre Transilvania și „soarta noastră viitoare” (Rus, 1842, IV), în *Precuvântare* (Rus, 1842, I-IX din I-XX).

Importanța geografiei este subliniată astfel: „Scopul primariu mi-au fost a lăți înspre rumâni această știință, carea e strâns legată cu cultura omului; care e în o formă folositoare și desfătătoare pentru toate clasele; fără carea nu să poate înțelege nice o foae din vro Gazetă, nice o față din Istorie” (Rus, 1842, IX). Geografia este o știință ce face parte din cultura generală, iar obiectul ei de studiu: „Ea se cuprinde cu descrierea Pământului și a neamului omenesc” (Rus, 1842, IX) îndreptățește răspândirea sa: „Și cine, în care s-au dezvoltat puterile sufletești, nu va dori a cunoaște mai de aproape pământul, pe care lăcuește, din care capătă nutrețul, și prin care se leagă cu lumea, cu nemărginita sferă terească? Cine nu va căuta cu plăcere la mărșul acest glob, la teatrul faptelor și întâmplărilor omenimii? pe care aicea se rădică munți cumpliti, ce înalță cătră ceriu sumețele sale vârvuri, ca niște pompoase altare în beserica firii; colo se trag văli afunde adăpate de râuri limpezi, peste care au răspândit firea ca un mândru covor înfloritele sale frumșețe; aicea e învăscut în verzi păduri ca în niște pompoase vesminte; colo se copere cu șășuri largi, cu câmpuri lucrate; aicea înneecat în apă; colo în mare de arină uscată; aicea presărat cu cetății pompoase, ca cu niște monuminte a puterii omenesti; colo lăsat în sălbătăcie, spre a fi lăcuiță ferelor, ca un sămn a scăpătării unei părți a omenirii, a netrăzirii ei din starea sălbătăciei” (Rus, 1842, IX-X). Remarcăm aspectul accentuat retoric al pledoariei pentru cunoașterea geografiei. Pe lângă descrierea globului terestru, geografia dă informații despre „neamul omenesc” și „popoare osăbite”, industria care „rădică pre popoare”.

Ca și în cazul matematicii, este amintită dificultatea exprimării cunoștințelor științifice în limba română. Dar, în acest caz, este prezentă o grijă mai mare în vederea găsirii unor soluții filologice pentru rezolvarea acestei probleme: „Urmează să vorbesc ceva și despre limba, în carea am scris această carte; că pre noi rumânii, de vrem a scrie ceva, ne sălește lipsa și peste voie, ba nu arareori și în contra chemării a ne cuprinde cât de puțin și cu filologia” (Rus, 1842, XII). Ortografia, în cazul unor autori, respectă limba din Transilvania și, de asemenea, respectă principiul analogiei în cazul introducerii unor cuvinte noi: „Apoi ceva principe, după care să mă întocmesc nu mi au lipsit și mie. În Ortografie mi-au fost îndreptariu pronunțarea din Transilvania, dela care m-am depărtat numai din pricină precumpănitoare. Unele litere din Ortografia veche nu le am întrebuințat, pentru că am putut fi fără ele. În formarea cuvintelor noă am urmat analogia, de care nu m'am ținut în toate cu mai mare următate (consequentia) iară numai din scop, spre a nu face prea mare neplăcere unor urători de înoiri” (Rus,

1842, XIV-XV). Cuvintele nou introduse fie răspund apariției unor concepte noi, fie înlocuiesc cuvinte existente în limba română, dar considerate nepotrivite: „Cu acest drept am trăit și eu, formând câteva cuvinte noăă, și întrebuintând unele de alții nu de mult făcute, parte spre a încămna niște idei, pentru care nu am aflat cuvinte în limbă; parte în locul unor străine, ce nu apucase a se înrădăcina. Apoi publicul va avea drept a le primi, și care nu vor suferi această probă, vor rămânea uitate, să vor întoarce în nimicimea dinainte” (Rus, 1842, XVI). Creatorii de cuvinte sunt conștienți de faptul că numai circulația ulterioară a cuvintelor poate decide efemeritatea sau perenitatea acestora, indiferent de principiile respectate pentru introducerea lor în limbă. Sursele cuvintelor noi sunt limba română, prin reutilizarea unor cuvinte ieșite din uz sau prin formarea de cuvinte noi și limbile străine, prioritate având latina și limbile romanice, însă evitându-se slavonismele: „După părerea mea ar fi doăă izvoare pentru înavuțirea limbii: *însă limba rumânească și limbile străine*. Din însă limba se poate înavuți limba în două moduri: a) răinviind unele cuvinte, ce se află părăsite și uitate în cărțile vechi; [...] b) Se poate însă înavuți limba făcând cuvinte noăă din rădăcini rumânești: din primitive derivate, din substantive aieptive, din sâmples compuse ș. a., și iară din contră. A arăta căile, care ar fi de urmat în aceasta, e lucru Gramaticii; noi dară vom aduce numai câteva exemple. [...] din nou, noutate” (Rus, 1842, XVI-XIX). În general, împrumuturile sunt adaptate, dar există și excepții: „Unele totuși le-am lăsat neaduse la formă rumânească; așa: constituție, răvoluție, râlגיע; în care totuși de să va zice i, dinainte de e pre urmă, lung, nu vor să fie în contra formelor rumânești. (Rus, 1842, VIII-XIX).

Alfabetul chirilic constituie o dificultate în redarea anumitor sunete, de aceea, mai ales pentru scrierea unor nume proprii, autorul apelează la litere noi (pe lângă cele mai bine de 40 ale alfabetului chirilic), ö și ü: „Să am iertare, că neîndes-tulindu-mă cu cele patruzăci și mai bine litere chirilești, am întrăbuintat în mai multe nume proprii pre ö și ü. Pricina e, că sunetul acestora se află la mai multe popoare din Europa; [...] Numele străine le-am scris cu litere chirilești după cum se pronunță; iară între () după cum se scriu. [...] Am scris mai încolo: Macedonia, Cesaria, Germania, Geografie ș. a.; că mi se vede acest sunet a-l fi avut literile c și g, și la strămoșii nostri, înainte de e și i, ae și oe; că almintrălea cum am fi ținut și noi și Italii acelea sunete?” (Rus, 1842, XIX-XX).

În ciuda eforturilor de adaptare și adecvare trebuie avut în vedere că în lectura unui text științific rămâne dificultatea intrinsecă a acestuia dată, printre altele, de prezența termenilor de specialitate. „Poate fi încă, că unora dintre cetitori să vor vede multe, care le cuprinde această carte, cam întunecate. Acestora le aduc aminte, că înțelegerea unei științe poștește ceva pregătiri, o anumită treaptă de cultură științască, cunoașterea terminilor ș.a.” (Rus, 1842, XX-XXI). Textul este destinat unui public mediu cultivat, pentru ridicarea nivelului său științific. „Mi-au fost înainte ochilor plasa cetitorilor de mijloc, sau aceia, carii au trecut prin scoalele de Gimnasiu, și acestia nădăjduesc că mă vor înțeleg, sau ar trebui să mă înțeleagă” (Rus, 1842, XXI). Spre a fi accesibil financiar, se renunță la adăugarea unor hărți, a căror lipsă se recomandă a fi suplinită prin utilizarea unor atlase. Ști-

ința este pusă în slujba adevărului, verificat însă, în unele cazuri, numai parțial de autor și transmis de acesta din surse de încredere, în alte cazuri. „A scrie în toate adevărul mi-am ținut cea mai strânsă deregătorie, nice am cruțat oricâtă osteneală în cercarea lui. Despre mai multe lucruri totuși am fost sâlit a da cunoștințele, cum le-am căpătat, fără a putea sta bun pentru adevărul lor; că vin întâmplări, unde înștiințările sânt cu prepus, sau contrare, unde nu ne stă alta în putere, fără a alege aceea, ce se pare mai aproape de adevăr. Geografia încă are locuri întunecate, și unora le-au plăcut a vedea și în acestea, unde umblând orbecând, nu au văzut fără năluci și visuri” (Rus, 1842, XXI-XXII). Deși nu la începuturi absolute, geografia mai are multe lucruri de clarificat.

Geografia, ca orice știință, oferă satisfacții intelectuale pe care nimic altceva nu le poate înlocui: „Apoi asecurez pre Mult prețuiții Cetitori, că litărarea mea întrăprindere au purces din cele mai curate îndemnuri, prin carea de am sporit cât de puțin în luminarea poporului rumânesc; osteneala-mi este deplin răsplătită; almintrelea voiu rămânea numai cu desfătarea, carea o am sâmțit în lucrarei, și cu dulcea aceea mângăere, că am plinit cât am putut, și cu cât am fost datoriu” (Rus, 1842, XXII).

Există preocupare pentru economie de spațiu și exactitate, termenii mai frecvenți primind abrevieri specifice. De exemplu, punctele cardinale: *a. apus*, sau *apusul*, *r. răsărit*, sau *răsăritul*, *m.n. meazănoapte*, *m.z. meazăzi* sau alți termeni ca *lăț.* = *lățime* (*) „În Europa prin lățimea geografică se înțelege tot lățimea de meazănoapte, pre carea în Tom. a III. o vom osăbi, în lăț. de m. n. și de m. z.” (Rus, 1842, XXIV).

3. MODERNIZAREA TERMINOLOGIEI – DEFINIRE ȘI META-LIMBAJ (FIȘE DE DICȚIONAR)

Definirea geografiei în texte este mai complexă decât în dicționare; diferența e dată, pe de o parte, de explicația etimologică, pe de altă parte, de încercarea de a încadra domeniul în sfera mai largă a cunoașterii Universului, de a-i delimita supradomeniul și de a-i prezenta subdomeniile: geografia matematică sau astronomică, geografia fizică și geografia politică:

„Știința, carea mai în toate limbile europenești se numește cu numire împrumutată din limba grecească *Geografie* sau *Gheografie*, rumânește s-ar putea zice *Descrierea pământului*; că ea ne învață a cunoaște pământul sau ca trup ceresc, sau ca trup firesc, sau ca un loc, în care viețuește neamul omenesc.

Geografia macar e știință de sine, se poate totuși socoti ca o parte a *Cosmografiei*, sau a *Descrierii lumii*; ca și pământul e numai o parte a aceștiea.

Geografia în privința mătăriei se împarte în *matematică* sau *astronomică*, *fisică* sau *firească*, și *politică*” (Rus, 1842).

Remarcăm oscilații atât în grafia termenilor (*geografie* sau *gheografie*), cât și în exprimarea lor lexicală prin împrumut sau prin traducere, ceea ce duce la apariția unor perechi de sinonime (*geografie* – *descrierea pământului*, *cosmografie* – *de-*

scrierea lumii, fizică – firească). Alteori, perechile de sinonime apar pur și simplu datorită unor denumiri diferite (*matematică – astronomică*). Definiția textuală, spre deosebire de definiția lexicografică, arată că pământul e doar o parte a geografiei, o parte din obiectul de studiu al acesteia.

Abordarea geografiei presupune cunoașterea unor noțiuni de bază (cunoștințe găitoare) care cuprind, pe lângă supradomeniu și subdomenii, relația geografiei cu alte științe sau domenii științifice. Vom vedea în continuare definirea celor trei subdomenii ale geografiei amintite mai sus și interdisciplinaritatea lor, relația lor cu alte domenii.

Geografia *matematică* sau *astronomică* „vorbește despre tot pământul ca despre o stea întră stele; ca despre un *mădulariu* [s. – A.T.] a sistemii *sorești* [s. – A.T.]; ca despre un *trup* [s. – A.T.] *ceresc rotund* [s. – A.T.], la capete cam *apăsat* [s. – A.T.], și la mijloc *durducat* [subl. ns.] puțin, care se învârtește *necurmat* [s. – A.T.] precum pe după *osiea* [subl. ns.] sa, așa în giurul soarelui” (Rus, 1842). Sublinierile în text ne permit să punem în evidență caracterul rudimentar al metalimbajului geografiei în prima parte a sec. al XIX-lea. Se remarcă lipsa împrumuturilor, acoperită prin cuvinte vechi folosite în limbaj specializat (*mădular*) sau cuvinte formate în limba română cu același scop (*sorești*) sau apelul la calc și / sau traducere (în celelalte cazuri).

Geografia *matematică* e o parte a matematicii aplicate și se intersectează cu astronomia: „Geografia *matematică* e o parte a matematicii aplecate, împrumută multe adevăruri din Astronomie, și cuprinde tot pământul” (Rus, 1842).

Tot printr-o structură sintactică repetitivă și enumerativă, diferită însă de cea utilizată în definirea geografiei *matematice*, este definită și geografia *fizică*: „Geografia fizică face cunoscută *scoarța pământului* [s. – A.T.], sau *părțile vârtoase* [s. – A.T.] și moi, ce se află în *partea lui din afară* [s. – A.T.]; *meteoarele sau arătăturile din atmosferă* [s. – A.T.]; *avuștea* [s. – A.T.] pământului în produpturi, și pre om ca pre cel mai prețuit dintră *ființele* [s. – A.T.] lui” (Rus, 1842). Deși suficient de avansată la nivel conceptual, la nivel terminologic geografia are puțini termeni care vor rămâne în limbă (*scoarța pământului*).

Interdisciplinaritatea geografiei fizice este foarte complexă. De fapt, aceasta duce la o mulțime de sub-subdomenii, foarte interesantă: „Asemenea cea fizică, carea de se întinde numai la părțile vârtoase a lui, se zice *Geistică* sau *Gheistică*; de singur la ape, *Idrologie* sau *Geografie hidroistică*; și *Meteorologică*, *Climatologie* sau *Atmosferologie* de vorbește singur despre atmosferă și arătăturile din ea. Mai încolo: *Istorie firească* geografică, sau *Geografia produpturilor*, de ne face cunoscute numai produpturile firești a pământului, și iară *Geografie antropologică* sau *Etnografie*, de cuprinde numai neamul omenesc peste tot, sau împărțit în popoare” (Rus, 1842).

Același lucru, existența unei terminologii rudimentare, se poate spune despre metalimbajul folosit în definirea geografiei politice: „Geografia politică arată *fața pământului* [s. – A.T.], *împărțirea spre lăcuință* [s. – A.T.] între mai multe

popoare [s. – A.T.], sau numără *staturile* [s. – A.T.] cu părțile lor, în care lăcuesc *neamul omenesc* [s. – A.T.]” (Rus, 1842). Când termenul este adecvat lexical, se observă caracterul învechit al adaptării morfologice a împrumutului (*staturile*).

În funcție de segmentarea spațială sau temporală a obiectului de studiu, geografia politică are mai multe (sus-)sub-subdomenii: „Geografia politică se întinde sau la tot pământul, sau numai la o parte a acestuia. Cea dintâie se zice *Universală*, și cealaltă *specială*, carea iară, de cuprinde o parte mai mare a pământului, se numește *Horografie*, și *Topografie* de descrie ceva ținut mai mic, o cetate, sau singur cetățile, orașele și satele unei țări sau provincie. Mai încolo: *Geografia* politică e supusă schimbărilor după mutările care le suferă neamul omenesc, și se împarte în *Geografia vrâstei vechi, de mijloc și noăă*. [...] La acestea mai adaogem *Geografia timpului nostru*, [...]” (Rus, 1842).

Geografia politică beneficiază de ajutorul statisticii pentru a aduce rezultate mai interesante: „Cu Geografia politică stă în legătură strânsă Statistica, sau știința, carea arată precum cea dinafară; [...] Mătăria acestor doăă științe e mai mare parte tot aceea, și se osăbesc mai mult în sistemă” (Rus, 1842).

Pentru a face diferența între diversele tipuri de geografie și geografia, în general, se introduce termenul de *geografie curată*: „De cumva se vor depărta acestea toate, sau de se va cuprinde Geografia numai cu descrierea pământului și a apelor, se numește Geografie curată” (Rus, 1842).

4. ÎN LOC DE CONCLUZII

În studierea terminologiei geografice din perioada 1640-1780, Gh. Chivu remarcă prezența unei *terminologii general științifice* și a unei *terminologii specifice* domeniului. Printre termenii general științifici sunt amintiți *cap* ‘capitol’; *hotărâre* ‘definiție’, *știință*, numai ultimul păstrându-se în secolul următor.

Termenii specializați sunt denumiri ale domeniului sau ale subdomeniilor – îi numim *meta-termeni* sau denumiri ale obiectelor cercetate de domeniu – îi numim *termeni propriu-zisi* (v. Toma, manuscris). Gh. Chivu constată că împrumutul constituie principala sursă a terminologiei geografice, în general, pentru perioada studiată. Calcul apare destul de sporadic. Limbile principale ce servesc drept sursă pentru împrumutul extern sunt neogreaca (de exemplu: *arhipelag*, *promontoriu*, *atmosferă*, *climă*; *hartă*, *tropic*), latina (de exemplu, *echinocțiu*) și limbile romanice (*orizont*, *topografie*, *zonă*), împrumutul din rusă (*topografie*, și origine romanică) sau germană (*magnet*) fiind foarte rar folosit.

Putem vorbi de un *împrumut extern* (împrumutul propriu-zis) și *împrumutul intern* – din limba comună. Termenii din limba comună apar în toate cele trei subdomenii ale geografiei și mulți se mențin în secolul al XIX-lea: geografia fizică, geografia politică și geografia matematică. Termenii de proveniență populară „denumesc formele de relief, apele și fenomenele meteorologice obișnuite la noi,

fac parte din vocabularul curent în orice epocă” (Chivu, 1980-1981, p. 115), de exemplu: *câmp, deal, munte, șes, țărm, cale, apă, baltă, gârlă, izvor, mare, pârâu, ploaie, vânt*. Alții denumesc așezări umane și împărțirea administrativă a teritoriului (*oraș, scaun, stăpânire, ținut, târg*) sau punctele cardinale (*miazăzi, austru; miazănoapte, crivăț; răsărit, apus*).

Concursul concomitent al mai multor surse diferite (împrumut intern, extern, calc) ale termenilor geografici din perioada 1640-1780 duce la formarea unor serii sinonimice, desființate uneori odată cu trecerea timpului. De exemplu, *acrotirion – cap – clin de pământ – grină – pisc – promontoriu* (cf. Chivu, 1980-1981, p. 116).

Din terminologia geografică a primei părți a secolului al XIX-lea, dicționarele monolingve par să înregistreze mai ales împrumuturile vechi, din greacă (*climă, meteorologie, planetu*) sau latină (*planiglobu, peninsulă*). În schimb, dicționarele bilingve lasă cale deschisă împrumuturilor din limbile romanice, în speță, franceza (*aerosferă, meridian, istm, minut*). Calcurile și traducerile de termeni geografici sunt slab reprezentate în dicționare.

Metalimbajul e instabil, ceea ce face ca definiții ale unor termeni aparținând aceleiași familii lexicale să fie mult diferite. De exemplu, în timp ce *meridian* substantiv e definit ca: „(t. de géogr.) linie circulară care trece prin zenit și nadir, și prin polurile lumii, și care împarte globul pământesc în două emisfere, cea orientală și cea occidentală” (Poenar, 1841); *meridian* adjectiv e definit astfel: „(t. de géogr.) *ligne méridienne* sau numai *méridienne*, linie meridiană [trad. – A.T.], linie trasă dela nord spre sud în planul meridianului, linie trasă din marginea cea mai meridională a unei țări, până în marginea cea mai sententrională – subst. linie care este secția planului meridian cu alt plan orizontal, vertical sau povârnit” (Poenar, 1841).

În partea a doua a secolului al XIX-lea remarcăm pătrunderea în definițiile lexicografice a sintagmelor, altfel spus, a termenilor sintagmatici. De exemplu, pe lângă cuvântul *pământ* mai sunt înregistrați termeni ca: *diametrul pământului, superfața pământului, scortia pământului* (LaMa, 1876).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Angela Bidu-Vrânceanu, coord., *Lexic comun, lexic specializat*, Editura Universității din București, 2000.
2. Angela Bidu-Vrânceanu, coord., *Lexic științific interdisciplinar*, Editura Univesității din București, 2001.
3. Gh. Chivu, 1980-1981, *Stilul celor mai vechi texte științifice românești. III – Stilul textelor geografice*, „Limba română”, p. 113-122.
4. Robert M. Losee, *The Development and Migration of Concepts from Donor to Borrower Disciplines: Sublanguage Term Use in Hard & Soft Sciences*, în *proceeding of the Fifth International Conference on Scientometrics and Informetrics*, Chicago, June 1995, p. 265-274.
5. A. Martin, *Théorie de la diffusion des innovations et implantation terminologique*, *Terminologies nouvelles*, 7, 1992, p. 34-41.
6. Cornel Popa, *Teoria definiției*, ES, București, 1972.

7. François Rastier, *Le terme: entre ontologie et linguistique*, în *Banque des mots*, 7, 1995, p. 35-65.
8. Josette Rey-Debove, *Le metalangage. Étude linguistique du discours sur le langage*, Paris, Le Robert, 1978.
9. Daniela Roventă-Frumușani, *Semiotica discursului științific*, Editura Științifică, București, 1995.
10. Tănăsescu Timotin, în *** 2000: *Terminometro. La terminologie en Roumanie et en République de Moldova*, Hors série No. 4, Union Latine.
11. Alice Toma, *Lingvistică și matematică*, București, EUB, 2006, 2008.
12. Alice Toma (manuscris), „Terminologia românească în sec. al XIX-lea și al XX-lea. Matematică, geografie, fizică și chimie”, în Gh. Chivu (coord.), *Tratatul de istorie a limbii române*, Academia Română.
13. N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare, vol. I, Studiu lingvistic și de istorie culturală*, Editura Cronica, Iași, 2004.
14. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei geografice românești*, în *Omagiu Iordan*, 1958, p. 871-876.
15. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București, 1962.

DICȚIONARE

1. Antonescu, 1862 = G. M. Antonescu, *Dictionar Rumän*, Buccuresci, Imprimeria Nationale a lui Stephan Rassidescu, 1862.
2. Costinescu, 1870 = Ion Costinescu, *Vocabularu romano-francesu*, Bucuresti, 1870.
3. LaMa, 1876 = A. T. Laurianu, J. C. Massimu și colab., *Dictionariulu limbei romane*, Bucuresti, Nova Tipographia a Laboratoriloru Romani 19. Strața Academiei, 1871-1876.
4. PP, 1862 = P. Protopopescu, V. Popescu, *Nou dictionaru portativu de toate dicerile radicale și streine reintroduse și introduse în limbă, copriindu și termeni științifici și litterari*, vol. I, Bucuresti, Tipografia lui Toma Teodorescu, 1862.
5. Poenar, 1841 = P. Poenar, *Vocabular francezo-romănesc*, București, Tipografia Colegiului „Sf. Sava”, 1840-1841.

SURSE

1. G. Slugerul Pop (trad.) *Elemente de geometrie*, București, Tipografia Colegiului Național, p. 277 + 7. (translit. ns), 1852.
2. Ioan Rus, *Icoana Pământului sau carte de geografie*, Tom I, 1842, p. 347.

Nicolae SENTIMENTUL SOFIANIC RÂMBU AL VIEȚII¹

1. CUM ESTE POSIBILĂ CULTURA ORTODOXĂ?

Urmându-i pe Spengler și Frobenius, Lucian Blaga, cel care a schițat în *Trilogia culturii* o veritabilă filozofie a ortodoxiei, afirmă că o cultură este în primul rând o problemă de stil, iar stilul, la rândul lui, este posibil fiindcă există un set de *categorii* specifice.

Ortodoxia, catolicismul și protestantismul au creat stiluri culturale diferite. Cum este însă posibil să existe în cadrul spiritualității creștine trei stiluri culturale diferite? Răspunsul filozofului român este următorul: „Spiritualitatea creștină ni se prezintă, în ansamblul ei... felurit ramificată. Mai nimerit ar fi poate să nici nu vorbim despre o «spiritualitate creștină», ci mai curând despre o spiritualitate catolică, despre una evanghelică sau despre una ortodoxă”². Noutatea cercetării lui Lucian Blaga constă în ideea că nu diferențele dogmatice dintre cele trei mari confesiuni creștine explică stilurile diferite, ci, invers, stilurile culturale, întemeiate pe categorii specifice, determină diferențele dogmatice cunoscute³.

În concepția lui Lucian Blaga, ortodoxia, catolicismul și protestantismul sunt „spiritualități bipolare”, ilustrate prin trei elipse, unde unul dintre cele două focare este comun, iar celălalt este reprezentat de categorii specifice. În *Trilogia culturii* este redată nu numai cu rigoare și profunzime filozofică, ci și cu extraordinar talent poetic diferența specifică dintre cele trei spiritualități creștine sau, cum s-ar spune astăzi, unitatea în diversitate a valorilor din spațiul cultural creștin.

Elementul comun al celor trei „spiritualități bipolare” îl reprezintă orientarea spre transcendență, spre o altă lume decât cea terestră. Din perspectivă strict axiologică, pentru creștin *împărăția spiritului* înseamnă totul, a *cezarului* nu înseamnă nimic. Dar ființa umană, atâta timp cât continuă să trăiască și în *împărăția cezarului*, trebuie „să dea cezarului ce-i al cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui

Dumnezeu”. Altfel spus, chiar și cel mai pur creștin trebuie să facă mereu compromisuri fără de care viața concretă nu ar fi posibilă nici măcar o clipă.

Dincolo de compromisurile pe care trebuie să le facă chiar și cel mai înflăcărat creștin, dând cezarului ce-i al cezarului, există, din perspectiva filozofiei culturii a lui Lucian Blaga, trei mari tipuri de compromis pe care le-a făcut spiritul creștin pur cu „spiritul locului”, luând astfel naștere cele trei mari „spiritualități bipolare”: ortodoxia, catolicismul și protestantismul.

Doctrina creștină, cum se știe, a ieșit învingătoare în Imperiul Roman, însă această victorie a fost și o parțială înfrângere, în sensul că spiritul creștin a trebuit să renunțe la niște exigențe pentru a putea supraviețui. „Întemeietorul creștinismului a spus, ce-i drept, cândva: „dați cezarului ce este al cezarului”, totuși doctrina creștină, cu lumea ei de dincolo, submina prin simpla ei prezență, încetul cu încetul, toate aceste realități și aceste valori „vremelnice” ale statului roman. Reacțiunea cezarică a fost, precum se știe, de multe ori așa de drastică, încât creștinii au trebuit să fugă sub pământ cu morții”⁴. Catacombele, pe care le vedem și astăzi la Roma, reprezintă, așadar, rezultatul prigoanei creștinilor. Lupta lor „a durat câteva secole, ca să se încheie în cele din urmă cu un monumental compromis”⁵.

Acest compromis dintre *împărăția spiritului* și *împărăția cezarului*, dintre lumea de dincolo și temporalitate va deveni un fel de element axiologic *a priori* ce va marca întreaga civilizație și cultură catolică ce va urma. Catolicismul va deveni o spiritualitate bipolară. Lucian Blaga ilustrează această bipolaritate printr-o elipsă în care cele două focare sunt transcendența, pe de o parte, și categoriile autorității, pe de altă parte. „Spiritul catolic se va înfățișa de acum înainte pentru totdeauna sub aspecte care caracterizează prin excelență forțele eminente creatoare de «stat». Descoperim în structura cea mai intimă și cea mai permanentă a catolicismului o manifestă voință de putere, năzuinți cezarice, o neînteruptă dispoziție de luptă cu puterile politice și sociale, și un oarecare spirit al concesiiei, ce totdeauna se impune echilibristicii necesare într-o asemenea luptă”⁶.

În lumea germană, spiritul pur al creștinismului a făcut un alt gen de compromis, spre a se putea impune și supraviețui. Spiritualitatea protestantă este reprezentată de Lucian Blaga, de asemenea, sub forma unei elipse, dar de data aceasta cei doi poli fiind *transcendența* și *categoriile libertății*⁷.

Asemeni catolicismului și protestantismului, remarcă Lucian Blaga, ortodoxia este o spiritualitate bipolară. Viața spirituală a ortodoxului pendulează neîncetat între *transcendență* și *categoriile organicului*. Se poate lesne observa că *transcendența* reprezintă elementul comun al celor trei mari spiritualități creștine, în vreme ce categoriile „vremelnice”, cum le numește Lucian Blaga, diferă în funcție de un mare compromis pe care, la un moment dat, doctrina creștină pură a trebuit să-l facă într-o anumită arie culturală locală. Filozoful român oferă, în urma analizei sale din *Trilogia culturii*, următoarea „tablă” a categoriilor: „Categoriile preferate ale catolicismului sunt cele ale autorității sacral-etatiste: statul, ierarhia, disciplina, supunerea, militarea pentru credință. Categoriile preferate ale protestantismului sunt cele ale libertății: independența convingerilor, delibe-

rarea, problematizarea, hotărârea, datoria, fidelitatea. Iar categoriile preferate ale ortodoxiei sunt cele ale organicului: viața, pământul, firea”⁸.

Aceste categorii specifice, al căror loc se află în inconștientul colectiv, și-au pus amprenta pe toate creațiile care au luat naștere în cultura catolică, protestantă și ortodoxă. Atmosfera protestantă, de pildă, rezultat al compromisului dintre spiritul pur al creștinismului orientat exclusiv spre transcendență și categoriile libertății, a favorizat, remarcă pe bună dreptate Lucian Blaga, inițiativa individuală pe toate planurile, de la cel artistic și filozofic până la cel economic, așa cum a demonstrat-o Max Weber în lucrarea sa *Etica protestantă și spiritul capitalismului*.

Categoriile autorității, specifice catolicismului, au favorizat creația monumentală, „așa cum aceasta ne apare în toate întruchipările superdimensionale ale romanicului, goticului, barocului, întruchipări de mari energii, sistematic coordonate și ierarhic puse în slujba aceluiași gând. Epoci întregi ale istoriei europene poartă această semnătură și pecete catolică. Atmosfera protestantă a priit în genere mai mult marii creații individuale, care se distinge prin semnele unei izbitoare originalități... Atmosfera ortodoxă, cu accentul pe tot ce e organic, a fost favorabilă mai vârtos creației de naturală spontaneitate, anonimă, populară, folclorică”⁹. Aceste categorii, care reprezintă totodată structuri axiologice ale inconștientului colectiv, sunt cele care au determinat diferențele culturale și de mentalitate majore dintre catolicism, ortodoxie și protestantism.

2. SOFIANICUL CA ESENȚĂ A CULTURII ORTODOXE

Deși nu a pătruns în limbajul cotidian, așa cum s-a întâmplat cu cele mai multe concepte filozofice, *sofianicul*, ca termen, este utilizat uneori spre a desemna un anumit gen de poezie, numită, așadar, poezie sofianică, sau o muzică sofianică. Dacă în limbajul comun există expresia „neliniște metafizică”, ar trebui să existe și opusul ei „liniște sofianică” sau „seninătate sofianică”.

Ceea ce afirmă Lucian Blaga despre *perspectiva sofianică*, tipică ortodoxiei, s-ar putea să pară surprinzător pentru publicul italian, deși multe idei pe care le implică *sofianicul* sunt locuri comune în ortodoxie. Suntem cu toții, din păcate, prizonierii unui anumit etnocentrism, sau, în limbajul lui Max Weber, nu putem privi fenomenele culturale decât prin intermediul a ceea ce el numește *Wertideen*, prin prisma unor etaloane axiologice *a priori*.

Chiar dacă astăzi întreaga Europă ar fi atee, categoriile specifice catolicismului, protestantismului și ortodoxiei, pe care Lucian Blaga le-a expus cu rigoare germană în *Trilogia culturii*, ne vor influența încă mult timp modul nostru de gândire și de acțiune. De pildă, chiar dacă nu mai împărtășește astăzi nicio confesiune religioasă, în spațiul cultural protestant individul va continua să muncească „cu profunda seriozitate a actelor religioase”¹⁰.

Pentru a sintetiza specificul culturii ortodoxe, Lucian Blaga preia de la unii gânditori ruși termenul *sofianic*, definit ca un „sentiment difuz, dar fundamental al

omului ortodox, că transcendentul coboară, revelându-se din proprie inițiativă, și că omul și spațiul acestei lumi vremelnice pot deveni vas al acelei transcendențe. Pornind de aici, vom numi „sofianică” orice creație spirituală, fie artistică, fie de natură filozofică, ce dă expresie unui atare sentiment, sau orice preocupare etică, ce e condusă de un asemenea sentiment¹¹.

Evident că cea mai potrivită ilustrare a *sofianicului* ca element tipic al culturii ortodoxe este catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol, o extraordinară creație arhitecturală care-ți dă impresia că „transcendentul coboară spre a se face palpabil, ...că grația se întruchipează din înalt, devenind sensibilă”¹². Impresia că cerul și pământul își dau întâlnire în celebra bazilică din „Noua Romă”, cum fusese numit Constantinopolul, a fost atât de puternică, încât trimișii prințului Vladimir din Kiev, când au vizitat-o, în anul 899, au mărturisit: „Nu știam dacă fusesem doar pe pământ sau în cer”¹³.

Un exemplu de creație în care elementul sofianic este lesne de sesizat este *icoana*. Pentru un occidental, fie catolic, fie protestant, fie laic, însă educat în spiritul uneia dintre aceste două mari tradiții culturale, este foarte greu să înțeleagă semnificația profundă a picturii ortodoxe, de aceea voi recurge la un autor occidental, germanul Ernst Benz, care a sintetizat pentru cititorul occidental esența icoanei, în lucrarea *Geist und Leben der Ostkirche*. Termenul *icoană* provine, cum se poate afla din orice dicționar, din grecescul *eikon*, care înseamnă *imagine, chip, portret*. Există, cum bine se știe, enorm de multe picturi religioase care-l înfățișează pe Iisus sau pe sfinți în toate catedralele catolice. Prin ce se distinge icoana ortodoxă de aceste picturi religioase? Ce anume are specific pictura religioasă ortodoxă față de pictura de la Capela Sixtină de Michelangelo, sau de o frescă de Giotto de la Asissi, sau de *Cina cea de Taină* a lui Leonardo da Vinci? Abstracție făcând de valoarea estetică în sine a acestor opere, un prim răspuns este acesta: prin simplul fapt că asemenea picturi sunt expresia personalității și geniului lui Michelangelo, Giotto, Pierro della Francesca. Chiar dacă o icoană ortodoxă ar fi avut o valoare estetică la fel de înaltă ca o pictură religioasă a lui Rafael, autorul ei ar fi rămas pentru totdeauna necunoscut. Ar fi fost considerat un mare păcat ca pictorul de icoane să-și semneze opera, fiindcă el însuși are sentimentul profund că nu e decât un umil instrument al Duhului Sfânt, că personalitatea lui nu înseamnă, de fapt, nimic. În vreme ce pictorul catolic se exprimă pe sine în opera sa, cel ortodox se ascunde cu grijă spre a rămâne veșnic anonim. Pentru a realiza icoane în acord cu semnificația lor originală, „trebuie să se întâlnească în aceeași persoană un artist și un teolog contemplativ... Pentru aceasta, adevărata pictură de icoane este arta cea mai rară și cea mai dificilă: ea pretinde combinarea acestor două daruri, rare și ele”¹⁴.

În limbajul filozofiei culturii a lui Lucian Blaga, se poate spune că pictorul de icoane are sentimentul că activitatea lui nu e decât un „vas al transcendenței”, un mijloc prin care „transcendentul coboară pe pământ”. În spațiul cultural bizantin a existat, cum se știe, pe parcursul secolelor al VIII-lea și al IX-lea, o puternică dispută în jurul icoanelor, comparabilă cu ceea ce s-a petrecut în Occident în perioada Reformei lui Luther și Calvin. Restabilirea cultului icoanelor, împotriva iconoclasmului, a fost proclamată ca sărbătoare a Biruinței Ortodoxiei¹⁵.

Pentru ca cineva educat în tradiția occidentală, catolică sau protestantă să înțeleagă semnificația icoanei ortodoxe, trebuie să aibă în vedere faptul că „icoana este ea însăși o rugăciune”¹⁶. De asemenea, nu trebuie să facem abstracție de faptul că icoana nu este o creație liberă a fanteziei unui anumit pictor, un produs al geniului și al talentului său. Explicația acestui fapt este următoarea: „Icoana conține și transmite același adevăr ca și Scripturile și de aceea, ca și Scripturile, se bazează pe date concrete și exacte, și nicidecum pe invenție... Icoana este... una din acele forme ale revelației și cunoașterii lui Dumnezeu în care voința și lucrarea divină și umană se contopesc”¹⁷.

Pentru occidentali, o *Madona* de Rafael, de exemplu, este înainte de toate o creație artistică a lui Rafael¹⁸. Chiar dacă există și în Occident o anumită reprezentare tipică a unor personaje sau a unor scene, cum ar fi *Cina cea de Taină*, artistul se exprimă pe sine în opera sa, spre deosebire de spațiul cultural ortodox, unde artistul dispăre complet din arta sa. De altfel, libertatea lui de creator este aproape nulă. Un pictor de icoane trebuie să respecte cu strictețe regulile de redare ale unei anumite figuri. El nu este liber nici măcar să-și aleagă culorile. Misiunea unui iconar, precizează Leonid Uspensky și Vladimir Lossky, este similară cu cea a unui preot. „Așa cum preotul nu poate modifica textele liturgice după bunul plac,... tot așa și iconarul trebuie să se conformeze imaginii consacrate de Biserică, fără să introducă vreun conținut personal sau emoțional”¹⁹. De aceea s-au adus pe bună dreptate critici cu privire la lipsa de originalitate a pictorilor ortodocși²⁰. De fapt, un anumit pictor joacă un rol absolut minor în istoria picturii religioase ortodoxe, majoritatea preferând anonimatul²¹.

Pentru un occidental este dificil să înțeleagă în ce constă totuși valoarea estetică a unei anumite icoane, din moment ce o anumită figură, Sfântul Nicolae, de pildă, este reprezentată aproape identic pe sute sau mii de alte icoane. De fapt, în tradiția ortodoxă, pictura icoanelor nu poate fi despărțită de funcția lor cultică, de aceea „mulți ortodocși consideră blasfemie o expoziție de icoane într-un muzeu”²².

Icoana, ca pictură religioasă tipic ortodoxă, ilustrează la fel de bine ca Agia Sofia, ceea ce Lucian Blaga numește *sofianicul*. „Sofia este ordinea și înțelepciunea divină, care coboară în vremelnicie, făcându-se vizibilă și imprimându-se materiei”²³, iar *sofianicul* este sentimentul de care este cuprins sufletul în prezența acestui fenomen. Spre a face și mai clară concepția lui Blaga despre acest element definitoriu pentru cultura ortodoxă, ar trebui să ne gândim la sentimentul extraordinar pe care-l produce asupra vizitatorului catedrala San Pietro de la Roma și pe care Immanuel Kant îl numește în *Critica facultății de judecare* „sentimentul sublimului”. Ortodoxul care intră în Agia Sofia sau într-o altă catedrală ortodoxă similară este cuprins de sentimentul *sofianic* al coborârii transcendenței în împărăția cezarului.

Numai dintr-o asemenea perspectivă poate fi înțeleasă semnificația profundă a picturii icoanei în cadrul culturii ortodoxe. Icoana nu este o simplă operă de artă, mai mult sau mai puțin reușită, ci un fel de fereastră între lumea de aici și lumea de dincolo. Acum intervine însă un aspect greu de sesizat de către cineva format în spiritul creștinismului occidental: prin această „fereastră” care este icoana nu

noi, oamenii, putem arunca o privire în lumea de dincolo, ci, invers, cei de acolo, adică Isus, Sfânta Maria și ceilalți sfinți, aruncă o privire în lumea noastră. În fața icoanei, ortodoxul se comportă ca și cum ar fi văzut de un anumit sfânt. De aici rezultă o extraordinară intensitate a trăirii în prezența icoanei. În acest sens, Serghei Bulgakov, unul dintre cei mai importanți teoreticieni ai sofianicului, afirmă: „Icoana dă sentimentul real al prezenței lui Dumnezeu”²⁴.

Izvorâtă din *sentimentul sofianic al vieții*, icoana nu redă nici individualități puternice și nici tipuri platonice, duse la perfecțiune de geniul unui pictor ca Leonardo da Vinci sau Albrecht Dürer. „Prin expresia lor, spune Lucian Blaga, figurile se declară purtătoare ale unei transcendențe; un reflux de eternitate s-a coborât asupra lor. Figuri terestre, ele sunt îmbibate de cerul lăsat în ele. Un calm sever, de dincolo de lume, le pătrunde... Făpturile stilizate sofianic manifestă o liniște de o supremă saturație, ele sunt scutite de orice efort, străine de orice act volițional... Ele nu sunt decât forme receptive... ale înțelepciunii pornite din înalt”²⁵.

Acest aspect static, această lipsă „de orice act volițional”, care se poate lesne observa la figurile reprezentate în icoane, este o caracteristică a pictorului însuși. Icoana, se spune în ortodoxie, nu este făcută de mâini omenești, reluându-se întocmai un verset biblic (Marcu, 14, 58), ci prin ea o anumită figură din lumea de dincolo, un anumit sfânt se reprezintă pe sine²⁶. Icoana a fost, așadar, în lumea ortodoxă văzută ca o apariție miraculoasă și chiar și astăzi este considerată de foarte mulți credincioși ca o minune. În întreg spațiul cultural ortodox există așa-numitele icoane făcătoare de minuni, în jurul cărora circulă o serie de legende despre felul cum acestea s-au pictat singure²⁷. De pildă, nu un anumit pictor decide să o reprezinte pe Sfânta Maria, ci ea însăși hotărăște să se arate astfel.

Caracterul special al picturii religioase a influențat radical întreaga cultură ortodoxă. Să reținem aici, din literatura de specialitate, două elemente: *mai întâi*, reprezentarea figurilor din lumea de dincolo nu poate fi decât bidimensională, *apoi* libertatea artistului este aproape nulă. Interpretarea strictă a unei porunci biblice, „să nu-ți faci chip cioplit”, a privat lumea ortodoxă de o artă atât de importantă precum sculptura religioasă. Este de la sine înțeles că această interdicție a influențat radical sculptura în genere. Un occidental va căuta zadarnic într-o biserică ortodoxă o reprezentare tridimensională a Mântuitorului sau a vreunui sfânt. Ea a fost de secole interzisă. Ca o compensație a acestei lipse, așa cum precizează Ernst Benz, în *Geist und Leben der Ostkirche*, în spațiul cultural ortodox s-a constituit, pe lângă pictura icoanei, o impresionantă artă a mozaicului, artă care poate fi admirată nu doar în Grecia și în alte țări ortodoxe, ci și în Italia, în fascinanta bazilică ortodoxă San Marco de la Veneția sau bazilica San Vitale de la Ravena.

Cu privire la regulile stricte, cu caracter de dogmă, pe care trebuie să le urmeze pictorul de icoane, trebuie remarcat faptul că o asemenea lipsă de libertate, de inițiativă și de orgoliu creator a marcat profund mentalitatea ortodoxă. De altfel, pasivitatea ortodocșilor în raport cu spațiul cultural occidental a constituit în România, și probabil și în alte țări ortodoxe, subiectul unor aspre controverse.

Emil Cioran, de pildă, cunoscutul filozof român, a scris în perioada interbelică o lucrare intitulată *Schimbarea la față a României*, în care capitoul al II-lea se intitulează *Adamismul românesc*, metaforă a pasivității ortodoxe.

Pentru Lucian Blaga, această pasivitate se explică prin categoriile organicului care sunt proprii spiritului ortodox, iar *sofianicul*, această „determinantă fără de care ortodoxia n-ar fi ortodoxie”²⁸, este, de asemenea, un corelat necesar al acestor categorii. În pictura religioasă occidentală, categoriile autorității, în spațiul catolic, și cele ale libertății, în spațiul protestant, determină un cu totul alt raport al omului cu transcendența: aceasta nu vine spre tine de la sine, dimpotrivă, tu trebuie să ai inițiativa, tu trebuie să faci efortul de a accede la ea. În planul picturii religioase, acest aspect este redat astfel de Lucian Blaga: „Goticul e dinamic, e pătruns de chinul înălțării, iar uneori de cumplită disperare în fața cerului de neajuns. Figurile sunt transfigurate ca un vis de dincolo de lume, dar în același timp ele sunt crispate de voința de a cuceri cerul și de suferința tragică a depărtării. Lipsește în gotic certitudinea sofianică, sub imperiul căreia omul se simte ca un vas al transcendenței, care coboară singură, din proprie inițiativă, ca să-l umple, să-l pătrundă”²⁹.

Evident că au existat în arta icoanei încălcări ale principiilor evocate mai sus, dar aceste abateri sunt însemne ale trădării spiritului ortodoxiei, similare păcatului. Evoluția icoanei, spune Trubețkoi, reflectă simptomatic istoria întregii vieți religioase ortodoxe³⁰. Atunci când sub presiunea culturii occidentale și a nenumăratelor slăbiciuni omenești sofianicul a fost neglijat, a rezultat o pictură religioasă „excesiv de elaborată, uneori de mare virtuozitate, dar... superficială, lipsită de elan spiritual”³¹.

Un alt aspect al culturii ortodoxe, explicabil prin categoriile organicului, reliefate de Lucian Blaga, este lipsa muzicii instrumentale religioase. Din punct de vedere dogmatic, interdicția utilizării instrumentelor muzicale este motivată astfel: „Omul nu trebuie să-l proslăvească pe Dumnezeu prin intermediul unor metale și lemne moarte, ci trebuie să fie el însuși un instrument viu al proslăvirii lui Dumnezeu”³². Este evident că în spațiul cultural ortodox ar fi fost imposibilă apariția unui Johann Sebastian Bach. Orga sau oricare alt instrument muzical au fost strict interzise în biserica ortodoxă. Dar ca o compensație a acestei lipse, precizează Ernst Benz, a luat naștere în țările ortodoxe o excepțională muzică religioasă corală. De asemenea, preotul ortodox trebuie să dea dovadă de excelente calități vocale.

3. „SAN MARC, SINISTRU, MIEZUL NOPTII BATE...”

Așa sună un vers dintr-un sonet al lui Eminescu. În cele ce urmează, luând ca exemplu bazilica ortodoxă San Marco din Veneția, voi încerca să arăt că orice mare realizare, din oricare spațiu cultural, are fatalmente și o latură „sinistră” pe care un alt mare poet român, Lucian Blaga, a exprimat-o astfel:

„Ca un eretic stau pe gânduri și mă-ntreb:

– De unde-și are raiul lumina? –

Știu: Îl luminează iadul

cu flăcările lui!”

În esența ei, orice cultură, ca realizare de valori spirituale, are o dimensiune tragică, paradoxală, întunecată. Dincolo de marele compromis pe care l-au realizat catolicismul, ortodoxia și protestantismul, fiecare într-un mod propriu, devenind spiritualități bipolare, cum spune Lucian Blaga, există numeroase alte compromisuri pe care a trebuit să le facă oricare creator de valori. În cultură, esența tragicului constă tocmai în faptul că o valoare pentru a se afirma trebuie să se sprijine pe nonvalori, spiritul trebuie să facă mereu compromisuri cu aspectele cele mai joase ale materiei. Tragic este și faptul că afirmarea unei valori pozitive determină, așa cum a demonstrat Nicolai Hartmann în *Etica* sa, negarea altor valori pozitive. Dăruirea unei persoane pentru cele mai înalte valori spirituale se face cu prețul renunțării sau chiar al subminării altora, la fel de înalte din punct de vedere axiologic. De aceea sentimentul unei eterne neîmpliniri însoțește orice demers de cuprindere a valorilor, încât conștiința cea mai nobilă și cea mai activă trăiește actul cuprinderii valorilor ca pe o înfrângere. Este de ordinul evidenței imposibilitatea omului de a cuprinde toate valorile, de a le trăi la aceeași intensitate, de a le apăra cu același efort, de a participa la ele cu aceeași dăruire.

În spiritul și sufletul celui care le trăiește, valorile se comportă *ca și cum* ar voi să se excludă reciproc. Nu este vorba aici doar de valori pozitive și de cele negative, ci de unele egale în rang. În numele sacralului, Leibniz, în *Teodiceea*, sacrifică rațiunea în numele justiției sociale, deseori este sacrificată libertatea etc. Individul însuși este străbătut de un permanent conflict al valorilor, *ca și cum* acestea s-ar lupta spre a dobândi un loc în sufletul lui.

Există însă situații, și nu puține, în istoria culturii când valorile, în sensul larg al termenului, au fost edificate în mod conștient pe seama nonvalorilor. Această idee poate fi ilustrată printr-un exemplu, din miile care pot fi invocate în acest sens: bazilica San Marco de la Veneția. Este vorba de o bazilică ortodoxă, în care ar trebui să regăsim *sofianicul* ca element central al ei. Spun *ar trebui*, fiindcă această bazilică ortodoxă are în ea ceva straniu, cum just remarca la vremea lui Théophile Gautier: „Bazilica San Marco are o înfățișare de templu, de biserică și de moschee: edificiul ciudat și misterios, rafinat și barbar, uriașă îngrămădire de bogății, biserică de piraiți făcută din diferite bucăți furate sau cucerite de la toate civilizațiile... E ca într-un vis oriental împietrit în puterea unui vrăjitor; ca o biserică maură sau ca o moschee creștină înălțată de un calif convertit”³³.

Este vorba de un edificiu creștin de o valoare arhitectonică recunoscută de secole, dar realizat cu lucruri furate. Acest aspect nu i-a scăpat lui Théophile Gautier, chiar dacă era uimit de frumusețea magică a bazilicii San Marco. El remarca faptul că pe bolta centrală se află un mozaic mare, pe fond de aur, reprezentând trupul Sfântului Marcu, furat din cripta de la Alexandria și trecut pe furiș prin vama turcească, între două hălci de porc, animal spurcat de care musulmanii au oroare și care se îndepărtau cu dezgust, lăsându-i pe creștini să treacă vama cu prețioasa marfă furată.

Frumusețea uimitoare a bazilicii s-a realizat, așadar, încălcându-se porunca: să nu furi. Între frumusețe și onestitate, s-a ales sacrificarea celei din urmă. Nici „iubirea aproapelui” nu cred că a fost respectată, dacă ne gândim la uriașele eforturi care au trebuit depuse de-a lungul timpului pentru ridicarea basilicii San Marco.

Presupun că dacă s-ar fi respectat în mod strict toate poruncile creștine, nici o catedrală creștină nu s-ar fi putut vreodată ridica.

NOTE

¹ O primă versiune a acestui text a fost publicată în volumul *Attraverso le ceneri dei valori. Saggi sull'impossibile neutralità assiologica*, Seneca Edizioni, Torino, 2008, p. 155-172 sub titlul *Il sentimento sofianico della vita*.

² Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, în *Opere*, vol. 9, *Trilogia culturii*, Editura Minerva, București, 1985, p. 202.

³ *Ibidem*, p. 64.

⁴ *Ibidem*, p. 206.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 206-207.

⁷ *Ibidem*, p. 68.

⁸ *Ibidem*, p. 210.

⁹ *Ibidem*, p. 218.

¹⁰ *Ibidem*, p. 211.

¹¹ *Ibidem*, p. 240.

¹² *Ibidem*, p. 231.

¹³ John Meyendorff, *Teologia bizantină*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1996, p. 155.

¹⁴ Serghei Bulgakov, *Ortodoxia*, Editura Paideia, București, 1997, p. 159.

¹⁵ Leonid Uspensky, Vladimir Lossky, *Călăuziri în lumea icoanei*, Editura Sophia, București, 2003, p. 42.

¹⁶ *Ibidem*, p. 59.

¹⁷ *Ibidem*, p. 41.

¹⁸ Ernst Benz, *Geist und Leben der Ostkirche*, Fink Verlag, München, 1971, p. 7

¹⁹ Leonid Uspensky, Vladimir Lossky, *op. cit.*, p. 66.

²⁰ Ernst Benz, *op. cit.*, p. 7.

²¹ *Ibidem*, p. 7.

²² *Ibidem*, p. 8.

²³ Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 241.

²⁴ Serghei Bulgakov, *op. cit.*, p. 155.

²⁵ Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 241-242.

²⁶ A se vedea Ernst Benz, *Geist und Leben der Ostkirche*, subcapitolul *Die „nicht von Händen gemachte“ Ikone*, ed. cit., p. 9-10.

²⁷ A se vedea Leonid Uspensky, Vladimir Lossky, *op. cit.*, capitolul *Mandyliion – icoana nefăcută de mână*, p. 101-104.

²⁸ Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 240.

²⁹ *Ibidem*, p. 242.

³⁰ Evgheni N. Trubețkoi, *Trei eseuri despre icoană*, Editura Anastasia, București, 1999, p. 126.

³¹ *Ibidem*, p. 125.

³² Ernst Benz, *Geist und Leben der Ostkirche*, p. 125.

³³ Theofil Gautier, *Călătorie în Italia*, București, 1983, p. 66.

Ion **ÎN APĂRAREA MIORIȚEI** COJA

Pornesc de la un dat unanim acceptat de specialiști: *Miorița* a fost la origine un colind...

Mi-aduc bine aminte mirarea cu care, student fiind, am luat cunoștință de acest detaliu „biografic” al baladei, la cursul lui Mihai Pop, bătrânul. La vremea mea am fost colindător înfocat. Ani la rând am mers în seara de 23 decembrie cu *Bună, bună seara la Moș Ajun*, a doua zi cu *Bună, bună dimineața la Moș Ajun*, în seara de Crăciun cu *Florile dalbe*, de Crăciun cu *Steaua*, cu *Plugușorul* în ultima zi a anului, iar în prima zi de An Nou cu *Aratul și semănatul*. Textele colindelor le luasem de la copiii mai mari și nu vedeam nicio posibilitate ca vreun colind să semene cu *Miorița*... Abia apoi am aflat și am priceput că în satul tradițional colindele erau altele, atât ca funcție, cât și ca text. Mai întâi că nu se mergea pe la toate casele cu același text. De cele mai multe ori colindul însemna un text pregătit *ad hoc*, adică într-un scop anumit, *acela*, imaginat anume pentru fiecare casă unde se făcea uratul, un text „personalizat”, care dezvoltă un detaliu legat de „istoria” familiei respective. Dacă gazda era pătimaș vânător, i se zicea colinda *Cerbului*, alta decât colinda pentru o gazdă împătimit pescar. Și așa mai departe...

Alt detaliu: colindătorii se organizau în cete cu multă vreme înaintea zilelor de colindat și pregăteau un repertoriu anumit, cam la fel cum fac elevii de azi când pregătesc din timp o serbare școlară. Desigur, era o participare colectivă, dar cu talent literar creator nu puteau fi toți. Puteau să aibă gust literar ca să recunoască valoarea unui text, ceea ce este altceva. Dar, de regulă, într-un astfel de grup, unul sau cel mult doi sunt „mai” autori decât ceilalți, creatori propriu-ziși. Detaliu esențial: colindatul nu era practicat numai de copii, dimpotrivă, cetele de flăcăi erau cele mai active, mai legate de rigorile și obiceiurile colindatului.

Cu ani în urmă, la o sesiune științifică, am ascultat o comunicare despre o colindă culeasă pe la 1900, de Constantin Brăiloiu, colindă imaginată special pentru o gazdă care fusese

implicată într-un accident de cale ferată ce făcuse multă vâlvă la vremea respectivă. ...Cred că atunci s-a declanșat în mintea mea procesul asociativ, de idei și fapte, al cărui rezultat sunt însemnările de față. Așadar, am înțeles eu, colinda putea să fie legată și de o întâmplare anumită din viața familiei colindate, de un „accident”! Evident, colinda inspirată de accidentul CFR nu putea supraviețui, nu se putea impune conștiinței colective, căci puține sunt familiile astfel lovite, așa cum puține sunt și accidente feroviare, din fericire. În schimb, moartea năpraznică a unui păcurar, a unui oier, era, în vechime, un „accident” care ocolea puține comunități rurale.

Câteva cuvinte despre ciobănie, despre oieritul tradițional. Este greșită imaginea, oarecum curentă, a „ciobănașului cu trei sute de oi”, care trece prin marginea satului spre a umple de dor inima fetelor. Ciobanii de odinioară străbăteau cu oile sute de kilometri, până departe de casă, deseori trezind ostilitate printre localnici. Drumul lor era plin de felurite „provocări”, la care nu era ușor să le faci față. Străbunicul meu Licoi, din Rășinari, ducea turma la iernat în bălțile Nistrului, alți țuțuieni iernau în Crimeia, iar sate de mocani plecați cu oile și care au fost prinși de Revoluția rusească departe de casă, nemaiputând să se întoarcă, se găsesc mai multe dincolo de Bug și până la poalele munților Caucaz... Oieritul era primejdios în mai multe feluri și pretindea bărbați adevărați, tari de „vârtute”...

La români ciobănia poate fi comparată cu marinăria la englezi. Prin marinari, prin corăbieri s-a lătit teritoriul limbii engleze, dusă astfel până la capătul pământului. Limba română, la rândul ei, a cucerit teritorii noi mai ales prin ciobanii întemeietori de sate în proximitatea teritoriului românofon, dincolo de Nistru sau de Tisa, ocupând și românizând teritorii nelocuite, pustii la acea vreme. Turmele plecau la iernat grupându-se, ca niște flote ale uscatului, căci o turmă răzleață se oferea unor primejdii mult prea mari. Drept care ciobanii erau bine militarizați, înarmați și pregătiți să facă față atacurilor unor răufăcători. De regulă, ciobanii se întovărășeau la drum, asociindu-se pe bază de încredere, încrederea cea atât de omenească, de indispensabilă societății umane. În aceste condiții, satul de munte, mocănesc, de unde se pleca în transhumanță, nu era deloc ocolit de vestea neagră a omorului, a crimei nelegiuite căreia să-i fi căzut victimă un fecior din sat, probabil mai neștiutor de răutățile lumii. Iar când omorul se producea în interiorul „asocierii”, în disprețul încrederii, crima atingea culmea nelegiurii!

Nu mi-e greu să mi-l imaginez pe acel flăcău fără de noroc care să le fi fost prieten din copilărie celor din ceata de colindători, camarad așadar. Cu ce colind se puteau înfățișa foștii tovarăși de jocuri și isprăvi tinerești la casa bătrânei mame, cea cu brâul de lână?... Colindătorii nu puteau ocoli „subiectul”, rostind un colind „neutru”. Tot satul o căina și sângera alături de sufletelul bieteii mame pentru nenorocirea abătută asupra ei. Făcându-i un colind pe acest „subiect”, subiectul nu putea fi ocolit sau schimbat, feciorașul nu putea fi înviat și adus acasă ori pus să se lupte, biruitor și pilduitor, cu tâlharii! Mortul de la groapă nu se mai întoarce... Moartea nu dă nimic din ce apucă să ia! Și atunci cum să fie prezentate lucrurile?! În ce fel să mângâie cât de cât sufletul maicii bătrâne?

Unii se revoltă: de ce mândrețea aceea de voinic nu s-a apărut?! De ce s-a împăcat cu soarta lui, atât de nedreaptă, pe care alții i-au hotărât-o?!...

Însă, gândindu-ne la o nouă perspectivă de interpretare a *Mioriței*, trebuie să ne imaginăm că în momentul când „textul” a fost „scris”, eroul era mort, mort nu în imaginația autorului, ci în realitatea cea mai dureroasă, a faptelor. Venind la ușa mamei, ceata de colindători nu avea ce căuta acolo decât dacă aducea o formulă salvatoare, sufletește vorbind. Salvatoare pentru mamă!

De regulă, la asemenea năpraznă – vezi cazul recent și atât de asemănător al handbalistului Marian Cozma – cei mai mulți care vin să mângâie prin prezența lor suferința familiei, a părinților, a mamei îndeosebi, nu găsesc cuvinte potrivite. Unii chiar o declară explicit: „Nu avem cuvinte...”. Ceata de colindători trebuie să se fi frământat tare mult atunci când s-a decis s-o colinde și pe bătrână. Bănuiesc că nici nu se putea să nu meargă cu uratul la mama prietenului dispărut. Dar cu ce cuvinte, cu ce text s-o colinzi când toată lumea, pretutindeni și dintotdeauna, în asemenea împrejurări, nu găsește cuvinte potrivite?!...

E foarte probabil că mulți au trăit acest sentiment, al neputinței de a face ceva, ceva care să se potrivească pentru a micșora suferința *maximă*, a mamei care a pierdut un copil, odorul ei... Și e de bănuț că nu totdeauna și nici la fiecare caz de omor, ci numai o dată, o singură dată cineva a găsit formula potrivită, textul cu care să aibă curajul să se prezinte în seara de Ajun la ușa casei îndoliate. Căci *aceasta a fost funcția primordială a Mioriței: să aline suferința mamei...* Să-i ofere bieteii femeii o interpretare a morții fiului drag care să-i modifice percepția catastrofei. Nu relatarea faptelor este ținta textului, ci efectul mângâietor asupra bătrânei, asupra familiei care, din tinda casei, ascultă jelania colindei: „Pe-un picior de plai, Pe-o gură de rai...”

Repet: punctul de plecare a fost un fapt real. Petrecut de nenumărate ori în lumea românească. Odată făptuită crima, nenorocirea devenea un dat imposibil de ocultat. Nimic nu se mai putea face. Aparent, nimic! Dacă totuși ceva-ceva tot se mai putea face, acel ceva nu era pentru victimă, ci numai pentru cei rămași în viață ca să sufere tot restul zilelor lor... Aceasta era șansa colindătorilor și totodată datoria lor, ca *artiști*: să găsească formula, textul mângâietor cu care să ajungă la sufletul bieteii mame, goindu-l...

A vedea în *Miorița* un text imaginat de colindătorii care merg la mama ciobănașului ca să o „panseze”, cred că este o perspectivă utilă, mai ales pentru cei care se grăbesc să proclame precaritatea unui așa-zis comportament „mioritic”. Acest comportament nu este cel real, al ciobănașului, despre care nici nu se știe cum a murit în fapt. Căci nu are importanță ce anume și cum s-au petrecut lucrurile în planul real, al faptelor. În acest plan nimic nu mai poate fi schimbat! Dacă se mai poate schimba ceva e numai în planul ficțiunii, al imaginarului. Tentația de a-l salva pe ciobănaș se poate împlini numai în planul ficțiunii, al unei ficțiuni cât mai convingător prezentată, care s-o ajute pe bătrâna maică să-și mai ducă zilele lăsate de la Dumnezeu...

Desigur, a fost „o clipă astrală” aceea în care a fost imaginată colinda măicuței lovite de cea mai nedreaptă dintre nenorocirile ce se pot abate asupra unui om. Cine va fi fost acel colindător „de geniu”?!... Nu vom ști niciodată. O singură certitudine: nu a fost Vasile Alecsandri... Dar încă mai semnificativ este „succesul la public” al acestei colinde, al formulei prin care moartea s-a transformat și a căpătat alt chip, devenind astfel mai ușor de îndurat. Ba chiar dându-ți sentimen-

tul ciudat și neașteptat că *transformă crima într-un eșec al asasinilor*. Căci ei au gândit să-l dea morții pe fecior, și iată, moartea lui nu mai este moarte! Moarte mizeră și urâtă, netrebnică ca înșiși făptașii ei. Ci este cu totul altceva! Un spectacol cosmic, al întregii firi, care îl salvează pe fecior din mizeria asasinatului laș, proiectându-l transfigurat în peisajul cosmic, celest, și atribuindu-i o postură mântuitoare, la care râvnește orice mamă: să-și vadă feciorul mire! I se oferă mamei această bucurie, fictivă, dar potențată miraculos și mângâietor de viziunea binecuvântatului „autor” al colindei. Recuperându-l astfel pe cel ucis pentru partea frumoasă, nobilă a existenței, a ființei umane.

Aidoma morții, care nu dă nimic înapoi, funcționează când și când și „teroaarea istoriei”. Sunt momente în istorie când Istoria te strivește, nu-ți dă nicio șansă de a-ți alege destinul, nu ai cum să i te pui de-a curmezișul ori s-o ocolești, să te dai la o parte!... Seamănă moartea ciobănașului, odată petrecută, cu unele momente din istoria Neamului, zice Mircea Eliade, momente în care biet românul nu avea cum să se împotrivescă cataclismului, la fel cum nici ciobănașul nu a putut evita trădarea, sperjurul infam al tovarășilor săi. Un asemenea cataclism, zice Mircea Eliade, a fost și instaurarea în România după 1944 a unui regim atât de ne-românesc și anti-românesc. Victimele imediate ale acestui regim, ne asigură Eliade, au fost românii nevoiți să ia calea pribegiei, a exilului. Drama lor a cunoscut-o bine Eliade. Drama neputinței de a interveni în rostogolirea grea, surdă și implacabilă a Istoriei asupra neamului tău. Neputința de a o opri sau de a devia Istoria din șleaul ce și-l făcuse prin inima ființei românești.

Zice Eliade: „Mesajul cel mai profund al baladei îl constituie voința păstorului de a schimba sensul destinului său, de a preface nefericirea lui într-un moment al liturghiei cosmice, transfigurându-și moartea în „nuntă mistică”, chemând pe lângă el soarele și luna și proiectându-se printre stele, ape și munți. (...) El a impus deci un sens absurdului însuși, răspunzând printr-o feerie nupțială nefericirii și morții”.

Cu alte cuvinte, românii din exil, incapabili să riposteze fățiș, ba chiar aflați unii, acolo, în Occidentul liber, sub interdicția de a acționa politic împotriva ocupantului bolșevic din Țară, au găsit, au știut acei români mioritici ce să facă pentru a da un sens superior, recuperator de idealuri, suferinței de a trăi departe de orizontul natal... Însăși opera lui Mircea Eliade, meșterită cu conștiința netă de a răspunde prin ea absurdei istorii moderne, face parte din răspunsul mioritic dat de exilul românesc. Dat de Enescu, Brâncuși, Cioran, Ionescu, Vintilă Horia, Uscătescu și atâți alții, inclusiv feciorii mioritici care s-au înrolat la sacrificiu ca să fie parașutați în Țară, pentru a-i sprijini pe și mai mioriticii partizani din munți...

Eliade ne amintește, în celebrul său studiu (vezi volumul *De la Zamolxis la Cinghis Han*), faptul că aceeași transfigurare o găsim și în textul unor bocete, când este plânsă moartea unui fecior nenunțit. Ce a fost la început, colinda sau bocetul? Răspunsul este de-o importanță secundară. Succesiunea în timp nu putem fi siguri că este cea sugerată de Eliade, căci circulația extraordinară pe care a avut-o *Miorița* în toate ținuturile și mediile românești ar explica orice iradiere dinspre textul baladei în alte opere de expresie folclorică. Nu cumva textul *Mioriței* este sursa unor viziuni prin care bocetele încearcă și ele să facă mai ușor de suportat

despărțirea de cel drag? Oricum, ideea că *Miorița* este și un soi de bocet vine să dea o și mai mare complexitate acestui text. Rostul său este însă oricum același: absurdul, absurditatea morții la omul tânăr, poate căpăta un sens, iar acel sens este mângâietor pentru cei apropiați sufletește de feciorul pierdut... Adică ținta colindei, ca și a bocetului, sunt rudele cele mai apropiate ale mortului, în mod specific maica cea bătrână, ale căror inimi trebuie mângâiate...

Textul eseului despre *Miorița* a fost publicat de Eliade în 1962. Scris cu câțiva ani mai înainte, era poate prea devreme pentru ca Mircea Eliade să se fi gândit la un alt moment românesc de sublimă „prefacere a nefericirii într-un moment al liturghiei cosmice”. Instaurarea în România după 1944 a unui regim atât de ne-românesc și de anti-românesc a fost o fatalitate tragică, impusă românilor cu o forță care depășea capacitatea lor de opoziție. Nu resemnarea „mioritică” a dus la instaurarea comunismului în România și în jumătate din Europa, ci cărdășia Est – Vest a marilor puteri nelegiuite. Ba pe plaiurile „mioritice”, adică în adâncul codrilor și pe crestele munților, românii au avut reacția cea mai bărbătească din toată Europa comunistă, căci numai românii, mereu „mioritici”, au organizat singura rezistență anticomunistă armată, fățișă, haiducească. Eroică și deseori martirică! Singura din tot lagărul comunist, chiar dacă perfect inutilă, pragmatic vorbind...

Paranteză: unde ne sunt trubadurii care să consemneze, cu inspirație, chiar și în ritm de rock sau folk, acest moment sublim de afirmare a sufletului românesc?! De ce nu răzbate, în mizerabile textele textierilor ce se imaginează trubaduri moderni, de ce nu răzbate fiorul eroic, elanul august al fraților Arnăuțoiu, al Elisabetei Rizea, al lui Gavrilă Ogoranu, al partizanilor din munți, pe care securitatea bolșevică i-a hăituit și ucis, dar de îngropat în mormântul uitării îi îngropăm noi, cei de azi, noi îi îngropăm!...

Tragedia produsă în anii '50, ai deceniului cu pricina, se traduce mai ales prin numărul imens de vieți distruse, stâlcite, călcate în picioare, batjocorite de justiția comunistă, de sistemul penitenciar cominternist, care a imaginat în România cel mai cumplit concept de tortură din tot lagărul comunist! Nu resemnarea mioritică a umplut temnițele comuniste din România, domnilor!... Ci, dimpotrivă, neputința românului, neputință mioritică, de a se supune absurdului, de a accepta fața inumană, chipul drăcesc al noului regim! Din această neputință a resemnării s-au iscat feluritele acte de rezistență la regimul criminal cominternist! O statistică a acelor ani pune imediat în evidență că românii români, majoritari în Țară, erau minoritari în rândurile partidului comunist opresor, în schimb tare puțini minoritari din România au participat la popularea temnițelor din R.P.R. cu anti-comuniști! În comparație cu românii, puțini etnici minoritari au ajuns să se înfrunte cu fiara, cu regimul de exterminare din închisori!...

Anticomuniști cu arma în mână, dispuși în orice clipă să se sacrifice pentru libertate și demnitate, au fost numai românii români! Niciun minoritar etnic sau religios printre partizanii anticomuniști din munții României! În Făgăraș sau în pădurea Babadagului, în Maramureș sau în munții Banatului, în Apuseni sau Vrancea au suferit și au jertfit numai urmașii ciobănașului mioritic, care ortodox, care greco-catolic... Și atât! Alții nu au mai fost! Picior de unghur sau de sas, de

evreu sau de țigan! De reformat sau adventist!, care să fi urcat pe cărările de munte ale suferinței și jertfei... Ale demnității eroice!... Faptul că fiecare dintre acei partizani din munți, martiri și eroi deopotrivă, știau ca pe *Tatăl nostru* colinda baladei *Miorița* nu i-a făcut să lepede arma din mână!... Ci – iar, dimpotrivă!

Așadar, zeci de mii de români au înfundat Piteștiul și Gherla, Aiudul și Canalul... Sute de mii de ani de suferință absurdă, mai absurdă ca moartea!... Torționarii neamului românesc i-au sortit exterminării lente, prin suferințe fizice cumplite și prin degradare morală, pe cei mai buni fii ai Neamului, pe cei mai „verticali”! Un regim penitenciar conceput pentru a batjocori omul, pentru a-l secătui sufletește înainte de a-l termina fizic!... Ținta predilectă: credința strămoșească a românului în Domnul nostru Iisus Hristos!

Numai că a existat un răspuns – pe care l-aș numi omenesc înainte de a-l numi românesc, un răspuns totalmente mioritic la comportamentul bestial al ocupantului cominternist: în spațiul concentraționar românesc, adică în temnițele comuniste, românii siliți de teroarea istoriei să-și petreacă cu lanțuri la picioare anii cei mai frumoși ai tinereții, au găsit motive să aducă pentru această șansă și onoare mulțumire și cuvinte de glorie Mântuitorului Iisus Hristos, tovarășul lor de suferință, antemergătorul lor!... Nicăieri în spațiul încăput sub cizma bolșevică, cominternistă, a ateismului agresiv, militant, nu s-a mai produs un fenomen de amploarea și profunzimea trăirii religioase din temnițele comunismului ateu, din care s-a prefirat până la noi, cu valoare de document fără pereche, poezia detenției, scrisă în temnițele din Republica Populară Română...

E un fel de a spune „scrisă”, căci regimul bolșevic le-a interzis academicienilor, savanților și poezilor încarcerati accesul la hârtie și creion. Toată poezia detenției – capitol eminent românesc în rezistența anti-comunistă planetară – a trăit și a supraviețuit numai pe căile oralității, motiv în plus să apropiem această poezie, această literatură fantastă, această reacție eminent românească să o legăm de magnifica *Mioriță*, ziditoare de suflet etnic, cu ale sale o mie și una de variante culese pe întreg spațiul românesc!

Cuvintele lui Mircea Eliade despre *Miorița*, cât de bine se potrivesc pentru camarazii lui din Țară! Încarcerati cu maximă duritate, unii exterminați, cu toții supuși unui regim de dezumanizare, deținuții noștri politici au avut harul și voința de a schimba destinul impus de Istorie, de a preface suferința lor și a Neamului într-un act liturgic, de sfințire a omului, în felul acesta transfigurându-și moartea și însăși starea nedemnă de robie a întregului Neam într-un moment istoric de grație... Comportamentul în temniță al camarazilor și camaradelor lui Nae Cojocaru sau Valeriu Gafencu, Mircea Vulcănescu ori Petre Țuțea sau Aspasia Petrescu Oțel a dat un sens absurdului însuși. Iar acest sens a însemnat, în fond, deșeurile proiectului demențial și diabolic al celor care, ca instrumente oarbe ale absurdului însuși, au conceput sistemul politic și penitenciar din România... Românii, deținuții politici din România, au introdus un sens mântuitor, un logos în haosul și arbitrarul acelei lumi concepută în dispreț și ură față de om, față de Cel ce ne-a împrumutat chipul Său. Au știut să transfigureze infernul concentraționar într-un spațiu binecuvântat de Dumnezeu! Într-o gură de rai...

L-am întrebat pe părintele Radu Leonte din Sibiu, arestat în seara nunții sale, în iarna lui 1941, și întors la soția sa abia în septembrie 1964, l-am întrebat cu teama, cu sfială, cum e, părinte Leonte, să stai în temniță 24 de ani?...

Și mi-a răspuns cam așa: „Dragul meu, primii patru-cinci ani sunt mai grei, căci abia după aceea pricepi care este câștigul că te afli acolo...”

De ce oare, când am primit acest răspuns, mi s-a părut unul mioritic?!... Mioritic în totului tot... Resimțindu-l ca pe dovada de eșec al terorii cominterniste!

*

Așadar, ciobănașul mioritic când află că i se dorește moartea, că uciderea sa este deja plănuită, nu pune mâna pe par, nici măcar nu fuge, nu dispăre „englezește” de la fața locului. Ci rămâne locului și-și acceptă soarta „românește”, zic imbecilii. Fie cum zic ei!... De data asta însă s-ar putea să aibă dreptate!

Comportamentul mioritic, al ciobănașului, este, da, tipic românesc! Numai că este cazul să se știe și să se înțeleagă că în acest mod tipic românesc nu se comportă numai ciobănașul nostru arhetipal. Dacă este să numim mioritic sau tipic românesc acest comportament, atunci trebuie să se știe că la fel de mioritic, de „românește”, reacționează Însuși Iisus Hristos când află ce i-a pregătit Iuda și „sponsorii” Iudei. Căci în loc să se depărteze de primejdie, să părăsească grădina pierzaniei în graba cea mai mare, El își adună mai aproape învățăceii și le ține predica cea mai înălțătoare, învățătura cea mai adâncă, lauda cea mai aprinsă adusă Domnului, vieții adevărate! Sfidând moartea și forțele întunericului, ale răului și ale minciunii! Exact ca în *Miorița*...

Tot după tipicul mioritic, românesc – nu eu i-am zis așa! – se defășoară alt moment de răscruce din istoria lumii, perfect comparabil, cel al morții lui Socrate. El, omul cel mai înțelept, cel mai priceput în a descifra tainele minții omenești și ale lumii în care trăim, a fost condamnat la moarte de concitadinii săi, prin acuzațiile aduse de niște neica nimeni... Detaliu important: a fost condamnat în modul cel mai „democratic” cu putință: prin vot, prin scrutin, prin referendum... Ca și Iisus, de altfel!

...A avut Socrate nenumărate ocazii să se sustragă pedepsei capitale și n-a făcut-o. În ajunul morții, de acord cu temnicerii, prietenii i-au aranjat o evadare. A refuzat din nou Socrate, iar ca să-și consoleze amicii de plecarea sa din această lume, le-a ținut „predica” sa cea mai emoționantă, mai tulburătoare. El, Socrate, care peste câteva clipe urma să bea cucută din cupa izbăvitoare, și-a încurajat prietenii vorbindu-le până la ultima suflare a sa despre nemurirea sufletului... Consemnată de Platon în vestitul dialog *Phaidon*.

E greu de precizat și de stabilit o ierarhie a celor trei texte, care din ele este mai important pentru românii de noi! *Miorița*, *Evanghelia* sau *Phaidon*? Ceea ce putem preciza este că atât Iisus, cât și Socrate, adică atât omul cel mai curat din câți au existat, cât și omul cel mai înțelept, puși în fața morții, au avut un comportament, da, mioritic! Un comportament tipic românesc!... Nu s-au temut de moarte, au preamărit norocul de a viețui pe această lume totuși trecătoare, înșelătoare, în drum spre certitudinile de Apoi...

**Mihai ADEVĂR ȘI STIL. O ISTORIE
DORIN A CULTURII ROMÂNEȘTI
DIN UNGHI ISTORIOGRAFIC**

Opera istoriografică a profesorului Al. Zub reprezintă unul dintre reperele majore ale culturii românești din ultima jumătate de veac. Aceasta este dedicată în totalitate investigării fenomenului cultural național, privit din perspectiva conjuncției cu marile curente de idei din Europa. Zeci de cărți și sute de studii a dedicat istoricul ieșean reconstituirii culturii românești moderne și contemporane. Asemenea lui G. Călinescu, care a ales optica literară în abordarea istoriei culturii românești, Al. Zub s-a orientat asupra istoriografiei.

Limbile de mare cultură, precum latina, în vechime, ori engleza, în modernitate, operează distincții subtile între cunoașterea științifică și cea umanistică. Astfel, în vreme ce termenul *scientia* trimite, cu deosebire, la științele naturii, cel de *eruditio* se referă la disciplinele umanistice. Aceeași distincție o întâlnim între termenii englezești *knowledge* și *learning*. Delimitarea semantică poate fi operată și în plan metodologic, științei fiindu-i specifică măiestria, în vreme ce umanităților, înțelepciunea. Istoricii importanți reușesc să pună în acord știința cu erudiția, dar și măiestria cu înțelepciunea. Pentru că scrierea istoriei incumbă o responsabilitate de un ordin special, pe care marele umanist Marsilio Ficino o înzestra, înainte de toate, cu semnificație morală, întrucât „ceea ce este muritor prin firea lucrurilor dobândește nemurire prin istorie..., iar ceea ce este absent devine prezent”. Acest privilegiu îi permite istoricului să trăiască timpul asupra căruia se extind cunoștințele sale de istorie. Nimic mai utopic, ar putea să rostească scepticii. Nimic mai stimulat, ar putea adăuga istoricul autentic. Destinul și vocația cărturarului Al. Zub sunt mărturia că istoria și istoricul pot coabita în temeiul acordului subtil dintre om și „simțământul nutrit pentru umanitate” (Imm. Kant).

Opera academicianului Al. Zub se înscrie într-o veche și statornică tradiție istoriografică moldovenească, aceea a expresiei elegante și sugestive, care îmbie cititorul în universul narațiunii. Bătrânii cronicari moldoveni au fost,

fără excepție, artiști ai cuvântului. De altfel, istoria noastră literară începe cu ei, cu talmăcitorii din lucrări străine și autorii de texte religioase. Dintre toți, cei mai importanți artiști ai cuvântului sunt autorii de narațiuni istorice¹. De aici și o primă constatare: a cunoaște (istoria, în cazul de față) înseamnă a dobândi capacitatea de a exprima prin cuvânt. Isihăștii mergeau chiar mai departe, atunci când identificau în cuvânt chiar esența fenomenului, a denumi semnificând a înțelege². Cronicarii moldoveni au dezvoltat relația organică, am spune chiar sinonimia, istorie – narațiune. Dar a nara presupune capacitatea de a construi, iar aceasta disponibilitatea de a selecta, adică de a face ordine în lumea haotică (toți cronicarii noștri, și pe urmele acestora istoricii autentici, au asumat „cumpăna vremurilor”, dramatizând experiența de tip *vanitas vanitatum*). Opunându-se deșertăciunii vremurilor (care vremuri contemporane nu sunt deșarte pentru istoric?), istoricii încearcă să dezvăluie și să dea sens lumii.

Narațiunea românească, adică cea care, în timp, a dobândit trăsături de specificitate, este, la origine, moldovenească. Așa a apărut în cultura noastră și a rămas până astăzi scriitorul de istorie. Dar și istoricii moderni, care au descoperit primatul metodei în cunoaștere, au căutat o formulă echilibrată între conținut și formă, între rigoarea investigației și arta narațiunii. Nu e deloc întâmplător că istoricii se întâlneau pe tărâmul culturii cu literații, profesioniști care se instituționalizau la noi, la începuturile modernității, asumându-și fratern travaliul descoperirii și valorificării limbii române autentice, adică aceea a cronicarilor. Cultul pentru limba română este comun istoricilor și literaților din epoca renașterii naționale și avea să rămână o vocație solidară, până la îngenuncherea limbii române de către „limba de lemn”, impusă agresiv, după model sovietic, de o cohortă de *apparaticiki* ai culturii. Consecințele acestei fracturi le mai resimțim încă.

Dar să revenim la vremurile bune, când istoricii și literații conviețuiau, pentru ca împreună să edifice monumente limbii române și istoriei. Astfel, pentru omul de litere și savantul B.-P. Hasdeu „istoricul este un uvrier și un artist totodată”. Uvri-erul organizează, ordonează materialul, în vreme ce artistul „dă brutei materii acea sublimă expresiune care face ca statuile lui Canova sau curțile Alhambrei nu sunt de piatră”³. Un *Janus bifrons* este istoricul: pe de o parte valorifică sistematic cunoștințele, pe de altă parte pune în ecuație talentul. Cât talent, atâta adevăr, ne sugerează opera lui Hasdeu, iar convingerea sa avea să fie infirmată de experiența istoriografiei din anii comunismului, atunci când trădarea adevărului limbii a antrenat trădarea adevărului istoriei.

Nici pentru A. D. Xenopol între „știință și poezie” nu e o contradicție ireconciliabilă, chiar și la vârsta la care științele intrau în purgatoriul pozitivist. Știința este perfect compatibilă cu „un stil plin de imagine”⁴. Și dacă „un element estetic se amestecă în concepțiile științei celei mai abstracte”, care e matematica, domeniu în care se vorbește (atunci, ca și azi, de altfel, n. – *M.D.*) despre „demonstrațiunile elegante”, atunci istoriografia este cu atât mai îndreptățită să recurgă la „mijloace artistice”⁵.

Dacă, prin absurd, istoricii pozitiviști ar fi dictat adevărul unic al teoriei lor, N. Iorga nu ar fi existat. Pornind de la acest ludic „dacă”, putem imagina un scenariu alternativ, în care Iorga ar lipsi din cultura română. Istoricul în opera căruia cercetătorii recunosc „geniul scriitoricesc”⁶ a fost mereu preocupat să dea

viață ideilor și imaginilor trecutului, oamenilor și întâmplărilor evocate. „Pentru a fi istoric, trebuie natură de artist”⁷⁷, credea cel care a ridicat atât știința, cât și arta istoricului la rangul de operă majoră a culturii naționale. Istoricul nu a ezitat să afirme solidaritatea artă – știință și în teoretizările sale, așa cum a făcut-o în cunoscutele *Generalități...* cu privire la studiile istorice: „Într-o operă istorică sunt patru elemente: material, critică, organizare, stil. Cele dintâi două determină soliditatea și adevărul, celelalte frumusețea”⁷⁸. La fel ca Braudel și Veyne, peste ani, Iorga recomanda investigarea tuturor faptelor, inclusiv cele mărunte, care conservă „scânteietoare viață vie... și oameni vii”. Obsesia istoricului pentru viu, pentru redarea vieții autentice se prelungește și în preocuparea lui de a da expresie artistică istoriei, de a o traduce astfel pentru uzul contemporanilor. Istoria nu începe acolo unde „începe documentul” și nu se încheie unde „se mântuie documentul”, întrucât istoricul nu se îndeletnicește cu erudiția sterilă. Peste metodă și travaliul de detectiv în universul izvoarelor, istoricul adaugă talent, „cugetare și formă, imaginație creatoare”⁷⁹. Dar toate acestea presupun „cunoștința adâncă a limbii...și tot ce fantezia creatoare de definiții poate găsi mai fin și mai delicat”⁸⁰.

Așadar, atunci când pășea pe nisipurile mișcătoare ale istoriografiei românești, tulburi ca și vremurile, tânărul istoric Al. Zub avea suficiente modele din care să se inspire, pentru a nu cădea în capcanele ispititoare ale istoriografiei de amvon, acolo unde cei mai mulți istorici își depuseseră deja obolul. Începuse, e drept, procedura de reabilitare, selectivă și trunchiată, a unor istorici „burghezi”. Era deci o oportunitate pentru istoricul aflat la început de drum. Dar oportunitatea, prin ea însăși, nu înseamnă nimic, dacă nu e completată de muncă, talent și conștiință.

Îngemănarea științei cu talentul nu este deloc întâmplătoare, așa cum mărturisesc toți marii istorici români. Iorga nu ar fi Iorga dacă savantul nu ar fi fost dublat de un artist al cuvântului. Dar Gh. Brătianu? Dar Mommsen – ca să facem referiri și la o altă cultură – laureat Nobel pentru literatură? Lista poate fi continuată prin includerea, fără o ordine riguroasă, a autorului *Istoriilor florentine* și a Principeiului N. Machiavelli, a artiștilor baroci B.-P. Hasdeu ori F. Braudel etc.

Această relație biunivocă a funcționat în istoria culturii noastre până în momentul în care criticismul, sub pretextul emancipării, a căzut în plasa „științifizării”, ținând să depășească statutul de specie literară a istoriografiei, pentru a intra cu drepturi depline în cetatea științei. Calea aleasă a fost aceea a excesului metodologic, iar prețul plătit a fost restrângerea publicului la grupurile de inițiați. Metoda critică, ridicată la rangul de *argumentum cum auctoritas* a fost, incontestabil, un câștig epistemologic, istoriografia devenind mai „științifică”, e drept, dar reducându-și substanțial impactul public. Iar publicul care a ratat narațiunea istoriografică s-a refugiat în ficțiunea istorică. Pentru acest public, a cărui ratare istoricii trebuie să și-o asume, istoriile romanțate ale lui Sadoveanu, spre exemplu, sunt mai adevărate (conțin mai multă viață), decât etalarea erudiției (infernul informațional). Apogeul acestei trădări a publicului consumator de istorie, de către istorici, l-a reprezentat istoriografia marxistă. Prin instituirea întâietății absolute a determinismului cauzelor materiale, istoriografia s-a afundat într-o aporie: pe de o parte, realitatea socială, infrastructura au o greutate certă, pe de altă parte însă aceasta este ea însăși omenească, întrucât „nu există forță de producție în stare

pură ci oameni care produc”. Rezistența realului nu provine din infrastructură, „ci de la toți ceilalți oameni pentru fiecare dintre ei”¹¹.

După ce s-a proclamat metodă supremă și singura adevărată, deci „științifică” materialismul dialectic și istoric a sufocat, prin exces și suficiență metodologică, istoria însăși. Ceea ce a rezultat a ajuns perfect ilizibil, o experiență ratată, din care istoria științei nu reține mai nimic. Istoricii care au făcut uz și abuz de metodologia marxistă în stare genuină au ieșit definitiv din teritoriul istoriografiei. Delimitându-se abrupt de vechea istoriografie, proclamată „neștiințifică” și viciată de idealism, istoricii marxști au trădat și limba vie, optând pentru cea „de lemn”, importată direct din sursă sovietică. Scrierea istoriei nu mai presupunea talent, ci doar metodă științifică marxistă. Limba română autentică și tradiția stilistică a scriitorilor de istorie au fost aruncate peste bord. Oricine era armat ideologic putea să scrie istorie, în disprețul limbii române. Aceasta ar fi istoria pe scurt (și fatalmente schematică) a unei erori de proporții, plătită scump de istoriografie.

Prin stilul particular se individualizează opera lui Nicolae Iorga, adică a celui acceptat de către obștea românească drept cel mai important istoric al său. Ilustrul cărturar a introdus în limbajul istoriografic un veritabil sistem expresiv, asemenea marilor creatori, contribuind la definirea istoriografiei ca fapt de cultură. Ferdinand de Saussure numea „fapt de limbă” expresivitatea personalizată, stilul propriu al unui autor, iar Leo Spitzer definea individualizarea lingvistică cu termenul *Stilsprachen*¹². Inventivitatea lingvistică a lui Iorga, aplicată cunoașterii istorice, valorifica o mare tradiție românească. Nu e vorba de o competiție între arta și știința istoricului, cele două completându-se fără tensiuni. Astfel, istoricul ce a făurit cultură românească a preferat să rămână „scriitor de istorie”.

Geniul epocii ori geniul poporului, pentru a reveni la două dintre temele majore ale romantismului (iar orice mare istoric este puțin romantic), nu pot fi exprimate în termeni de metodă ori filozofie de laborator, ci tot prin geniul limbii. Dincolo de investigația pozitivă și de sistematizarea mecanică se află faptul autentic de limbă. Parafrazând un adagiu celebru, am putea spune că cine nu stăpânește bogăția unei limbi să nu se apuce de istorie.

Cine mai face astăzi caz de metoda lui Iorga, ori chiar a lui Xenopol, cel care, ca filozof al istoriei, a construit un sistem de interpretare, dar pe terenul concret al istoriografiei s-a comportat ca toți marii istorici din toate timpurile, rămânând scriitor de istorie? Este și cazul clasic al lui Taine, care „ca istoric, face altceva și-l face mai bine decât ca teoretician”¹³. De la Herodot ori Tucidide începând și până la Ranke, Braudel ori Iorga, istoriografia este operă de cunoaștere și creație, în care dimensiunea stilistică este definitorie. Idealul clasic grecesc al *kalokagatiei*, în care frumosul, binele (și adevărul) se întruchipează în fapt de cultură și de viață, nu este străin nici istoricilor.

Spirit pozitiv, profesorul Al. Zub a căutat mereu să identifice în istoria noastră culturală rețeaua de convergențe, faptele și ideile de unificare și nu sistemul de diferențe. Spiritul vremii (*Zeitgeist*) și bogăția semnelor ei, deopotrivă, reprezintă numitorul comun al investigațiilor sale. Din faptul de cultură, istoricul ieșean a repudiat locurile comune, căutând mereu să identifice structurile și valorile, ra-

porturile, infinitezimale adesea, dintre idei, cultură și instituții. A rezultat astfel o viziune coerentă asupra totalității fenomenului cultural. Reconstituirea integrității acestui fenomen risca însă să nu conducă decât la rezultate conformiste, în condițiile dictatului ideologic marxist, dacă viziunea nu ar fi fost dublată de integritatea atitudinii sale umane. Aceasta i-a permis autorului să ignore limba de lemn, capcanele metodologiei marxiste și, cu o modestie superioară, care dublează, de regulă, efortul nobil, să se identifice cu opera vie a culturii românești. Investigarea faptului de cultură i-a permis să definească momentele istorice, dar și climatul cultural, social și moral, cu infinit mai multă acuratețe decât temele preferate ale pseudoștiinței marxiste. Dintre istoricii români contemporani, poate doar Al. Dușu îi stă alături în acest travaliu subtil, dedicat filigranului, dar și ansamblului fenomenului cultural.

Agregatul mecanic al cuvintelor din limba de lemn oficială lipsește din opera lui Alexandru Zub. Limba vie a fost însă salvată în creația istoricului nu prin gesturi de frondă manifestă, ci pentru că modestia superioară, dublată de conștiința vie, i-au permis să găsească în limbă forța interioară și energia comunității românești agresate, dar supraviețuind în profunzime, dincolo de aparențele identificate, cu mult timp în urmă, de Eminescu, în datele duratei lungi, rezistente la eroziunea timpului.

Subiectul care se exprimă – istoricul în cazul nostru – nu e un simplu martor ce relatează detașat, ci un actor tragic, ce-și asumă condiția în substanța sa profundă, pentru a reda comunității dreptul la existență vie. Stilul a devenit astfel o formă de autodisciplină și de respect față de limba română și de comunitatea românească. Al. Zub a ales să se opună momentului istoric ce i-a fost hărăzit de destin, prin recursul la metoda creației, adică din interiorul istoriei, și nu din afara ei. Orice opoziție, fie în registrul manifest, fie în cel al tenacității muncii și creației, este un act prin care autorul (autorii) participă la transformarea lumii lor. De aici refuzul „adevărului” oficial și salvarea autenticității operei. Creația istoricului ieșean nu a fost compromisă nici măcar sau mai ales la nivelul limbajului gata făcut din epocă. Stilul este doar omul însuși, credea Buffon. Nimic mai simplu și mai autentic. Doar că acestea trebuiau descoperite și valorificate cu știință, conștiință și, nu în ultimul rând, creștinească smerenie. Umanismul i-a fost mereu sfetnic istoricului, anii de reclusiune înnobilându-i viziunea. Atâta timp cât ființa românească și prezența omenească nu s-au prăbușit în neant, istoricul s-a salvat prin creație și iubire.

După experiența gulagului, istoricul și-a reluat drumul, alegând să comunice, opțiunea pentru limba autentică și stil având semnificația recursului la metodă. Stilul zubian, recognoscibil în autenticitatea limbii, în atenta inserție a neologismelor, în eleganța frazării, adecvarea la subiectele tratate și recursul frecvent la citatul expresiv, nu de puține ori moralizator și invitând la reflecție, s-a maturizat în timp. Dacă apelăm la tradiția stilistică europeană, putem considera că stilul istoricului Alexandru Zub are claritate clasică, pe de o parte, și expresivitate barocă, pe de altă parte.

O altă virtute a stilului personalizat prin autenticitate, chiar în anii uniformizării comuniste, a fost prezervarea unei modalități singulare de libertate. Era un fel de libertate îndiguită, de tip monastic, opusă agresivității profanatoare a regimului

conchistador. Nu e nicio tentație mizantropică în acest demers, ci salvarea unui ideal de umanitate în condiții extreme, dar și de solidaritate cu umanitatea repudiată oficial, dar identificată în istorie.

Prin conținut și stil, opera istoricului este profund legată de experiența sa trăită. Între maniera individuală (stilul personalizat al autorului) și regulile (metodologia) istoriografiei este o relație osmotică, cele două neputând fi disociate. Istoricul scrie astfel pentru un public sensibil și concret, și nu relatează detașat, pentru unul abstract și indiferent. Opera istoricului responsabil educă publicul în sensul edificării sensibilității lui față de autenticitatea și frumusețea istoriei. Și aceasta s-a putut întâmpla chiar în anii relei credințe asumate de istoricii *novissimi*, adică cei care au refuzat să vadă ori, mai grav, s-au prefăcut că nu înțeleg ceea ce înțelegeau în fond (P. Veyne). Scrierea istoriei cu scopul de a camufla adevărul și autenticitatea faptelor de viață a fost metoda îmbrățișată de specialiștii „frontului istoric”, vreme de patru decenii¹⁴.

Stilistica nedispunând încă de un inventar al fenomenelor caracteristice fiecărui limbaj funcțional, dar nici al tipurilor expresive existente la un moment dat într-un anumit idiom, înțelegem să asumăm limitele metodologice, pentru a identifica, în creația lui Alexandru Zub, acele elemente care dau personalitate scrisului său¹⁵.

Unul dintre lingviștii importanți ai școlii franceze, Ch. Bally, considera că despre stilul unui autor se poate vorbi cu atât mai mult „cu cât combinările lingvistice îi sunt proprii”¹⁶. Or, „combinările lingvistice” la care Al. Zub recurge pentru a identifica substanța vie a limbii și a istoriei, sunt cât se poate de concludente. Iată, spre exemplificare, un portret al lui Bălcescu, construit din acele elemente de sensibilitate națională (și populară) care i-au alimentat tânărului revoluționar viziunea profetică și nobilul idealism. Relația dintre istoricul Bălcescu și experiența trăită la moșia Mânjina, alături de comilitonii săi moldoveni, este construită cu mijloace literare, în ideea de a ne introduce în atmosfera epocii: „Bălcescu trăia un sentiment de înălțare privind hora bărbătească de la Mânjina, căci ea îi releva imaginea de odinioară a țării, vâjnoasă, plină de fantezie, făcându-l să viseze la vremea când flăcării plaiurilor noastre vor alcătui din nou mândra oaste a țării”¹⁷. Portretul eroului este schițat aluziv, cu mijloacele imaginarului romantic, personajul dobândind, prin această inserție subiectivă, un plus de autenticitate. Portretul celui care, pe urmele lui Grimm și Michelet, considera „poeziile și tradițiile populare” ca primă sursă de inspirație pentru istoric, este schițat de Al. Zub din aceleași ingrediente din care Bălcescu înțelegea să compună imaginea sa asupra trecutului. Personajul și naratorul se regăsesc pe același palier de sensibilitate. „Recuperarea demnității de altădată” de către romantici putea fi redată și cu obiectivitate seacă, „la rece”. Dar Al. Zub are mereu în față un public viu, pentru care istoria nu este o demonstrație de metodă, ci un fapt de viață. De aceea, în buna tradiție a școlii moderne de istorie, care s-a născut la confluența dintre romantism și pozitivism, a preferat soluția inserției propriiei sensibilități în reconfigurarea trecutului, care prinde astfel viață și comunică.

Și pentru Alecsandri „comorile” creației literare vorbesc despre „spiritul de luptă și de dreptate al pământenilor” ori despre „setea lor de armonie și frumusețe”¹⁸. Al. Zub nu se oprește însă aici, evocând pe toți cei care au subscris ideii că „Literatura populară este rezultatul lucrării poetice și criticii instinctive a unei îndelun-

gate perioade istorice a unui popor” (A. D. Xenopol), și anume: Ov. Densusianu, N. Iorga, D. Gusti, G. Ibrăileanu. G. Călinescu, M. Sadoveanu ori L. Rebreanu. O întregă pleiadă de oameni de cultură, savanți și scriitori români, susțineau ideea autenticității izvorului folcloric, ca izvor istoric, în ciuda neîncrederii criticiștilor din școala pozitivistă.

Și viziunea totalizantă a lui N. Iorga este sintetic sugerată în chiar portretul titanului istoriografiei noastre, realizat printr-o tehnică a *crescendo*-ului bine temperat. Istoricul este „cel mai temerar prin multitudinea inițiativelor, cel mai prodigios prin rezultate”. Această viziune l-a condus la ideea cuprinderii în opera sa a tuturor laturilor creației, fără să omită „niciuna din manifestările caracteristice pentru ființa umană”¹⁹.

Într-o limbă, cuvintele au o capacitate de combinare semantică, de regulă, foarte generoasă. Depinde de cultura, intuiția și sensibilitatea autorului de a selecta combinațiile potrivite. Din dorința de a desena cât mai sugestiv și veridic efigia unui cărturar de extracție clasică, precum V. Pârvan, istoricul recurge la metoda contrastivă, optând pentru un comentariu în comentariu, prin reluarea liniilor de forță din evocarea făcută de un spirit baroc, prin excelență, și anume G. Călinescu. Icoana unui clasic, pictată în tușa expresivă a unui spirit baroc. Expresivitatea stilului călinescian redă cu fidelitate portretul personajului înaripat de idealuri înalte. A rezultat astfel unul dintre cele mai frumoase portrete din literatura noastră. Suficient ca Al. Zub să-l asume onest²⁰.

Reflectând la stilistica operei lui Al. Zub, dar și la relația dintre stil și cultura ideilor, ne vin în minte judecățile lui Rémy de Gourmont, care, pe urmele lui Aristotel, considera că „a avea un stil înseamnă a vorbi în mijlocul limbii comune un dialect particular, unic și inimitabil, dar care să fie limbajul tuturor și al unuia singur”²¹. Prin opoziție cu sărăcia limbii oficiale, Al. Zub a înțeles să facă un act de selecție, optând pentru autenticitatea limbii descoperită în izvoare, în opera înaintașilor, de la Tacitus și Tucidide până la Iorga, Gh. Brătianu ori F. Braudel. Atât școala românească de istorie, cât și cele străine, i-au oferit fertile sugestii privind relația organică dintre adevăr și stil, dintre limbă și autenticitate.

Dacă originea stilului trebuie căutată în adăugarea unui conținut afectiv exprimării, după definiția dată de Bally²², atunci opera lui Al. Zub îndreptățește această aserțiune. Mijloacele investite de autor în narațiunile sale fac astfel ca gândirea să comunice și să producă întregul efect. În aceeași ordine de idei, și T. Vianu considera că stilul „adaugă comunicării unei știri expresia reacțiunii individuale a autorului față de știrea comunicată”²³.

Afecțiunea lui Al. Zub pentru personajele evocate se realizează mereu în tehnica acordului fin, fără stridențe, talentul scriitoricesc al autorului nefiind niciodată „demonstrat”, ci subînțeles, subscris ideatic și stilistic subiectului. În Al. Zub istoriografia română îl are pe unul dintre cei mai buni cunoscători și mânuitori ai limbii române, ai bogăției și expresivității sale.

În portretul lui Eminescu autorul identifică viziunea istoricului dintotdeauna. Nu „crepusculul unui trecut apus” căuta Eminescu în istorie, ci calitatea, atributul acesteia de punte, de agent a lumii ce va să vină. Concluzia autorului vine pe

cale de consecință: „Atitudinea lui Eminescu față de durată istorică e una activă și creatoare. Trecutul, ca orice element de realitate umană, se cere pus la lucru, exploatat în favoarea unui viitor față de care clipa prezentă nu e decât o fragilă punte”²⁴. De aici și sursa optimismului eminescian, în fond, dar și a titanismului revoltei sale împotriva „risipirii” timpului. Sceptic cu măsură și optimist cu discernământ, un optimism pe care-l extrage mereu din cunoașterea ori intuiția înțelesurilor adânci, ascunse privirii comune, ale duratei lungi, este și Al. Zub. Încă o dovadă că eminescianismul rămâne un curent viu în cultura română. Și o altă concluzie: cine nu a trecut prin Eminescu, nu poate pretinde să înțeleagă această cultură.

Meritul unui istoric nu este, în opinia lui P. Veyne, „acela de a trece drept profund, ci acela de a cunoaște nivelul umil la care funcționează istoria”²⁵. Într-un text arareori investigat a lui Eminescu, în proza sa autobiografică („acel om sunt eu”), *Istorie miniaturală*, Al. Zub identifică o inestimabilă comoară de gândire și sensibilitate, ignorată, îndeobște, de istoricii care se ocupă de lucruri „serioase”, lăsând „închipurile” poetice pe seama altora. Respingând *de plano* prejudecățile, dar și „grandilocvența pozitivistă”, Al. Zub se apropie de obscurul text eminescian cu finețea bijutierului, realizând o ingenioasă lectură în filigran. *Istoria miniaturală* a lui Eminescu, text de o mare încărcătură ideatică și de sensibilitate, elaborat în perioada berlineză-ieșeană, e „un exercițiu de abordare a microcosmosului ca reflex al realității de ansamblu”²⁶. „Sunt ochi în lumea aceasta care au o deosebită plăcere pentru tot ce e miniatură”²⁷, mărturisește poetul. „Îmi vine adesea să scriu viața unui fir de colb, a unui miros de floare sau originile unei cântări, dar mă tem că n-aș sfârși cât lumea”, conchide Eminescu²⁸. În fine, în aceeași ordine de idei, în nuvela *Cezara*: „Viața internă a istoriei; viața externă, regii, papii, învățații sunt lustru și frază”²⁹ (*Omnia vanitas*, n. – M.D.).

Într-un „fir de colb” se ascunde nesfârșirea lumii, pe care poetul o asumă cu smerenie creștină: „mă tem că n-aș sfârși cât lumea”. Umilința creatorului în fața infinitudinii universului, dar și cea a istoricului în fața avalanșei faptelor mărunte, care compun istoria „mare”. Teme de reflecție fertilă pentru poezii și istoricii dintotdeauna. E încă o mărturie că poetul și istoricul se întâlnesc pe același palier de sensibilitate. Al. Zub nu forțează solidarități, ci dezvăluie fondul comun al sensibilității. Istoricul, asemenea poetului, caută înțelesurile ascunse. Și adânci, dacă se poate.

Crochiul eminescian devine pretextul unei atente așezări a ideilor sale în contextual istoriei filozofiei, o construcție erudită în care straniul aparent al temei eminesciene nu-l inhibă pe istoric, ci îl stimulează. Paul Veyne avea dreptate: nu există teme „minore” pentru istoric. Iar Eminescu are măreție și în cugetările nesistematizate, nefinite. Mai trebuie doar să ai sensibilitatea de a le descoperi și a le pune în acord cu marea cultură a lumii, acolo unde îi găsești, în același registru, pe Goethe, pe Tolstoi ori pe Thomas Mann. Și F. Braudel confirmă cugetul eminescian: „Uneori câteva anecdote sunt de ajuns pentru ca un beculeț să se aprindă, să semnalizeze moduri de viață”³⁰. Pornind de la un text „în miniatură”, dar cu nimic miniatural, istoricul a construit, cu migală și sensibilitate, un veritabil eșafodaj relațional cu marea creație. Probabil, nici Eminescu nu s-ar dezice de această exegeză, care nu se „lustruiește” pe sine.

După Aristotel „darul cel mai de preț al graiului este să fie limpede, fără să cadă în comun”³¹. Cu gândul la această definiție clasică, atunci când parcurgi textele lui Alexandru Zub ai prilejul să-l confirmi pe Stagirit. Expresia limpede este fundamentată pe rigoare, precizia și bogăția informației fiind convocate să susțină demersul istoricului de interpret al nuanțelor.

În buna tradiție a evocării, ridicată la rangul de artă de cronicarii moldoveni, istoricul Al. Zub stăpânește o elegantă tehnică a portretizării. Aceasta ar putea fi încadrată în sfera literaturii, dacă portretul uman nu ar fi completat de cel științific, pentru a compune, împreună, un tablou elocvent. Exemplificăm cu remarcabilul portret ambivalent făcut „Papei istoriei”, F. Braudel: „Cu ținuta dreaptă, cu gesturi vii și mâini atât de elocvente, cu o somptuoasă capelură nimbându-i figura, F. Braudel s-a retras apoi, discret, el care vorbise de «tăcerea personală a istoricului» în marea tăcere unde se cufundă până la urmă orice ființă umană”. Ce rămâne de la istoricul evocat face obiectul portretului suplimentar, rezultatul fiind o riguroasă sinteză-bilanț: „observațiile lui pertinente... registrele duratei, dialectica posibilului în istorie, prezența și căutarea omului în toate, perspectiva globală”, dar și „încrederea lui în destinul omenirii”. Lecția lui Braudel e „un îndemn la pluralism istoriografic, la efort de comprehensiune... un îndemn la dialog cu alții și mai ales cu sine, în perspectiva unei colaborări interdisciplinare permanente și profitabile pentru întregul sistem al științelor umane”³². După tușa coloristică vie, încărcată de sensibilitate și de tristețea „marii treceri”, autorul ne invită să reflectăm la valoarea dividendelor operei marelui dispărut.

Perspectiva stilistică asupra scrisului unui istoric contemporan, pe care am încercat să o schițăm în rândurile de față, ar putea provoca unora semne de nedumerire. De artă are nevoie istoricul vremurilor noastre, când „știința” istorică a reușit, în fine, să fie admisă în cetatea cunoașterii? Și asta după Taine, Segnobos, Langlois și atâția alții, care au tăiat și măsurat, doar-doar istoria va primi certificat de identitate „științifică”. În ceea ce ne privește, am lăsat deoparte prețiozitățile pozitivistice, pentru a identifica substanța vie, bogăția generoasă a umanității desfășurată, cu metodă, dar și cu sensibilitate, în opera lui Al. Zub. Căutând omul, asemenea altor creatori din sfera umanismului, istoricul ieșean a pășit pe teritoriul umanității eterne, neînregimentată nici de dictaturi ori dictatori, nici de ideologii cu pretenții de universalitate și adevăr suprem. A scrie bine, într-o limbă nealterată de scleroza limbii de lemn, oficiale, a devenit o modalitate de a-ți consolida propria umanitate și a o proteja pe cea a semenilor. Istoricul a edificat acest „joc secund” cu știință și stăruință, țesând o plasă de siguranță, care i-a permis să-și salveze identitatea umană și profesională. Alții au scris „pe linie”, obținând în schimb „titluri de înaintare”. Doar „chestie” de opțiune, ar spune unii pacificatori de-ai noștri, în deplină indistinție morală și conceptuală. Hotărât, problema este de un ordin mai înalt, și anume acela al fibrei etice a istoricului. Chestiune de demnitate.

Savantul dublat de scriitor, idealismul integrat operei, în plină epocă a materialismului vulgar, conștiința deontologică transgresând obediența cvasigeneralizată, frumusețea limbii autentice salvată de agresiunea celei de lemn, eleganța stilistică în chiar epoca proletarizării scrisului. Crochiu de portret al istoricului în răspăr cu vremurile, dar în acord cu durata.

NOTE

- ¹ Vezi paginile dedicate artei cuvântului în literatura română veche de N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, Editura Minerva, București, 1980; Dan Horia Mazilu, *Literatura română în epoca renașterii*, Editura Minerva, București, 1984.
- ² Dan Horia Mazilu, *op. cit.*, p. 38-39.
- ³ B.-P. Hasdeu, *Ion Vodă cel Cumplit*, București, 1865, prefață.
- ⁴ A. D. Xenopol, *Știința și poezia*, în *Anuarul Universității din Iași*, 1899-1900, Iași, 1901, p. 8.
- ⁵ *Idem*, *Fond și formă*, în *Ilustrațiunea națională*, București, martie 1913, p. 3.
- ⁶ N. Manolescu, *Contradicția lui Maiorescu*, București, 1970, p. 58.
- ⁷ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a, București, 1944, p. 47.
- ⁸ *Ibidem*, p. 41.
- ⁹ *Ibidem*, p. 767.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 348.
- ¹¹ P. Veyne, *Cum se scrie istoria*, Editura Meridiane, București, 1999, p. 128-129.
- ¹² Leo Spitzer *apud* Jean Starobinski, *Relația critică*, Editura Univers, București, 1974, p. 47.
- ¹³ P. Veyne, *op. cit.*, p. 139.
- ¹⁴ Vl. Georgescu, *Politică și istorie*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 5-9; Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Editura Institutul European, Iași, 2000, *passim*.
- ¹⁵ I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 53.
- ¹⁶ C. H. Bally, *Le langage et la vie*, Paris, 1926, p. 112.
- ¹⁷ Al. Zub, *Creația populară ca document*, în vol. *În orizontul istoriei*, Institutul European, Iași, 1994, p. 122.
- ¹⁸ *Ibidem*.
- ¹⁹ *Idem*, *În universul muzicii (3): Iorga, op. cit.*, p. 157.
- ²⁰ *Idem*, *În universul muzicii (4): Pârvan, op. cit.*, p. 162.
- ²¹ Rémy de Gourmont, *La culture des idées*, Paris, 1919, p. 9.
- ²² C. H. Bally, *Traité de stylistique française*, I, ediția a IV-a, Genève, 1963, p. 140.
- ²³ T. Vianu, *Probleme de stil și artă literară*, București, 1955, p. 199.
- ²⁴ Al. Zub, *Eminescu. Glose istorico-literare*, Editura Enciclopedică Gh. Asachi, Chișinău, 1994, p. 67.
- ²⁵ P. Veyne, *op. cit.*, p. 137.
- ²⁶ Al. Zub, *op. cit.*, p. 94.
- ²⁷ M. Eminescu, *Istorie miniaturală*, în *Opere*, VII, p. 321.
- ²⁸ *Ibidem*.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 158.
- ³⁰ F. Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1984, p. 15.
- ³¹ Aristotel, *Poetica*, București, 1965, p. 84.
- ³² Al. Zub, *Leția lui Braudel*, în *Istorie și finalitate*, Editura Academiei Române, București, 1991, p. 136.

**Constantin LECTURA
ȘCHIOPU CA DEMERS DIDACTIC**

Apariția scrisului o implică și pe cea a lecturii.

J. P. Sartre

Unul dintre obiectivele de referință ale predării / receptării literaturii ca disciplină școlară îl constituie lectura operelor artistice incluse în programa de învățământ, dar și a celor suplimentare. Realitatea privind cititul cărților de către elevi este una destul de sumbră. Orice profesor de limba și literatura română cunoaște destul de bine această situație și, poate, mai puțin motivele adevărate ale fenomenului respectiv. Vina este, de obicei, a elevilor, nu și a profesorului. Fără îndoială, tentația elevilor de a fi cât mai mult în fața calculatorului, de a naviga pe internet este foarte mare, prioritară chiar, fiind și mai accesibil decât lectura propriu-zisă. Cu toate acestea, sondajele întreprinse de noi cu privire la dezinteresul față de lectură al elevilor demonstrează că o mare parte din vină / responsabilitate o poartă profesorul. Întrebările elevilor înșiși (Pentru ce trebuie să citesc această carte? Care este priza, popularitatea cărții în rândurile cititorilor? Ce voi învăța eu din această carte? De ce să citesc opera, dacă pot citi din internet rezumatul ei?) justifică acuzația respectivă. Mai mult. Aceste și alte afirmații ale elevilor demonstrează că în foarte multe cazuri se neglijează specificul și natura lecturii ca act / proces de comunicare de la autor la cititor. Or, „reprezentând, simultan și succesiv, toate elementele comunicării, lectura este comunicatul, comunicantul, comunicarea, și dă naștere unui informat – cititorul, cel care, la rândul său, creează lectura”(1). Întrucât omul consideră lectura un act de reciprocitate, el încearcă să capteze și să descifreze un mesaj care înseamnă determinarea unui sens, a unei semnificații. Receptarea nu se reduce numai la perceperea exactă a unui text; ea declanșează multiple procese psihice. În primul rând, e vorba de un proces de actualizare a vechilor cunoștințe, dar și de noi asocieri, provocate de ideile cuprinse într-un text. În al doilea rând, lectura determină judecăți

și raționamente care consolidează sau conduc la descoperirea de noi adevăruri. În al treilea rând, descifrarea semnificațiilor unui text înseamnă tot atâtea reacții afective care se traduc prin sentimentul de mulțumire sau printr-o stare de insatisfacție ori de plictiseală. Neținând cont de acest specific al lecturii, în cele mai dese cazuri, profesorul de literatură propune sau, mai degrabă, le cere elevilor să citească o carte pentru că „degrabă vom studia-o”, „nu vom putea discuta problematica, mesajul neștiind povestea / diegeza ei”, „așa trebuie conform programei de învățământ”, „am să verific dacă ați citit-o”, „dacă vreți să aveți note bune”, „am să vă dau note proaste” etc. Ceea ce rămâne în afara acestor „îndemnuri”, neconcludente pentru elevi, se referă tocmai la interesul lor pentru lectură. Or, a-i motiva în acest sens este nu numai o mare artă, o muncă insistentă și bine dirijată a profesorului, dar și un pas sigur spre reușită. O simplă întrebare adresată elevilor deseori face mult mai mult decât un discurs lung. De exemplu, „Cum trebuie să procedeze soțul în cazul în care este dominat de gândul / bănuiește că soția, pe care o iubește nespus, îl înșală?” (sau formulată la persoana I: „Cum ați proceda voi în cazul în care ați fi dominați de gândul că soția, pe care o iubiți nespus, vă înșală cu un alt bărbat?”) – evident, o asemenea întrebare, adresată elevilor de liceu înainte de lectura cărții respective (de altfel, e problema cu care se confruntă Ștefan Gheorghidiu, protagonistul romanului *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* de C. Petrescu), îi va incita la o discuție în care se vor căuta diferite soluții și argumente în susținerea ori combaterea opiniilor. Profesorul nu va ezita să le propună, în cazul unor eventuale decizii ale elevilor, și câteva manifestări de comportament al personajului Gheorghidiu, precum și consecințele acestora, fără să facă vreo trimitere la roman ori protagonist (încercarea soțului de-a o prinde pe soție în flagrant, aducerea în patul conjugal a unei cocote de stradă în ideea de a răspunde cu aceeași monedă soției, alungarea din casă a soției și realizarea faptului că fără dânsa nu poate trăi etc.). Cu siguranță, necesitatea de a căuta o soluție care i-ar satisface și mai ales de a găsi argumentele necesare, de a afla consecințele unor manifestări de comportament într-o situație sau alta îi va determina pe elevi să citească opera respectivă, nu înainte însă ca profesorul să le anunțe că problema discutată de ei este a protagonistului romanului camilpetrescian și că multe din variantele lor de soluții se regăsesc în operă.

În alte cazuri, tot în vederea stimulării interesului de lectură al elevilor, profesorul poate să recurgă la analiza recenziilor făcute de criticii literari pe marginea operei ce urmează a fi citită și interpretată. Procedura de lucru este cât se poate de simplă: a) elevilor li se împart câteva recenzii / fragmente (2-3) la aceeași operă (se poate limita și la una singură, dacă aceasta este foarte consistentă în idei); b) urmează lectura individuală a textelor respective; c) elevii încearcă să răspundă la întrebările: „Ce puteți spune despre această operă judecând după recenzia citită?”, „Găsiți argumente în recenzii pentru a începe lectura operei”; d) discuția colectivă pe marginea răspunsurilor elevilor, în cadrul căreia profesorul va aduce și alte argumente ce ar provoca interesul de lectură al elevilor, acestea ținând de popularitatea operei în rândurile cititorului, de personalitatea de creație a scriitorului, de atitudinea lui deosebită față de problematică sau față de tipurile umane pe care le creează etc. Un început de discuție, dar și o modalitate de a provoca

elevii pentru lectura operei (a romanului *Ion* de L. Rebeanu, de exemplu) ar fi și soluțiile următoarelor sarcini: „Numiți patru deznodământuri ale unei povești de dragoste ce-l are ca protagonist pe un tânăr ambițios căsătorit din interes material cu o fată pe care n-o iubește”, „Care din aceste patru deznodământuri vi se pare mai acceptabil?”, „Motivați comportamentul protagonistului istoriei în fiecare din cele patru deznodământuri”, „Numiți consecințele comportamentului protagonistului în fiecare din deznodământuri”, „Ce tip uman veți evidenția în fiecare dintre cazuri?” etc.

Așadar, stimularea interesului de lectură al elevilor la etapa prelectură (chiar dacă această activitate va necesita și 45 de minute) rămâne dezideratul principal al profesorului, obiectiv ce se află într-o relație directă cu alegerea și aplicarea procedurii / procedurilor celui / celor mai eficace. Situația de opțiune morală, Textul calchiat, Jocul figurilor de stil, În căutarea autorului, Restabilirea textului – iată câteva dintre procedeele care pot fi aplicate cu succes de către profesor (3).

Actul lecturării înseamnă o interacțiune dintre domeniul cognitiv (Ce voi afla nou?) și cel afectiv-evaluativ (Ce emoții, stări îmi trezește opera literară? Ce cred eu despre personaj, despre fapta lui, despre operă în genere?), dar și o relație de complementaritate dintre explicare, comprehensiune și interpretare. Astfel, lectura, ca discurs didactic, impune nu numai cunoașterea de către profesor a celor trei niveluri ale ei – lectură explicativă, comprehensivă, interpretativă, dar și a proceselor, caracteristicilor acestora, a tipurilor de sarcini care pot fi pe măsura puterilor elevilor la o etapă ori alta. *Lectura întâi, explicativă*, ca discurs didactic, „solicită situații-problemă din viața reală, problematizare și învățare prin descoperire pe exemple relevante ca: identificarea setului de achiziții anterioare necesar abordării noului conținut; activități de învățare (situații-problemă din viața reală, motivante, desprinse din cotidian, realizarea unor legături inter- / intra- / trans-disciplinare, compatibilizarea cu experiența anterioară a elevului); introducerea suportului noțional (esențializare, limbaj simplu și clar, definiții, explicații, demonstrații devenite puncte de reper: mărturisiri ale autorului, corespondența, dialogurile, interviurile care trimit la genză / *intentio operis*)” (2). Tipurile de întrebări explicative vor fi atât extratextuale, cât și intratextuale și intertextuale. Printre acestea vom remarca: exerciții de identificare / de recunoaștere („Identificați și extrageți din text opiniile și argumentele personajelor vizavi de execuția lui Svoboda”, „Extrageți din text detalii de portret fizic și moral al personajului”), de răspuns afectiv („Ce impresii v-a produs personajul / romanul?”, „Completați spațiile libere: Citind cartea unii vor susține că.....; Citind cartea, eu consider că.....”), de microselecție („Desenați drumul lui Harap-Alb de la casa părintească și până la palatul lui Verde-împărat, indicând locurile pe unde a trecut și obstacolele ce trebuia să le depășească”, „Reconstituiți biografia personajului principal indicând: locul nașterii, originea lui socială (numele și ocupația părinților), studiile, profesia, statutul social”), de explicare („Explicați sensul următoarelor cuvinte...”), de lectură („Alegeți fragmentul care v-a plăcut cel mai mult și pregătiți-l pentru a-l citi expresiv”, „Extrageți replica personajului și citiți-o cu intonațiile și tonul adecvate situației și stărilor sufletești pe care el le trăiește”). Ca exemplu de sarcini extratextuale pot servi următoarele: „Completați

spațiile libere, conform părerii personale: «Patria este acolo unde.....»; «Patria noastră este.....»; «Mai presus de om, de interesele lui particulare este.....»; «Fiecare om își face datoria așa.....»; (în prelungirea acestui exercițiu elevii vor extrage de text variantele scriitorului, le vor compara cu ale lor, vor formula concluziile de rigoare); „Realizați o scurtă dezbatere în care să discutați despre modelele voastre umane, criteriile pe care le aveți când alegeți un model, când voi serviți ca model pentru alții”). Tot în această categorie de sarcini se înscriu și procedeele *Situația de opțiune morală*, *Drepturi și responsabilități*, *Ce veți face, cum veți proceda?* etc. (3). Stabilirea relațiilor dintre opera citită și alte texte artistice, publicistice, biografice etc. reprezintă tipul de exerciții intertextuale: „Citiți următoarea mărturisire a scriitorului Rebreanu: «Câteva luni mai târziu, am aflat că un frate al meu, devenit ofițer artilerist în armata austriacă, adus să lupte pe frontul românesc împotriva românilor, a încercat să treacă la români, a fost prins, condamnat la execuție prin ștreang încă din mai 1917. Și atunci am pornit să caut și să găsec negreșit, orice ar fi, mormântul fratelui spânzurat /.../».

– Relaționați citatul respectiv cu întâmplările relatate în romanul *Pădurea spânzuraților*.

– Pronunțați-vă asupra genezei romanului.

– Judecați, dacă există, modificările pe care le operează scriitorul în planul evenimentelor reale”.

Lectura a doua sau comprehensiunea textului ca discurs didactic (comprehensiunea textului înseamnă înțelegerea coerentă și substanțială a sensului literal al lui) „solicită prelucrarea unor conținuturi și informații prin aplicații practice cu o reală calitate didactică ce se vor constitui în modele semnificative și vor permite în timp sistematizări prin modelare și algoritmizare”(2). Întrebările dominante în această etapă care presupune intrarea în lumea textului și identificarea cu aceasta vor fi cele intratextuale, închise. Astfel, pe lângă sarcinile de natură explicativă, care pot fi utilizate și în cadrul acestei lecturi, vor fi propuse elevilor și exerciții cu caracter reproductiv: („Rezumați: povestea de dragoste dintre Ion și Florica (grupul I), dintre Ion și Ana (grupul al II-lea), conflictul dintre Ion și Vasile Baci (grupul al III-lea), confruntarea dintre Ion și George (grupul al IV-lea)”, „Relatați întâmplarea cea mai tensionată a cărții”, „Relatați o manifestare de comportament al personajului și motivați de ce anume pe aceasta ați ales-o”), referitoare la lumea operei („Ce tipuri de relații există între Ion și Florica, Ion și Ana, Ion și Vasile Baci etc.?”), de formulare a unor idei („Supuneți unei discuții opiniile și argumentele ofițerilor cu privire la execuția lui Svoboda. Cui îi dați mai multă dreptate? De ce? Care argumente vi se par mai convingătoare?”); „De ce Apostol Bologa nu încearcă să se apere în fața instanțelor de judecată, acceptând execuția?”), de descriere a structurii interne a textului („Determinați dacă în romanul *Pădurea spânzuraților* prevalează evenimentele din realitatea exterioară sau din planul conștiinței”). Așadar, în procesul acestei lecturi elevii (re)cunosc / trebuie să (re)cunoască modele de structurare a părților textului, să le coreleze „cu informația explicitată în structura de suprafață prin acel grad zero al sensului în vecinătatea căruia trebuie să se situeze orice interpretare”(2).

Dacă pe parcursul celor două lecturi elevul explică, observă (lectura I), analizează, descrie structura internă a textului, reflectează asupra unor semnificații ale întâmplării/obiectului/personajului etc. (lectura a II-a), în procesul *lecturii a treia, interpretative*, el cercetează, extrapolează, transfigurează obiectul subiectivizându-l / interiorizându-l, creează ipoteze analogice despre sensul operei. Întrebările extratextuale, deschise și intertextuale îl vor ajuta să interpreteze, să se raporteze permanent la text, să dea semnificații subiective semnificatului obiectiv al operei: „Dezbateți afirmația personajului Weissmann: «Aglae este baba absolută fără cusur în rău»”; „Comentați sfârșitul tragic al personajului Alecu Ruset. Care este eventualitatea unei morți la începutul ori la mijlocul romanului?”; „Ce semnificații comportă următoarele simboluri ale romanului *Pădurea spânzuraților*: numele personajului, ștreangul, atmosfera de toamnă ploioasă?”; „Interpretați titlurile celor două părți ale romanului *Ion* de L. Rebreanu” etc.

Implicat în actul lecturii, cu întreaga sa cultură, cu predispozițiile psihologice de moment, elevul (cititorul) racordează opera în direcția propriei sale personalități. El poate reconstrui un mesaj cu totul diferit de cel al operei, un altul în care amestecă o parte a gândirii autorului desprinsă din carte și alta din gândirea sa. Ținând cont de acest specific al cititorului, în general, și al elevului, în parte, profesorul va insista în intervențiile sale asupra formării unui lector care să gândească și să-și imagineze ceea ce l-ar conduce de la categoria naturală a învățării la interpretare.

Referindu-se la problema comunicării literare, J. P. Sartre afirma, pe bună dreptate, că apariția scrisului o implică și pe cea a lecturii. Aceasta reprezintă efortul conjugat al autorului și cititorului ce va da naștere aceluși obiect concret și imaginar care este creația spiritului. Lectura este cea care învoldurează, îmbogățește, recrează opera literară. Or, această axiomă trebuie să devină principiul călăuzitor al activității profesorului, dar și al elevului, în mod special.

BIBLIOGRAFIE

1. Octavian Mihail Sachelarie, *Despre lectură*, Revista „Argeș”, noiembrie 2006.
2. Eva Monica Szekely, *Lectura în viziunea modelului semiotic*, în: *Annales Universitatis Apulensis. Philologica*, 4 / 2003, Alba Iulia, Lucrările Sesiunii Științifice, iunie, 2003, p. 197-200.
3. Constantin Șchiopu, *Metodica predării literaturii române*, Chișinău, 2009.

Livia O PERSPECTIVĂ DIDACTICĂ STATE DE ÎNSUȘIRE A TERMENILOR

Procesul de asimilare a vocabularului prin învățarea materiilor școlare este unul complex pentru elev. Științele moderne oferă, prin conținuturile curriculare, zeci sau sute de noțiuni, specifice fiecărui obiect școlar.

Să admitem că elevul de șapte ani a venit la școală fără să cunoască noțiunea de „punct”. În primele zile de studii, el va asimila sensul acestui cuvânt, ca termen al punctuației, chiar de la întâile activități de citire și scriere. Apoi la matematică va învăța că acest semn marchează înmulțirea, la geografie – că poziționează pe hartă o așezare omenească, la muzică va afla că, pus deasupra notei, indică prelungirea ei, la educația tehnologică va afla că *punctele* arată un anumit fel de a broda. Nu e vorba, de fiecare dată, de un cuvânt nou, ci de sensuri noi ale aceluiași cuvânt. Aceștia li se mai adaugă, treptat, îmbinările stabile: *punct de plecare, punct de foc, punct de sprijin, punct culminant, a pune punct, puncte de suspensie, punct și virgulă, multe puncte* ș.a.

Profesorul care introduce noțiunea trebuie să aibă în vedere cunoștințele anterioare ale elevului și să-l ajute să înțeleagă mecanismul transferului de sens. Astfel, elevul va conștientiza circulația cuvintelor polisemantice, utilizându-le corect în procesul de comunicare. Și aici rolul profesorului de limbă română nu poate fi supraapreciat: anume nouă ne revine sarcina de a acționa paralel, ajutându-i pe elevi să înțeleagă legile interne ale limbii, să simtă cum *limba e stăpâna noastră* și cum noi devenim stăpâni pe propriile noastre cunoștințe pentru că stăpânim cuvintele. Și dacă la etapa gimnazială aceste aspecte ale asimilării limbii nu sunt stipulate de conținuturile și obiectivele curriculare, deci pot fi sporadice, rod al unei inspirații de moment, la nivel de liceu accentele se schimbă și calea ce trebuie parcursă e reperată mai clar. Obiectivul principal în acest sens este creșterea nivelului competențelor comunicative prin extinderea sferei de utilizare a termenilor însușiți în cadrul disciplinelor studiate: matematică, chimie, fizică, biologie, istorie, informatică ș.a.

Să urmărim câteva exemple.

Cuvântul *atmosferă* provine din limba franceză (*atmosphère*) și are, conform DEX-ului, următoarele sensuri:

1. Înveliș gazos care înconjoară pământul; aer.
2. Masă de gaze și de vapori aflată într-un spațiu în care au loc reacții chimice.
3. Unitate de măsură a presiunii gazelor.

Elevul învață primul sens al cuvântului sus-numit la orele de geografie, celelalte două însușindu-le la lecțiile de chimie și, respectiv, fizică. În varianta ideală, profesorii de la materiile din urmă ar trebui să facă trimitere la semnificația deja cunoscută de elev, de la geografie. Legătura dintre aceste trei sensuri ale unității lexicale date e evidentă – toate se referă la gaze. Dar în comunicarea cotidiană elevul folosește și astfel de îmbinări ca: *atmosferă de lucru*, *atmosferă de sărbătoare*; *atmosferă plăcută*, *atmosfera epocii* ș.a., cuvântul *atmosferă* extinzându-și aria semantică și căpătând un sens figurat: mediu social înconjurător, ambianță; stare de spirit care se creează în jurul cuiva sau a ceva. Intrând în vocabularul activ al elevului și utilizat în afara disciplinelor de geografie, chimie și fizică, lexemul dat își pierde valoarea terminologică, devenind o marcă a unei exprimări elevate.

Cuvântul *algoritm* (din franceză *algorithme*) este auzit de elev, pentru prima dată, la lecțiile de matematică și înseamnă *ansamblu de simboluri folosite în matematică și în logică, permițând găsirea în mod mecanic (prin calcul) a unor rezultate*. Prin generalizare, cuvântul capătă sensul de *succesiune de operații necesare în rezolvarea unei probleme oarecare*. Cunoscând acest lucru, elevul va ști și va putea să-și structureze un răspuns oral, în baza unui *algoritm* propus de profesor, la istorie, geografie etc. sau să redacteze un eseu la literatura română, respectând un *algoritm*. Familiarizat, la orele de limba română, cu modalitățile de extindere a sensului unui cuvânt, elevul va înțelege și sintagme precum *algoritm parlamentar*, atât de vehiculată în mass-media și însemnând schema de distribuire a funcțiilor / locurilor în parlament.

Similară este și evoluția sensurilor cuvântului *bazin*. DEX-ul propune următoarele sensuri:

1. a) Rezervor deschis, de mari dimensiuni, construit din metal, din piatră, din ciment etc.;
- b) Rezervor de apă amenajat pentru înot sau pentru sporturile care se practică în apă.
2. a) Regiune din care un râu, un fluviu, un lac sau o mare își adună apele;
- b) Regiune delimitată de albiile tuturor afluenților unui râu sau ai unui fluviu;
- c) *Bazin portuar* – parte a unui port, special amenajată pentru staționarea vaselor (în vederea încărcării și descărcării lor);
- d) Regiune geografică bogată în zăcăminte de minereuri, în special de cărbuni.
3. Cavitate situată în partea inferioară a abdomenului și constituită din oasele iliace; pelvis.

Observăm că primul sens al cuvântului se referă la sfera sporturilor, al doilea e din geografie, iar cel de-al treilea reflectă realități din domeniul anatomiei. Elevul le însușește pe rând, la materiile respective, utilizându-le după necesitate. Datoria profesorului de limba română este să-i ofere oportunitatea de a sesiza sensurile cuvântului, precum și posibilitățile de combinare ale acestuia (*bazin de decantare, bazin de flotație, bazin de retenție, bazin hidrografic, bazin carbonifer* etc.).

Cuvântul *viteză* se utilizează în domeniul fizicii și al sportului cu următoarele accepții:

1. Raportul dintre spațiul parcurs de un mobil și timpul folosit pentru parcurgerea acestui spațiu; raportul dintre variația unei mărimi și timpul în care se produce această variație; *viteză cosmică* – viteză cuprinsă între 7,912-16,6 km / secundă imprimată navelor cosmice de la înscrierea pe o orbită circulară a Pământului până la părăsirea sistemului solar.
2. Ritmul în care se produce sau se repetă un proces chimic, fiziologic, electric etc., raportat la o unitate de timp; *viteză de sedimentare* – interval de timp în care se depun hematiile în sângele rămas necoagulat, servind la diagnosticarea sau urmărirea evoluției unor boli.
3. Fiecare dintre raporturile de demultiplicare dintre turația motorului unui vehicul și turația arborelui care transmite mișcarea la roțile propulsoare ale vehiculului.

În vorbirea cotidiană cuvântul *viteză* se utilizează mai mult cu sensul de „rapiditate în deplasare, iuțea, repeziciune”: Oamenii se deplasau cu o *viteză* uluitoare. Dovadă a aceluiași fenomen servesc și exemplele: *Rezistența* insurgenților a fost înfrântă, *Forțele* adversarilor politici sunt inegale, în care cuvintele *rezistență* și *forță* au devenit un bun lingvistic comun.

Constatăm, așadar, un proces de *determinologizare* a cuvintelor cu valoare terminologică și de revalorificare a lor în fondul lexical comun. Unitățile determinologizate, ajungând în limba literară, își activează considerabil particularitățile derivate; în consecință, apar derivate care lipseau în sistemul terminologic din care au provenit ele. Termenii dați, fiind asimilați de limba literară, intră în diverse raporturi cu celelalte elemente lexicale, ceea ce le permite să funcționeze într-un anumit mod, contribuind la diversificarea mijloacelor expresive ale limbii comune. Determinologizarea implică deci modificări semantice, în urma cărora elementul terminologic cu sensurile sale noi devine și unitate a sistemului lexical al limbii, ceea ce condiționează, permite și asigură utilizarea lui terminologică și nonterminologică paralelă.

Unele cuvinte, ieșind dintr-un anumit subsistem terminologic, își răspândesc sfera de utilizare nu doar asupra lexicului general comun, ci pătrund în alte subsisteme terminologice. De exemplu, sensul inițial al cuvântului *tramă* este „fir de mătase prin răsucirea a cel puțin două fire ca bătătură”. Din domeniul manufacturii termenul a pătruns în sfera arhitecturii, căpătând sensul de „ansamblu de străzi pe care se concentrează traficul principal într-un teritoriu urban”, iar

în domeniul teoriei literare *trama* semnifică „subiectul propriu-zis al unei opere literare, al unei piese de teatru, al unui film; acțiunea, intriga, canavaua pe care se țin evenimentele operei respective”. În științele biologice, același lexem înseamnă „ansamblu de elemente, osatura sau partea rezistentă a unui țesut”. E de observat că, indiferent de domeniul în care este folosit, cuvântul *tramă* păstrează un sens comun pentru toate semnificațiile semnalate, și anume de „parte fundamentală pe care se sprijină, se îmbracă ceva, osatură, carcasă”.

Utilizând acest termen la orele de analiză a unui text literar epic sau dramatic, ar fi binevenit să explicăm evoluția acestuia în limba română. E de menționat că latinescul *trama* însemna „urzeală, țesătură, pânză de păianjen”, precum și „constituție, schelet”; iar cu sens figurat – „fleacuri”.

E ușor de observat cum s-a constituit aria semantică a cuvântului în limba noastră, dar și în alte limbi romanice.

În limba franceză modernă, de exemplu, cuvântul dispune de două linii semantice distincte: I. 1. Termen din domeniul industriei textile, 2. Termen de arhitectură, 3. Termen de imprimărie și fotografie, 4. Termen de televiziune și II. Termen de naratologie. În limba italiană, remarcăm aceeași semnificație din domeniul textil, naratologic, dar acesta din urmă, echivalent cu *intrigă*, generează sensul figurat de „complot, mașinație”.

Și în limba engleză se utilizează cuvântul împrumutat din franceză *tram*, dar numai ca termen textil. Însă în baza lui se formează atât de cunoscutul *tramcar*, apoi *tramway*, în care sensul original de „fir, linie” transpare cu ușurință. Astfel, termenul literar, din română, și mijlocul de transport, din engleză, vor deveni în concepția elevului, oarecum, înrudiți, pentru că – avem această convingere – lucrurile explicate și motivate sunt cele care se memorează. Înțelegând cum trăiește cuvântul în limba vie, actuală, altă dată elevul va apela singur la dicționar, făcându-și surpriza unei descoperiri proprii.

BIBLIOGRAFIE

1. И. Дворецкий, *Латинско-русский словарь*, М., Русский язык, 1986.
2. *Le Petit Larousse*, Paris, Larousse, 1995.
3. *Итальянско-русский словарь*, М., Советская энциклопедия, 1972.
4. *The Concise Oxford Dictionary of Current English*, Oxford, Clarendon Press, 1995.
5. Al. Dauzat, *Dictionnaire etymologique*, Paris-VI, Larousse, 1938.
6. M. Avram, *Cuvintele limbii române între corect și incorect*, București, Editura Cartier, 2001.
7. T. Cartaleanu, O. Cosovan, *Predarea limbii române în viziunea Curriculumului de liceu*, Chișinău, Editura Cartier, 2001.
8. *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
9. I. Druță, *Unele tendințe în terminologia social-politică actuală / Terminologie și limbaje specializate*, Chișinău, Centrul Național de Terminologie, 2000.
10. *Limba și literatura română*, Curriculum pentru învățământul liceal (clasele a X-a – a XII-a), Chișinău, 2006.

Ana VASILE COROBAN.
BANTOȘ SPIRITUL CRITIC ȘI RAPORTAREA
LA MAREA LITERATURĂ

Unul dintre criticii literari basarabeni implicați poate în cea mai mare măsură în procesul de deschidere spre cunoașterea și asimilarea creatoare a valorilor literaturii universale, precum și un cercetător asiduu al corelației existente între cultura românească și cea universală este Vasile Coroban, autorul unor studii monografice fundamentale, a numeroase articole axate pe probleme vizând acest domeniu. O primă explicație a preocupării sale constante pentru punerea în evidență a dialogului dintre literaturi și dintre culturi ține de faptul că și-a conceput o parte din lucrările sale mai importante în perioada dezghețului hrușciovist. [Opere ale autorului: despre literatura veche și cea clasică – *Reflecția moral-filozofică și observația psihologică la Gr. Ureche, M. Costin și I. Neculce; Cronicarul Ion Neculce. Viața și opera* (1956); *Vasile Alecsandri. Viața și opera* (1957); *Dimitrie Cantemir – scriitor umanist* (1973); *Creația lui M. Eminescu în școală* (1980), despre literatura universală și despre literatura contemporană: *Studii și articole de critică literară* (1959); *Pagini de critică literară* (1971); *Studii, eseuri, recenzii* (1980); *Romanul moldovenesc contemporan* (1969, ediția întâi; 1974, ediția a doua, revăzută); *Studii de teorie a literaturii* (1979); *Scrieri alese* (1983)]. Interesul său față de marea literatură are însă și o altă explicație: amintim că Vasile Coroban și-a făcut studiile la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, în perioada interbelică, o perioadă de deschidere amplă a literaturii și a culturii românești către peisajul spiritual occidental și către o bună cunoaștere a valorilor artistice și spirituale clasice și moderne universale. În paranteză vom menționa că anume în acest segment de timp se concentrează valori literare și artistice românești fără egal: este perioada de aur a poeziei cu cele patru piscuri: Arghezi, Blaga, Barbu, Bacovia. Este vorba și de E. Ionesco, M. Eliade, E. Cioran, care, ulterior, din cauza condițiilor de după cel de-al Doilea Război Mondial, s-au afirmat în afara granițelor țării de origine. Cei făcând parte din aceeași generație și anunțându-și un potențial cu nimic mai prejos, rămași acasă, își vor încheia

cariera în închisori (M. Vulcănescu, Petre Țuțea) sau vor fi nevoiți să se adapteze, cel puțin parțial, regimului politic, așa cum s-a întâmplat cu C. Noica, cel care însă, rămânând fidel vocației sale de gânditor, va continua să-și elaboreze lucrările, retras în munți, la Păltiniș, nu departe de Sibiu, antrenându-și urmașii, în persoana lui A. Pleșu, G. Liiceanu, în exerciții de admirație față de gândirea românească și față de marii gânditori care au pus-o în valoare. Atmosfera interbelică de fervoare intelectuală se desprinde lesne din publicistica tânărului Mircea Eliade, exponentul generației care se revendica de la dezideratul creativității.

Se anunțau timpuri de glorie a culturii românești revărsându-se în cultura universală, din care se nutrea și spre care se orienta cu un nesăț incomparabil. Ce s-a păstrat în Basarabia, devenită R.S.S. Moldovenească și apoi Republica Moldova, din acel entuziasm al spiritului constructiv interbelic putem judeca după lista zgârcită a celor care au supraviețuit aici: I. Vasilenko, E. Russev, N. Corlăteanu, V. Coroban, S. Berejan, C. Popovici, H. Corbu, iar dintre cei refugiați E. Coșeriu, V. Rusu, Al. Lungu.

Între aceștia Vasile Coroban, savantul, profesorul, autorul de manuale, îndrumătorul de cadre pe tărâmul cercetării, criticul și istoricul literar, va promova orientarea spre vasta cultură umanistă. Nu întâmplător, la un moment dat, le cerea doctoranzilor săi să învețe limbi de circulație universală pentru a se pune în temă cu marile valori literare, direct de la sursă. Interesul pentru deschiderea către arta autentică va determina atenția constantă față de valorile literaturii universale ca termen de comparație, chiar și atunci când această comparație pare a fi forțată. Pe de altă parte, Coroban va fi preocupat de o problemă, care, raportată la timpul în care i-a fost dat să trăiască și să scrie, nu era deloc simplu să fie abordată, anume problema conștiinței de sine. Iată de ce în scrisul său este căutată cumpăna dintre universal și național.

În peisajul literar basarabean postbelic spiritul critic a evoluat în condițiile unei cenzuri drastice impuse de regimul politic. Îndoctrinarea literaturii fiind excesivă, opoziția are conotații aparte, ce țin, în primul rând, de nevoia vitală de afirmare a conștiinței de sine. În contextul social al primelor decenii postbelice în spațiul geografic dintre Prut și Nistru rezistența echivala cu revendicarea dreptului de a supraviețui ca entitate biologică și spirituală. E important să nu se omită din vedere faptul că activitatea intelectuală de atunci presupunea implicarea în acțiunea de culturalizare, proletcultismul privând scrisul literar de firescul său, ca expresie a limbii literare, și de tradiții. Având în vedere aceste împrejurări, opera de o viață a lui Vasile Coroban se identifică anume cu necesitatea repunerii spiritului critic în drepturile sale, de aceasta depinzând formarea unei elite culturale fără de care societatea nu se mișcă înainte. Aflați în opoziție cu mediocritatea, intelectualii adevărați își revendică libertatea de gândire și promovare a criteriului valoric care, în peisajul nostru cultural din anii '50-'60-'70, semnifica și lupta pentru refacerea legăturilor profunde ale culturii. Scrierile lui Vasile Coroban au contribuit, în sensul acesta, la regăsirea interiorității, a omului lăuntric, condiții decisive pentru ieșirea de sub dictatul ideologic. E vorba, neîndoielnic, și de asumarea unui risc al subversiunii. Precum se știe, Vasile Coroban a fost suspectat de naționalism și mult timp a fost persecutat.

Este clar deci că misiunea criticului de a forma gustul estetic în condiții potrivnice acestuia nu era deloc simplă. O mărturisire a scriitorului Aureliu Busuioc este elocventă în acest sens: la începutul anilor '50, „ani cât se poate de tulburi pentru literatura locului, dar și pentru cea sovietică”, perioadă a „etichetărilor gratuite și crâncene, adesea soldate cu măsuri oficiale polițienești, vremea imposturilor literare care tăiau și spânzurau, dictând orientări și «metode» din cele mai aberante, inspirate de activiști de partid analfabeți și atotputernici”, abia venit din România, Busuioc, pus la curent cu poezia modernă, se bucura de o atenție specială din partea tinerilor basarabeni aspiranți la gloria literară. Fiind împreună cu Vasile Coroban la o întâlnire cu un grup de tineri pe care să-i inițieze în literatura adevărată, Busuioc a intervenit și el în discuție: „încercam în fel și chip ba să-i continui câte un citat, ba să mă bag cu versuri (străine!) nu tocmai la locul lor în contextul celor dezbătute de regretatul maestru... Ba, cum eminentul critic mai apela la câte vreun neamț sau francez, să mă produc și eu cu câte un Verlaine sau Lamartine, ca să văză lumea că nici Busuioc nu-i mai prejos...”. După întrunire Coroban, luându-l deoparte, i-a atras atenția părintește că poezia din Voiculescu pe care a recitat-o era de fapt a lui Pillat, iar cea franțuzească nu-i a lui Sainte-Beuve, ci a lui Saint-John Perse. La întrebarea lui Busuioc, de ce nu l-a corectat pe loc, Coroban i-a răspuns: „...trebuie să fii mai atent, ai văzut cu cât drag ascultă bieții copii?” [1, p. 113-114].

Spiritul polemic recomandat de autorul *Romanului moldovenesc contemporan* însemna promovarea, în calitate de program, a unei receptivități deschise, descătușate. De aici, interesul său pentru literaturile lumii, care suplinea absența marilor personalități de la noi. În opinia lui Mihai Cimpoi „criticul abordează obiectul de la înălțimea zborului de pasăre fie lin, cercetător, fie iute și recapitulativ, dar mai totdeauna cu pasiunea exhaustivului, a elaborării intelectuale decisive. Demersul critic este didactic, doct, ironic sau chiar justițiar (în sens că nu lasă nicio șansă imposturii, că raportează necruțător totul la Marea literatură)” [2, p. 272]. Prin urmare, raportarea la marea literatură are, în contextul respectiv, rostul anihilării imposturii. Elucidarea problemelor în toată complexitatea lor, ce include atât aspectul istoric, cât și cel teoretic, avea drept suport „solida sa cultură filologică (nemaiîntâlnită la criticii din generațiile următoare, care, porniți pe calea unei specializări excesive a preocupărilor lor științifice, nu mai pot îmbrățișa filologia ca un ansamblu de discipline strâns legate prin spiritul lor interior)”, fapt remarcat (și) de către criticul literar Anatol Gavrilov, prefațatorul volumului *Scrieri alese* al reputatului înaintaș. Zgârcit la laude gratuite, drastic cu cei care admiteau incompetența și tratarea superficială a fenomenului creator, demola cu vehemență pospaiul în știință. Adversar declarat al diletantismului, cultiva gustul pentru lucrul făcut cu toată seriozitatea, până la capăt. Aici se vedea ușor „stofă” sa de intelectual cu rădăcini în perioada interbelică, „stofă” care în România postbelică era mai lesne sesizabilă datorită prezenței vii a unor mari scriitori ca Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ion Barbu, precum și datorită bogatelor biblioteci. În absența acestora efortul intelectualilor de bună-credință, în peisajul basarabean, trebuia să fie infinit mai mare.

Ironia lui Vasile Coroban era îndreptată, cioranian vorbind, împotriva incapacității de apărare a conștiinței de sine. Misiunea pentru care opta el era de a face cultură chiar în condițiile unei politizări accentuate, cu alte cuvinte, el opta pentru înscrierea în istorie prin cultură. Judecățile sale de valoare sunt inevitabil concepute în contextul literar al timpului respectiv, însă ele trec dincolo de limitele temporale, având pondere și astăzi. În studiile consacrate analizei prozei moldovenești este vizată „verbozitatea oratorică”, „infantilismele comice”, „simplificarea exagerată a personajelor”, „lirismul declarativ și alegorismul artificios” etc. Pledoaria sa în favoarea realismului nu este în detrimentul imaginației care este determinantă în creația artistică. Aduce drept suport afirmația lui Voltaire: „Imaginația galopează; judecata merge la pas”. Pentru a concluziona apoi fără menajamente: „Tocmai aceste salturi ale imaginației nu se observă în creațiile românești contemporane moldovenești...”, adăugând următoarele explicații de rigoare: „Imaginația îi ajută scriitorului să vadă, pe lângă activitatea obștească și traiul în familie, și substratul lucrurilor, viața interioară, a spiritului, situația existențială a omului, reacțiile lui conștiente sau inconștiente într-un mediu dat. A reduce acțiunea unui roman exclusiv numai la activitatea liniară în societate înseamnă a rata o scriere” [3, p. 230-231]. În interpretarea criticului, Vasile Vasilache „posedă o anumită imaginație ludică”, „știe să facă sensibile ideile, folosind original fondul folcloric”; autorul *Codrilor*, I. C. Ciobanu, „instinctiv poetizează situațiile”. La Ion Druță criticul menționează „structura individuală psihologică a eroului și substraturile psihice ale colectivității ce se întrepătrund, se încrucișează mereu pentru a scoate în relief năzuințele poporului, bucuriile și durerile lui” [3, p. 252]. În romanul *Zbor frânt* de Vladimir Beșleagă remarcă „tablouri sensibile pe care imaginația înfierbântată le colorează patetic, le prezintă cititorului ca timp psihologic” [3, p. 258]. Absorbit excesiv de etalonul valorii artistice clasice sau clasicizante, neînduplecatul critic nu era scutit de riscul căderii în subiectivism. Însă cu tot subiectivismul de care era capabil și chiar de s-a întâmplat să nu reziste curselor ce i-au fost întinse cu multă iscusință (este cazul recenziei despre volumul de versuri *Ornic* de Pavel Boțu), reflecțiile sale, din perspectiva unei experiențe artistice universale, impuneau exigențele necesare unui climat literar în formare. Așa încât contribuția lui Vasile Coroban trebuie căutată în atmosfera favorabilă comunicării de la înălțimea valorii artistice, atmosferă pentru care a optat constant.

Tendința de retragere și absorbție a românului basarabean în propria sa interioritate este caracteristică anilor șaizeci-șaptezeci. O lume atentă la banalitatea cotidiană și care nu lasă să-i scape nimic acceptă realitatea nu numai ca pe un fenomen în sine, ci și ca pe un mit. Viața intelectuală chișinăuiană genera un suflu sau, mai exact, un suflet colectiv. Pe un astfel de fundal s-a constituit figura criticului și istoricului literar Vasile Coroban, care a dat contururi inconfundabile procesului critic de la noi, ce urma să fie consolidat de generația unor critici notorii, precum Mihai Cimpoi, al cărui demers critic este orientat atât spre interioritatea identitară, cât și spre culmile unui dialog intercultural, Mihail Dolgan, care va investiga poezia din perspectiva metaforicului, Ion Ciocanu, care va disocia cu multă luare aminte procesul literar, implicându-se în problemele cele mai actuale ale litera-

turii și ale culturii basarabene, Nicolae Bilețchi, profilând problemele romanului contemporan pe un fundal deschis reperat pe cele mai proaspete, pe atunci, viziuni, cea a lituanianului Alghimantas Bucis, în primul rând, care a mers pe calea intuirii structurii românești, Anatol Gavrilov, care își axează cercetările în special pe probleme ale prozei contemporane, din perspectivă teoretică.

În contextul literar interriversan, în perioada postbelică, deschiderea spre alte orizonturi culturale este evidentă mai cu seamă în anii '60. Premisa acestui fenomen consta în îmbogățirea, diversificarea, aprofundarea peisajului literar, în urma ieșirii, cel puțin parțială, de sub dictatul extraliterar. La schimbările ce se produc contribuie și critica literară. Astfel, Vladimir Beșleagă, bun cunoscător al literaturii și criticii de la noi, descrie situația de la 1968 în felul următor: „Mi se pare că în ultimul timp critica noastră a devenit mai complexă. ...ea contribuie în mare măsură la crearea unui nou climat propice apariției unor cărți de valoare”. Scriitorul se referă și la faptul că deschiderea spre valorile literaturii universale era privită cu ochi nu tocmai buni: „I se reproșează uneori criticii că operează cu termeni care trimit la opere ale literaturii universale, că citează nume de talie mondială. Și se râde în surdină. Este un răs veninos, de rea-voință. Oricât de mici am fi noi, dar a tinde spre marile culmi ale literaturii nu e un păcat, ci o pornire necesară, o ambiție fructuoasă. Altfel nu mai ieșim din mămăligă și cojoc!” [4, p. 8].

„Ambiția fructuoasă” la care se referă V. Beșleagă este determinantă și în discursul critic al lui V. Coroban, care va accentua necesitatea afirmării conștiinței de sine în literatură, inclusiv prin raportarea la marile valori. Așa se explică, bunăoară, revenirea lui Creangă în aria preocupărilor științifice ale istoricului literar. Nefiind scutite de accente ideologice, studiile operei crengiene, cu precădere cel scris între 1962-1964, „Ion Creangă”, denotă menținerea exegetului în preajma izvoarelor vitale ale culturii naționale, căci iată ce scria Jean Boutière, într-o monografie publicată în 1930 (dovadă a deschiderii către literatura română), despre humuleșteanul nostru, pe care îl plasa, din punctul de vedere al capacității transformării basmului popular în operă de artă, în același context cu frații Grimm, Ch. Perrault, canonicul Schmid și Andersen: „Patriot sincer și admirator fervent al tezaurului primit de la strămoși, el a vrut să arate compatrioților lui, prea entuziaști după opinia sa față de cultura străină, că geniul popular românesc a creat opere anonime demne să fie scoase la lumină și care, redactate într-o românească curată și înfrumusețate numai cu podoaba spiritului, cu proverbe și ziceri naționale, puteau să rivalizeze cu capodoperele literaturii savante: el continua, astfel, inconștient, tradiția lui A. Russo” [5, p. 200]. Lui Coroban îi va atrage atenția felul de a fi al „țăranului epopeic crengian”, aluzia transparentă ducând spre Ibrăileanu, cel care a caracterizat opera lui Creangă drept „epopee a poporului român”, iar pe Creangă ca fiind „Homer al nostru”, comparându-l cu La Fontaine, Gogol. Vor fi menționate dragostea autorului față de țăran, zâmbetul „distanțat ironic”, situațiile comice în care este pus personajul. Concluzia la care ajunge criticul nostru este de natură să se răsfrângă, indirect, chiar asupra „lecției” pe care V. Coroban, desprinzând-o din scrierile crengiene, i-o servește cititorului basarabean: „Dar dincolo de zâmbetul ironic și situația comică apare, în toată amploarea ei,

tragedia țaranului. ...Destinul acesta tragic se repercutează dureros în inima scriitorului. Dar, ca orice umorist genial, Creangă nu se lasă biruit nici de lacrimi, nici de patetic și cu atât mai mult de emfatic. El se situează la o anumită distanță ironică pentru a fi aparent imparțial și „...artist” [6, p. 292-293]. Caracter impetuos, umoristic, ironic, sarcastic, Coroban va adopta un comportament și o atitudine față de viață redactate în surdină de viziunea crengiană. Ironia și sarcasmul său se vor îmbina cu bonomia și atitudinea echidistantă față de fenomene. Deși în permanență va avea în vedere realitățile de la noi și îl va caracteriza conștiința tragică a românului basarabean izolat de mediul culturii românești. Poate anume așa se explică proiectarea scrierilor analizate de către el pe fundalul culmilor literare ale lumii, la fel ca și atenția acordată cititorului. Astfel, influențele literare dintre literaturi sunt urmărite reciproc, criticul ținând cont chiar de condițiile în care au fost favorizate de marile reviste literare și de presa cotidiană: „E interesant de reținut că la închegarea genului scurt narativ în acest secol (secolul al XIX-lea, n. – A.B.) a contribuit într-o măsură presa cotidiană și cititorul. Nuvela americană short story (povestire scurtă), reprezentată de Edgar Poe, Mark Twain, O’Henry, Jack London ș.a., a luat naștere din necesitatea de a comunica – într-un spațiu restrâns de gazetă – cititorului, limitat în lectură de ocupațiile sale, un fapt divers cu semnificații sociale sau morale” [7, p. 29].

Aspectele teoretice luate în dezbatere îi oferă șansa de a se raporta, în voie, la contextul literaturii universale. Astfel, genul scurt narativ este analizat pe fundalul tradiției nuvelei, povestirii, schiței, așa cum acestea s-au profilat în literaturile romanice (italiană, spaniolă, franceză), de unde ulterior s-au răspândit în alte literaturi europene. *Decameronul* lui Boccaccio, consacrand definitiv genul nuvelei în peisajul european, se află sub semnul geniului autorului „care creează o lume însorită, unde bunul simț și rațiunea triumfă în luptă cu negliobia, prostia, prefăcătoria și alte tare generate de convențiile sociale” [6, p. 31]. Forma suplă a nuvelei lui Cervantes, determinată de tendința autorului de a da viață unor eroi excepționali prin noblețea sufletească și morala neobișnuită, îi ajută să înfrunte „crunte capricii ale destinului”.

Pentru a argumenta configurația schiței ca specie sunt atrase numele prestigioase ale lui I. Turgheniev, Al. Daudet, I. L. Caragiale. Sunt trecute în revistă sau analizate pe îndelete lucrări ale unor autori precum: Pușkin, Gogol, Cehov, Voltaire, Brătescu-Voinești, Paustovski, Verga, Gala Galaction, Sadoveanu, Balzac, Maupassan. Și autorul găsește de cuviință să raporteze la acest context și lucrări ale lui Ion Druță, G. Meniuc, Ana Lupan, filtrul care dă credibilitate aspectului comparativ fiind unul de ordin teoretic. În studiul „Dostoievski și arta romanului” își propune să „developeze” secretul artei dostoievskiene și consideră că la acesta se poate ajunge urmărind opinia scriitorului rus despre francezul Victor Hugo, care „a introdus o idee fundamentală, ce animă marea literatură artistică din secolul XIX, și anume ideea «punerii în drepturi a omului căzut în pierzanie, strivit injust de circumstanțele oprimate, de stagnare seculară și de prejudecăți obștești». Ideea aceasta – concluzionează autorul nostru, – în egală măsură, se referă și la Dostoievski, care o transpune în tablouri artistice de-a dreptul apocaliptice...” [7,

p. 106]. Referindu-se la umanismul lui Dostoievski, criticul chișinăuian îl găsește „alterat, însă, de idei reacționare, scriitorul propovăduind ...ideea împăcării cu existența umilă”.

Abordând problematica personajelor lui Cervantes și cea a comicului, în *Note despre comic în Don Quijote* (1966), citându-l frecvent pe Visarion Grigorievici Belinski, V. Coroban avansează ideile că romanul lui Cervantes ar fi, de fapt, un roman realist și că nota comică ar rezulta nu din prezența, cu tot ce înseamnă ea, a lui Sancho Panza în viața lui Don Quijote, ci din felul interacțiunii Cavalerului Tristei Figuri cu această prezență. Acest raport al Eului cu Celălalt, foarte actual în ultima vreme, transpare și în alte cazuri. Astfel, în altă parte este luată în dezbateră atitudinea lui Dostoievski și Tolstoi față de religie. Situându-se pe pozițiile general acceptate ale timpului respectiv, Coroban, cu toate acestea, tinde să depășească optica diferențialelor civice identificate de către Șt. A. Doinaș, spre exemplu (cel care disocia cauzele crizei spiritualității moderne), în Stat, Partid, Clasă (acestea au modificat, în opinia autorului *Mistrețului cu colți de argint*, corelația dintre Eu și Celălalt). Anume urmând această logică a lucrurilor, Coroban va accentua faptul că „Dostoievski aderă la cele mai profunde mesaje ale literaturii universale” și că „estetica lui Dostoievski are multe puncte comune cu estetica poetului francez Charles Beaudelaire. E interesant încă și faptul, scrie Vasile Coroban, că ambii scriitori s-au născut în același an – 1821 – și au avut deci în față, în linii generale, același spectacol al condiției umane din Europa, pe care ambii îl zugrăvesc în aceleași culori sumbre” [7, p. 111]. În obiectivul criticului literar se află „controversele în jurul umanismului dostoievskian”, concepția tragică despre existența omului, despre destinul lui pe scară universală, în timp și spațiu. Constanta preocupare a lui Coroban pentru raportarea la marea literatură îi va permite, pe de o parte, să se detașeze de ideologizarea excesivă iar, pe de altă parte, să mențină la un nivel susținut cerințele față de artisticitatea literaturii.

BIBLIOGRAFIE

1. Aureliu Busuioc, *Lecțiile lui Coroban*, în revista „Limba Română”, 2000, nr. 6-12.
2. Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, Editura ARC, Chișinău, 1997.
3. Vasile Coroban, *Scrieri alese*, Editura Literatura artistică, Chișinău, 1983.
4. Vladimir Beșleagă, *Dialoguri literare*, ediție îngrijită de Alexandru Burlacu, Chișinău, 2006.
5. Jean Boutière, *Viața și opera lui Ion Creangă*, Editura Princeps Edit, Iași, 2008.
6. Vasile Coroban, *Studii, articole, recenzii*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1968.
7. Vasile Coroban, *Pagini de critică literară*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1971.

Ioan MILICĂ **NUVELA GOLANII
DE LIVIU REBREANU.
STUDIUL STILISTIC**

1. PREAMBUL

Receptarea textului literar este unul dintre cele mai fertile domenii de interes pentru cognitiști. În stilistică și poetică, paradigma cognitivă a cunoscut, cel puțin în ultimul deceniu, o dezvoltare substanțială, concretizată în apariția mai multor lucrări care, deși pornesc de la ipoteze opuse sau dezbate concepte operaționale insuficient fixate într-un inventar terminologic consacrat, se organizează într-o bibliografie relativ unitară. Nota de noutate a studiilor de factură cognitivă este dată de fundamentele epistemice care permit analiza textului literar din multiple unghiuri de interpretare, demersul fiind edificat prin împletirea cunoștințelor de psihologie și de filozofie cu cele de lingvistică și de teoria literaturii. Printre principiile diriguitoare ale cercetărilor de tip cognitiv se numără a) aspirația de a arăta că trăirea în lumea fenomenală orientează convertirea realității prin și ca limbaj, experiența de viață a ființei umane fiind încorporată în categorii de cunoaștere și de limbaj, b) năzuința de a pune în lumină osmoza între ceea ce este perceptibil și ceea ce este imperceptibil și c) țelul de a considera literatura „o formă specifică de cunoaștere și de trăire umană” (Gavins / Steen, 2003, p. 1).

Deși unele voci critice consideră că direcția cognitivă nu pare a fi altceva decât un empirism doct, întemeiat pe supoziții fragile (v. obiecțiile formulate de Rastier, 1998, p. 195-244 și de Coșeriu, 1992-1993, p. 83-99), curentul a cunoscut o dezvoltare remarcabilă în ultimele două decenii, grație abordării preponderent aplicative a unor supoziții teoretice cu o tradiție îndelungată în istoria culturală a umanității: originea limbajului, relativitatea lingvistică, limba și gândirea, relevanța contextuală și culturală a procesului de comunicare interumană, distincția între limbajul literal și cel figurat, taxonomia producțiilor literare etc.

Lucrarea de față are ca obiectiv valorificarea unora dintre achizițiile cognitive, în încercarea de a arăta că proza scurtă a lui Liviu Rebreanu, rămasă multă vreme în umbra marilor creații românești ale autorului, conține germeii stilistici din care crește arta narativă a marelui scriitor. Pornind de la câteva concepte operaționale centrale, studiul are ca element de referință ipoteza că scrierea și receptarea textului narativ sunt procese care pot fi analizate în termenii teoriei prototipurilor, orientare inițiată de Eleanor Rosch și îmbogățită prin cercetări ulterioare, precum teoria metaforei conceptuale.

2. TEORIA PROTOTIPURILOR

La mijlocul anilor '70, în urma unor serii de experimente privind *categorizarea*, E. Rosch a pus bazele așa-numitei *teorii a prototipurilor*. Procesul de clasificare mentală, consideră cercetătoarea, este guvernat de două principii:

1. *economia cognitivă*: „sarcina sistemelor de categorii este de a furniza maximum de informație cu un efort cognitiv minim” (Rosch, 1978, p. 28).

2. *structura lumii percepute*: „lumea percepută ne apare mai degrabă ca informație structurată decât ca atribute arbitrare și imprevizibile” (Rosch, 1978, p. 28).

Niciunul dintre cele două principii nu reprezintă achiziții noi în științele limbajului, inedită fiind doar perspectiva în care este înscrisă dezbaterea asupra categoriilor.

Dacă denumirea de *economie cognitivă* este datată relativ recent, noțiunea de *lege a minimului efort* este cunoscută de mai multă vreme. Este suficient să-l amintim, de pildă, pe A. Martinet (1970, p. 227 ș.u.) care nota că principiul respectiv guvernează perceperea și exprimarea realității: „Comportamentul uman este supus legii minimului efort conform căreia omul nu-și cheltuiește energia decât în măsura în care poate ajunge la scopurile fixate”.

Nici *structura lumii percepute* nu este o inovație. Cu aproximativ două veacuri în urmă, Wilhelm von Humboldt (2008, p. 122 ș.u.) afirma – în continuitatea gândirii aristotelice – că orice noțiune se fixează pe baza unor trăsături proprii și a unor relații care o leagă de alte concepte. Identificată prin trăsăturile ei inerente, noțiunea trebuie considerată absolută, descrisă în relație cu alte concepte, ea trebuie considerată relativă. Considerațiile lui W. von Humboldt sunt cât se poate de importante în afirmarea *relativității care leagă lumea obiectelor de universul cuvintelor*. Cuvântul nu este copia unui obiect, ci o echivalare interpretativă a aceluși obiect. În sanscrită, exemplifica învățatul, elefantul este denumit când „cel care bea de două ori”, când „cel cu doi colți”, când „cel înzestrat cu o mână”, ceea ce arată că denumirile ilustrează concepte diferite, deși obiectul supus descrierii lingvistice este unul și același. Acest exemplu pune în lumină originea mentală a conceptelor, calitatea lor de *configurații* ale spiritului: „Limba nu reprezintă niciodată obiectele, ci întot-

deauna conceptele pe care, pornind de la ele, spiritul le configurează în mod spontan în procesul producerii limbii” (Humboldt, 2008, p. 122). Prin forța de pătrundere a gândirii, lumea percepută este structurată în configurații spirituale numite concepte, iar conceptele alcătuiesc, afirmă adepții cognitivismului, sistemul nostru de categorizare.

În esență, cele două principii guvernează existența a trei niveluri de categorizare: *generic* (sau *de bază*), *supraordonat* și *subordonat*. Între niveluri nu există granițe precise, iar categoriile cognitive sunt legate unele de altele prin relații ierarhice.

Gradul de includere al unei categorii reflectă existența *principiului ierarhizării*. Orice clasă supraordonată include toate elementele unei clase subordonate. De exemplu, pentru a deosebi diverse rase de pisici, întrebuițăm denumiri precum **birmaneză**, **siameză**, **persană**. Aceste denumiri ilustrează existența *nivelului subordonat*. Mai departe, toate cele trei rase au trăsături comune care determină includerea într-o categorie de rang superior, **pisică**, această categorie reliefând existența *nivelului de bază (generic)*. Alături de alte categorii cu același grad de includere, cum ar fi, de pildă, **câine**, **oaie**, **cal** etc., categoria **pisică** formează o clasă mai amplă, **animal**, iar această ultimă clasă reprezintă *nivelul supraordonat*.

Fără a detalia modelul propus de Rosch, aspect tratat pe larg în literatura de specialitate¹, ne limităm la a menționa că, în viziunea autoarei, „prototipurile par a fi acei membri categoriali care reflectă cel mai bine structura redundantă a unei categorii ca întreg” (Rosch, 1978, p. 12). Cu alte cuvinte, prototipurile sunt nuclee categoriale, adică exemplare reprezentative care ilustrează existența *nivelului de bază* al categorizării. Dat fiind că orice categorie este concepută ca având un centru (realizările prototipice) și o margine (realizările periferice), apartenența membrilor la anumite categorii este determinată de gradul de asemănare cu prototipurile.

Sistemul categorial are organizare radicală (Stockwell, 2002, p. 29). Noțiunile asociate expresiilor lingvistice formează rețele conceptuale, în interiorul cărora nucleele categoriale se leagă unele de altele prin zone de interferență reprezentate de realizări periferice, ceea ce înseamnă că nu există granițe precise între categorii.

Prototipicitatea unui membru este dată de trăsătura (sau de ansamblul de trăsături) care determină centralitatea lui în interiorul categoriei. De pildă, se consideră că prototipicitatea funcției de subiect este dată de co-prezența trăsăturilor [temă] și [agent]; de regulă, subiectul – un element nominal în nominativ – este purtătorul informației *tematice* (GALR, 2008/II, p. 337) și se manifestă ca *agent* care duce la îndeplinire acțiunea exprimată de predicat: *Copilul* aleargă după minge; *El* se spală pe mâini; *Mihaela* se uita pe fereastră etc. Absența uneia din cele două trăsături determină realizări neprototipice ale funcției de subiect. Lipsa trăsăturii [agent], evidentă în enunțuri ca *Geamul* a fost spart cu o piatră ^{de cineva}; *Fetele* s-au lăsat duse la grădiniță ^{de cineva} etc., demonstrează că rolul de agent este asumat de complementul de agent (numit și subiect logic).

3. PROTOTIPICITATE ȘI RECEPTARE

Chestiunea prototipicității a generat controverse în discuțiile legate de receptarea textului literar. Ce rol joacă prototipurile în evidențierea înțelesurilor unei opere literare? Sunt trăsăturile prototipice preexistente textului sau, dimpotrivă, caracteristici create odată cu textul, pe care cititorii le sesizează și le interpretează pe măsură și de îndată ce lectura are loc?

Ne aflăm în fața a două direcții conflictuale. Fie adoptăm perspectiva „statică”, potrivit căreia universul operei poate fi receptat numai prin prisma unor matrice noționale (re)cunoscute, fie adoptăm perspectiva „dinamică”, potrivit căreia cititorul își apropie lumea textuală grație unui proces viu de configurare „pe loc” a înțelesurilor. Înțelegere constativă sau înțelegere performativă?

Dacă presupunem că prototipicitatea preexistă receptării textului, atingem în mod direct chestiunea *stilului ca deviere*. Afirmția necesită explicații. Luând ca exemplu verbul *a cerne*, este în genere admis că realizarea semantică prototipică este ‘a trece ceva prin sită sau prin ciur’, aspect reliefat de enunțuri precum: „*Se cerne făina într-un castron*”; „*Bunica cerne mălaiul*” etc. În raport cu sensul prototipic deja amintit, enunțuri de tipul „*Moara văzduhului cerne din belșug omăt*”²; „*Conducerea PDL «cerne» eurocandidații*”³ etc. concretizează realizări semantice neprototipice, adică marginale. Față de aceste exemple, propoziția „*Cernea o ploaie mărunță și grasă ca untura topită*” (Rebreanu, 2002, p. 214) pare a reflecta un sens parcă și mai îndepărtat. S-ar putea chiar comenta că înțelesul verbului *a cerne* din textul lui Rebreanu stă mult mai aproape de ‘a ploua’ decât de ‘a trece ceva prin sită’, fiind *deviant* față de realizarea prototipică preexistentă textului. Este validă o asemenea constatare? Sunt înțelesurile din opera literară îndepărtări (*devieri*) de la uzanțele lingvistice ale mării mase de vorbitori? O bibliografie foarte bogată stă mărturie în sprijinul unui răspuns afirmativ la aceste interogații.

Pe de altă parte, merită investigată și cea de-a doua perspectivă: prototipicitatea se dezvoltă în procesul de receptare. Cu alte cuvinte, „în locul presupunerii că limba actualizează reprezentări conceptuale prototipice fixe, [considerăm că – *n.tr.*] limba servește ca indicator direct al cunoașterii enciclopedice din care apar pe dată înțelesuri sau ca mijloc ad-hoc de înțelegere” (Gibbs, 2003, p. 38). E limpede că această a doua viziune oferă flexibilitatea necesară judecării unor evenimente (ficționale) și fapte de limbaj neașteptate și subliniază faptul că orizontul de înțelegere al cititorului se adaptează în permanență la dinamica textului. Conform acestui raționament, creativitatea umană ne apare ca pârghie de acces spre universul ficțional.

Pentru a verifica validitatea celei de-a doua perspective, am ales ca suport nvela *Golanii* de Liviu Rebreanu. Opțiunea a fost determinată de următoarele rațiuni de ordin economic: a) întindere redusă, b) număr (aparent) restrâns de tipuri de procedee stilistice, c) narațiuni, dialoguri și descrieri concise și d) cadru spațio-temporal bine delimitat: acțiunea se petrece în București⁴ într-un interval orar de 24 de ore.

Adoptarea ipotezei că prototipurile sunt nuclee conceptuale a căror centralitate ține de text îndeamnă la căutarea unui răspuns la întrebarea „Prin ce se deosebesc realizările prototipice și cele neprototipice?”. Prin urmare, este necesară stabilirea unor criterii pe baza cărora să se poată face diferența între realizările conceptuale centrale și realizările conceptuale marginale dintr-un text narativ.

4. CRITERII DE EVALUARE A PROTOTIPICITĂȚII ÎN TEXTUL NARATIV

Pentru necesitățile analizei de față vom valorifica două criterii care contribuie la deosebirea conceptualizărilor prototipice de cele periferice. Primul dintre criterii este *frecvența de uz*. Unii dintre specialiștii care au acordat atenție relației dintre uz și prototipicitate au remarcat că „anumite tipuri de uz lingvistic nu sunt prototipice pentru că apar mai frecvent, ci apar mai frecvent pentru că sunt prototipice” (Geeraerts, 2006, p. 51). Totuși, dacă se acceptă existența unei corelații între frecvența de apariție a unor fapte de limbă și statutul acestora – central sau marginal – în interiorul categoriei pe care ele o ilustrează, trebuie admis și că „frecvența de apariție poate fi un instrument euristic pentru evidențierea prototipurilor, dar nu reprezintă sursa prototipicității” (*idem*). Prin simplificare, dar fără a denatura esența acestor comentarii, afirmăm că frecvența de apariție a unor fapte de limbă într-un text narativ poate reprezenta *un indicator al prototipicității*: cu cât numărul de ocurențe al unei realizări este mai mare, cu atât mai mare este probabilitatea ca acea realizare să fie prototipică, sau, invers, cu cât numărul de ocurențe al unei realizări este mai mic, cu atât mai mică este probabilitatea ca respectiva realizare să fie prototipică. De exemplu, în nuvela *Golanii, incoativitatea*⁵ este reflectată de mai multe tipuri de structuri verbale: i) *a începe + verb la infinitiv*, ii) *a începe + verb la conjunctiv*, iii) *a prinde + verb la infinitiv* și iv) *a-i veni + verb la conjunctiv*. Numărul de ocurențe al fiecărui tip de structură poate servi ca indicator al prototipicității. Astfel, realizarea de tipul *a începe + verb la infinitiv* apare în text de unsprezece ori, realizarea de tipul *a începe + verb la conjunctiv* este întrebuițată de șase ori, tipul *a prinde + verb la infinitiv* are două ocurențe, iar structura *a-i veni + verb la conjunctiv* are doar o singură apariție. Aceste date conduc spre observația că realizările de tipul *a începe + verb la infinitiv* și *a începe + verb la conjunctiv* sunt prototipice, în vreme ce structurile de tipul *a prinde + verb la infinitiv* și *a-i veni + verb la conjunctiv* sunt realizări marginale ale incoativității.

Restrângând analiza la realizările cu cea mai mare frecvență de apariție în text, ni se pare interesant de semnalat că în nuvelele scrise de L. Rebreanu în perioada 1909-1912 (*Glasul inimii, Răfuiala, Culcușul, Golanii*) structura *a începe + verb la infinitiv* este dominantă în raport cu realizarea incoativă de tipul *a începe + verb la conjunctiv*. În proza scurtă de după 1919 (*Catastrofa, Ițic Ștrul, dezertor*), tipul *a începe + verb la conjunctiv* cunoaște realizări aproape exclusive, ceea ce demonstrează că preferința autorului pentru realizarea prototipică din limba actuală (*a începe + verb la conjunctiv*) pare a fi rezultatul unui proces de rafinare și de mo-

dernizare a scriiturii, proces care a determinat eliminarea progresivă a structurii *a începe + verb la infinitiv*, percepută, probabil, ca arhaizantă. *Criteriul statistic* joacă deci un rol semnificativ în identificarea prototipurilor.

Cel de-al doilea criteriu este de natură *referențială* și privește relația semn – obiect sau, altfel spus, are în vedere felul în care se construiește prin limbă universul operei. Pentru a arăta importanța *criteriului referențial* în evaluarea prototipurilor textuale, am ales să analizăm numele eroilor din nuvela *Golanii*. Textul este construit în jurul și cu participarea a patru personaje: Gonea Bobocel, Margareta, Aristică și Teacă⁶.

Fiecare nume profilează o identitate textuală. În opera literară, observă cu îndreptățire G. Ibrăileanu (1998, p. 179), numele „nu va fi oricare, ci unul care să *semene* deodată cu personajul”. Reflectarea identității personajului în și prin nume este comentată și de Dumitru Irimia (1999, p. 205): „Substantivul propriu-nume de personaj literar încetează a mai fi un simplu termen *denotativ* (ca în limba neartistică); el devine un semn *descriptiv* (...) și *semnificativ*.” În lumina acestor considerații, se poate presupune că numele sunt realizări prototipice, ceea ce înseamnă că ele sunt conceptualizări matriceale ale personajelor create de un scriitor. Aceasta este linia interpretativă asumată de Ibrăileanu (1998, p. 179), care notează că „în literatură personajul trebuie să se nască odată cu numele care convine naturii sale fizice și morale”. Numele personajelor sunt emblematice, ceea ce face ca exemplaritatea ființelor care trăiesc în lumea ficțională să fie modelată (și) prin nume⁷.

Ce anume din personalitatea eroului din nuvela lui L. Rebreanu sălășluiește în numele *Gonea Bobocel*? Numele *Gonea* este un derivat format din radicalul *gon-* și sufixul antroponimic *-ea*. Acest model formativ (*radical + suf. -ea*), foarte productiv în Ardeal⁸, este valorificat de scriitor pentru a sintetiza, prin nume, temperamentul impulsiv al codoșului. Numeroase secvențe aduc în prim-plan această dominantă: „Gonea se opri o clipă (...) *zvârcolindu-se furios* (s. – *I.M.*) în puhoiul de oameni” (Rebreanu, 2002, p. 214), „Dar Gonea parcă n-ar fi auzit-o; *se burzului, roși ca racul fiert și păși din ce în ce mai apăsător, gata-gata să izbucnească* (s. – *I.M.*)” (Rebreanu, 2002, p. 216), „Gonea rătăci mult pe străzi, *cu sufletul răscolit* (s. – *I.M.*)” (Rebreanu, 2002, p. 220), „Și deodată simți o trebuință mare să vorbească, *să-și verse focul și aleanul ce-l mistuia* (s. – *I.M.*)” (Rebreanu, 2002, p. 222) etc. Firea repezită a eroului care „se zvârcolește și se sfarmă ca un tont” (Rebreanu, 2002, p. 220) se oglindește în numele izvorât parcă din sfera de înțelesuri a verbului *a goni*: ‘a fugări’, ‘a căuta’, ‘a urmări’, ‘a hăitui’ etc. Să fie aceasta matricea fructificată de scriitor pentru a evidenția felul de a fi al personajului? Dicționarul de personaje conceput de Rădulescu (1995) nu oferă explicații cu privire la posibila origine a numelui. Totuși tipul onomastic transilvan preluat de Rebreanu în crearea personajului devine și mai evident dacă se ia în considerare convergența dintre modelul denominativ ardelenesc (nume bisilabic + suf. *-ea*) și un amănunt din portretul fizic al personajului: *mustața cârlionțată ungurește* (s. – *I.M.*).

În consonanță cu numele *Gonea, Bobocel*, mai degrabă o poreclă născută dintr-o formă de alint decât un prenume, profilează destinul eroului. Diminutivul ironic format din subst. *boboc* (< ngr. *bubúki*, ‘floare care începe să se deschidă’, ‘pui’, fig. ‘ageamiu’) + suf. *-el* reflectă rudimentaritatea trăirilor emoționale și rolul de „victimă” cu care personajul se identifică.

Tonul autopersiflant al „autodialogului” permite cititorului pătrunderea în intimitatea proceselor de conștiință ale personajului. *Gonea* se consideră în permanență un ageamiu: „*Aoleu, dar prost mai sunt, nene, prost mai sunt!...* (s. – *I.M.*)” (Rebreanu, 2002, p. 217), „Dar bine, bre, de ce să mă părăsească ea pe mine, de ce? Huohoho!... Și tot mai are obraz să mă mintă *ca pe un gogoman* (s. – *I.M.*). (...) Am știut că minte și totuși n-am bătut-o... Uf, *măgarule, măgarule!*... Iar de atunci fasoane și mofturi, și eu nu mai îndrăznesc să-i fac nimic, căci *sunt laș ca o țoapă* (s. – *I.M.*)...” (Rebreanu, 2002, p. 218), „Adică și *eu sunt un zevzec și jumătate* (s. – *I.M.*), s-a isprăvit... (...) Degeaba mă cred eu băiat deștept, *sunt mai netot ca orice huidumă* (s. – *I.M.*)...” (Rebreanu, 2002, p. 220).

Aceste flagelări verbale sunt congruente cu judecățile rivalului Aristică, care vede în *Gonea* un provincial necioplit: „– Ce-i cu tine, *Goneo?*... Ce-ai de umblu așa, *ca un mahalagiu de provincie* (s. – *I.M.*)?” (Rebreanu, 2002, p. 218).

Prin intensificare superlativă, seria sinonimică *prost – gogoman – laș – zevzec – netot – ca un mahalagiu de provincie* reprezintă tot atâtea avataruri expresiv-semantice ale nucleului conceptual asociat numelui *Bobocel*. Părăsit de „șerpoaică”, codoșul aprig din fire și rău de gură resimte cu intensitate umiliința trădării și neputința de a schimba cursul evenimentelor.

Mecanismele activate pentru a contura identitatea onomastică a personajului principal sunt utilizate și pentru a da viață celorlalte nume. Diminutivarea este prezentă și în numele *Aristică* (*Aristide* + suf. *-ică*). Derivarea diminutivală accentuează contrastul dintre noblețea numelui *Aristide* (gr. *Aristeides* < gr. *aristos* ‘cel mai bun’) și condiția joasă a fantelui de mahala. Componenta ironică reliefată prin diminutivare nu subminează stratul de adâncime, etimologic, al numelui, ci îi redimensionează forța de cuprindere. Mutălăul cu rânjet grosolan este maiestuos și plin de vitalitate sau cel puțin așa îi apare lui *Gonea, raisonneurul*: „*Gonea, privindu-l, simți un fior ciudat prin inimă. I se păru că începe să înțeleagă ceea ce nu înțelegea. Aristică era viov și tânăr, tânăr, încât părea că te înveselește cu tinerețea lui. Alături de dansul, el era ca o gloabă mocânească lângă un cal năzdrăvan...*(s. – *I.M.*)” (Rebreanu, 2002, p. 218). Imaginarul animalier este prezent ori de câte ori *Gonea* își urmărește cu atenție rivalul: „umerii lui lați și ciolănoși cu *grumajii de taur* îl ridicau parcă din rândul celorlalți oameni” (Rebreanu, 2002, p. 219). Om al vremurilor noi, *Aristică* cel cu „mână de oțel” e tânăr și vânjos, strâmbă mofturos din nas, vorbește franțuzit [„*Parol?* (...) Știi, bre, am un mic *rande-vu*” (Rebreanu, 2002, p. 219)] și se pupă cu *Margareta* în mijlocul străzii, fără a băga în seamă huiduielile burghezilor pudibonzi. Nonșalanța fantelui cu priză la „fete” bagă spaima și invidia în inima lui *Bobocel* cel trecut și firav, care, cu „glas jalnic de femeie” (Rebreanu, 2002, p. 222), acceptă observația tăioasă a

pungașului Teacă: „Nea Aristică-i mai tare” (*idem*). Pe de altă parte, nici Gonea Bobocel nu e plămădit din alt aluat uman. Cu tot necazul care îi roade sufletul, craidonul cu mustață cănită se dedă modei verbale a vremii [„Ș-acu du-te, mașer, și-ți vezi de treabă, că te deșăl, te schilodesc, te...” (Rebreanu, 2002, p. 217)], merge legănat și tacticos pe Calea Victoriei, își ia un aer boieresc, dă ochii peste cap și fredonează „cu o voce de oală crăpată, un cuplet care făcea mare furoare prin mahalalele Bucureștilor” (Rebreanu, 2002, p. 220).

Sublimate în nume, destinele celor două personaje masculine oglindesc unul din filioanele artei lui Rebreanu, acela de a zămisli și de a contrapune două ipostaze ficționale ale aceluiași tip uman: craiul de mahala, golanul întreținut de dame cu suflete pedepsite de Dumnezeu.

Numele *Margareta* prezintă câteva proprietăți demne de luat în considerare. Latinescul *margarita*, cu sensul ‘perlă’, a fost împrumutat din greaca veche. În unele dicționare etimologice ale limbii italiene⁹ se argumentează că gr. *margaritês* a fost preluat din pers. *marvarid*, *mervarid*, care, la rându-i, corespunde unei forme sanscrite. Neogrecescul *margharitis* a pătruns în limba română sub forma *mărgărit* (cf. Ciorănescu, 2005, p. 492). Nume de familie precum *Mărgări(n)t*, *Mărgăritaru*, *Mărgăritescu*, *Mărgăritărescu* ilustrează randamentul onomastic al unității lexicale respective. Sub diverse forme, prenumele feminin cu originea în lat. *margarita* este răspândit în toată Europa încă din Evul Mediu. Opinia că forma *Margareta*, consemnată în spațiul românesc încă din secolul XIV-lea, își are originea în rom. *margaretă* ‘floare cu disc auriu și petale albe’¹⁰ se sprijină pe o etimologie populară.

În nuvela *Golanii*, *Margareta* pare a fi doar numele de stradă al personajului feminin. În realitatea textului, Gonea se adresează altfel fetei atunci când începe a profera amenințări: „să nu mă protestezi, *Marghiolișo* scumpă, că te sugrum și-ți strivesc țeasta” (Rebreanu, 2002, p. 216). Fără a respinge ideea că cel de-al doilea nume este un hipocoristic al antroponimului *Marghioala*¹¹, se poate presupune că modelul onomastic impus cu subtilitate de Rebreanu ar putea avea legătură și cu termenul *marghiol* (< ngr. *marghiólos*): „1. Impostor, șmecher; 2. Donjuan, crai” (Ciorănescu, 2005, p. 492). Va fi cunoscut Rebreanu termenul cu pricina? Cert este că de la *marghiol* s-a format verbul *a se marghioli* (‘a se strâmba, a se fandoși’), a cărui circulație în vorbirea de mahala din perioada anterioară celui de-al Doilea Război Mondial este semnalată de Valentin Gr. Chelaru (1937, p. 102/ nota1 și 122). Acestor două cuvinte li se adaugă substantivele *marghiolie* și *marghioleală*, ambele cu sensurile ‘fandoseală’ ‘cochetărie (exagerată)’. În raport cu antroponimul *Marghioala*, familia cuvântului *marghiol* este mult mai apropiată de orizontul de semnificare al nuvelei, ceea ce ar putea legitima afirmația că numele *Marghiolișo* sintetizează, în nuvela lui Rebreanu, condiția ingrată a femeii de stradă care nu-și poate ascunde originea nici sub hainele orășenești, nici sub spoielile cu care își maschează ofilirea accentuată de timp și de păcat. Dacă numele *Marghiolișo* potențează originea umilă, ocupația promiscuă și vaga cochetărie trivială a personajului feminin, numele de stradă, *Margareta*, rezumă priceperea în arta amorului pe bani. Pentru „tăticul” care o exploatează, fetișcana jigărită

(Rebreanu, 2002, p. 214) este bunul cel mai de preț: „Margareta câștigă mai mult dintre toate fetele” (Rebreanu, 2002, p. 223). Așadar, cele două nume ipostaziază trăsăturile fundamentale ale caracterului și au valoare emblematică. „Crăiasa” cea trupeșă și negricioasă este mărgăritarul de mahala care aprinde rivalitatea dintre Aristică și Bobocel.

În urma acestei succinte interpretări se poate concluziona că numele sunt referințe prototipice. În calitate de embleme ale personajelor, numele sublimează și orientează receptarea felului de a fi al ființelor zămislite de creatorul textului.

Pentru a profila ridicarea și decăderea proxenetului, scriitorul dezvoltă prin numeroase nuclee de semnificare opoziția între numele *Gonea Bobocel*, convergent cu seria expresiv-semantică *prost – gogoman – măgar – laș – zevzec – netot – mahalagiu de provincie – o gloabă mocănească* și numele *Aristică*, convergent cu seria *tânăr – vioi – puternic – grumaji de taur – tare – un cal năzdrăvan*. Tensiunea acestei opoziții este întreținută de forța de semnificare a dubletului onomastic *Margareta* (nume convergent în text cu apelativul *șerpoaică*) – *Marghiolița* (nume învecinat cu amenințarea „te sugrum și-ți strivesc țeasta *ca la puii de năpârcă*”), prin care se conturează imaginea unei feminități planturoase care se leapădă de împletitura de frică și de iubire cu care a înlănțuit-o *Gonea* numai pentru a se lăsa prinsă în mrejele lui *Aristică*.

5. CULORI ȘI COMPARAȚII

Ca indicatori ai prototipicității, criteriul frecvenței de uz și criteriul referențial pot fi luate în considerare pentru a analiza organizarea rețelei de nuclee conceptuale care asigură unitatea, coerența și complexitatea lumii textuale.

În nuvela „Golani” cromatica are un rol esențial în configurarea reprezentărilor care permit cititorului să-și imagineze ființele și evenimentele textuale. În ordinea frecvenței elementelor lingvistice care actualizează sugestiile coloristice, se pot identifica următoarele realizări cromatice centrale: roșu, galben și negru. Acestea li se adaugă alte unități ale căror sensuri trimit spre tonuri de alb, cenușiu și albastru. Cea mai bogată reprezentare o are **roșul**, reflectat de cuvinte din clase lexico-gramaticale diferite: *a roși, înroșit, roșcovană, roșă-zinoberie*¹², *roșă-aprinsă, galbene-roșcate, carmin, sânge, arămie, purpurii, a rumeni* (cu forma *rumenind*), *ca un rac fiert*. **Galbenul** [cu realizări precum: *galbene, galbene-roșcate, gălbuie, a îngălbeni, chihlimbar*] și **negrul** [reprezentat de cuvinte ca: *neagră* (și pl. *negre*), *negrii, înnegriți, cernit*] contribuie, alături de **roșu**, la portretizarea personajelor.

Portretul Margaretei naște în mintea cititorului imaginea unei măști zugrăvite în negru și roșu: „Era o fetișcană jigărită, cu fața smeadă, bolnăvicioasă, pe care se citea durerea mută și nehotărâtă a sufletelor pedepsite de Dumnezeu. Îmbrăcată c-o rochie neagră, scurtă, de sub care răsăreau două picioare mari, cu pulpele groase cât cofele, c-o bluză roșă-zinoberie, învăluită ca într-un sac cu un șorț larg, cum poartă fetițele de școală, vedeai numaidecât că vrea să se facă mai tânără de cum este. Dar obrajii spoii cu-n strat gros de pudră și sulemenele, ochii stinși, cu

cearcănele vinete negrii, pe care nici dresurile nu le mai puteau ascunde, buzele cărnoase, mușcate și vopsite cu carmin, care păreau o pată de sânge pe o coală de hârtie, și pălăria-beretă, țațoșă, aninată peste clăia castanie de păr străin ce-i împovăra capul, erau parcă urmele și rezultatul celor douăzeci și șapte de ani, care nu se mai puteau tăgădui” (Rebreanu, 2002, p. 214-215).

Femeia cu față negricioasă și ochi încercănați își ascunde chipul sub spoiala groasă și aprinsă a „dresurilor”. Buzele sângerii și bluza roșie-verzuie contrastează puternic cu fața lipsită de strălucire și cu negrul rochiei. Prezența discretă a unei nuanțe implicite de galben se ghicește în paloarea „bolnăvicioasă” a pielii, notația fiind un indiciu al înjosirii trupești și sufletești.

În antiteză cu imaginea chinuită a femeii, figura lui Aristică trimite către imagină focală și pune în lumină vitalitatea personajului, așa cum este el văzut de Gonea Bobocel: „Ochii lui Aristică scânteiau ca doi tăciuni aprinși pe fața roșcovană, lată, pe care o împărțea drept în două perechea de mustăți galbene ca paiele, întinse de-a curmezișul obrazilor, de la o ureche până la cealaltă. Rânjea cu râsul grosolan al unui mutalău, un râs la care luau parte gura, ochii, mustățile, obrazii și chiar nasul lung și subțire, care tremura și se îndoia ca o frunză de țigară” (Rebreanu, 2002, p. 218).

Chipul roșcovan cu ochi negri și scânteietori este tăiat în două de mustața impunătoare de un galben aprins. Nasul lung și subțire, expresie a frivolității lui Aristică, este întrecut numai de rânjetul negliob care o face pe Margareta să freamăte. Sub aspect cromatic, se observă că roșul și galbenul sunt dominante în raport cu unda de negru spre care trimite comparația *ca doi tăciuni aprinși*.

Creionarea chipului lui Gonea Bobocel este realizată în antiteză cu înfățișarea lui Aristică, deși coloristica este aceeași (roșu, galben, negru). Chipul eroului lasă impresia de mumificare și atrage atenția asupra lipsei de energie vitală: „Își trase pălăria pe ochi și se îndreptă, plouat, spre casă, mângâindu-și mustața subțire, cănită ca pana corbului și cărlionțată ungurește. Sub mustăți, printre buzele ca două șiruri purpurii se zgâiau trei dinți viermănoși și înnegriți, și o plombă de aur care sclipea și licărea mândru în mijlocul feței înguste și galbene ca chihlimbarul” (Rebreanu, 2002, p. 220).

Figura trasă și chihlimbarie accentuează sugestia de mineralizare evocată de mustața vopsită și de plomba care îngroașă senzația de putrezire a dinților *viermănoși*. Purpuriul buzelor întregește acuarela imaginată în galben și negru. Abia în romane Rebreanu va însoți în mod constant cromatica cu note de temperament, ceea ce îi va aduce faima de „poet epic al omului teluric” (G. Călinescu).

După criteriul frecvenței de apariție, în nuvela *Golanii* există mai multe tipuri de comparații: 1) construcții introduse de elementul de relație *ca*: cincizeci și trei de ocurențe; 2) construcții introduse de conectorul (*de*) *parcă*: zece ocurențe; 3) construcții introduse de conectorul *ca și când*: cinci ocurențe; 4) construcții introduse prin conectorul *cum*: trei ocurențe; 5) construcții introduse de elemen-

tul de relație *cât*: o ocurență; 6) construcții introduse de elementul de relație *de-cât*: o ocurență.

Datele indică faptul că *realizarea comparativă prototipică este construcția introdusă de elementul relațional ca*. Din punct de vedere sintactic, se constată că două treimi din numărul total de comparații, indiferent de conector și de tipul de realizare sintagmatică (intrapropozițională sau propozițională), au ca regent un element verbal, restul având ca regent un element nominal, ceea ce demonstrează că în text comparația este *un potențator al narativității*. Această trăsătură, evidentă atât în secvențele narrative, cât și în cele descriptive (portrete și peisaje), accentuează o proprietate a stilului lui Rebreanu, *dinamismul*.

Cu toate acestea, criteriul frecvenței trebuie corelat cu criteriul referențial pentru a observa ce domenii conceptuale sunt reprezentate prin realizări comparative. Analiza cantitativă trebuie deci rafinată printr-o analiză calitativă. În consecință, analiza este restrânsă doar la realizarea comparativă cea mai frecventă. După originea semantică a comparantului, se remarcă existența unui echilibru între structurile cu trăsătura semantică [+ animat] – douăzeci și șapte de ocurențe și cele cu trăsătura [- animat] – douăzeci și șase de ocurențe. O astfel de analiză este însă insuficientă pentru a descrie rețeaua complexă de nuclee care originează înțelesul, pentru că nu apartenența semantică a termenilor trebuie cuprinsă în analiză, ci domeniul conceptual, adică esența textual-ontică reprezentată de faptele de limbă. Luăm ca exemplu următorul fragment:

„Fata scoase fuga banul din geantă, i-l aruncă și se făcu nevăzută, căci lumea, curioasă, se întetea în jurul lui Gonea, care răcnea cu ochii bolbocați *ca un smintit*.”

«Vrea să-mi tragă clapa! Vrea să mă părăsească!» își zice dânsul, simțind că numai gândul acesta îl frige *ca un fier înroșit*. Capul i se înfierbântase *ca un ibric în care clocotește ceva*” (Rebreanu, 2002, p. 217).

Dacă am opera cu opoziția semantică [+ animat] – [- animat] pentru a comenta valoarea și relevanța expresivă a construcțiilor comparative, ne-am opri doar la constatarea că există o construcție cu trăsătura [+ animat]: *ca un smintit* și două structuri cu trăsătura [- animat]: *ca un fier înroșit*, *ca un ibric*. În schimb, dacă identificăm domeniul conceptual concretizat în aceste construcții, vom spune că cele trei comparații reflectă **furia** personajului. Adoptând pentru moment perspectiva promovată în *teoria metaforei conceptuale*¹³, am putea spune că cei doi termeni ai construcției comparative, comparatul și comparantul, reflectă domeniul (țintă și sursă) de conceptualizare. Astfel, în propoziția „(Gonea) răcnea cu ochii bolbocați *ca un smintit*” asocierile sintagmatice ilustrează conceptualizarea **furia e nebunie** (engl. **anger is insanity** cf. Kövecses, 2004, p. 20). Mai departe, enunțul „(...) gândul acesta îl frige *ca un fier înroșit*” este echivalent cu **furia e ardere** (engl. **anger is fire**, *idem*), iar secvența „Capul i se înfierbântase *ca un ibric în care clocotește ceva*” pune în lumină metafora conceptuală **furia e un lichid fierbinte într-un recipient** (engl. **anger is a hot fluid in a container**, *ibidem*). În toate cazurile ținta este aceeași (**furia**), variabile fiind numai sursele conceptuale (**nebunie**, **ardere**, **lichid fierbinte într-un recipient**). Deși această orientare te-

oretică oferă, fie chiar și parțial, o soluție la problema identificării domeniilor de referință conceptuală pe baza cărora se dezvoltă anumite nuclee textuale, nu am reușit încă să explicăm care este înțelesul macrostructurii textuale supuse analizei. În strânsă împletire cu celelalte fapte de limbă, comparațiile din fragment reflectă măiestria cu care autorul construiește pentru cititor cadrele care asigură înțelegerea episodului. Cele trei conceptualizări ale furiei permit cititorului să facă trecerea dinspre manifestările exterioare ale stării spre cele interioare. Ca și lumea adunată în jurul lui Gonea, cititorul observă mai întâi comportamentul eroului: răcnetele și ochii bulbucăți. Fără a cunoaște motivul furiei, trecătorii curioși îl văd pe Gonea ca pe un smintit, însă lectorului i se deschide accesul nu doar spre transpunerea lingvistică a stării („Vrea să-mi tragă clapa! Vrea să mă părăsească!”), ci și către felul în care personajul resimte intensitatea trăirii care îl domină (gândul îl arde ca un fier înroșit, capul îi fierbe ca apa dintr-un ibric). Cu alte cuvinte, creatorul construiește pentru cititor, printr-o expunere biplană, *procesualitatea senzorială a furiei*. Întreaga ființă a protagonistului resimte organic imanența despărțirii de „șerpoaică”. Acest episod, ca multe altele din proza scurtă, indică modernitatea artei narative a lui Liviu Rebreanu¹⁴. Dincolo de suprafața narațiunii impersonale, scriitorul construiește o poveste concentrată în jurul personajului Gonea Bobocel¹⁵ și a felului în care acesta înțelege și simte lumea în care trăiește. Omnisciența este doar aparentă, cititorul fiind cu ingeniowitzitate dirijat să-și asume viziunea eroului asupra evenimentelor și senzațiilor pe care el le resimte. Conceptualizarea clocotului care zguduie ființa personajului reprezintă, în nuvela *Golanii*, unul dintre prototipurile expresive. Recurențele din nuvelă dezvăluie centralitatea acestei imagini-tip: „În mintea lui Gonea *gândurile se învăltoarau* cu așa iuțea, că nu le putea urmări. Stătea uluit, buimac și numai inima i se zvârcolea și tremura” (Rebreanu, 2002, p. 222); „În creierii lui Gonea *gândurile se vâltoarau*, se întreceau fără încetare și tot mai nehotărâte” (Rebreanu, 2002, p. 228); „Căldura ce izvora din trupul adormit al Margaretei i se părea că-i *vălmășește toate gândurile* și încetinel-încetinel îi moaie creierii, *care încep a picura ca ceara* topită pe o lespede albă de piatră...” (Rebreanu, 2002, p. 229).

De altfel, cele mai multe dintre comparații participă la relieffarea înfățișării, comportamentelor și emoțiilor personajelor. În clipele de enervare, Gonea *crâșnește* din măsele, *spumegă*, se poartă ca un smintit, înjură, răcnește sau *mugește*, iar spaima și durerea sufletească și-o manifestă prin schimonosirea feței, tremur de picioare și pași *de plumb*. Trăirile sunt aproape invariabil redată din perspectivă dinamică: „(Gonea – n.r.) se burzului, *roși ca racul fiert* și pași din ce în ce mai apăsat, gata-gata să izbucnească” (Rebreanu, 2002, p. 216); „Gonea *îngălbeni*, *ca și când i-ar fi trântit două palme*” (Rebreanu, 2002, p. 221); „Pungașul tăcu brusc, sfredelindu-și ochii în ochii lui Gonea. Văzu că fața acestuia *se schimonosește*, *ca și când i-ar fi dat otravă*” (*idem*); „*Se luă în neștire după băiat*, cu pași de plumb, *ca o vită care merge la zalhana*” (Rebreanu, 2002, p. 222); „Gonea găsi în cuvintele acelea o zeflema care-i *șfichiuia obrăjii ca pleazna unui bici de foc*” (Rebreanu, 2002, p. 224);

Stările și atitudinile Margaretei sunt înfățișate prin aceeași tehnică de surprindere a evidențelor organice, corporale ale afectelor: „Pe fața Margaretei *plutea o umbră*

de bucurie și tremura parcă ar fi gădilat-o un fior de fierbințeală” (Rebreanu, 2002, p. 216); „fata (...) se zguli ca o șopârlă și dărdâi cu glas plâns” (Rebreanu, 2002, p. 224); „Margareta se târî lângă dânsul ca o pisică bătrână, răsfățată” (Rebreanu, 2002, p. 226) etc.

Mijloacele stilistice numite figuri îndeplinesc o funcție cognitivă. Imaterialitatea proceselor de gândire și de simțire este convertită, pentru cititor, în imagini textuale concrete, care fac posibilă înțelegerea felului în care senzațiile și judecățile se întrupează în acțiuni și comportamente.

Dacă acordă atenție focalizării narative asupra lui Gonea Bobocel, cititorul ajunge să înțeleagă că nu doar comparațiile, ci și celelalte figuri (epitet, metaforă) pun în lumină asemănarea numelui cu felul de a fi al eroului. Conștiința lui Gonea este prinsă în goana amețitoare a unui vârtej. Trecerea de la planul exterior, concretizat în diverse manifestări discursiv-comportamentale, la planul interior, al involburării gândurilor, se realizează progresiv. Inițial lectorul are acces numai la componenta exterioară, de suprafață, a manifestărilor emoționale. Odată cu apariția monologului interior, cititorul face cunoștință cu o organizare epică biplană ce corelează comportamentul, limbajul (exteriorizat și interiorizat) și simțirile eroului. În consonanță cu începutul nuvelei, epilogul marchează o revenire la notația manifestărilor exterioare ale trăirilor interioare, iar incipitul [„- Tăticule, tăticule!, țiui Margareta (...)”] și finalul [„(Gonea) gemu slab, sfârșit: - Of, puiule, puiule!...] sunt simetrice. Între cele două replici, povestea furiei și spaimei de a fi trădat în amor curge pe nesimțite.

6. CONCLUZII

Studiul pune în evidență faptul că este posibilă valorificarea teoriei prototipurilor în analiza textului narativ. În același timp, analiza a arătat că se poate construi un demers interpretativ care îmbină concepția că prototipurile pre-există textului, cu orientarea potrivit căreia prototipicitatea rezultă din configurarea ad-hoc (Gibbs, 2003, p. 38) a înțelesului unui text. Afirmăm deci că procesul de reprezentare mentală a lumii cunoaște o dublă manifestare în actul de receptare a creațiilor literare: pe de o parte, avem cunoașterea lumii în care trăim și a resurselor comunicative ale limbii pe care o vorbim, pe de altă parte, întrebuițăm această cunoaștere pentru a ne reprezenta lumea creată de scriitor prin cuvinte. Descoperind, prin lectură, un personaj, cititorul își construiește o reprezentare a respectivului eu ficțional, iar această reprezentare este de factură performativă. Cu toate acestea, reprezentarea lumii textuale este posibilă numai dacă sunt cunoscute realitățile simbolizate de cuvinte. Accesăm entitățile categoriale fixate în minte prin cunoașterea dobândită anterior actului de lectură (acest tip de cunoaștere este numit cunoaștere enciclopedică), pentru a construi în chiar momentul citirii textului o imagine a lumii de care luăm cunoștință. Altfel spus, prin lectură transformăm înțelegerea constativă în înțelegere performativă. Cu ceea ce știm construim o reprezentare a ceea ce descoperim prin lectură.

NOTE

¹ Pentru comentarii, observații critice și aplicații ale teoriei prototipurilor, pot fi consultate lucrări precum Lakoff (1990), Ungerer / Schmid (1996), Stockwell (2002), Gavins / Steen (2003), Croft / Cruse (2004), Evans / Green (2006), Geeraerts / Cuyckens (2007), Geeraerts (2009).

² Jurnalul.ro, 13 februarie 2009.

³ Alina Voaideş, Adevărul.ro, 30 martie 2009.

⁴ Mai precis într-o zonă centrală cuprinsă între Calea Victoriei, str. Sfinții Voievozi și str. Ocidentului.

⁵ Pentru detalii privind categoria gramaticală a aspectului, v. GALR, 2008/I, p. 449-467.

⁶ În concordanță cu portretul [„un băiețandru pipernicit, cu o mutră tăbăcită, *cu degete lungi și subțiri ca fusele* (s. – I.M.)” (Rebreanu, 2002, p. 220)], numele cu iz de poreclă reflectă ocupația personajului. Teacă este pungaș ('hoț').

⁷ Tensiunea dintre real și ficțional, transpunerea personajelor din viață în text, sau viceversa, ilustrează una din manifestările prototipicității: „fără a avea numai decât un prototip (sau în orice caz nu un singur prototip) în lumea realului, personajul literar se poate constitui în *prototip*, pentru lumea realului; afirmații precum „X e un *Cațavencu* / *Harpagon* etc.” sunt frecvente. (...) Construind textul (existența personajului este condiția esențială a existenței romanului, nuvelei, dramei etc.), personajul se construiește pe sine și intră în lume odată cu textul pe care îl *reprezintă*, confirmând autenticitatea sa semantic-funcțională” (Irimia, 1999, p. 205).

⁸ „Un grup de nume românești transilvane este constituit de numele bisilabice cu sufixul antroponimic *-a* (în alternanță cu *-ea*), formate prin apocopă și sufixare, nume de care Ardealul e plin: Duma, Boga, Boca, Bota, Ignea, Frona, Goga, Iuga, Joja, Jora, Naca, Nica, Todea, Cota, Costea, Sima, Proca, Dona / Donea ș.a.” (Florea, 2003).

⁹ Am consultat versiunea electronică a dicționarului lui Ottorino Pianigiani, *Vocabulario Etimologico della Lingua Italiana*, <http://www.etimo.it/>.

¹⁰ De pildă, în *Le Trésor de la Langue Française Informatisé* se atestă faptul că sensul 'floare' s-a dezvoltat pe terenul limbii franceze, în vreme ce sensul 'perle', frecvent întrebuițat în Evul Mediu, a ieșit treptat din uz.

¹¹ Inițial nume aristocratic, acesta s-a răspândit mai apoi în straturile sociale inferioare.

¹² Adjectivul *zinoberie* pare a fi o creație a scriitorului cu originea în subst. *sinope*, 'culoare verde' (cf. Marcu / Maneca, 1986, p. 996).

¹³ Teoria metaforei conceptuale a fost pusă în circulație de cognitiviștii americani George Lakoff și Mark Johnson, fiind motivată de ipoteza că, pentru ființele umane, „modul obișnuit de conceptualizare, adică felul de a gândi și de a acționa, este esențialmente metaforic. Conceptele structurează ceea ce percepem, felul nostru de a fi în lume și modul în care ne raportăm la ceilalți. Sistemul nostru conceptual joacă un rol central în definirea realităților cotidiene” (Lakoff & Johnson, 1980, p. 454). Observând că „esența metaforei este înțelegerea și trăirea unui lucru sau a unei experiențe printr-un alt lucru sau printr-o altă experiență” (Lakoff & Johnson, 1980, p. 455), cei doi cercetători americani consideră că metaforele conceptuale sunt fundamente ale actelor de categorizare. Spre deosebire de promotorii teoriei metaforei conceptuale, Gibbs (2003, p. 33) comentează că metaforele conceptuale sunt mai degrabă finalități, produse ale operațiilor de conceptualizare, nu puncte de plecare în desfășurarea categorizării. Opinia psihologului american pare îndreptățită. Constatând că, în realitatea întrebuițării ei, limba permite exteriorizarea felului nostru de a ne raporta la lume și de a o înțelege, nu facem decât să identificăm unele dintre *pattern*-urile care pun în lumină legăturile intime dintre gândire și limbaj. Pentru a contempla finețea expresivă a unei creații artistice, interpretarea de factură statică trebuie înscrisă într-o abordare dinamică.

¹⁴ O asemenea apreciere intră în opoziție cu verdictul lui Eugen Lovinescu (1998, p. 218): „Nici *Golanii*, nici *Răfuiala*, nici *Frământări*, nici *Calvarul* (scris în timpul războiului) nu conțin altceva decât elementele unei literaturi curente, în care amănuntul nu se ridică până la estetic”.

¹⁵ Un argument în sprijinul acestei afirmații este numărul de ocurențe al numelui personajului. Gonea Bobocel este menționat de patruzeci și șase de ori, aproape de două ori mai mult decât celelalte două personaje, Margareta (douăzeci și nouă de ocurențe) și Aristică (douăzeci și șase de ocurențe). Personajul episodic Teacă este menționat numai de opt ori.

BIBLIOGRAFIE

***Gramatica limbii române (GALR), vol.I., *Cuvântul*, vol. II, *Enunțul*, tiraj nou, revizuit, Editura Academiei Române, București, 2008.

Valentin Gr. Chelaru, *Din limbajul mahalalelor*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»” (BIFR), Iași, 1937, nr. 4, p. 102-131.

Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editura Saeculum I.O., București, 2005.

Eugeniu Coșeriu, *Semantica cognitivă și semantica structurală*, în „Prelegeri și conferințe”, Anuar de lingvistică și istorie literară, tomul XXXIII, A, Editura Academiei Române, Iași, 1992-1993, p. 83-99.

William Croft & D. Alan Cruse, *Cognitive Linguistics*, Cambridge University Press, 2004.

Vyvyan Evans & Melanie Green, *Cognitive Linguistics: An Introduction*, Edinburgh University Press, 2006.

Ion A. Florea, *Elemente românești în structura numelor de familie ale catolicilor din Moldova*, în „Convorbiri literare”, nr. 11, noiembrie 2003, versiune electronică disponibilă la adresa de internet <http://convorbiri-literare.dntis.ro/IFLOREAnov3.html>.

Joanna Gavins, Gerard Steen (editori), *Cognitive Poetics in Practice*, Routledge, Londra și New York, 2003.

Dirk Geeraerts, *Words and Other Wonders. Papers on Lexical and Semantic Topics*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 2006.

Dirk Geeraerts, *Theories of Lexical Semantics*, Oxford University Press (sub tipar), 2009.

Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens, *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford University Press, 2007.

Raymond W. Gibbs jr., *The poetics of mind. Figurative thought, language and understanding*, Cambridge University Press, 1994.

Raymond W. Gibbs jr., *Prototypes in dynamic meaning construal*, în Joanna Gavins, Gerard Steen (editori), *Cognitive Poetics in Practice*, Routledge, Londra și New York, 2003.

Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității* (1836), traducere în limba română de Eugen Munteanu, Editura Humanitas, București, 2008.

Garabet Ibrăileanu, *Numele proprii în opera comică a lui Caragiale*, în *Scriitori români*, Editura Litera, Chișinău, 1998, p. 178-193.

Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Editura Polirom, Iași, 1999.

Zoltan Kövecses, *Metaphor and Emotion. Language, Culture and Body in Human Feeling*, Cambridge University Press, 2004.

George Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, University of Chicago Press, 1990.

George Lakoff, Mark Johnson, „Conceptual Metaphors in Everyday Language” în *The Journal of Philosophy*, vol. 77, nr. 8 (august, 1980), p. 453-486.

- Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, Editura Litera, Chișinău, 1998.
- Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, Editura Academiei, București, 1986.
- André Martinet, *Elemente de lingvistică generală*, traducere și adaptare la limba română de Paul Miclău, Editura Științifică, București, 1970.
- François Rastier, *On Signs and Texts: Cognitive Science Faces Interpretation*, în *Applied Semiotics/ Sémiotique appliquée (ASSA)*, nr. 5, vol. 2, iulie 1998, <http://www.chass.utoronto.ca/french/as-sa/ASSA-No5/index.htm>, p. 195-244.
- D. St. Rădulescu, *Dicționarul personajelor din opera lui Liviu Rebreanu*, Editura Ramida, București, 1995.
- Liviu Rebreanu, *Ciuleandra, catastrofa și alte nuvele*, Editura Litera Internațional, București – Chișinău, 2002.
- Eleanor Rosch, *Principles of Categorization*, în Eleanor Rosch & Barbara B. Lloyd (editori), *Cognition and Categorization*, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey, 1978, p. 27-48.
- Peter Stockwell, *Cognitive Poetics: An Introduction*, Routledge, Londra și New York, 2002.
- Friedrich Ungerer & Hans-Jörg Schmid, *An Introduction to Cognitive Linguistics*, Longman, Londra și New York, 1996.

**Gheorghe PSALTIREA – DE LA LITERĂ
CHIVU LA SPIRITUL TEXTULUI SACRU.
CONSIDERAȚII ASUPRA UNUI
MANUSCRIS MOLDOVENESC
DE LA MIJLOCUL SECOLULUI
AL XVII-LEA**

1. La o privire de ansamblu asupra scrierilor religioase în limba română, păstrate din secolul al XVI-lea, se constată cu ușurință că *Psaltirea*, carte biblică de lectură, a fost mult mai bine ilustrată, deopotrivă prin manuscrise și prin tipărituri, decât celelalte scrieri canonice, fie ele texte de lectură bisericească (*Tetraevanghelul*, *Apostolul* și *Palia*), texte de doctrină creștină (*Catehismul*), de cult (*Liturghierul*, *Molitvelnicul* și *Octoihul*), de exegeză și edificare morală (*Cazaniile*, *omiliile* independente și *Tatăl Nostru cu tâlc*) sau de drept ecleziastic (*Pravila*).

Psaltirilor rotacizante nord-moldovenești (*Hurmuzaki*, *Scheiană* și *Voronețeană*), adesea și de mult timp comențate, li se alătură *Psaltirea* numită *Ciobanu*, și ea alcătuită în Moldova, dar fără a consemna rotacismul, fragmentul numit *Psaltirea Iorga*, cele patru tipărituri coresiene (cea din 1568, astăzi pierdută, dar aflată, la finele secolului al XIX-lea, în posesia lui Gh. Săulescu, respectiv cele apărute în 1570, în 1577 și în circa 1589) și psalmii izolați reproduse în *Codicele Bratul*, în *Molitvelnicul* și în *Liturghierul* lui Coresi¹.

Celor nouă versiuni cunoscute ale textului, integrale sau fragmentare, românești sau slavo-române, trebuie să le fi stat alături, în veacul de început al scrisului în limba română, în afară de traducerea originală, mai multe versiuni intermediare, din care descind, prin copiere mai mult sau mai puțin fidelă, prin adaptare lingvistică la normele specifice principalelor centre de cultură ale epocii sau prin coalaționarea cu diverse versiuni slavone, textele ajunse până la noi.

Acest impresionant număr de copii și versiuni este ceea ce individualizează, în primul rând, *Psaltirea* între vechile

noastre scrieri literare, dovedind pe deplin prestigiul de care s-a bucurat cunoscuta scriere imnică atât în epoca veche, când psalmi separați sau catisme întregi au devenit părți integrante ale unor cărți de slujbă, cât și în secolele următoare, când forma lingvistică a psalmului a fost luată constant ca model în rafinarea expresiei artistice românești.

Vechimea transpunerii acestei scrieri veterotestamentare în limba română, anterioară cu mult tipăriturilor sibiene și brașovene sau celor mai multe manuscrise nord-moldovenești, după cum dovedesc informațiile recente privitoare la momentul prezumat de alcătuire a așa-numitei *Psaltiri Hurmuzachi* (Mareș, 2005, p. 308-315), plasează și ea *Psaltirea* într-o poziție privilegiată în cadrul primelor noastre texte literare.

În ciuda acestei remarcabile priorități a transpunerii sale în limba română, *Psaltirea* are, în toate versiunile cunoscute, indiferent de momentul sau de locul de alcătuire, o expresie lingvistică mult mai firească, mai inteligibilă și mai apropiată de fondul latin, specific limbii noastre, decât celelalte cărți canonice. În cadrul acestora, abia scrierile alcătuite la sfârșitul secolului (ne gândim în primul rând la *Cazania a II-a* coresiană și la primele cărți din *Palie* imprimare la Orăștie) dovedesc o relativă detașare de surse și, consecință a unui exercițiu deja asimilat în plan cultural, o mânuire aleasă a românei literare².

2. *Psaltirea* se individualizează însă, în cultura românească veche, și prin unitatea remarcabilă a formei celor mai vechi versiuni cunoscute ale sale. Copiștii și tipograful operau în primul rând substituirile impuse de normele lingvistice locale sau înlocuiau cuvinte și forme pentru a face conținutul mai inteligibil, prin evidentă raportare la litera textului sacru³.

O cercetare paralelă a versiunilor *Psaltirii* furnizează astfel o listă impresionantă de substituirii sinonimice⁴: *a celui* cu *a înșela*, *cumplit* cu *sfârșit*, *fericat* cu *fericit*, *fuștea* cu *toiagul*, *gintul* cu *ruda*, *rudenia*, *sămânța* sau *seminția*, *izvorul (apei)* cu *ieșitul* sau cu *izvoritul*, *lemnul* cu *arburele*, *păcătoșii* cu *greșiții* sau cu *greșnicii*, *pulberea* cu *prahul*, *stratul* cu *așternutul* sau cu *patul* și multe altele. Acestea vizau nu o dată înlocuirea unor slavonisme, uzuale în alte scrieri canonice, cu echivalentele românești, date prin traducere, dar rezultate adesea și prin calc: *a blagoslovi* cu *a mulțumi*, *boiarii* cu *domnii*, *împărații*, *ținutele* sau *puternicii pământului*, *ocina* cu *partea*, *pomaznicul* cu *hristosul*, *pravednicii* cu *derepții*, *sconcenia* cu *sfârșitul*, *a se stidi* cu *a se rușina*, *upovâința* cu *nădejdea* și altele.

Dificultățile textului-sursă au solicitat și ele imaginația lingvistică a copiștilor remaniatori sau a revizorilor care pregăteau manuscrisele pentru imprimare, dar au presupus și întoarcerea frecventă la versiuni străine, preponderent slavone, atunci când conținutul unui verset impunea exprimarea unei abstracțiuni sau numirea unei realități îndepărtate de spațiul românesc.

Ne gândim, spre exemplificare, la *apoi* și *demulta*, creații interesante, folosite pentru a numi ceea ce *Psaltirea* modernă identifică prin *cele din urmă*, respectiv *cele dintâi*. Iată, în *Psaltirea Scheiană*, forma versetului 5 din psalmul 138,

în care apar ambele forme citate: *Adecă, Doamne, tu cunoscusi toată apoia mea și demulta mea*. În tipăriturile coresiene versetul are aceeași formă, în *Psaltirea Hurmuzaki* apar *de apoile și de demulte*, în *Psaltirea* lui Dosoftei din 1680, *ceale de-apoi*, respectiv *ceale dintâi*, iar în *Psaltirea în versuri*, remarcabilele *târdzâiul și timpuriul*, create tot prin conversiune: *Tu mi-ai cunoscut târdzâiul, De-l tâlnești cu timpuriul*.

Avem de asemenea în vedere calcul *un-corn* pentru „inorog”, creator de dificultăți reale în înțelegerea formei unui verset precum cel cu numărul 69 din psalmul 77. Cităm iarăși din *Psaltirea Scheiană*: *Și fece ca un-corn sfinția sa, în pământ urdzi-o în veacu*. Forma versetului este și în acest caz aproape identică cu aceea din versiunile coresiene, de vreme ce în *Psaltirea Hurmuzaki* găsim *ca un corn de inorog*. Versetul are, în *Biblia modernă*, forma *Și și-a zidit locașul său cel sfânt ca pe al unui inorog, în veac l-a întemeiat pe pământ*.

Ilustrăm aceeași idee și prin calcul *fără-fund*, echivalent românesc pentru *bezǝdna*, ușor de confundat ca semnificație cu sensurile substantivului românesc în multe contexte, dintre care am selectat versetul 7 al psalmului 41. În același manuscris scheian al *Psaltirii*, versetul amintit are forma *Fără-fundul fără-fundul* *chiamă glasul sloatelor tale. Toate susure tale și undele tale prespre mere trecură*. La Coresi contextul vizat are (desigur, cu excepția rotacismului) aceeași formă, în manuscrisul Hurmuzaki apare la începutul versetului, *fundul afundul*, iar la Dosoftei, în *Psaltirea slavo-română*, *adâncimea*. *Biblia modernă* limpezește textul prin forma *Adânc pe adânc cheamă în vuietul cascadelor tale. Toate talazele și valurile tale au trecut peste mine*.

Intervenții făcute în text fără confruntarea cu forma unei versiuni slavone pot fi și ele semnalate. Astfel, în cunoscutul psalm 50, în versetul 7 (care are în versiunea modernă a textului forma *Stropi-mă-vei cu isop și mă voi curăți, Spăla-mă-vei și mai alb decât zăpada mă voi albi*), prezența în același pasaj a cuvintelor *săpun* (*săpunu* în *Psaltirea Scheiană*, *sopun* în *Psaltirea Hurmuzaki*, *săpun* în *Psaltirea coresiană* din 1577) și *isop* (în *Psaltirea* imprimată de Șerban Coresi în circa 1589) pare rezultatul unei analize greșite, făcute exclusiv în cadrul limbii române (prin detașarea din *issopom* a lui... *săpun*) (Gheție, 1970, p. 247-251). La fel cum trebuie să se fi întâmplat atunci când, în versetul 8 al psalmului 46 (în manuscrisul scheian textul are forma *Că împăratu e prespre tot pământul Dzeul, cântați înțelegându*), gerunziul a fost înlocuit cu *înțeleptu* în *Psaltirea Hurmuzaki*, devenind *cu înțeles* la Șerban Coresi și *cu înțelepciune* la Dosoftei, în vreme ce în *Biblia de la București* locul lui este luat de adverbul *înțelepțește*.

Modificarea textului-sursă, mai mare în *Psaltire* decât în alte scrieri canonice, nu avea deci niciodată în vedere în mod deliberat depărtarea de litera textului sacru. Remanierea la care era supus izvorul, prin copiere sau tipar, însemna totdeauna clarificare și îndreptare.

3. La mijlocul secolului al XVII-lea este consemnată însă, în spațiul românesc, o atitudine nouă față de forma cărții religioase, în ansamblu.

Varlaam este primul care o pune, se pare, în evidență în cadrul *Cărții românești de învățătură*, publicate la Iași. Textul sau textele-sursă sunt adesea intens prelucrate prin rezumare sau parafrază, această atitudine putând fi favorizată și de caracterul special al cărții tipărite în 1643. (*Cazania* presupune, atunci când nu este comentariu al pericopei evanghelice, o adaptare la interlocutor și, desigur, un intens exercițiu retoric.) În același mod procedează mitropolitul moldovean în *Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc*, dar îndeosebi aici interpretarea și comentarea polemică a textului de referință erau impuse de tipul scrierii și de caracterul original al acesteia.

Simion Ștefan puneă însă și el în evidență, în același timp și tot prin cartea tipărită, nevoia de limpezire nu doar a exprimării, ci și a semnificației textului sacru. În *Noul Testament* apărut la Bălgrad, în 1648, și în *Psaltirea* imprimată tot acolo, în 1651, numeroasele glose marginale depășesc prin utilitate simpla dorință de clarificare a sensului unor cuvinte. Învățațul ardelean se apropia astfel de modelul utilizat în epocă în edițiile critice occidentale.

O *Psaltire* manuscrisă moldovenească, alcătuită în deceniile de mijloc ale secolului al XVII-lea⁵, din care descinde o copie descoperită, în urmă cu un veac, la Icusești – Roman (Ștrempel, 1978, p. 52), pare să ilustreze și ea aceeași orientare inovatoare, cu atât mai mult cu cât, în același spațiu cultural moldovenesc, exista în epocă încă o transcriere de același tip a textului (păstrată într-un miscelaneu aflat, în 1668, în posesia ieromonahului Arsenie de la Bisericiani). Ambele manuscrise, aflate în prezent în fondurile Bibliotecii Academiei din București, sub cotele ms. rom., p. 170, respectiv ms. rom., p. 540, conțin, fapt remarcabil, două sau chiar trei „traduceri”, cum nota episcopul Melchisedec al Romanului (primul posesor al actualului ms. rom., B.A.R., p. 170), „traduceri” prin care se urmărea „mai buna înțelegere a pasajelor grele”.

Oprindu-ne pentru ilustrarea acestui neobișnuit mod de transcriere a *Psaltirii* la manuscrisul cel mai unitar și, totodată, cel mai nou dintre cele mai sus menționate (ms. rom., B.A.R., p. 170 pare a fi ulterior celui aflat la Biblioteca Academiei sub cota ms. rom. 540⁶), oferim câteva exemple semnificative, alese dintre foarte multele care pot fi extrase.

Iată forma sub care este consemnat versetul 14 din psalmul 5 (pasajele diferite sunt marcate cu litere aldine): *că tu binecuvântași pre cel drept, Doamne; că numai tu, Doamne, cât grăiși de cela ce-i drept; că numai tu, Doamne, cât grăiși bine de fiu-tău, de Hristos* (f. 1^v). (În *Biblia* actuală versetul are forma *Că tu pe cel drept îl vei binecuvânta, Doamne.*)

În cadrul versetelor 2 și 3 din psalmul 26 apar câte două variante privind, de această dată, nu sintagme, ci câteva cuvinte: *Când s-apropiia spre mene cei în răutăți să mănânce trupul mieu / pelița mea, ceia ce mă supăra, vrajmașii miei / ceia ce mă dodiia vrajmașii miei, aceia slăbiră și cădzură. Că se s-are stoli spre mene stol / că se s-are aduna spre mene gloată, nu se va teame inima mea* (f. 23^v-24^r). (În *Biblia* actuală versetul are forma *Când făcătorii de rele se vor apropia de mine să mă sfâșie, ei, cei ce mă necăjesc și-mi sunt dușmani, ei au*

slăbit și au căzut. Chiar dacă o oaste s-ar rânduî împotriva-mi, inima mea nu se va înfricoșa.)

Iar versetul 9 din psalmul 50 are o formă în care apar, singular în versiunile de până atunci ale textului, *busuioc* alături de *isop* și *omăt* alături de *zăpadă*⁷: **Ocro-peaște-mă cu isop și mă voi curăți / stropeaște-mă cu busuioc și mă voi curăți; spală-mă cu săpun și mă / spală-mă și mai vârtos decât omătul mă voi înălbi** (f. 55^v). (În *Biblia* actuală versetul are forma *Stropi-mă-vei cu isop și mă voi curăți, spăla-mă-vei și mai alb decât zăpada mă voi albi*.)

4. Va fi fost această formă aparte a manuscrisului descoperit la Icusești – Roman, a aceluia aflat, în 1668, la Bisericiani, și, desigur, a sursei lor moldovenești, astăzi pierdută, alcătuită cândva, la mijlocul secolului al XVII-lea⁸, rezultatul unei compilații din psaltirile anterioare (deopotrivă nord-moldovenești și coresiene) cerută, unui copist rămas anonim, de către Dosoftei, ca punct de plecare în revizua *Psaltirii* în proză pe care o pregătea pentru tipar, cum afirma, în 1916, I.-A. Candrea (1916, I, LXV)? Era acest manuscris rezultatul încercării de elaborare a unui text util pentru școlile de traducători ale vremii, ca ilustrare pentru modalitățile diverse de echivalare a unui același original slavon (cf. Combiescu, 1968, p. 259-268)? Sau ne aflăm în fața unui produs remarcabil apărut în cadrul procesului de pregătire a formei scrierilor bisericești pentru momentul oficializării limbii noastre ca limbă de cult, oficializare în care româna trebuia să se dovedească aptă nu doar să exprime concepte, ci și să mlădieze formele textului sacru pentru a-i exprima cât mai adecvat conținutul?

Pentru fiecare dintre aceste ipoteze au fost și mai pot fi aduse argumente, mai mult sau mai puțin plauzibile⁹. Dacă integrăm *Psaltirea* moldovenească cu traduceri multiple în contextul cultural specific celei de a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, când fuseseră deja alcătuite, în aceeași zonă, copii de același tip și pentru Evangheliile, Apostol și Paraclisul Precistei, credem însă că explicația cea mai probabilă este dată de încercarea copiștilor moldoveni de a modifica litera psalmilor pentru a limpezi mai mult spiritul acestora.

Încercarea aceasta era cu totul concordantă cu tendințele „veacului de aur” al scrisului vechi moldovenesc, tendințe ilustrate atât de bine de Dosoftei, nu prin *Psaltirea* tipărită în 1680 pentru uzul Bisericii, ci prin aceea din 1673, „pre verșuri tocmită, în cinci ai foarte cu osârdie mare”, prin care cunoscuta carte biblică se transforma într-o autentică operă poetică, accesibilă prin tipărire unui public larg, predominant laic¹⁰.

NOTE

¹ Vezi, pentru o prezentare sintetică a versiunilor acestei scrieri și a problemelor ridicate de cercetarea lor, Gheție / Mareș, 1985, p. 296-320.

² Chivu, 2000, p. 50, 73. Vezi în același sens și Arvinte / Gafton, 2007, p. 414-416.

³ Considerăm că cele mai multe dintre modificările aduse textului românesc al *Psaltirii* sunt rezultat al intenției copiștilor sau revizorilor, iar nu efect al întâmplării. Pentru rela-

ția dintre originalele textelor sacre și versiunile vechi românești ale acestora, vezi Gafton, 2005, p. 67 ș.u.

⁴ Exemplele date mai jos sunt extrase din următoarele ediții ale psaltirilor cercetate: *Psaltirea Scheiană (1482)*, ms. 449 B.A.R., publicată de Ion Bianu, Tomul I. Textul, București, 1889; *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, edițiune critică de I.-A. Candrea, II. Textul și glosarele, București, 1916; Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, Editura Academiei Române [București], 1976; Dosoftei, *Psaltirea în versuri. 1673*, ediție critică de N.A. Ursu, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1974; *Psaltirea Hurmuzaki*, I-II, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005; *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întâia oară la 1688 și retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988; *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediție jubiliară a Sfântului Sinod, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.

⁵ Pentru existența acestei psaltiri, vezi argumente la Combiescu, 1968, p. 266, și, îndeosebi, la Ursu, 1987, p. 427-442.

⁶ Candrea, 1916, I, LXV-LXVI.

⁷ Omăt va fi consemnat ulterior și în *Psaltirea de-nțăles* a lui Dosoftei.

⁸ Datarea este susținută de prezența unor psalmi descinzând din această versiune moldovenească în ms. rom., B.A.R., p. 4818, miscelaneu încadrat filigranologic între 1637 și 1647. Vezi Mareș, 1971, p. 589-604.

⁹ A se vedea, pentru argumentarea folosirii de către Dosoftei a unei versiuni moldovenești, manuscrise ale *Psaltirii*, în primul rând rigurosul studiu publicat de către N. A. Ursu (Ursu, 1987, p. 427-442).

¹⁰ Vezi și Chivu, 2000, p. 108-109; Chivu, 2004, p. 11-18.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

1. *Miscelaneu teologic* [Moldova], mij. sec. XVII (ms. rom., B.A.R., p. 540).
2. *Psaltire* [Moldova], mij. sec. XVII (ms. rom., B.A.R., p. 170).
3. *Psaltirea Scheiană* [Moldova], [1573-1578] (ms. rom., B.A.R., p. 449). Ediție de Ion Bianu, București, 1889.
4. Coresi, *Psaltirea slavo-română* [Brașov], 1577. Ediție de Stela Toma, București, 1976.
5. Șerban Coresi, *Psaltirea slavo-română*, Brașov, 1589.
6. Dosoftei, *Psaltire de-nțăles*, Iași, 1680. Ediție de Mihaela Cobzaru, Iași, 2007.
7. Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, Uniev, 1673. Ediție de N. A. Ursu, Iași, 1974.
8. *Psaltirea Hurmuzaki* [Moldova], începutul sec. al XVI-lea (ms. rom., B.A.R., p. 3077). Ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, 2005.
9. *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, București, 1688. Ediție jubiliară, București, 1988.
10. *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.

Lucrări de referință

1. Arvinte, Vasile, Gafton, Alexandru, 2007 – Vasile Arvinte, Alexandru Gafton, *Palia de la Orăștie (1582). Studii*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași.
2. Candrea, I.-A., 1916 – *Psaltirea Scheiană* comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește, edițiune critică de ~, I-II, Socec, București.
3. Chivu, Gh., 2000 – Gh. Chivu, *Limba română, de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Editura Univers Enciclopedic, București.
4. Chivu, Gh., 2004 – Gh. Chivu, *Textul religios – model în cultura românească veche*, în *Studii și cercetări filologice*, Seria Limba și literatura română, Pitești, nr. 3, p. 11-18.
5. Combiescu, Mariana, 1968 – Mariana Combiescu, *Psaltirea de la Mehadia*, în „Limba română”, București, anul XVII, nr. 3, p. 259-268.
6. Gafton, Alexandru, 2005 – Alexandru Gafton, *După Luther*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași.
7. Gheție, Ion, 1970 – Ion Gheție, *Cea mai veche atestare a cuvântului săpun și raportul dintre psaltirile românești din secolul al XVI-lea*, în „Limba română”, București, anul XIX, nr. 3, p. 247-251.
8. Gheție, Ion, Mareș, Al., 1985 – Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
9. Mareș, Al., 1971 – Al. Mareș, *Un text polemic românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Limba română”, București, anul XX, nr. 6, p. 589-604.
10. Mareș, Al., 2005 – Al. Mareș, *Considerații pe marginea datării Psaltirii Hurmuzaki*, în *Scriere și cultură românească veche*, Editura Academiei Române, București (republicare din „Limba română”, București, anul XLIX, 2000, nr. 4-6, p. 675-683).
11. Ștrempel, Gabriel, 1978 – Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești, B.A.R., 1-1600*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
12. Ursu, N. A., 1987 – N. A. Ursu, *Concordanțe lingvistice între Psaltirea în versuri a lui Dosoftei și unele psaltiri românești din secolul al XVII-lea*, în „Limba română”, București, anul XXXVI, nr. 5, p. 427-442.

Iulian ARC INCANDESCENT FILIP PESTE LECȚIILE NOASTRE ÎNTRERUPTĚ

Nicolae Dabija a fost primul din generația noastră care nu s-a temut să facă și *altceva* decât ceea ce recunoștea o lume că știe a face bine – poezie. Împreună cu Aurelian Silvestru a pus pe masa copiilor ciclul de manuale de istorie *Daciada* – cărți de seama lor. *Pe urmele lui Orfeu, Antologia poeziei vechi moldovenești* scoteau în evidență uneltele cercetătorului întrebător de rădăcinile spiritualității noastre, întrebător de înaintemergători... Crucea cea mai în văzul lumii, „Literatura și Artă”, scena cea mai deschisă, arena cea mai radiografiată, din care de douăzeci de ani nu mai coboară, e deja un fel constituit de viață, recunoscut cu admirație de prieteni, adepți, oameni cumsecade, contestat, înjurat și declinat cu năduf de *ceilalți*.

La lansarea noutăților editoriale ale lui Nicolae – de Sf. Nicolae (decembrie 2009) în Sala cu cămin a Uniunii Scriitorilor din Moldova – Valeriu Matei vorbea de timpurile noastre neașezate, când poeții nu-și pot permite luxul să scrie doar poezie... Afirmam atunci că în toată criza de timp a poetului Nicolae Dabija, a redactorului-șef, cu editorialele sale de fiece joi în L.A., semnul cel mai convingător al creativității mi se pare noutatea cea mai nouă – întâmplarea romanului *Tema pentru acasă* (apărut la Editura Princeps Edit).

Pentru că am o convingere neclintită referitoare la libertate și la proză, nici nu o să insist cu prea multe argumente: ai atâta libertate cât o poți duce, iar în proză scriitorul (îndeosebi cel care cunoaște și care se confruntă cu rigorile poeziei, publicisticii, dramaturgiei sau ale cercetării științifice) cunoaște expresia cea mai palpabilă a libertății creației. Am zis că nu voi insista cu multe argumente, doar atât: ești liber să zici, să scrii *ce* și *cum* dorești (evident, și *cum* poți!), conștientizând prețul pe care trebuie să-l plătești (adoratori, adepți, prieteni chiar, critici, adversari, invidioși, curiozitate, indiferență, succes, scandaluri, mențiuni, dosar penal, notorietate, uitare ș.a.m.d.).

M-am temut de poezie după ce am citit cuvântul autorului înaintea romanului și mă luptam cu un gând care mă sâcăia paralel cu această temere: dacă Nicolae comprima programul acelei zile fatale de la mănăstire, ca să ajungă – așa cum stabilisem! – la Casa Greierului, unde trebuia să ne întâlnim, prieteni și oaspeți, adunați din trei adrese, poate se evita accidentul? Dar atunci și acest roman... cum era? cum se declanșa? Că se declanșa neapărat – motivul *lecțiilor basarabene mereu întrerupte* e un refren insistent al editorialelor lui Nicolae Dabija. După ultimul editorial, *Șovin de profesie* (L.A. din 31 decembrie 2009), tabloul din roman mai potrivit pentru începutul acestor impresii de lectură mi se pare acesta: „...stăpâni pe închisoare se făcuseră șobolanii, șobolanii care până atunci activară în ilegalitate, pe sub podele. Tot paznicul îi vorbi despre Nemanas, după care guvernul Lituaniei a trimis un elicopter special, în care au încăput și ceilalți, vreo 50! de lituanieni din lagăr”.

Și în proză caut personajele ducătoare de cruce. Nemanas era din *cercul filozofilor*, în care *tânărului filozof din Moldova Mihai Ulmu* îi făcu intrare Mendelstam. „Eduardas Nemanas, membru al Academiei din Vilnius, se plimba, înconjurat de alții ca el: teologi, sociologi, analiști, oratori, profesori de elocință, poeți didactici, retori, discutând în voce, de parcă nu s-ar fi aflat în curtea închisorii din Zarianka, ci în grădinile Academos ale lui Platon...”

– Ce este realitatea, Nemanas? îl întrebau ucenicii săi mai tineri.

– Nu știi. Poate ea este doar o iluzie a noastră. Poate o visăm. Poate ne lăsăm visați de Cineva, proiecția acestei realități făcând parte din reveria sau coșmarul Cuiva... Un vis de-o secundă, care pentru noi ține decenii...”

Personaj unic, abia schițat de autor, guvernul Lituaniei, care-și adună – la prima șansă după moartea lui Stalin – filozofii acasă cu un elicopter special, subliniază lipsa categorică, de pe unde nu ar fi stricat să fie, a *celuilalt* personaj – guvernul Moldovei.

Nu știi cât de real a fost Nemanas la Academia din Vilnius, dar pe celebrul, tragicul poet rus Mendelstam autorul îl face personaj din imediata vecinătate a lui Mihai Ulmu, ajuns *cu și pentru* Eminescu în infern, unde nu focul e suprema suferință, ci frigul. La deschiderea porților infernale Mihai Ulmu constată că Mendelstam pășește agale nu încotro o apucă toți.

„– Încotro, meștere?”

– Spre Pol. De mic ardeam de nerăbdare să ajung la el. Iar acum mă aflu atât de aproape, încât ar fi păcat să ratez o atare ocazie. Merg până dă frigul cel mare, de minus 60. Iernez în „ciumul” unor iacuți, iar la primăvară plec mai departe. Vreau să găsesc locul de unde pornește în lume frigul.

Apoi i-a zis visător.

– Cât mai am de trăit, vreau să călătoresc, vreau să cunosc lumea. Ce dar minunat e viața... E păcat ca omul să nu înțeleagă acest lucru”.

Romanul lui Nicolae Dabija m-a determinat să scot pe masă cartea lui Valeriu Pasat despre deportările basarabenilor, nuvela documentară a lui Spiridon Vangheli *Copiii în ghețurile Siberiei* (despre o familie din Sofia mea), *Cartea foametei* de Larisa Turea, antologia poezilor basarabeni contemporani *Poezia Acasă* (în care l-am *portretizat* pe Nicolae Costenco într-un incredibil cenaclu literar dincolo de cercul polar, unde poetul nostru a *recitat* și el ghețurile timp de 14 ani).

Ce poate fi mai frumos decât poezia, ca expresie a libertății? Tânăra profesor de limba și literatura română Mihai Ulmu își duce clasa de absolvenți în imensa și sublima lume eminesciană, în care examenele de bacalaureat nu epuizează cunoașterea acestui univers. Unde mai pui că intervine... eliberarea sovietică! Profesorul Mihai Ulmu își asumă fapta temerară a discipolilor săi (care l-au repus pe Eminescu la locul lui, dând jos portretul lui Stalin, cocoșat de eliberatori). Astfel ajunge aproape de Polul frigului...

Odată fixat camertonul, itinerarul și spațiul manifestării personajului central, implicarea publicistului e inerentă și necesară, dar insuficientă – ca romanul să fie altceva decât editorialele lui Nicolae... Volumul de poezii eminesciene, împrumutat de profesor unei eleve, Mariei Răzeșu, îl ajunge acolo în Siberia, adus de Maria, care (evident!) îl iubește – motorul și carburanții nepuizabili la un asemenea drum. Dragostea.

Incredibilele evadări siberiene a doi îndrăgostiți fructifică sentimentul mântuitor în două poezii (ca să nu zic lecții) distincte: 1) facerea în șapte zile a lumii – casei – familiei lor și 2) nașterea în libertate a fiului lor Mircea.

Mă temeam de poezie la început, iar la momentul pornirii la drum a Mariei – cu flamura iubirii și cu volumul de poezii eminesciene – am acceptat ambalajul detectiv, cu elemente dramatice cvazidocumentare, între care personalități notorii de concretețea lui Mendelstam constituie repere incontestabile pentru conturare fenomenologică, dar nu continuare a colecției *Cartea memoriei* (proiect constituit doar din nume concrete, priponite juridic de localități, țări și ani concreți).

Autorul realizează, în cele 73 de capitole, portrete și categorii de oameni-supraviețuitori alături de temnicerii lor – foarte diferiți și aceștia. Când viața oricărui deportat nu valorează aproape nimic, când lupta pentru supraviețuire e una permanentă, a fi liber, cum știu să fie filozofii, sacerdoții diferitor religii și părintele Ioan Florenschii, e un miracol, iar evadarea pentru iubire și pentru libertate a Mariei și a lui Mihai e o reluare a Cântării Cântărilor, a mesajelor celor mai omești, celor mai din elementul nuclear omenesc...

Procedul *matrioșcă* trecut de la păpușa tradițională rusească la noțiunea de închisori mici în imensa închisoare a popoarelor sovietice vizează neașezarea lumii după cea de a doua conflagrație mondială și autorul înțelege să stăpânească lățirea, subțierea, pulverizarea globală melodramatică a subiectului și să focalizeze mesajul într-o arhitectură teatrală a două jumătăți de lecție – cu o vacanță lungă și tragică la mijloc. E un procedeu ce mizează pe sugestie și câmpuri sugestive mai eficiente, ca în cazul elicopterului Lituaniei trimis special după filozof și a

unicului vorbitor al celei mai vechi (de 5000 ani vechime!) limbi din Siberia, iugrin, pentru care proaspătul eliberat din gulag Mihai Ulmu îl caută la Institutul de Lingvistică din Moscova pe Dmitri Lihaciov:

„– Îl așteptăm și noi... A părăsit de câteva săptămâni închisoarea de la Inta. E pe drum încă... Despre ce doriți să-i vorbiți?

– Despre limba iugrin.

– O, o, despre cea mai veche limbă siberiană, vorbită pe continentul asiatic timp de cinci milenii? Ultimul ei vorbitor a murit acum două sute de ani.

– Nu, ultimul ei vorbitor a murit acum câteva luni la Zarianca, în temnița de acolo. S-a numit Iuiun. Anume el m-a rugat să-i transmit savantului Lihaciov aceste caiete”.

Ultimul vorbitor al limbii iugrin devenise Mihai Ulmu, căruia Iuiun, care nu putea muri fără a-i transmite cuiva moștenirea sa unicală, i-a încredințat ceea ce are un neam mai important... „Lui Mihai Ulmu i s-a mai povestit că într-un cătun de iurte de lângă Marea Albă mai trăiesc câțiva iugrini, dar care vorbesc rusește.

– O să-i învățăm limba strămoșilor lor din aceste caiete, a spus Ojegov, celebrul lingvist. E o descoperire epocală, care nu are egal. Iar dumneavoastră sunteți, de fapt, uncul vorbitor al acestei limbi”.

Cum e drumul din închisoare acasă, când noțiunea e atât de relativă?

„– Acasă?

– Acasă.

– După câți ani?

– După treisprezece.

– Drum bun!”.

La lecția întreruptă de *eliberatori* profesorul de română le-a dat o temă pentru acasă: *A fi om în viață – e artă sau un destin?* După treisprezece ani, ajuns în Poiana, de mână cu fructul dragostei Mariei și al lui, cu Mircea, își regăsește clasa *căruntă*, așteptându-l cu tema de acasă în tot felul îndeplinită... Clasa cu câțiva elevi lipsă, între care și Maria, cea cu nunta și mormântul rămase aproape de Polul frigului.

Libertatea o are fiecare la îndemână, doar să nu se teamă de prea marele ei preț. Pe un fundal tragic cu viața la limită autorul înalță imne libertății și dragostei, unicele repere de devenire a omului după chipul și asemănarea cu Domnul. Eșecul proiectului stalinist, proiect diabolic – „Bezbojenca... un penitenciar special creat pentru mitropoliți, episcopi, cardinali, rabini, muftii, preoți, dalai-lama, pastori, șamani ș.a.” – e alt fel de imn libertății, nuanță delicată, întregitoare a dramaticii lecții oferite de Nicolae Dabija și prin acest roman.

AUTORI

Ana BANTOȘ, conf. univ. dr., Catedra de literatură universală și comparată a U.S.M., critic literar, cercetător științific coordonator la Institutul de Filologie al A.Ș.M., Chișinău.

Petru BUTUC, prof. dr., U.P.S. „Ion Creangă”, Chișinău.

Gheorghe CHIVU, lingvist, prof. univ. dr., Universitatea din București.

Dorin CIMPOEȘU, prof. univ., doctor în istorie, București.

Mihai CIMPOI, critic și istoric literar, filozof al culturii, doctor habilitat în filologie, membru titular al A.Ș.M., membru de onoare al Academiei Române, Președinte al Uniunii Scriitorilor din Moldova.

Ion CIOCANU, critic și istoric literar, dr. hab., cercetător științific principal, Institutul de Filologie al A.Ș.M., Chișinău.

Theodor CODREANU, prof. dr., critic literar, prozator și eseist, Huși.

Ion COJA, prof. dr., Facultatea de Litere a Universității din București.

Irina CONDREA, conf. univ. dr. hab., Facultatea de Litere, U.S.M., Chișinău.

Maria COSNICEANU, conf. univ. dr., cercetător științific coordonator, Institutul de Filologie al A.Ș.M., Chișinău.

Ion DAGHI, artist plastic, Chișinău.

Mihai DORIN, conf. univ. dr., Universitatea Tehnică „Gheorghe Asachi”, Iași.

Iulian FILIP, scriitor și publicist, Chișinău.

Nicolae GEORGESCU, prof. univ. dr., decanul Facultății de Filologie a Universității „Hyperion” din București, scriitor.

Nicolae MĂTCAȘ, lingvist, poet, publicist, prof. univ. dr., București, ex-Ministru al Științei și Învățământului din Republica Moldova.

Ion MELNICIUC, conf. univ. dr., Facultatea de Litere, U.S.M., Chișinău.

Ioan MILICĂ, lector doctor, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Cristinel MUNTEANU, lector doctor, Universitatea „Constantin Brâncoveanu”, Pitești, filiala Brăila.

208 **Limba ROMÂNĂ**

Adrian Dinu RACHIERU, prof. univ. dr., decan al Facultății de Jurnalistică, Universitatea „Tibiscus”, Timișoara.

Nicolae RÂMBU, prof. univ. dr., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Livia STATE, profesoară de limba și literatura română, grad didactic superior, Liceul teoretic „Mihai Eminescu”, Chișinău.

Constantin ȘCHIOPU, conf. univ. dr., Facultatea de Jurnalism și Științe ale Comunicării, U.S.M., Chișinău.

Alice TOMA, lector dr., Facultatea de Litere a Universității din București.

Vladimir ZAGAEVSCHI, conf. univ. dr., Facultatea de Litere, U.S.M., Chișinău.

ISSN 0235-9111

Limba ROMÂNĂ

REVISTĂ DE ȘTIINȚĂ ȘI CULTURĂ